

ROMAIN GARY

PRIMA DRAGOSTE,
ULTIMA DRAGOSTE

— COLECȚIA MERIDIANE —

EM

EM

Desenul copertei: *Done Stan*

Romain Gary

LA PROMESSE DE L'AUBE

© Librairie Gallimard, 1969

Romain Gary

Prima dragoste, ultima dragoste

Traducere de *Marcel Aderca*

Prefață de *Romul Munteanu*

Editura pentru Literatură Universală

București — 1968

P R E F A Ț Ă

Unul din fenomenele stranii doar în aparență, pe care îl semnalează în permanență critica literară contemporană, este acela de criză a romanului francez actual. Fenomenul acesta este cu atât mai paradoxal cu cât în Franța, deși sînt publicate anual sute de titluri noi, arta prozei pare să nu poată ieși încă dintr-un anumit impas ale cărui cauze nu sînt întrutotul clarificate.

Cu mai mult de trei decenii în urmă, Bertrand D'Astorg observa această stare de lucruri pe care o explica, mai ales, printr-o anumită conjunctură specifică destinului fiecărui scriitor. „*Marii noștri romancieri au tăcut, ca și cînd puterea lor imaginativă ar fi fost lovită de interdicția relațiilor unui moment...*” Exemplele date de Bertrand d'Astorg ni se par edificatoare. Activitatea lui Mauriac se deplasează spre jurnalistică, a lui Maurois spre eseu, a lui Montherlant spre teatru, a lui Malraux spre psihologie și istoria artelor, în vreme ce Roger Martin du Gard și Céline se cufundaseră în tăcere.

Evident că după replierea acestor generații de prozaatori în sfera altor preocupări, arta romanescă franceză contemporană, apreciată la modul statistic, nu înregis-

trează nici un fel de spațiu alb care să fie de-a dreptul dezolant.

Noi nume de prozatori încep să capete o largă circulație, iar operele unora dintre aceștia beneficiază de un imens succes public. Dar, bineînțeles că succesul de librărie al unei cărți nu poate fi acceptat ca un criteriu fundamental al realizării ei artistice și a originalității ei profunde. Traduse în numeroase limbi și tipărite în tiraje de sute de mii de exemplare, romanele scriitoarei Françoise Sagan sînt departe de a reprezenta cele mai bune sau cele mai caracteristice realizări ale prozei franceze contemporane.

De aceea, cînd Pierre de Boisdeffre afirmă că *„Înainte de a reține cîteva mari aspecte ale romanului francez de astăzi, se impune o anumită observație: romanul nu este numai în plină metamorfoză, ci și în plină criză”*, el face în 1962 aceeași constatare, care reținuse și atenția lui Bertrand d'Astorg în 1945.

Tradiția strălucită a romanului francez, fie ea mai îndepărtată sau mai apropiată, rămîne astfel multă vreme copleșitoare și cîteodată de-a dreptul paralizantă. Numele lui Balzac, Zola și Flaubert, Proust, Sartre, Camus, Simone de Beauvoir și Roger Martin du Gard constituie pietre fundamentale pentru istoria romanului francez. În funcție de acești coloși consacrați se definesc alte școli literare, sînt continuate anumite tradiții sau sînt fixate premisele estetice ale unor variate tentative inovatoare. Acceptați de romancierii inovatori sau respinși în numele unor argumente mai mult sau mai puțin aberante, marii titani ai romanului francez din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și de la începutul secolului XX pur și simplu există. De aceea, ori de ce natură ar fi referințele făcute la romanul tradițional francez, ele nu pot

pleca decît de la premiza unor valori consacrate. În acest sens, ni se pare că oricît de captivante și, eventual fertile, ar fi unele teorii despre *noul roman*, formulate după 1950, ele trezesc în permanență o anumită suspiciune prin ușurința cu care, în unele cazuri, sînt tăgăduite în numele *istoricității*, valori de largă notorietate, începînd cu Balzac și ajungînd la Proust și Virginia Woolf.

Reținem această stare de lucruri cu atît mai mult cu cît un critic de finețea și erudiția lui Gaëtan Picon nu evită nici el judecățile globale, mult prea tranșante, atunci cînd în 1949 afirma că „*Romanul nu mai corespunde nevoii de a nara o istorie, de a însufleși personaje, de a zugrăvi caractere, de a descrie un anumit mediu social sau altul*“.

Este adevărat că după 1950, mai ales, scrierile în proză ale Nathaliei Sarraute, ale lui Alain Robbe-Grillet, Claude Simon și Samuel Beckett susțin un asemenea punct de vedere. Dar nici romanul francez, nici romanul european, în marea lui diversitate, nu poate fi redus doar la aceste tentative inovatoare, care nu exercită un act de hegemonie în proza contemporană și nici nu constituie unica modalitate de metamorfozare a epicii din epoca noastră.

Ultimele cinci decenii ale secolului XX nu pot fi limitate doar la unele contribuții literare care impun inovația în roman, mai ales cu o anumită violență doctrinară, reprezentată de un gen nou de *critică de susținere*, pe care o fac romancierii înșiși. Epoca lui Sartre, Camus și Simone de Beauvoir în roman și apoi aceea a Nathaliei Sarraute, este și a lui Raymond Queneau, Michel Leiris, Roger Vailland, Julien Green, la care pe plan universal se pot adăuga alte nume de prozatori, plasați și ei, fie pe orbita unor tradiții creatoare, fie în sfera inovațiilor zgomotoase.

Astfel, în acești ani, când numeroși prozatori sînt tentați să scrie *romanul unui roman*, când alții cultivă cu predilecție *romanul-eseu* sau schițează doar *macheta unui roman*, constatăm o criză a marilor personalități, dar nu abandonarea unui gen deosebit de solicitat, a cărui metamorfoză firească nu poate elimina persistența prozei tradiționale care-și păstrează neștirbită vitalitatea crea-toare.

În această confruntare dintre tradiție și inovație, care capătă formele cele mai variate, se înscrie contribuția scriitorului francez Romain Gary.

Născut la Moscova în 8 mai 1914, Romain Gary devine francez prin alegerea deliberată a unei noi patrii și a unei noi culturi în spiritul căreia se integrează. Integrarea aceasta a lui Romain Gary în viața Franței se produce pe căile cele mai firești, neavînd nimic ostentativ sau artificial. Licențiat al facultății de drept din Paris, scriitorul aderă în primul rînd la cultura și la întreaga viață spirituală franceză. Mobilizat în 1939, Romain Gary realizează într-o altă manieră, mult mai angajantă, integrarea sa în istoria Franței. Aviator, scriitorul care concepe în această perioadă primele sale încercări literare, devine ofițer al Legiunii de onoare, luptînd pînă în 1945 în Compania franceză de eliberare.

După război, scriitorul îmbrățișează cariera diplomatică, avînd astfel prilejul să slujească idealurile Franței în diverse țări. La început secretar de ambasadă la Sofia și apoi la Berna, prozatorul francez a fost mai multă vreme consul general la Los Angeles.

Am semnalat aceste detalii biografice nu numai pentru a scoate în relief modul angajant în care Romain Gary a înțeles să se integreze în viața Franței, devenind ast-

fel în mod firesc un scriitor francez, ci și pentru considerentul că opera sa romanescă poartă o incontestabilă amprentă autobiografică.

Romain Gary nu este numai adversarul literaturii de nonficțiune, de genul celei cultivate de Truman Capote, dar nu aderă nici la literatura unui univers imaginar, de tipul celei scrise de Robert Pinget. El respinge în același timp întreaga poetică, indiferent de nuanțe, profesată de *școala noului roman francez*.

Mult mai aproape de formulele romanului tradițional, prozatorul francez nu demonstrează nici un fel de receptivitate față de unele școli literare contemporane, rezultatele acestora fiind adeseori minimalizate sau respinse cu o frapantă violență.

Pornind de la specificul operei sale romanești, ca și de la eseurile și scrierile sale polemice referitoare la romanul contemporan, unii critici literari francezi, atunci când stabilesc anumite filiații artistice, îl așază pe Romain Gary în rîndurile prozatorilor care se desprind din școala naturalistă. Argumentele aduse în acest sens par puțin convingătoare. De aceea, avem sentimentul că ne găsim mai de grabă în fața unei confuzii de termeni, opera lui permițînd să fie situată într-o anumită sferă specifică a realismului contemporan.

Dar neexplicată, o asemenea integrare a scriitorului în sfera realismului devine puțin elocventă. Ea capătă o anumită coloratură specifică numai în măsura în care se clarifică atît accepțiunea pe care Romain Gary o dă realismului, cît și nuanțele pe care le înregistrează în opera sa literară.

Într-o anumită măsură, romanele scriitorului francez sînt expresia unei experiențe trăite, a unei atitudini manifeste pe care scriitorul o are față de civilizația și cul-

tura contemporană. Martor al unei epoci brăzdate de evenimente dramatice, preocupat de destinul ființei umane într-o lume în care înseși progresele civilizației creează mari cataclisme sociale, Romain Gary se străduiește să facă din romanele sale documentele literare ale vieții contemporane.

Scena de desfășurare a evenimentelor din scrierile sale în proză este *lumea*, acțiunea din romanele sale desfășurându-se pe diferite meridiane ale globului. De aceea, adeseori arta narativă a lui Romain Gary are numeroase puncte comune cu aceea a reporterului.

Scriitorul consemnează astfel *evenimente-limită* din viața Europei pe care le filtrează prin propria sa conștiință, relatează întâmplări personale pe care le conectează cu destinul societății în care trăiește.

Privit din această perspectivă, Romain Gary este un scriitor care face parte din familia de spirite ale lui Hervé Bazin și Roger Vailland, dar prin preferința pentru documentul trăit și *romanul-reportaj*, opera lui are de asemenea numeroase trăsături comune cu aceea a lui Robert Merle, Curzio Malaparte și Heinrich Böll.

Dar ca și alți scriitori contemporani, Romain Gary nu-și definește poziția față de epoca noastră numai prin opera sa literară. Și el simte nevoia să se explice, să-și argumenteze o anumită concepție literară și să respingă alte puncte de vedere despre creația artistică, să-și definească în cele din urmă un *Weltanschauung*, care face din el un observator lucid al civilizației și al culturii occidentale. Din aceste considerente. Romain Gary trăiește și el necesitatea acută a abordării unui domeniu derivat, situat în imediata apropiere a literaturii, dar altceva decât aceasta, prin care să comunice cu cititorii pe altă cale decât aceea oferită de roman. Cartea sa *Frère Océan, Pour Sganarelle*,

cu un subtitlu elocvent, *Recherche d'un personnage et d'un roman*, este un fel de catehism eteroclit, din care răzbate confruntarea conștiinței scriitorului cu epoca noastră, abordată din cele mai diverse unghiuri de vedere. Cum este și firesc, Romain Gary își definește poziția față de marile curente de gândire ale epocii noastre. Încrezător în forțele rațiunii și în capacitatea omenirii de a se redresa prin ea însăși, scriitorul francez consideră simptomatic doar pentru unele aspecte ale civilizației și ale culturii occidentale anumite concepte ca *Nausée*, *Vertige*, *Angoisse*, *Noir*, *Chute* etc. Transpuse în roman, toate aceste concepte desprinse din existențialism, pe care îl consideră „o lamentație postumă a raționalismului asupra lui însuși”, convertesc totul în „atrocitate. Nu mai există nici o urmă de fericire, iar râsul nu mai apare niciodată în acest ceremonial de abator, unde omul nu mai este decât un animal lovit de catastrofă”.

Scriitorul consideră însă pe bună dreptate că această viziune despre om și despre literatură se acordă cu *Weltanschauung*-ul unor „elite occidentale” care, situate „între metafizică și remușcările culturale, între angoasă și nevroză, nu mai simt literatura decât ca o plagă pe marginea unui univers cadaveric, acest neant unde se îngămădesc muștele”.

Detășindu-se de literatura angoaselor, ca și de aceea a universului absurd, Romain Gary consideră că „pesimismul nu este posibil, fiindcă la drept vorbind, nu se observă la ce ar putea să corespundă”.

În general, asemenea marginalii de ordin sociologic și filozofic sînt gândite și prin transpunerea lor posibilă în creația literară. Neavînd nici o afinitate pentru o asemenea manieră de gândire, scriitorul consideră că personajul picaresc din proza actuală are menirea de a

„mima și de a parodia trei factori puternici, care amenință atât romanul, cât și pe cel care-l citește: hedonismul logicii, estetismul conceptual, și estetica puritană a adevărului“.

Rezervele lui Romain Gary față de asemenea tendințe mai vechi întâlnite în cultura occidentală se interferează cu alte determinate de tentativele mai recente de inovare a prozei. Școala noului roman francez, de pildă, este combătută cu o vervă polemică de mare virulență, nesuținută însă de o argumentare tot atât de riguroasă. După părerea prozatorului francez, deplasarea atenției spre obiecte și dezagregarea personajului reprezintă pentru școala noului roman un adevărat act genocid în literatură, argumentele aduse de Alain Robbe-Grillet în acest sens, relevând „dialectica dintre escroci și cele mai bune argumente ale escrocheriei“. Detașarea aceasta de anumite direcții ale gândirii și ale literaturii contemporane îl duce în mod firesc pe Romain Gary spre profesiunea de credință și deci spre fixarea mai mult sau mai puțin directă a coordonatelor activității sale de romancier și a finalității acesteia.

Lectura operei lui Tolstoi îl îndrumază astfel pe acest prozator, a cărui operă își trage în bună măsură seva din propria biografie, spre concluzia că „nu există identitate între o operă și autorul său, ci mai de grabă un abis care le separă“. Fiecare scrie, adaugă el, așa cum este: „cîteodată cu mînie, dar alteori cu nostalgia unei alte identități“, dar actul acesta de impostură deliberată nu este întotdeauna sesizat. Separarea aceasta posibilă dintre autor și operă iese în relief și atunci cînd se face o anumită confruntare între realitatea operei și realitatea exterioară acesteia. Pornind de la o astfel de premiză, „Dacă realismul vrea să însemneze realitate, atunci este

evident că romanul nu ar exista. Arta, adaugă Romain Gary, trăiește din rivalitate și din diferență. Prin urmare opera realistă nu este un act literar de coincidență cu realitatea exterioară, ei. Realismul, concludе scriitorul, este o manieră particulară și ingenioasă „de a face să treacă drept realitate ceea ce nu este, făcându-l pe cititor să vadă o altă realitate înaccessibilă“.

Într-o epocă de excesivă atenție pentru formă, Romain Gary nu se sfiește să afirme că „Forma literară în ea însăși este incompatibilă cu realitatea“, orice stil fiind după părerea autorului „o deformare a ceea ce este“.

De aceea, scriitorul se declară împotriva *cultului limbii*, împotriva *cultului eului inefabil* și a tot ceea ce exprimă. Transformarea limbii într-un scop în sine, scrie Romain Gary, face ca „literatura să se ridice din ce în ce mai mult între cititor și roman“.

Adept al documentului și al actualității transferate în sfera de investigație a romanului, prozatorul francez demonstrează că invazia realității trăite și a istoriei în roman nu poate duce la sufocarea acestuia. Evenimentul și istoria nu sînt opuse „nici imaginației, nici universului imaginar“.

Este evident că Romain Gary nu poate fi socotit ca un teoretician al unui anumit gen de roman. Observațiile din această carte caleidoscopică, *Pour Sganarelle*, nu pot fi apreciate decît ca o sumă de reacții ale unui prozator față de diversele probleme ale epocii noastre, care i-au solicitat atenția în mod deosebit.

Apreciate din această perspectivă, ele sînt destinate să ducă la un spor de înțelegere a operei sale.

Romancier al evenimentului, plasat în permanentă într-un anumit context istoric, Romain Gary încearcă să surprindă destinul omului într-o lume degradată sau

într-o *conjunctură-limită*. În felul acesta, prozatorul francez devine un cronicar al unor traiecte existențiale, ridicate la rangul de simbol. Spațiul existențial, în care destinele umane sînt confruntate cu *evenimentele-limită* este mereu altul. În *Educație europeană* (1945), scriitorul plasează evenimentele tragice în pădurile Poloniei, în *Marele Vestiar* (1949), acțiunea evoluează la Paris, în *Culorile zilei* (1952), la Nisa, iar în *Rădăcinile cerului* (1956), în Africa.

Itinerarul creației românești a lui Romain Gary pune astfel, pe alt plan în lumină drumul pe care scriitorul îl parcurge de la romanul evenimentelor pînă la narațiunea alegorică, prezentă în *Rădăcinile cerului*, sau la cea cu un predominant caracter autobiografic, întîlnită în *La Promesse de l'aube* (1960), operă care apare în românește cu titlul *Prima dragoste, ultima dragoste*.

Prima carte care îl impune pe Romain Gary ca scriitor este *Educație europeană* pentru care a primit în 1945 *Prix des Critiques*. Ea a apărut și în limba română la Editura Forum, în traducerea lui Geo Dumitrescu cu titlul sugestiv *Groapa bunei speranțe*.

Romanul *Educație europeană* scoate de la început în relief genul de literatură spre care se îndrepta atenția scriitorului. El se integra însă la modul general în acea literatură de război, care începe să fie publicată în diverse țări în anii postbelici.

În Franța, în mod deosebit, literatura rezistenței și a războiului, ca spațiu al morții, ca și aceea despre lagărele de concentrare, înregistrează o producție literară foarte bogată, dar inegală ca valoare artistică. De la *Drôle de Jeu* (1949), a lui Roger Vailland și *Week-End à Zuydcoote*, a lui Robert Merle, *Le Silence de la Mer*, a lui Vercors, *Le Temps des Morts* de Pierre Gascar, în-

registrăm doar la modul exemplificativ câteva opere dintr-o vastă suită de romane, generate de același leit-motiv literar.

Romain Gary se integrează astfel prin romanul său *Education européenne* într-o largă preocupare, care suscită atenția unor mari scriitori din toate țările. Situat între *romancierii populiști* și *prozatorii de idei*, Romain Gary rămîne un scriitor de larg consum cultural, cu o viziune umanistă asupra vieții.

Educație europeană este romanul rezistenței poloneze. În vastele păduri ale Poloniei, oamenii se retrag într-un complicat spațiu labirintic, care devine în cele din urmă un tragic spațiu al morții. Chinuți de foame și de frig, pendulînd între ură, teamă și speranță, ei opun forței destructive a cotropitorilor nădejdea într-o altă lume mai bună, transformată într-un adevărat mit.

Preocupat de psihologia comportamentistă a grupului uman, adus în fața unui *eveniment-limită*, scriitorul nu reține profiluri individuale, care să se poată detașa cu ușurință din contextul de ansamblu.

El devine astfel reporterul atrocităților cotropitorilor și martorul patetic al lumii din spațiul morții, unde oamenii aduc cu ei vechile lor deprinderi și unde vitalitatea vieții și a iubirii țîșnește peste labirintul morții.

Narcațiunea scenică și *romanul în roman* constituie procedeele fundamentale prin care Romain Gary face cronica rezistenței morale în fața agenților răului, care amenințau civilizația și cultura europeană. Lipsit de o arhitectonică, specifică în general prozei franceze de factură clasică, ca și de o idee fundamentală căreia să-i fie subordonate manifestările de ordin comportamentist, *Educație europeană* rămîne un roman al evenimentelor în care rețeta facilă de creație astăzi este de-a dreptul șo-

cantă. De aceea, considerăm că el nu se înscrie printre marile opere ale epocii, inspirate din evenimentele războiului.

De la *romanul-cronică a evenimentelor*, scriitorul evoluează spre *romanul-cronică a atitudinilor morale*. *Marele Vestiar* este un exemplu ilustrativ în acest sens. În raportul dintre individ și societate, eroul nu devine doar un simplu receptacol de evenimente și acte de conduită, ci și o întruchipare a spiritului justițiar al epocii. Rătăcind prin Parisul postbelic, unul din eroii *Marelui Vestiar* are în față doar spectacolul crimei, al egoismului și al urii. Oamenii sînt degradați într-o suită de măști, de stereotipii careucid vibrația interioară și capacitatea de comunicare.

De aceea Parisul devine echivalentul unui *imens vestiar*, o mască care nu acoperă nici un fel de planuri interioare. Strada este astfel și ea, simbolul acestui imens vestiar. Ea „era plină de vestoane, de pantaloni, de șepci și de pantofi. Un imens vestiar abandonat, care încearcă să înșele lumea, să se prevaleze de un nume, de o adresă, de o idee...”

De la viziunea lumii ca spectacol, eroul convertit într-un spirit justițiar, trece la emiterea unor judecăți de valoare, care pun în lumină un anume gen de spirit moralist al scriitorului: „Nu vedem peste tot decît vestiarul derizoriu și miile de fețe care imită calomniind figura umană”.

Romancier al *cadrelor supranaționale*, cum îl numește Pierre de Boisdeffre, Romain Gary devine în *Culorile zilei* prozatorul *generației pierdute* și deziluzionate, așa cum au fost și Wolfgang Borchert și Heinrich Böll în Germania, Curzio Malaparte în Italia și James Jones în America. Labirintul creat de Romain Gary în *Culorile*

zilei este de ordin social și moral. Traiectele unor oameni cu profesii diferite și de naționalități diverse demonstrează o continuă surpare a destinului uman. Personajele au o dezaxare de care nu se pot detașa, iar cursa lor spre un ideal iluzoriu nu se realizează niciodată.

În felul acesta, *romanul evenimentelor* cultivat de Romain Gary începe să se convertească tot mai evident în *alegorie*. Omul devine un simbol al degradării și deci o apariție autentică din ce în ce mai rară. Alegoria se realizează în termenii ei plenari în *Rădăcinile cerului*. Africa este și ea convertită într-un spațiu existențial în care se confruntă destine umane variate și interese deosebite. Dar, întâlnirea dintre danezi, francezi, germani, englezi și indigeni, porniți în aventură spre o altă lume, apare în cele din urmă ca o confruntare dintre civilizația distructivă și spațiul pur, generator de speranțe.

Lecția acestei alegorii, referitoare la conservarea elefanților uciși de om, privită în sine, este totuși minoră. Dar prin fixația lui asupra unui ideal, Morel, personajul central al cărții, se unicizează, chiar dacă idealul lui este „*demodat și anaoronic*” și incapabil să schimbe fața lumii.

De la romanul alegoric, în care *clownul liric*, este cum observă Pierre de Boisdeffre, purtătorul unui ideal umanist, scriitorul se întoarce spre narațiunea autobiografică, în care devine el însuși receptacolul și martorul îndurerat al epocii în care trăiește.

Raportul dintre eul scriitorului și lumea de care ia act, se integrează în ea sau o respinge, este de așa natură, încât am putea spune că *La Promesse de l'aube* devine un gen specific de *Bildungsroman*. În felul acesta *Prima dragoste*, *ultima dragoste*, așa cum se cheamă această

carte în versiunea românească, reprezintă cronică evoluției unei conștiințe și documentul manierei în care scriitorul prizează o întreagă epocă în care idila mai poate coabita încă cu catastrofa. Cartea aceasta de extracție autobiografică este însă lipsită de stridențe lirice, o anumită euforie a eului fiind mascată cu ingeniozitate prin ironie și umor.

O copilărie alături de o mamă sentimentală cu o carieră ratată, spectrul sărăciei și al unei bunăstări de scurtă durată, revederea rară a unui prezumtiv tată, marchează începutul unei vieți, regizate astfel încât ea este trăită mai ales sub aspectele ei spectaculare. Universul spectacular, viziunea lumii ca teatru, sînt întreținute mai ales de mama scriitorului, de care acesta distanțându-se prin ironic, o transformă într-un adevărat personaj de roman.

Povestirea aceasta autobiografică pendulează în permanență între semnalarea evenimentelor grave, generatoare de drame domestice sau tragedii ale umanității și denunțarea unei lumi răsturnate, realizată cu mijloacele unei fine arte umoristice. Astfel, de la amănuntele copilăriei petrecute în climat polonez, cînd fetițele apreciau afecțiunea partenerului prin cantitatea de frunze și gînganii mîncate, pînă la visurile ilariante ale mamei și drama unei existențe consumate într-o lume ca junglă, totul este prezent în această povestire autobiografică cu adevărate ambiții enciclopedice.

În drumul său plin de peripecii spre un anumit superlativ al existenței, autorul convertit în erou central al operei sale devine un fel de *picar modern*. Eșuînd rînd pe rînd în muzică, pictură, iubire, stimulat mereu de o mamă înfiorată la modul liric de visul de mărire a fiu-

lui, picarul acesta, specific epocii noastre, se confruntă cu două *situații-limită*, una fundamentală pentru *destinul societății*, care este *războiul*, și alta decisivă pentru *destinul său individual*, care este *literatura*.

În felul acesta, scriitorul, cu o captivantă *imaginație* rememorativă care-și reconstituie propriul destin din perspectiva *timpului regăsit*, rămîne un straniu picar, neînfricat de moarte, care se angajează în procesul atît de dificil de ameliorare a lumii.

Din aceste considerente, *Prima dragoste, ultima dragoste* constituie o vibrantă stenogramă a unei profesii de credință și totodată un act de angajare a unui scriitor moralist față de epoca sa.

ROMUL MUNTEANU

Lui René și Sylviei Agid.

PARTEA ÎNTII

CAPITOLUL I

S-a sfârșit. Plaja de la Big Sur e goală, și rămân lungit pe nisip, chiar în locul în care am căzut. Ceața marină îndulcește contururile; în zare, nici un catarg; pe-o stîncă, în fața mea, mii de păsări; pe-o alta, o familie de foci: tatăl se ivește neobosit din valuri, lucios și devotat, cu cîte-un pește în gură. Rîndunelele de mare se așază uneori atît de aproape, că-mi țin răsufierea, și o veche pornire se redeșteaptă în mine, răscolindu-mă: încă puțin, și mi se vor așeza pe față, mi se vor îngrămădi pe gît și pe brațe, acoperindu-mă pe de-a-ntregul... La patruzeci și patru de ani mă mai trezesc visînd la unele gingășii esențiale. E atîta vreme de cînd stau întins pe plajă fără nici o mișcare, că pelicanii și cormoranii au ajuns să facă cerc în jurul meu și, mai adineauri, o focă s-a lăsat purtată de valuri pînă la picioarele mele. A rămas acolo o bună bucată de vreme, uitîndu-se la mine, sprijinită în aripioare, și apoi s-a înapoiat

în apele oceanului. I-am zîmbit, dar a rămas pe loc, gravă și puțin tristă, de parcă ar fi știut.

Cu prilejul mobilizării, la Salon-de-Provence, unde eram atunci sergent-instructor la Școala de aviație, mama făcuse cinci ore cu taxi-ul ca să-și ia rămas bun de la mine.

Taxi-ul era un vechi Renault hodorogit : avusesem cîtva timp o participare de cincizeci, apoi de douăzeci și cinci la sută în exploatarea comercială a vehiculului. De ani de zile taxi-ul devenise proprietatea exclusivă a fostului ei asociat, șoferul Rinaldi : cu toate acestea, mama avea tendința să creadă că mai posedă anumite drepturi morale asupra vehiculului, și cum Rinaldi era un om blînd, timid și impresionabil, abuza întrucîtva de bunăvoința lui. Așa se face că l-a pus s-o ducă de la Nisa la Salon-de-Provence — trei sute de kilometri — fără să-i plătească bineînțeles un ban, și, multă vreme după război, precumsecadele Rinaldi, scărpinîndu-se în capul lui pe deplin încărunțit, încă își mai amintea cu un fel de ciudă admirativă cum îl „mobilizase“ mama.

— S-a urcat în taxi și după aia mi-a zis, pur și simplu : „La Salon-de-Provence, mergem să ne luăm rămas-bun de la fiu-meu“. Am încercat să protestez : era vorba de-o cursă de zece ore, dus și întors. Mi-a aruncat imediat în obraz că nu-s bun francez și m-a amenințat că aduce poliția să mă aresteze, pentru că s-a sunat mobilizarea și eu caut să trag chiulul. Se instalase în taxi, cu toate pachetele pentru dumneavoastră

— cîrnați, șunci, borcane cu dulceață — și-mi repeta într-una că fiul ei e un erou, că vrea să-l mai îmbrățișeze o dată și că să tac din gură. După aia a plîns un pic. Coana mare, știți, plîngea întotdeauna ca un copil, și cînd am văzut-o acolo, în taxi-ul meu, cunoștință veche de ani și ani, plîngînd înfundat, ca un cîine bătut — vă rog să mă iertați, domnule Romain, dar știți prea bine cum era dumneaei — n-am putut să zic nu. N-aveam copii, toate se duceau oricum pe apa sîmbetei, nu mai conta o cursă de taxi, nici chiar una de cinci sute de kilometri. Am zis: „Bine, mergem, dar plătiți benzina“, asta ca să salvez aparențele. Dumneaei a gîndit întotdeauna că și-a păstrat un drept asupra taxi-ului prin simplul fapt că am fost asociați cu șapte ani în urmă. Da' nu face nimic, nu puteți spune că nu vă iubea, era în stare de orice pentru dumneavoastră...

Am văzut-o coborînd din taxi, în dreptul cantinei, cu bastonul în mîină, cu o țigară în gură și, sub privirile zeflemitoare ale cătanelor, și-a desfăcut cu un gest teatral brațele, așteptînd ca fiul ei să i se arunce în ele, conform celei mai respectabile tradiții.

M-am îndreptat spre ea cu dezinvoltură, umflîndu-mi nițeluș pieptul, cu șapca trasă pe-o sprînceană, cu mîinile în buzunarele vestei de piele — vestă care contribuise atît de mult la recrutarea tinerilor în aviație — enervat și încurcat de această invazie inadmisibilă a unei mame în universul viril în care mă bucuram de

reputația penibil cucerită de „om care nu știe ce-i frica“, „de om autentic“ și de „tatuat“.

Am sărutat-o cu toată răceala nițeluș ironică de care eram în stare și încercam zadarnic s-o trag pe nesimțite în dosul taxi-ului, ca s-o sustrag privirilor, dar ea a făcut pur și simplu un pas înapoi, ca să mă poată admira mai bine și, cu o figură radioasă, cu niște ochi care se minunau, cu o mână dusă la inimă, trăgînd zgomotos aerul pe nas, ceea ce la ea era întotdeauna un semn de intensă satisfacție, exclamă cu un glas auzit de toată lumea și cu un pronunțat accent rusesc :

— Guynemer¹ ! Vei fi un al doilea Guynemer ! Ai să vezi, mama ta nu se înșală niciodată !

Am simțit cum mi se urcă sîngele în obraji, auzeam rîsetele din spatele meu și, iată că, printr-un gest amenințător cu bastonul spre soldătimea înveselită, răspîndită în fața cafenelei, ea proclamă cu tonul unui om inspirat :

— Vei fi un erou, vei ajunge general, Gabriele d'Annunzio, ambasador al Franței — nici unul din golani ăștia nu știe cine ești !

Cred că nicicînd un fecior nu și-a urît mama atît de mult ca mine în clipa aceea. Dar, pe cînd încercam să-i explic într-o bolboroseală plină de mînie că mă compromite iremediabil în ochii Armatei Aerului și mă străduiam din nou s-o împing în dosul taxi-ului, chipul ei căpătă o expresie deznădăjduită, buzele începură

---

¹ *Georges Guynemer* (1894—1917), aviator francez, doborît după 54 de victorii aeriene, a devenit, prin eroismul lui, o figură legendară a aviației franceze.

să-i tremure și auzii încă o dată intolerabila formulă devenită de mult clasică în raporturile dintre noi :

— Cum, ți-e rușine de bătrîna ta mamă ?

Dintr-o dată, toată falsa strălucire a bărbăției, a vanității, a împietririi, cu care după atîta trudă mă împopoțonasem, se năruî la picioarele mele. Îi cuprinsei umerii cu brațul, în vreme ce, cu mîna rămasă liberă, schițam, pentru camarazii mei, gestul acela expresiv, degetul mijlociu sprijinit de cel gros și mișcat în sus și-n jos, al cărui sens, am aflat mai tîrziu, era cunoscut de soldații din lumea întreagă, cu singura deosebire că în Anglia se foloseau două degete în loc de unul, ca în țările latine — chestie de temperament.

Nu mai auzeam rîsetele, nu mai vedeam privirile batjocoritoare, îi cuprinsesem umerii cu brațul și mă gîndeam la toate bătăliile pe care urma să le dau pentru ea, la angajamentul pe care-l luasem față de mine însumi, încă din primii ani ai vieții, de a-i recunoaște meritele, de a da un sens jertfei sale și de-a mă întoarce într-o zi acasă, după ce voi fi smuls stăpînirea lumii din mîna acelora a căror forță și cruzime am învățat să le cunosc atît de bine de cum am deschis ochii în lume.

Și astăzi, după douăzeci de ani și mai bine, cînd totul s-a sfîrșit, și cînd stau lungit pe stîncă mea din Big Sur, pe malul oceanului, unde doar focile se mai aud în marea singurătate marină prin care balenele trec uneori cu țîșnitura lor de apă, minusculă și derizorie în

această imensitate — și astăzi, deși totul pare fără rost, n-am decît să ridic ochii ca să văd cohorta de dușmani aplecată asupra mea, în căutarea celui mai mic semn de înfrîngere sau de supunere.

Eram un țînc cînd mama mi-a vorbit pentru prima oară de existența lor ; înainte de Albă ca Zăpada, înainte de Motanul Încălțat, înaintea celor șapte pitici și a zînei Carabosse, au venit să se așeze în jurul meu și nu m-au mai părăsit niciodată ; mama mi-i arăta unul cîte unul și le rostea numele în șoaptă, în timp ce mă strîngea la piept ; nu înțelegeam încă, dar presimțeam că într-o zi, pentru ea, aveam să-i provoc ; cu fiecare an care trecea, le distingeam tot mai bine chipurile ; la fiecare lovitură pe care ne-o dădeau, simțeam cum crește în mine vocația de neșupus ; astăzi, după o viață trăită, la capătul cursei, îi văd cu aceeași limpezime, în asfințitul de pe Big Sur, și le aud glasul, cu tot vuietul oceanului ; numele lor îmi vin spontan pe buze și ochii mei de om care îmbătrînește regăsesc, pentru a-i înfrunța, privirea copilului de opt anișori.

Mai întîi Totoche, zeul prostiei, cu fundul lui roșu de maimuță, cu capul de semidoct, cu dragostea-i dementă de abstracțiuni ; în 1940 era răsfățatul și doctrinarul nemților ; astăzi se refugiază tot mai mult în știința pură și-l putem adeseori vedea aplecat peste umărul savanților noștri ; la fiecare explozie nucleară, umbra lui se înalță un pic mai sus pe pămînt ; viclenia lui

preferată constă în a-i da prostiei o formă genială și a-i folosi dintre noi pe cei mari spre a asigura propria noastră pieire.

Apoi Merzavka, zeul adevărurilor absolute, un soi de cazac cățarat pe mormane de cadavre, cu biciușca în mână, cu căciula pe ochi și cu rictusul lui hilar ; e suzeranul și stăpînul nostru cel vechi ; de atîta amar de vreme tronează asupra soartei noastre, că a devenit bogat și onorat ; de cîte ori ucide, torturează și oprimă în numele adevărurilor absolute, religioase, politice sau morale, jumătate din omenire îi linge cizmele înduioșată ; asta-l amuză nespus de mult, știind prea bine că adevăruri absolute nu există, că ele nu sînt decît un mijloc de înrobire și, chiar în clipa asta, în aerul opalin al Big Sur-ului, acoperind lătratul focilor și țipetele cormoranilor, ecoul rîsului lui triumfător se rostogolește spre mine foarte de departe, nici glasul fratelui meu, Oceanul, neizbutind să-l domine.

Mai e și Filoche, zeul meschinăriei, al prejudecăților, al disprețului, al urii — aplecat în afară din loja lui de portar, la intrarea în lumea locuită, strigă într-una : „American împutit, arab împutit, jidan împutit, rus împutit, chinez împutit, negru împutit“ — un strașnic organizator al mișcărilor de masă, al războaielor, al linșajelor, al persecuțiilor, dialectician abil, părinte a nenumărate formații ideologice, mare in-chizitor și amator de războaie sfinte ; în ciuda părului său rîios, a capului de hienă și a labelor mici și strîmbe, e unul din zeii cei mai puter-

nici și mai ascultați, pe care-l întâlnești întotdeauna peste tot, unul din paznicii cei mai zeloși ai pământului nostru, și care se luptă cu noi pentru stăpînirea lui cu cea mai mare viclenie și cea mai mare iscusință.

Există și alți zei, mai misterioși și mai suspecti, mai perfizi și mai camuflați, greu de identificat ; nenumărate le sînt cohortele și numeroși complicii pe care-i au printre noi ; mama îi cunoștea bine ; în camera mea de copil, îi pomenea adeseori, pe șoptite, strîngîndu-mi capul la pieptul ei ; puțin cîte puțin, acești satrapi, care călăresc pe spinarea omenirii, devin pentru mine mai reali și mai vizibili decît obiectele cele mai familiare, iar umbrele lor uriașe au rămas aplecate asupra mea oîntă în ziua de azi ; cînd ridic ochii, îmi pare că le văd zalele sclipitoare, iar lăncile lor par că se îndreaptă asupra mea cu fiecare rază a cerului.

Sîntem dușmani vechi acum, și despre lupta mea cu ei vreau să vă povestesc în paginile care urmează ; mama mea a fost una din jucăriile lor preferate ; de la cea mai fragedă vîrstă m-am angajat față de mine însumi s-o smulg din această robie ; am crescut în așteptarea zilei cînd voi putea întinde, în sfîrșit, mîna spre vălul care întuneca universul, descoperind deodată un chip plin de milă și înțelepciune ; am vrut să smulg, din mîinile zeilor absurzi și îmbătați de propria lor putere, stăpînirea lumii, și să restituie pământul celor care-l populează cu vitejia și dragostea lor.

Pe la treisprezece ani cred că am avut pentru prima oară presimțirea vocației mele.

Eram pe-atunci elev în clasa a patra la liceul din Nisa, și mama avea, la Hotel Negresco, una din acele „vitrine“ de culoar unde-și expunea articolele pe care magazinele de lux i le concesionau; fiecare eșarfă, fiecare centură sau cămășuță vîndută îi aducea un comision de zece la sută. Uneori, proceda la o mică scumpire ilicită, și diferența o băga în buzunar. Cît era ziua de lungă, pîndea eventualii clienți, fumînd nervoasă țigară după țigară, căci pîinea noastră cea de toate zilele depindea atunci de acest ne-goț nesigur.

Trecuseră treisprezece ani de cînd, singură, fără soț, fără amant, lupta în felul acesta, plină de curaj, spre a cîștiga, în fiecare lună, ceea ce ne trebuia ca să trăim, ca să plătim untul, pantofii, chiria, hainele, biftecul de la prînz — acel biftec pe care mi-l punea în față, pe farfurie, în fiecare zi, cu oarecare solemnitate, ca semn al victoriei asupra vitregiei sorții. Eu mă întorceam de la liceu și mă așezam la masă cu friptura în față. Mama, în picioare, mă privea cum mănînc cu acel aer împăcat al cățelelor care-și alăptează puii.

Refuza să se atingă de friptură, dîndu-mi asigurări că nu-i plac decît legumele și că orice carne sau grăsimi îi sînt cu desăvîrșire interzise.

Într-o zi, ridicîndu-mă de la masă, m-am dus la bucătărie să beau un pahar cu apă.

Mama şedea pe un scăunel ; ţinea în poală tigaia în care îmi fripsese biftecul. Ştergea cu grijă fundul gras al tigăii cu bucăţele de pâine, pe care le înghiţea apoi lacomă şi, cu tot gestul ei grăbit de a ascunde tigaia sub şervet, am aflat deodată, într-o străfulgerare, tot adevărul cu privire la motivele reale ale regimului ei vegetarian.

Am rămas pe loc o clipă, nemişcat, împietrit, privind cu groază tigaia stîngaci pitită sub şervet şi zîmbetul neliniştit, vinovat, al mamei, apoi am izbucnit în lacrimi şi am fugit.

La capătul bulevardului Shakespeare, unde locuiam pe-atunci, era un taluz aproape vertical care se înălţa deasupra liniei ferate : acolo m-am dus să mă ascund. Gîndul să mă arunc înaintea unui tren şi să scap astfel de ruşinea şi de neputinţa mea mi-a trecut prin minte, dar, aproape îndată după aceea, o aprigă hotărîre de a îndrepta lumea şi de-a o pune într-o zi la picioarele mamei mele, fericită, dreaptă, în sfîrşit demnă de ea, îmi sfîrtecă inima cu o arsură al cărei jar sîngele meu l-a dus cu el pînă la urmă. Cu faţa îngropată în mîini, mă lăsa pradă durerii, dar lacrimile, adeseori atît de îndurătoare, nu-mi aduseră de data aceasta nici o mîngîiere. Un insuportabil sentiment de privaţiune, de devirilizare, de infirmitate aproape, puse stăpînire pe mine ; pe măsură ce mă făceam mai mare, frustrarea mea de copil şi aspiraţia-mi nedesluşită, departe de-a se adumbri,

creșteau o dată cu mine și se transformau treptat într-o nevoie pe care nici femeile, nici arta n-aveau s-o mai poată vreodată domoli.

În timp ce plîngeam așa, în iarbă, o văzui pe mama apărînd pe culmea taluzului. Nu știu cum descoperise locul: nimeni nu venea pe-acolo. O văzui cum se apleacă să treacă pe sub sîrme, apoi coborînd spre mine, cu părul ei cărunt plin de lumină și de cer. Se așeză lîngă mine, cu ne-lipsita-i țigară între degete.

— Nu plînge.

— Lasă-mă.

— Nu plînge. Îți cer iertare. Ești un bărbat acum. Te-am mîhnit.

— Lasă-mă, îți spun!

Un tren trecu pe linie. Mi se păru deodată că tot vacarmul acela e produsul durerii mele.

— N-am să mai fac.

M-am mai liniștit. Ședeam amîndoi pe taluz, cu brațele proptite pe genunchi, privind de cealaltă parte. Vedeam acolo o capră legată de-un copac, o mimoză. Mimoza era în floare, cerul era foarte albastru, iar soarele făcea tot ce putea. Îmi trecu deodată prin minte că lumea e tare înșelătoare. E primul meu gînd de adult de care îmi aduc aminte.

Mama îmi întinse pachetul de țigări.

— Vrei o țigară?

— Nu.

Încerca să mă trateze ca pe-un bărbat. Poate că era grăbită. Împlinise cincizeci și unu de ani. O vîrstă critică, cînd n-ai alt sprijin în viață decît un copil.

— Ai scris azi ceva ?

De mai bine de-un an, „scriam“. Înnegrisem câteva caiete de școală cu poeziile mele. Spre a-mi da iluzia că sînt publicat, le recopiam literă cu literă cu caractere de tipar.

— Da. Am început un mare poem filozofic despre reîncarnarea și migrația sufletelor.

Dădu aprobativ din cap.

— Dar la liceu ?

— Am luat un zero la matematică.

Mama rămase pe gînduri.

— Nu-și dau seama, zise ea.

Eram cu totul de părerea ei. Încăpățînarea cu care profesorii de științe îmi dădeau note proaste îmi apărea drept o ignoranță crasă din partea lor.

— O să le pară rău, zise mama. O să le crape obrazul de rușine. Numele tău va fi într-o zi gravat cu litere de aur pe zidurile liceului. Mă duc mîine la ei să le spun...

Simții că mă apucă tremuriciul.

— Mamă, îți interzic ! Iar mă faci de rîs.

— Am să le citesc ultimele tale poezii. Am fost o mare actriță, știu să recit versuri. Vei fi un al doilea d'Annunzio ! Un al doilea Victor Hugo, Premiul Nobel !

— Mamă, îți interzic să vorbești cu ei.

Nu mai auzea ce spun. Privirea i se pierdu în depărtări și un zîmbet fericit îi apăru pe buze, naiv și încrezător totodată, ca și cum ochii ei, străpungînd negurile viitorului, l-ar fi zărit deodată pe fiul ei, bărbat în toată firea, urcînd în-

cet treptele Panteonului, în ținută de gală, acoperit de glorie, de succes și de onoruri.

— Toate femeile îți vor sta la picioare, încheie ea categoric, măturînd cerul cu țigara.

Trenul de 12⁵⁰ spre Vintimille trecu învăluit într-un nor de fum. La ferestre, călătorii trebuie să se fi întrebat la ce puteau privi cu atîta atenție, pe cer, doamna aceea cu păr cărunt și acel copil trist care-și mai ștergea ochii de lacrimi.

Deodată, mama păru preocupată.

— Trebuie să găsim un pseudonim, zise ea cu hotărîre. Un mare scriitor francez nu poate purta un nume străin. Dacă ai fi un mare violonist, ar merge perfect, dar pentru un titan al literaturii franceze, nu se poate...

„Titanul literaturii franceze“ se declară de data aceasta absolut de acord. De șase luni îmi petreceam în fiecare zi ore de-a rîndul „încercînd“ tot felul de pseudonime. Le caligrafiam cu cerneală roșie într-un caiet special. Chiar în dimineața aceea, alegerea mea se oprise la „Hubert de la Vallée“, dar o jumătate de oră mai tîrziu cedam farmecului nostalgic al lui „Romain de Roncevaux“. Adevăratul meu prenume, Romain, mi se părea destul de satisfăcător. Din păcate, exista un Romain Rolland, și nu eram dispus să împart gloria cu nimeni. Grea chestie! Necazul cu un pseudonim e că nu poate niciodată să exprime tot ceea ce simți în tine. Ajunsesem aproape la concluzia că un pseudonim nu e suficient, ca mijloc de expresie literară, și că mai trebuie să scrii și niște cărți.

— Dacă ai fi un mare violonist, numele de Kacev ar merge perfect, repetă mama oftînd.

Chestiunea asta cu „mare violonist“ fusese o mare deziluzie pentru ea și mă simțeam vinovată. Era vorba aci de o neînțelegere cu soarta pe care mama n-o putea pricepe de fel. Punîndu-și cele mai mari speranțe în mine și căutînd o miraculoasă scurtare a drumului care să ne ducă pe amîndoi „spre gloria și adorația multimilor“ — nu șovăia niciodată în fața unui clișeu, fapt ce nu se datora atît unei banalități de vocabular, cît unui fel de supunere față de societatea vremii sale, de valorile ei, de etaloanele-aur stabilite de ea — exista, între clișeele, formulele gata preparate și ordinea socială în vigoare, o legătură de acceptare și de conformism care depășește limbajul — nutrise la început speranța că voi fi un copil-minune, o combinație de Yacha Heifetz și Yehudi Menuhin, care se aflau pe-atunci la apogeul gloriei lor. Mama visase întotdeauna să ajungă o mare actriță ; n-aveam decît șapte ani, cînd o vioară de ocazie a fost achiziționată într-o prăvălie din Vilno, în Polonia orientală, unde ne aflam în trecere pe-atunci, și cînd am fost dus cu toată solemnitatea la un om obosit, în haine negre și cu plete, căruia mama, într-un murmur respectuos, i se adresa cu „maestro“. După aceea m-am dus singur, plin de curaj, de două ori pe săptămîină, cu vioara într-o cutie galben-cafenie, căptușită cu catifea violetă. Nu mi-a rămas de la „maestro“ decît amintirea unui om profund nedumerit ori de cîte ori puneam mîna pe arcuș,

și strigătul „Ai! Ai! Ai!“ pe care-l scotea atunci, ducându-și mâinile la urechi, îmi mai stăruie și azi în minte. Cred că era o ființă care suferea cumplit din pricina lipsei de armonie universală în lumea asta ordinară, lipsă de armonie, la care eu, în cursul celor trei săptămîni cît au durat lecțiile, trebuie să fi contribuit într-o mare măsură. La capătul celei de-a treia săptămîni, mi-a smuls arcușul și vioara din mâini, mi-a spus că va sta de vorbă cu mama și m-a expediat acasă. Ce i-a spus mamei n-am aflat niciodată; știu numai că a oftat zile în șir, că mă privea cu reproș strîngîndu-mă uneori la piept într-un avînt de milă.

Un vis măreț se spulberase.

CAPITOLUL III

Mama confecționa pe-atunci pălării la comandă pentru o clientelă pe care o recruta, la început, prin corespondență; fiecare prospect era scris de mîna și anunța că, „pentru a-și umple timpul liber, fosta conducătoare a unei mari case de modă din Paris acceptă să facă pălării la domiciliu, pentru o clientelă restrînsă și aleasă“. A încercat să reia aceeași meserie cîțiva ani mai tîrziu, puțină vreme după sosirea noastră la Nisa, în 1928, în cele două camere de pe bulevardul Shakespeare, dar pentru că afacerea se punea greu pe roate — nu s-a pus pe roate ni-

ciodată, de fapt — mama dădea îngrijiri cosmetice în cămăruța din fund a unui coafor de dame ; după-amiază dădea aceleași îngrijiri cînilor de lux dintr-o pensiune de cîini de pe bulevardul Victoriei. Veni apoi rîndul vitrinelor din hoteluri, bijuteriilor oferite din casă în casă, în marile hoteluri, contra comision, participării ca asociată la o tarabă de legume în piața Buffa, vînzării de imobile, de hoteluri — într-un cuvînt, mie nu-mi lipsea niciodată nimic, biftecul era prezent la fiecare prînz. și nimeni, la Nisa, nu m-a văzut vreodată cu ghetete rupte sau îmbrăcat ca vai de lume. Eram tare supărat pe mine că o dezamăgisem pe mama prin lipsa mea totală de geniu muzical și, pînă în ziua de azi, nu pot să aud numele lui Menuhin sau al lui Heifetz fără a mă încerca remușcările. Cu vreo treizeci de ani mai tîrziu, pe cînd eram Consul general al Franței la Los Angeles. soarta a vrut să-mi revină mie cinstea de a-l decora cu Marea Cruce a Legiunii de onoare pe Yacha Heifetz, care domicilia în raza mea de activitate. După ce am prins crucea pe pieptul violonistului și am pronunțat formula consacrată : „Domnule Yacha Heifetz, în numele Președintelui Republicii și în virtutea împuternicirilor care ne sînt conferite, vă numim Cavaler al Marii Cruci a Legiunii de onoare“, m-am trezit deodată spunînd, cu glas tare și răspicat, ridicînd ochii la cer :

— Ce vrei, așa a fost să fie !

Maestrul păru nițeluș mirat.

— Cum ați spus, domnule Consul general ?

M-am grăbit să-l sărut pe amîndoi obrazii, după uzanță, pentru a încheia ceremonia.

Știam că mama suferise o decepție cumplită din pricina lipsei mele de geniu muzical, pentru că nu făcuse niciodată nici un fel de aluzie la asta în fața mea, și la ea, care, trebuie s-o spun, se dovedea adeseori atît de lipsită de tact, o asemenea rezervă era un semn sigur de tainică și profundă mîhnire. Propriile ei ambiții artistice nu se realizaseră niciodată și se bizuia pe mine pentru a le vedea înfăptuite. Eram, în ceea ce mă privește, hotărît să fac tot ce-mi sta în puteri ca să devină, prin intermediul meu, o artistă celebră și ovaționată și, după îndelungi șovăieli între pictură, artă dramatică, canto și dans, aveam să optez într-o bună zi pentru literatură, care mi se părea ultimul refugiu pe-acest pămînt pentru toți cei care nu știu încotro s-o apuce.

Episodul cu vioara n-a mai fost, prin urmare, niciodată pomenit, pornind în căutarea unui drum nou care să ne ducă la glorie.

De trei ori pe săptămînă, îmi luam papucii de satin și mă lăsam condus de mîna pînă la studioul lui Sacha Jigloff, unde, timp de două ore, ridicam conștiincios piciorul la bară, în timp ce mama, pe-un scaun într-un colț, împreună din cînd în cînd mîinile cu un surîs de uimire și exclama :

— Nijinski ! Nijinski ! Ai să fii un Nijinski ! Știu eu ce spun !

Mă însoțea apoi la vestiar, unde stătea cu ochiul ager, în timp ce mă dezbrăcam, căci, pre-

cum îmi explicase, Sacha Jigloff „avea obiceiuri urîte“, acuzație care se dovedi în curînd justificată : în timp ce-mi făceam dușul, Sacha Jigloff intră tiptil în boxă și, așa cum mi se păru în totala mea nevinovăție, încercă să mă muște, ceea ce mă făcu să scot un urlet îngrozitor. Parcă-l văd și acum pe nefericitul de Jigloff alergînd prin tot gimnaziul, urmărit de maică-mea dezlănțuită, cu bastonul în mîină — și cu asta s-a încheiat cariera mea de mare dansator. Mai existau pe-atunci, la Vilno, încă două școli de dans, dar mama, după această învățătură de minte, n-a mai îndrăznit să-și asume riscul. Nici nu-i putea trece prin minte că fiul ei ar putea fi altceva decît un bărbat care iubește femeile. Cred că n-aveam mai mult de opt ani cînd începu să-mi facă tabloul viitoarelor mele „succese“, să-mi evoce suspinele și privirile, bilețelele de dragoste și jurămintele ; mîina strînsă pe furiș, pe terasă, la lumina lunii ; uniforma mea albă de ofițer din gardă și acordurile valsului, în depărtare ; șoaptele și rugămințile ; mă ținea strîns la pieptul ei, cu ochii închiși, cu un surîs nițeluș vinovat și ciudat de tînăr, acordîndu-mi toate omagiile și toată adorația pe care, fără îndoială, le îndreptățiseră odinioară marea ei frumusețe și al căror gust sau aducere-aminte n-o părăsiseră, poate, cu desăvîrșire ; mă reze-mam ușor de ea ; o ascultam cu un aer nepăsător, dar cu cel mai mare interes, lingînd distrat dulceața de pe felia de pîne ; eram mult prea tînăr ca să înțeleg că încerca să izgonească în felul acesta demonii propriei sale singurătăți

de femeie, propriei sale nevoi de tandrețe și de atenții.

Vioara și baletul fiind astfel eliminate, iar inutilitatea mea la matematică împiedicându-mă să devin un „nou Einstein“, am încercat, de data aceasta, să descopăr eu însumi în mine vreun talent ascuns care să îngăduie realizarea aspirațiilor artistice ale mamei.

De câteva luni, luasem obiceiul să mă distrez cu cutia de acuarele, care făcea parte din rechizitele mele de școlar.

Stăteam ore întregi cu pensula în mână și mă delectam cu nuanțele de roșu, de galben, de verde și de albastru. Într-o zi — aveam atunci zece ani — profesorul meu de desen veni la mama și îi împărtăși părerea lui: „Fiul dumneavoastră, doamnă, are un talent pentru pictură care nu trebuie neglijat“.

Revelația aceasta avu asupra mamei un efect cu totul neașteptat. Fără îndoială că era, sărmana, prea pătrunsă de legende și prejudecățile burgheze aflate în circulație la începutul secolului; fapt e că, pentru un motiv sau altul, în mintea ei pictura și viața ratată mergeau mână-n mână. Cunoștea, probabil, îndeajuns ce-au însemnat carierele tragice ale unui Van Gogh sau Gauguin, ca să aibă de ce să fie înspăimântată. Îmi amintesc cu ce expresie de teamă întipărită pe chip a intrat în camera mea, cum s-a așezat, total descurajată, în fața mea, și cum m-a privit cu neliniște, cu un fel de mută rugă fierbinte. Toate imaginile din *Boema* și toate ecourile referitoare la tinerii pictori prinși în

mrejele beției, sortiți mizeriei și tuberculozei, se perindau pesemne prin mintea ei. Sfârși prin a rezuma totul într-o formulă surprinzătoare și, zău așa, nu chiar atât de greșită, dacă stai să judeci :

— Poate că e în tine o sclipire de geniu, și atunci, te vor lăsa să mori de foame.

Nu știu la cine se referea anume prin acel „te vor lăsa“. Fără îndoială că nici ea nu știa. Dar începînd din ziua aceea, mi-a fost practic interzis să mă mai ating de cutia de acuarele. Incapabilă să constate în desenele mele o simplă îndemînare de copil, cum era desigur cazul, fan-tezia o mîna îndată către extreme și, refuzînd să mă vadă altfel decît în ipostaza de erou, mă vedea de astă dată în aceea de erou blestemat. Cutia mea cu acuarele începu să aibă supără-toarea tendință de-a nu mai putea fi găsită, iar atunci cînd, izbutind să pun mîna pe ea, mă apucam să pictez, mama ieșea din cameră, intra după aceea imediat înapoi, învîrtindu-se în jurul meu ca un animal neliniștit, uitîndu-se la pensulă cu o consternare dureroasă, pînă în clipa cînd, scîrbit cu desăvîrșire, am lăsat culorile în pace o dată pentru totdeauna.

Multă vreme mi-a fost necaz pe ea din pricina asta, și mi se mai întîmplă și azi să am brusc sentimentul unei vocații ratate.

Așa se face că, ros totuși de-o nevoie nelămurită și obscură, dar impetuoasă, m-am apucat de scris de la vîrsta de doisprezece ani, bombardînd revistele literare cu poezii, povestiri și tragedii de cîte cinci acte în versuri alexandrine.

Mama nu avea împotriva literaturii nici una din prejudecățile aproape superstițioase pe care i le inspira pictura ; ba o vedea chiar cu ochi buni, ca pe-o doamnă de rang foarte înalt, primită în cele mai bune case. Goethe fusese copleșit de onoruri, Tolstoi era conte, Victor Hugo, Președintele Republicii — nu știu de unde luase ideea asta, dar ținea mult la ea — și apoi, deodată, se întunecă la față :

— Dar va trebui să ai mare grijă de sănătate, din pricina bolilor venerice. Guy de Maupassant a murit nebun, Heine paralizat...

Părea îngrijorată și fumă o clipă în tăcere, așezată pe taluz. Literatura prezenta și ea, evident, pericolele ei.

— Începe cu o bubiță, îmi zise ea.

— Știu.

— Făgăduiește-mi că o să ai grijă.

— Îți făgăduiesc.

Viața mea amoroasă nu depășise, pe vremea aceea, privirile înflăcărâte pe care le aruncam sub fustele Mariettei, femeia noastră de serviciu, când se urca pe taburet.

— Ar fi, poate, mai bine să te însori de foarte tânăr cu o fată blândă și cuminte, zise mama cu un vădit dezgust.

Dar știam prea bine, și unul și altul, că nu era nici pe departe ceea ce se aștepta de la mine. Celor mai frumoase femei din lume, marilor balerine, primadonelor, Rachel, Duse, Greta Garbo — iată cui eram eu destinat în mintea ei. Eu, unul, n-aveam nimic împotriva. Dacă măcar afurisitul ăla de taburet ar fi fost un pic mai

înalt, sau, și mai bine, dacă Mariette ar fi nevoie să înțeleagă cât de important era pentru mine să-mi încep cariera imediat... Aveam treisprezece ani și jumătate, și era multă treabă de făcut.

Așa se face că, după ce muzica, dansul și pictura au fost pe rînd înlăturate, ne-am resemnat cu literatura, în ciuda pericolului venerian. Nu ne mai rămînea acum, pentru a da visurilor noastre un început de realizare, decît să ne găsim un pseudonim demn de capodoperele pe care lumea le aștepta de la noi. Stăteam zile întregi în camera mea, înnegrind foi de hîrtie cu tot felul de nume mirobolante. Mama vîra din cînd în cînd capul pe ușă spre a se informa cum stau cu inspirația. Ideea că toate acele ore de trudă puteau fi consacrate în chip mai folositor, elaborării capodoperelor în chestiune, nu ne trecu niciodată prin minte.

— Ei ?

Luam foaia de hîrtie în mînă și-i împărtășeam rezultatul muncii mele literare din ziua aceea. Niciodată nu eram mulțumit de strădaniile depuse. Nici un nume, oricît de frumos și de răsunător, nu mi se părea la înălțimea a ceea ce aș fi vrut să săvîrșesc pentru ea.

— Alexandre Natal. Armand de La Torre. Terral. Vasco de la Fernaye...

Și așa mai departe, pagini, pagini întregi. După fiecare pomelnic de nume ne uitam unul la altul și dădeam amîndoi din cap. Nu era ce trebuia — nu era de loc ce trebuia. În fond, știam prea bine, și unul și altul, numele care ne

trebuia — din păcate, erau de-acum toate luate : „Goethe“ era ocupat, „Shakespeare“ de asemenea, la fel și „Victor Hugo“. Și totuși, asta aș fi vrut să fiu pentru ea, asta aș fi vrut să-i ofer. Uneori, când așezat de partea cealaltă a mesei, în pantalonii mei scurți, ridicam ochii spre ea, mi se părea că lumea nu e destul de mare ca să cuprindă dragostea ce i-o purtam.

— Ar trebui ceva de felul acesta : Gabriele d'Annunzio, zise mama. A făcut-o pe Duse să sufere îngrozitor.

Cuvintele erau rostite cu o nuanță de respect și de admirație.

Mamei i se părea cu totul firesc ca oamenii mari să le facă pe femei să sufere și era pe deplin încredințată că, în privința asta, mă voi strădui, la rîndul meu, să fac ce-oi putea. Ținea enorm să am succes la femei. Vedea în asta, fără doar și poate, unul din aspectele esențiale ale reușitei pe-acest pămînt. Era pentru ea ceva care mergea mîna-n mîna cu onorurile oficiale, cu decorațiile, cu uniformele de gală, cu șampania, cu recepțiile de la ambasadă, și cînd îmi vorbea de Wronski și de Anna Karenina, mă privea cu mîndrie, mă mîngîia pe cap și ofta zgomotos, cu un surîs de naivă anticipare. Poate că în subconștientul ei această femeie, care fusese atît de frumoasă odinioară, dar care trăia de-atîta amar de vreme fără bărbat, simțea nevoia unei revanșe fizice și sentimentale pe care fiul s-o ia în locul ei. În orice caz, după o zi întregă de colindat din casă în casă, cu valijoara în mîna — e vorba de vizitele pe care le

făcea bogătașilor englezi, care locuiau în marile hoteluri, prezentându-se drept o doamnă scăpătată din aristocrația rusă, nevoită să-și vîndă ultimele „bijuterii de familie“ — bijuteriile îi fuseseră încredințate de proprietarii magazinelor care-i asigurau un comision de zece la sută — după o zi cu atît mai umilitoare și obositoare cu cît i se întîmpla rareori să încheie mai mult de o afacere pe lună, abia apuca să-și scoată pălăria și pardesiul gri, să-și aprindă o țigară, și venea, cu un zîmbet fericit, să se așeze în fața ștregarului cu pantalonași scurți, care, zdrobit de groază că nu poate face nimic pentru ea, își petrecea zilele storcîndu-și creierii în căutarea unui nume destul de frumos, destul de răsunător, destul de promițător spre a putea exprima tot ce se petrecea în sufletul lui, spre a suna puternic și limpede în urechile mamei, cu tot ecoul convingător al acelei glorii viitoare pe care își propunea s-o depună la picioarele ei :

— Roland de Chantecler, Romain de Mysore...

— Poate c-ar fi mai bine să alegi un nume fără particulă, pentru cazul că se mai face vreo revoluție, zicea mama.

Debitam unul cîte unul întreg pomelnicul de pseudonime sonore și grandilocvente, merit să exprime tot ce simțeam, tot ce voiam să-i ofer. Le asculta cu o atenție nițeluș înfricoșată, și-mi dădeam perfect de bine seama că nici unul din aceste nume n-o mulțumea, că nici unul nu era destul de frumos pentru mine. Poate că nu căuta decît să-mi dea curaj și încredere în soarta mea. Știa, fără îndoială, cît de mult sufeream că mai

eram copil, că nu puteam să fac nimic pentru ea, și poate că-mi surprinsese privirea îngrijorată, când de la balcon, o vedeam în fiecare dimineață cum se îndepărtează pe bulevardul Shakespeare, cu bastonul ei, cu țigara în gură și cu valijoara plină de „bijuterii de familie“, și când ne întrebam amîndoi dacă broșa, ceasul sau tabachera de aur vor găsi de data aceasta un cumpărător.

— Roland Campeador, Alain Brisard, Hubert de Longpré, Romain Cortès.

Citeam în ochii ei că nu nimerisem încă ce trebuia, și mă întrebam cu toată seriozitatea dacă voi izbuti vreodată s-o mulțumesc. Mult mai târziu, când am auzit pentru prima oară la radio numele generalului de Gaulle, cu prilejul lansării faimosului apel, prima mea reacție a fost de ciudă, că nu-mi venise în minte, cu cincisprezece ani în urmă, un nume atît de frumos : Charles de Gaulle ; i-ar fi plăcut mamei fără doar și poate, mai ales dacă l-aș fi scris cu un singur „l“. Viața e plină de ocazii pierdute.

CAPITOLUL IV

Dragostea maternă de care eram înconjurat avu la vremea aceea o urmare neașteptată și extrem de fericită.

Cînd treburile mergeau bine, cînd vînzarea vreunei „bijuterii de familie“ îi îngăduia mamei

o lună de relativă liniște materială, prima ei grijă era să meargă la coafor ; se ducea apoi să asculte taraful de țigani pe terasa Hotelului Royal și angaja o femeie de serviciu care avea sarcina să efectueze diverse treburi casnice în apartamentul nostru — mamei i-a fost întotdeauna scîrbă să spele dușumelele și cînd o dată, în lipsa ei, m-am apucat să curăț parchetul și am fost surprins de ea în patru labe, cu cîrpa în mîină, buzele au început să-i tremure, lacrimile îi șiroiau pe obraji, și mi-a trebuit o oră întreagă s-o consolez și să-i explic că, într-o țară democrată, asemenea mici treburi gospodărești sînt privite drept perfect onorabile și că le poți executa fără a te simți dezonorat.

Mariette era o fată cu o burtică bine ancorată între cele două șolduri, cu niște ochi mari plini de șiretenie, cu niște picioare zdravene, și dotată cu un șcut senzațional, pe care-l aveam tot timpul înaintea ochilor, la școală, în locul și pe locul unde se afla figura profesorului de matematică. Această viziune fascinantă constituia de fapt motivul care mă făcea să fixez cu atîta putere de concentrare fizionomia dascălului meu. Cu gura căscată, nu-l pierdeam o clipă din ochi cît își ținea lecția, fără să ascult bineînțeleș un cuvînt din ce spunea — și cînd vrednicul nostru dascăl ne întorcea spatele și se apuca să noteze tot felul de semne algebrice pe tablă, operam cu mari eforturi transferul privirii mele halucinate de pe figura profesorului pe tablă, văzînd de îndată obiectul viselor mele profilîndu-se pe fond negru — negrul a avut întotdeauna asupra

mea, de atunci, un efect dintre cele mai fericite. Când profesorul, măgulit de atenția mea fasci-
nată, îmi punca uneori vreo întrebare, mă fîstî-
ccam, îmi roteam ochii în cap buimăcit, adre-
sam posteriorului Mariettei o privire de dulce
imputare, și numai glasul jignit al domnului
Valu mă aducea pînă la urmă înapoi pe pămînt.

— Nu mai înțeleg nimic! se mira dascălul.
Pari cel mai atent din toți elevii și s-ar spune că
uneori îmi sorbi de-a dreptul cuvintele din gură.
Cu toate astea, parcă ești picat din lună!

Avea dreptate.

Mi-era totuși cu neputință să-i explic acestui
om de treabă ce vedeam, cu atîta precizie, în
locul chipului său.

Pe scurt, Mariette căpăta în viața mea o im-
portanță din ce în ce mai mare — asta începea
din clipa în care mă trezeam și dura aproximativ
cît era ziua de lungă. Când această zeiță medi-
teraneană își făcea apariția la orizont, inima
începea să-mi galopeze în întîmpinarea ei și ră-
mîneam pironit în pat, teribil de încurcat. În
cele din urmă, mi-am dat seama că Mariette mă
privește și ea cu oarecare interes. Se întorcea
uneori spre mine, punca mîinile în șolduri, mă
fixa cu un zîmbet nițeluș visător, ofta, dădea din
cap și spunea :

— Știi, nu poți să zici că mama dumitale nu
te iubește de-adevărat. Nu vorbește decît de
dumneata cînd nu ești aci. Despre aventurile
grozave care te-așteaptă, și despre tot cuconetul
care-o să se dea în vînt după dumneata, ba de

una, ba de alta... Pînă la urmă, mă zăpăcește și pe mine.

Mă simțeam destul de contrariat. Mama era ultimul lucru la care eram dispus să mă gîndesc în clipa aceea. Întins de-a curmezișul patului, într-o poziție foarte incomodă, cu genunchii îndoiți, cu picioarele peste plapumă, cu capul rezemat de perete, nu îndrăzneam să fac o mișcare.

— Îmi vorbește de dumneata de parc-ai fi un prinț din basme, ce mai... Romain al meu încoace, Romain al meu încolo... Știu eu prea bine că asta-i numai din pricină că ești feciorul dumneaei, dar pîn-la urmă mă simt așa, nu știu cum...

Glasul Mariettei avea asupra mea un efect extraordinar. Nu era un glas ca oricare altul. Mai întîi, părea că nu vine din gîtlej. Nu știu de loc de unde venea. Și nici n-ajungea acolo unde ajung glasurile de obicei. La urechile mele n-ajungea, în tot cazul. Era foarte curios.

— Te și calcă pe nervi, îți vine să te întrebi ce-oi fi avînd atît de deosebit.

Așteptă o clipă, apoi oftă și se apucă din nou să frece parchetul. Eram complet paralizat, transformat din cap pînă-n picioare într-o stană de piatră. N-am mai scos o vorbă, nici eu, nici ea. Din cînd în cînd Mariette întorcea capul spre mine, ofta și freca mai departe parchetul. Priveam la risipa asta îngrozitoare cu inima sfîșiată. Știam bine că trebuie să fac ceva, dar mă simțeam literalmente pironit în loc. Mariette își isprăvi treaba și plecă. O văzui plecînd

că senzația că o bucată de carne mi se smulge din trup și că mă părăsește pentru totdeauna. Aveam impresia că mi-am ratat viața. Roland de Chantecler, Artemis Kohinore și Hubert de La Roche Rouge urlau cât îi țineau gura, vîrîndu-și pumnii în ochi. Dar pe-atunci încă nu cunoșteam celebrul dicton : ce vrea femeia, vrea și Dumnezeu. Mariette continua să-mi arunce priviri ciudate, curiozitatea ei de femeie și o anumită gelozie nelămurită fiind, fără îndoială, trezite de imnul de dragoste al mamei și de clișeele pe care aceasta i le înfățișa despre viitorul meu triumfal. Pînă la urmă, minunea se produse. Mi-aduc aminte de figura aceea malițioasă aplecată asupra mea și de glasul acela răgușit, care-mi spunea după aceea, mîngîindu-mă pe obraz, în timp ce eu planam, undeva, într-o lume mai bună, eliberat cu desăvîrșire de orice povară :

— Nu care cumva să-i spui, auzi ? N-am putut să rezist. Știu că e maică-ta, dar zău că e frumoasă o dragoste ca a ei. Pînă la urmă îți face poftă... În viața ta n-o să mai ai parte de-o femeie care să te iubească așa ca ea. Asta-i sigur.

Era sigur. Dar n-o știam. Abia pe la vreo patruzeci de ani am început să înțeleg. Nu e bine să fii iubit astfel, atît de tînăr, atît de timpuriu. Te deprinzi cu năravul. Crezi că așa se cuvine. Că mai există și-n altă parte, că se mai poate iarăși găsi. Și te bizui pe asta. Te uiți în jur, nădăjduiești, aștepți. Cu dragostea de mamă, viața îți face în zori o făgăduială pe care nu și-o

ține niciodată. După aceea ești silit să te mulțumești cu hrană rece pînă la sfîrșitul zilelor. După asta, ori de cîte ori o femeie te ia în brațe și te strînge la pieptul ei, nu-s decît condoleanțe. Te întorci mereu să jelești pe mormîntul mamei tale ca un cîine părăsit. Nu va mai fi niciodată, niciodată, niciodată. Brațe fermecătoare și se în-lănțuie pe după gît și buze dintre cele mai dulci îți vorbesc de dragoste, dar tu știi cum stau lucrurile. Ai trecut pe la izvor foarte de timpuriu și l-ai băut pînă a secat. Cînd te apucă iar setea, poți să te zbați cît poțesteți, nu mai găsești nici o fîntînă, numai năluciri. Ai făcut, de la primele licăriri ale zorilor, un studiu foarte amănunțit al dragostei și ai asupra ta întreaga documentare. Oriunde te-ai duce, porți cu tine otrava comparațiilor și-ți irosești vremea în așteptarea a ceea ce ai mai primit.

Nu spun că mamele trebuie împiedicate să-și iubească odraslele. Spun doar că e preferabil ca mamele să mai iubească și pe altcineva. Dacă mama mea ar fi avut un iubit, nu m-aș fi perpelit toată viața de sete lîngă fiecare fîntînă. Din nefericire pentru mine, mă pricep la diamante veritabile.

CAPITOLUL V

Episodul cu Mariette luă sfîrșit într-un chip neașteptat. Într-o dimineață, prefăcîndu-mă că mă duc la liceu, cu servieta sub braț, mă întor-

sei pas-galop să mă întâlnesc cu drăguța mea, care venea la noi pe la opt și jumătate. Mama plecase și ea, cu valiza în mână, pentru a se duce la Cannes, unde avea de gând să-și ofere „bijuteriile de familie“ englezilor de la Hotel Martinez. Se părea că n-avem de ce să ne temem, numai că soarta, cu apucăturile acelea perfide care-o caracterizează, organizase o grevă a autobuzelor — mama se înapoie acasă. N-apucă bine să deschidă ușa apartamentului, că auzi niște urlete și, convinsă că mă zbat în chinurile morții din pricina unei crize de apendicită — criza de apendicită era întotdeauna prezentă în mintea ei, ca ultimă încarnare umilă și degradată a tragediei grecești — se repezi să-mi vină în ajutor. Tocmai mă liniștisem și eram cufundat în acea stare de beatitudine și de insensibilitate aproape totală care reprezintă una din marile noastre reușite pe-acest pământ. La treisprezece ani și jumătate aveam sentimentul că făcusem din viața mea o reușită totală, că-mi împlinisem destinul, și, tronînd printre zei, îmi contemplam cu seninătate degetele de la picioare, unică aducere-aminte a locurilor terestre prin care hălăduisem. Era una din acele clipe de înaltă seninătate filozofică pe care sufletul meu, îndrăgostit de înălțare și detașare, m-a îndboldit adeseori să le caut, de-a lungul meditativei mele tinereți ; una din acele clipe cînd toate doctrinele pesimiste și deznădăjduite cu privire la adversitatea și infirmitatea condiției umane se năruie ca niște castele din cărți de joc în fața evidenței că existența e frumoasă, strălucitoare de

plenitudine, de înțelepciune și de fericire suverană. În starea de euforie în care mă aflam, întâmpinai apariția neașteptată a mamei mele ca pe oricare altă manifestare a elementelor dezlănțuite : cu indulgență. Am zîmbit drăgălaș. Reacția Mariettei a fost întrucîtva diferită. Cu un chirăit ascuțit, a zbughit-o din pat. Scena care a urmat a fost de-a dreptul uluitoare și, de la înălțimea olimpică la care mă aflam, o urmăream cu un vag interes. Mama mai ținea încă bastonul în mîna ; cuprinzînd, dintr-o ochire, întreaga întindere a dezastrului, ridică brațul și trecu pe loc la acțiune. Bastonul se abătu asupra chipului profesorului meu de matematică cu o viguroasă precizie. Mariette începu să urle, încercînd să ferească acea parte adorabilă a personalității ei. Odăita se umplu de-un vacarm înspăimîntător, vechiul cuvînt rus *kurva* răsunînd cu toată puterea tragică a glasului mamei mele pe deasupra învălmășelii.

Trebuie să spun că mama poseda în cel mai înalt grad darul invectivei ; cu cîteva cuvinte bine alese, firea ei poetică și nostalgică izbutea de minune să reconstituie atmosfera *Azilului de noapte* a lui Gorki ori, mai modest, a *Luntrașilor de pe Volga*. Era de-ajuns o nimica toată pentru ca această doamnă distinsă cu păr alb, care inspira atîta încredere cumpărătorilor „bijuteriilor de familie“, să înceapă deodată să evoce, în fața unui auditoriu înmărmurit, toată Sfînta Rusie a grăjdarilor beți, a mujicilor și a majurilor ; avea, incontestabil, prin glas și prin gest, un mare talent de reconstituire istorică,

scene care dovedeau pare-se că fusese într-adevăr, în tinerețe, așa cum pretindea, o mare artistă dramatică.

N-am izbutit totuși niciodată să elucidez pe deplin acest ultim punct. Am știut bineînțeles întotdeauna că mama a fost „artistă dramatică” — cu cîtă mîndrie a pronunțat toată viața aceste cuvinte ! — și mă revăd și acum alături de ea, la vîrsta de cinci-șase ani, în pustietățile învăluite în nea prin care rătăceam la voia întîmplării, cu prilejul turneelor ei teatrale, în săniile cu zurgălăi triști care ne aduceau înapoi de la vreo uzină friguroasă, unde „jucase din Cehov” în fața muncitorilor unui soviet local, sau de la vreo cazarmă, unde „recitase poeme” în fața soldaților și mateloților Revoluției. Mă regăsesc de asemenea fără nici o greutate în mica lojă de teatru, la Moscova, stînd pe dușumea și jucîndu-mă cu niște petice multicolore, pe care încercam să le asortez armonios : primul meu efort de exprimare artistică. Îmi amintesc pînă și numele piesei în care juca atunci : *Cîinele grădinarului*. Primele mele amintiri din copilărie sînt un decor de teatru, un delicios miros de lemn și de vopsea, o scenă goală, pe care mă aventurez cu băgare de seamă printr-o pădure artificială și încremenesc de spaimă descoperind deodată o sală imensă, de-o stranie culoare gălbuie, cu ochii încercuiți în alb și negru, care se apleacă asupra mea și îmi zîmbesc ; femei și bărbați îmbrăcați bizar care mă țin pe genunchi, în vreme ce mama e pe scenă ; îmi mai aduc aminte și de un marinar sovietic care mă sălta

pe umeri ca s-o pot vedea pe mama în rolul Rosei din *Naufragiatul speranței*. Mi-amintesc pînă și numele ei de actriță — au fost primele cuvinte rusești pe care am învățat să le citesc și erau scrise pe ușa cabinei ei : Nina Borisovskaia. Se pare așadar că poziția ei, în mica lume a teatrului rus din jurul anilor 1919—1920, era destul de solidă. Ivan Mosjukin, marele actor de cinema, care-o cunoscuse pe mama la începuturile carierei ei artistice, a fost totuși întotdeauna destul de evaziv în această privință. Fixîndu-și asupra mea ochii lui palizi pe sub sprîncenele à la Cagliostro, îmi spunea, pe terasa „Grande Bleue“, unde mă convoca uneori, pe cînd turna un film la Nisa, ca să vadă „cum m-am dezvoltat“ : „Mama dumitale ar fi trebuit să urmeze Conservatorul : din păcate, evenimentele nu i-au îngăduit să-și dezvolte talentul. Și-apoi, de cînd te-a avut pe dumneata, tinere, nimic n-a mai interesat-o cu adevărat, în afară de fiul ei.“ Mai știam că era fiica unui ceasornicar evreu din stepa rusă — din Kursk, mai exact ; că fusese foarte frumoasă, că-și părăsise familia la vîrsta de șaisprezece ani ; că fusese măritată, divorțată, recăsătorită, din nou divorțată — și tot restul era pentru mine un obraz lîpit de-al meu, un glas melodios, care șoptea, vorbea, cînta, rîdea — un rîs de om lipsit de griji, de-o veselie uimitoare, pe care-l pîndesc, îl aștept, îl caut în zadar, de atunci, în jurul meu ; un parfum de lăcrămioare, un păr negru care mi se revărsa unduitor pe față și, șoptite la ureche, povești ciudate despre o țară care, în-

tr-o bună zi, avea să fie a mea. Cu sau fără Conservator, trebuie să fi avut totuși talent, pentru că punea, în felul în care-mi evoca Franța, toată arta povestitorilor orientali și o putere de convingere care mi-a rămas pentru totdeauna întipărită în minte. Și acum mi se mai întâmplă să *aștept* Franța, acea țară interesantă, de care am auzit atît vorbindu-se, pe care n-am cunoscut-o și pe care n-o voi cunoaște nici-odată — căci Franța pe care-o evoca mama în descrițiile ei lirice și inspirate de pe cînd eram un tînc sfîrșise prin a deveni pentru mine un mit fabulos, cu totul desprins de realitate, un fel de capodoperă poetică, pe care nici o experiență omenească n-o putea atinge sau dezvălui. Vorbea la perfecție limba franceză — cu un foarte pronunțat accent rusc, ce-i drept, ale cărui urme mai dăinuie în glasul meu pînă în ziua de azi — n-a vrut niciodată să-mi explice unde, cum, de la cine, în ce moment al vieții ei o învățase. „Am fost la Nisa și la Paris“ — e tot ce-a consimțit să-mi destăinuiască. În cabina ei friguroasă de teatru, în apartamentul pe care-l împărțeam cu alte trei familii de actori, unde o tînră servitoare, Aniela, avea grijă de mine și, mai tîrziu, în vagoanele de vite care ne duceau spre Apus, cu tifosul drept tovarăș de drum, mama îngenunchea în fața mea, îmi freca degetele amorțite și continua să-mi vorbească despre țara îndepărtată, unde cele mai frumoase povești din lume se petrec aieva ; toți oamenii erau liberi și egali ; artiștii erau primiți în cele mai bune familii ; Victor Hugo fusese Președintele Repu-

blicii ; mirosul colierului de camfor pe care-l purtam atârnat de gît, remediul suveran, pare-se, împotriva păduchilor tifici, mă înțepa în nări ; aveam să ajung un mare violonist, un mare actor, un mare poet ; Gabriele d'Annunzio al Franței, Nijinski, Emile Zola ; la Lida, la frontiera poloneză, am fost ținuți în carantină ; mergeam prin zăpadă, de-a lungul liniei ferate, cu o mîină în mîna mamei, cu cealaltă ținînd o oliță de noapte de care refuzasem să mă despart încă de la Moscova și care-mi devenise prietenă : mă atașez foarte ușor ; am fost ras în cap ; culcată pe-o saltea de paie, cu privirea pierdută în depărtări, mama nu mai contenea evocînd viitorul strălucit care mă aștepta ; mă luptam cu somnul, dar căscam ochii mari încercînd să văd și eu ce vedea ea ; Cavalerul Bayard ; Dama cu Camelii ; se găsea unt și zahăr în toate prăvăliile ; Napoleon Bonaparte ; Sarah Bernhardt — pînă la urmă adormeam, cu capul pe umărul ei, cu olița de noapte strînsă în brațe. Mai tîrziu, mult mai tîrziu, după cincisprezece ani de contact cu realitatea franceză, la Nisa, unde venisem să ne stabilim, cu fața acum brăzdată de riduri și cu părul alb, îmbătrînită, ăsta e cuvîntul, n-am ce-i face, dar fără să fi învățat, fără să fi observat nimic, continua să evoce, cu același zîmbet încrezător, țara minunată pe care-o adusesese cu ea în bocceluță ; în ceea ce mă privește, crescut în acest muzeu imaginar al tuturor noblețelor și al tuturor virtuților, dar nefiind înzestrat cu darul extraordinar al mamei de a nu vedea pretutindeni decît culorile propriei sale inimi, îmi pe-

trecui mai întîi vremea privind în jurul meu cu uimire și frecîndu-mă la ochi, iar după aceea, la vîrsta hărbăției, purtînd o luptă homerică, pe viață și pe moarte, cu realitatea, pentru a îndrepta lumea și a o face să coincidă cu visul naiv în care se legăna cea pe care o iubeam cu atîta duioșie.

Da, mama avea talent — și-asta mi-a fost fatal de-a lungul întregii vieți.

Pe de altă parte, Agrov, sinistrul cămătar de pe bulevardul Gambetta, respingătorul factotum din Odesa, un tip spălăcit, soios, fleșcăit, mi-a spus într-o zi, cînd mama refuzase să plătească dobînda lunară de zece la sută la suma pe care ne-o împrumutase pentru cumpărarea unei „participații“ la un taxi Renault : „Maică-ta face pe cucoana, dar cînd am cunoscut-o cînta în taverne, în niște «bombe» pentru soldați. De-acolo a împrumutat limbajul pe care-l folosește. Nu mă simt insultat. O femeie ca asta nu poate insulta un negustor onorabil.“ Neavînd, pe vremea aceea, decît paisprezece ani, și neputînd încă să vin cu nici un ban în ajutorul mamei, dorința mea cea mai aprigă, m-am ușurat administrîndu-i onorabilului negustor o pereche de palme zdravene, primele pe care le dădeam într-o lungă și strălucită carieră de distribuitor de palme care aveau să mă facă în curînd vestit în tot cartierul. Din ziua aceea, într-adevăr, mama, înmărmurită de accastă ispravă, a luat obiceiul să mi se plîngă ori de cîte ori, pe drept sau pe nedrept, se simțea insultată, încheindu-și invariabil versiunea, nu întotdeauna exactă, despre cele întîmplate, cu

acest refren : „Își închipuie că n-are cine să mă apere, că mă poate insulta fără nici un risc. Se înșală dumnealui ! Du-te și dă-i o pereche de palme.“ Știam că, în nouă cazuri din zece, insulta era imaginară, că mama vedea insulte peste tot, că ea era uneori cea care se apuca să insulte oamenii fără nici un motiv, sub impulsul nervilor ei surmenați. Dar n-am dat niciodată bir cu fugiții. Aveam oroare de aceste scene, aceste continue scandaluri mi-erău nesuferite, odioase, dar mă executam. Trecuseră paisprezece ani de când mama trăia și lupta singură, și nimic n-o încânta mai mult decât să se știe „ocrotită“, decât să simtă o prezență virilă alături de ea. Îmi luam așadar inima-n dinți, îmi înăbușeam rușinea și porneam în căutarea nu știu cărui nefericit de bijutier, măcelar, tutungiu sau anticar care mi-era desemnat. Cel în cauză se pomenea atunci în prăvălia lui cu un băiețandru furibund, care se posta în fața lui, cu pumnii strînși, și îi spunea cu un glas tremurat de indignare — o indignare izvorâtă mai curînd din manifestarea de prost-gust la care devotamentul lui filial îl silea să se dedea : „Domnule, ai insultat-o pe mama, pof-tim !“, după care nefericitul încasa palma. Am dobîndit astfel, foarte de timpuriu, reputația de haimana în împrejurimile bulevardului Gambetta, și nimeni nu-și închipuia ce scîrbă mi-era de aceste scene, cît de mult sufeream din pricina lor și cît mă umileau. O dată sau de două ori, considerînd acuzația mamei pe deplin nejustificată, am încercat să protestez, dar bătrîna doamnă s-a așezat în fața mea, ca și cum i s-ar

fi tăiat dintr-o dată picioarele față de-o asemenea ingraturitudine, ochii i s-au umplut de lacrimi, și a rămas așa, privindu-mă cu stupoare, vlăguită parcă de toate puterile ei și de tot curajul. N-am putut niciodată suporta să văd o ființă căzută pradă a ceea ce nu pot descrie altfel decât ca o incomprehensiune lucidă a condiției sale.

Mă ridicam atunci fără o vorbă și mă duceam să mă bat. N-am putut niciodată să îndur spectacolul unei ființe părăsite, fie om, fie animal, și, în atitudinile ei, mama avea darul intolerabil de a incarna tot mutismul tragic atât al unuia, cât și al celuilalt. Așa se face că Agrov nici n-a apucat să-și termine bine vorba, că s-a și trezit cu o palmă, la care mi-a spus pur și simplu: „Derbedeule! Nu mă miră din partea progeneriturii unei saltimbance și a unui aventurier.“ În felul ăsta am fost dintr-o dată lămurit asupra interesantelor mele origini, fapt care, de altfel, n-a produs nici un efect asupra mea, întrucât nu acordam nici un fel de importanță la ceea ce puteam să fiu sau să nu fiu în mod provizoriu și vremelnic, știindu-mă predestinat unor culmi amețitoare, de unde aveam să revărs asupra mamei ploaie de lauri drept recompensă. Căci am știut din totdeauna că altă misiune n-am; că nu exist, întrucâtva, decât prin procură; că forța misterioasă dar dreaptă care ține în mâinile ei soarta oamenilor mă aruncase pe talerul balanței pentru a restabili echilibrul unei vieți pline de jertfe și de abnegație. Credeam într-o logică tainică și surîzătoare, pitită în ungherele cele mai

Întunecoase ale vieții. Credeam în onorabilitatea omenirii. Nu puteam să văd chipul neajutorat al mamei fără să simt cum mi se umple pieptul de încredere nemăsurată în soartă. În clipele cele mai grele ale războiului, am făcut întotdeauna față primejdiei cu sentimentul că sînt de neînvins. Nimic nu mi se putea întîmpla, de vreme ce eram *happy end*-ul ei. În sistemul de măsuri și greutăți pe care omul încearcă cu disperare să-l impună universului, m-am văzut întotdeauna ca izbînda ei.

Convingerea aceasta n-o căpătasem din senin. Fără îndoială că nu era decît reflectarea încrederei pe care mama, de cînd mă ivisem pe lume, o sădise în cel care devenise singura ei rațiune de a trăi și de a spera. Cred că aveam opt ani cînd viziunea măreață pe care și-o făurise despre viitorul meu a dat loc unei scene al cărei comic și a cărei groază mi-au rămas pentru întotdeauna întipărite în memorie.

CAPITOLUL VI

Eram pe-atunci instalați provizoriu la Vilno, „în trecere“, cum îi plăcea mamei să sublinieze, așteptînd să plecăm pentru a ne statornici în Franța, unde trebuia „să cresc, să studiez, să devin cineva“. Ea își cîștiga existența confecționînd, cu ajutorul unei ucenice, pălării de damă, în apartamentul nostru transformat în „mare

salon de mode din Paris". Un iscusit joc de etichete falsificate încredința clientela că pălăriile sînt opera unui croitor parizian vestit pe vremea aceea, Paul Poiret. Neobosită, umbra din casă în casă cu cutiile ei de carton — femeie încă tînără, cu niște ochi mari, verzi, cu fața iluminată de-o voință maternă nepotolită și pe care nici o îndoială n-o putea atinge, necum știrbi. Eu rămîneam acasă cu Aniela, care plecase o dată cu noi din Moscova, cu un an în urmă. Ne aflam pe-atunci într-o situație materială jalnică, ultimele „bijuterii de familie" — cele veritabile, de data aceasta — fuseseră de mult vîndute, și era îngrozitor de frig la Vilno, unde zăpada urca încet din pămînt, de-a lungul pereților murdari și cenușii. Pălăriile se vindeau destul de greu. Cînd mama se întorcea acasă după cursele pe care le făcea, proprietarul imobilului o aștepta uneori în capul scării, ca s-o înștiințeze că ne-aruncă în stradă dacă în douăzeci și patru de ore nu plătim chiria. Și chiria era plătită, de cele mai multe ori, în douăzeci și patru de ore. Cum, n-am să știu niciodată. Tot ce știu e că era întotdeauna plătită, că în sobă ardea focul și că mama mă săruta și mă privea cu acea licărire de mîndrie și izbîndă în ochi de care mi-amintesc atît de bine. Eram pe-atunci cu adevărat pe marginea prăpastiei — nu spun „în fundul prăpastiei", pentru că am aflat, de atunci, că prăpastia n-are fund, și că putem, fiecare din noi, să stabilim adevărate recorduri de adîncime, fără a epuiza vreodată posibilitățile acestei interesante instituții. Mama se

întorcea din escapadele ei prin orașul troicnit, punea cutiile de pălării într-un colț, se așeza pe-un scaun, aprindea o țigară și mă privea cu un zîmbet luminos.

— Ce e, mamă ?

— Nimic. Vino și sărută-mă.

Mă duceam s-o sărut. Obrajii îi miroseau a ger. Mă ținea strîns, cu privirea ațintită pe deasupra umărului meu, spre ceva îndepărtat, cu o expresie admirativă. Apoi spunea :

— Vei fi ambasador al Franței.

Habar n-aveam ce înseamnă asta, dar eram de acord. N-aveam decît opt ani, dar hotărîrea mea era luată : îi voi da mamei tot ce vrea.

— Bine, ziceam eu alene.

Aniela, care ședea lîngă sobă, mă privea cu respect. Mama își ștergea cîteva lacrimi de fericire. Mă ținea strîns în brațe.

— Ai să ai un automobil.

Abia străbătuse orașul pe jos, pe-un frig de zece grade sub zero.

— Trebuie să ai nițică răbdare, atîta tot.

Lemnele trosneau în soba de faianță. Afară, zăpada dădea lumii o ciudată densitate și o dimensiune a tăcerii pe care zurgălăii cîte unei sănii o subliniau din timp în timp. Aniela, cu capul aplecat, cosea de zor o etichetă „Paul Poirer, Paris“ pe ultima pălărie din ziua aceea. Chipul mamei mele era acum fericit și împăcat, fără urmă de grijă. Pîna și semnele oboselii dispăruseră ; privirea ei rătăcea pe tărîmurile unei țări minunate și, fără să vreau, întorceam capul într-acolo, pentru a încerca să deslușesc acele

meleaguri ale dreptății înfăptuite și ale mame-
lor răsplătite. Mama îmi vorbea despre Franța
așa cum alte mame vorbesc despre Albă ca Ză-
pada sau despre Motanul Încălțat și, oricât m-am
străduit, nu m-am putut niciodată dezbăra pe
deplin de acea imagine feerică a unei Franțe
pline de eroi și virtuți pilduitoare. Sînt probabil
unul dintre puținii bărbați din lume care au ră-
mas credincioși unui basm de adormit copii.

Din păcate, mama nu era genul de femeie
care să păstreze pentru sine visul mîngîietor care
sălășluia în ea. Totul era pe dată exteriorizat,
proclamat, declamat, trîmbițat, proiectat în afa-
ră, de regulă cu acompaniament de lavă și
cenușă.

Aveam niște vecini, și acești vecini n-o prea
aveau la inimă pe mama. Mica burghezie din
Vilno nu era cu nimic mai altfel decît mica
burghezie de prin alte părți, și toate acele ple-
cări și veniri ale străinei cu valizele și cutiile ei,
socotite misterioase și suspecte, au fost în cu-
rînd semnalate poliției poloneze, foarte bănu-
itoare, pe vremea aceea, față de rușii refugiați.
Mama s-a văzut acuzată ca tainuitoare de obi-
ecte furate. Nu i-a fost de loc greu să le închidă
gura calomniatorilor, dar rușinea, mîhnirea, in-
dignarea, ca întotdeauna la ea, căpătară o formă
violent agresivă. După ce-a plîns în hohote cî-
teva ore printre pălăriile ei răvășite — pălăriile
de damă au rămas pînă-n ziua de azi una din
micile mele fobii — m-a luat de mîină și, după
ce m-a anunțat că „Nu știu ei cu cine au de-a
face“, m-a tras afară din apartament, pe scară.

Ce-a urmat a constituit una din cele mai penibile clipe ale existenței mele — și-am cunoscut câteva.

Mama a mers din ușă în ușă, sunînd, bătînd cu pumnii și invitîndu-i pe toți locatarii să iasă pe palier. După primul schimb de insulte — în privința asta, maică-mea avea întotdeauna o superioritate de netăgăduit — m-a tras lîngă ea și, arătîndu-mă celor de față, a anunțat, tare și mîndră, cu un glas care-mi mai sună și acum în urechi :

— Scîrbelor, ploșnițe burgheze ! Nici prin cap nu vă trece cu cine aveți onoarea să stați de vorbă ! Fiul meu va fi ambasador al Franței, cavaler al Legiunii de onoare, mare autor dramatic, Ibsen, Gabriele d'Annunzio ! El...

Căută ceva absolut zdrobitor, o supremă și definitivă demonstrație a reușitei pe-acest pămînt :

— ...își va face hainele la Londra !

Mai aud și-acum hohotele de rîs ale „ploșnițelor burgheze“. Mi se mai urcă și acum, cînd scriu aceste rînduri, sîngele în obraji. Îmi sună limpede în urechi și le văd chipurile batjocoritoare, mînioase, disprețuitoare — le văd fără ură : sînt chipuri omenești, știm ce înseamnă asta. E poate mai bine să spun de pe-acum, pentru claritatea povestirii de față, că azi sînt Consul general al Franței, fost combatant pentru Eliberare, ofițer al Legiunii de onoare și că, dacă n-am devenit un Ibsen sau un d'Annunzio, nu e din pricină că n-am încercat.

Și, să fie limpede : îmi fac hainele la Londra. Am oroare de croiala englezească, dar n-am încotro.

Cred că nici un eveniment n-a jucat un rol atît de important în viața mea ca acel hohot de rîs care s-a prăvălit asupra mea pe scările unei vechi clădiri din Vilno, la nr. 16 al străzii Pohulanka Mare. Lui îi datorez ceea ce sînt azi : atît în bine cît și în rău, rîsul acela a devenit eu însumi.

Mama se ținea falnică în toată acea învolburare de ură, cu capul sus, ținîndu-mă strîns. Nu era în ea nici urmă de stinghereală sau de umilință. Știa.

În cele cîteva săptămîni care au urmat, n-am avut o viață prea plăcută. Cu toate că nu împlinisem decît opt ani, aveam simțul ridicolului foarte dezvoltat — și mama, firește, nu era străină de asta. M-am deprins cu el încetul cu încetul. Am învățat, încet dar sigur, să-mi pierd pantalonii în public fără să mă simt cîtuși de puțin stîngenit. Face parte integrantă din educația oricărui bărbat de bună-credință. De multă vreme nu mă mai tem de ridicol ; știu astăzi că omul e ceva ce nu poate fi ridiculizat.

Dar în cele cîteva minute trăite atunci pe scări, înfruntînd batjocura, sarcasmele și insultele, pieptul mi s-a transformat într-o cușcă din care un animal cuprins de panică și de rușine încerca cu disperare să scape.

În curtea acelei case se afla pe-atunci un depozit de lemne, și ascunzătoarea mea preferată

era în mijlocul stivei de bușteni ; mă simțeam într-o deplină siguranță ori de câte ori, după niște acrobații iscusite — buștenii se ridicau pînă la înălțimea a două etaje — izbuteam să mă strecur acolo, ferit din toate părțile de zidurile de lemn jilav și parfumat. Stăteam acolo ore întregi, cu jucăriile mele preferate, pe deplin fericit și inaccesibil. Părinții interziceau copiilor să se apropie de acel edificiu firav și amenințător ; un ciot deplasat, o mișcare nefericită, putea să năruie totul și să te îngroape. Dobîndisem o mare îndemînare de-a mă strecura printre coridoarele înguste ale aceluia univers, unde domneam în chip de stăpîn absolut, unde cea mai mică nebăgare de seamă risca să dezlănțuie o avalanșă, dar unde mă simțeam la mine acasă. Mutînd cu pricepere arumiți bușteni, îmi construise niște galerii și treceri secrete, niște vizuine, o mică lume sigură și prietenoasă, atît de diferită de cealaltă, unde mă strecuram ca o nevăstuică, și unde stăteam pitit, în ciuda umezelii care-mi înmuia încetul cu încetul fundul pantalonilor și-mi îngheța spinarea. Știam exact care bușteni trebuiau scoși ca să-mi deschid o trecere, și-i așezam întotdeauna la loc, cu grijă, în urma mea, ca să-mi sporesc și mai mult simțămîntul că sînt inaccesibil.

Așadar, spre împărăția mea de lemn am dat fuga în ziua aceea, de cum am putut s-o fac în mod onorabil, adică fără să dau impresia c-o las pe mama singură în fața dușmanului — am rămas amîndoi pînă la capăt pe cîmpul de luptă și l-am părăsit ultimii.

Cu cîteva mișcări savante, regăsindu-mi galeriile secrete și punînd la loc, unul cîte unul, buștenii după fiecare trecere, am ajuns în inima edificiului, avînd cinci-șase metri de grosime protectoare deasupra capului, și acolo, înconjurat de această carapace, sigur, în sfîrșit, că nu mă vede nimeni, am izbucnit în hohote de plîns. Am plîns o grămadă. După aceea, am cercetat cu atenție buștenii de deasupra și din jurul meu, ca să-i aleg exact pe cei de care trebuia să trag spre a sfîrși o dată pentru totdeauna, pentru ca fortăreața mea de lemn mort să se năruie peste mine dintr-o dată, izbăvindu-mă de viața asta. Am pipăit buștenii, unul cîte unul, cu recunoștință. Îmi amintesc și acum de atingerea lor prietenoasă și liniștitoare, de nasul meu umed și de pacea care s-a înscăunat deodată în mine la gîndul că n-am să mai fiu niciodată umilit sau nefericit. Mișcarea trebuia executată printr-o împingere simultană a buștenilor cu picioarele și cu spatele.

Mi-am luat poziția.

Dar mi-am adus aminte că am în buzunar o bucată de prăjitură cu mac pe care-o șterpelisem în dimineața aceea din camera din fund a unei cofetării ce se afla în imobilul nostru și pe care cofetarul o lăsa nesupravegheată cînd avea clienți. Am mîncat prăjitura. Mi-am luat din nou poziția și, cu un oftat din rărunchi, m-am pregătit să împing.

Am fost salvat de-o pisică.

Botul ei a apărut deodată în fața mea și ne-am privit o clipă cu mirare. Era un motan

de neimaginat, năpîrlit, rîios, de culoarea magiunului de portocale, cu urechile ferfenițite și cu o mutră din acelea de mustăcios, vrednică de ștreang, de creatură unsă cu toate alifiile, pe care-o capătă motanii bătrîni ca urmare a bogatelor și variatelor experiențe dobîndite.

M-a privit cu atenție, și apoi, fără a șovăi, a început să mă lingă pe față.

Nu-mi făceam nici o iluzie despre temeiurile acestei subite afecțiuni. Îmi rămăseseră pe obraji și pe bărbie firimituri ale prăjiturii cu mac, lipite de lacrimi. Mîngîierile erau strict interesate. Dar mi-era totuna. Senzația dată de acca limbă aspră și caldă pe obrazul meu mă făcu să zîmbesc de plăcere — am închis ochii, lăsîndu-mă alintat — fără a încerca să aflu, nici atunci, nici mai tîrziu, în decursul existenței mele, ce anume se ascunde exact îndărătul semnelor de afecțiune care mi se acordă. Singurul lucru care conta era că aveam în preajmă un bot prietenos și o limbă caldă și plină de sîrg, care mi se plimba încoace și încolo pe față, cu toate semnele exterioare ale duioșiei și compasiunii. Nu-mi trebuie mai mult pentru a fi fericit.

Cînd motanul a pus capăt manifestărilor de tandrețe, mă simțeam mult mai bine. Lumea mai avea încă de oferit posibilități și prietenii care nu puteau fi trecute cu vederea. PISOIU se gudură acum, frecîndu-mi-se de obraz și torcînd. Am încercat să-i imit torsul și ne-am distrat de minune torcînd amîndoi care mai de care. Am strîns firimiturile prăjiturii din fundul buzunărului și i le-am oferit. Păru interesat și se propti

de nasul meu, cu coada-n vînt. Mă mușcă de ureche. Pe scurt, viața merita din nou să fie trăită. Cinci minute mai târziu, mă cățaram afară din edificiul meu de lemn și mă îndreptam spre casă, cu mîinile în buzunar, fluierînd, cu pisoii după mine.

M-am gîndit întotdeauna de atunci că e bine să ai, în viață, cîteva firimituri de prăjitură la tine, dacă vrei să fii iubit într-un mod cu-adevărat dezinteresat.

Se înțelege de la sine că titlul de *franzuzki poslanik* — ambasador al Franței — m-a urmărit pretutindeni luni de zile, și cînd cofetarul Mișka m-a surprins, în cele din urmă, încercînd, în vîrfurile picioarelor, să umflu pe nesimțite o bucată uriașă de prăjitură cu mac, toată curtea a avut prilejul să constate că imunitatea diplomatică nu se extinde asupra unei anumite părți binecunoscute a persoanei mele.

CAPITOLUL VII

Dramatica revelație a gloriei mele viitoare, făcută de mama în fața locatarilor imobilului din strada Pohulanka Mare nr. 16, n-a avut asupra tuturor spectatorilor același efect comic.

Era printre ei un anume domn Piekielny — ceea ce în limba polonă înseamnă „Infernal“. Nu știu în ce împrejurări căpătaseră strămoșii acestui om de treabă un nume atît de

puțin obișnuit, dar n-am mai pomenit un nume care să se potrivească atît de puțin cu cel care-l poartă. Domnul Piekielny semăna cu un șoricel trist, extrem de preocupat, de grijuliu față de persoana sa ; avea un aer atît de discret, de șters, ba chiar atît de absent, cît poate avea un om silit totuși, prin forța împrejurărilor, să se ridice, oricît de puțin, deasupra pămîntului. Era o fire impresionabilă, și siguranța totală cu care mama își trîmbițase profeția, punîndu-mi o mîină pe creștet, în cel mai pur stil biblic, îl tulburase profund. Ori de cîte ori îl întîlneam pe scări, se oprea și mă privea cu gravitate, cu respect. O dată sau de două ori și-a luat inima-n dinți și m-a mîngîiat ușor pe obraz. Apoi, mi-a oferit două duzini de soldați de plumb și o fortăreață de carton. M-a invitat chiar în apartamentul lui și m-a îndopat cu bomboane și cu rahat turcesc. În timp ce eu mă ghiftuiam — nu se știe nici odată ce aduce ziua de mîine — omulețul se așeza în fața mea, mîngîindu-și barbișonul pîrlit de tutun. Pînă cînd într-o bună zi se făcu auzită, în sfîrșit, patetica rugăminte, strigătul inimii, mărturisirea ambiției feroce și nemăsurate pe care amabilul șoricel uman o ținea pitită sub vestă.

— Cînd vei fi...

Se uită în jur un pic stînjedit, conștient fără îndoială de naivitatea lui, dar incapabil să se stăpînească.

L-am privit cu atenție. Cutia cu rahat turcesc era abia începută. Am simțit instinctiv că numai

datorită viitorului strălucit pe care mi-l prezisese mama aveam drepturi asupra ei.

— Voi fi ambasador al Franței, am spus eu cu îndrăzneală.

— Mai ia o bucățică de rahat, zise domnul Piekielny, împingînd cutia spre mine.

M-am servit. Îl auzeam cum își drege glasul.

— Mamele simt lucrurile astea, zise el. Poate c-ai să ajungi într-adevăr un om mare. Poate c-ai să scrii chiar la ziare, sau cărți...

Se aplecă spre mine și-mi puse o mîină pe genunchi. Coborî glasul.

— Ei bine, cînd ai să întîlnești persoane sus-puse, oameni importanți, făgăduiește-mi c-ai să le spui...

O licărire de ambiție dementă se aprinse deodată în ochii șoricelului.

— Făgăduiește-mi că ai să le spui : pe strada Pohulanka Mare, numărul 16, la Vilno, locuia domnul Piekielny...

Privirea i se cufundase într-a mea cu o mută implorare. Mîina îi rămăsese pe genunchiul meu. Eu îmi mîncam bucata de rahat turcesc, fixîndu-l cu gravitate.

La sfîrșitul războiului, în Anglia, unde venisem cu patru ani în urmă să continui lupta, maiestatea-sa regina Elisabeta, mama actualei suverane, trecea în revistă, pe aerodromul din Hartford Bridge, escadrila din care făceam parte. Stăteam încremenit în poziție de drepti cu echipajul meu, lîngă avion. Regina se opri în fața mea și, cu acel zîmbet amabil care-o

făcuse pe bună dreptate populară, mă întrebă din ce regiune a Franței sînt de baștină. I-am răspuns, cu tact, „din Nisa“, spre a nu complica lucrurile pentru grațioasa maiestate. Și apoi... A fost fără voia mea. Mi s-a părut că-l văd pe omul acela micuț agitîndu-se și gesticulînd, bătînd din picior și smulgîndu-și firele barbișonului, încercînd să-mi atragă atenția asupra lui. Am încercat să mă rețin, dar cuvintele mi-au ieșit singure din gură și, hotărît să înfăptuiesc visul dement al unui șoricel, am anunțat-o pe regină, cu glas tare și răspicat :

— În casa cu nr. 16 de pe strada Pohulanka Mare, la Vilno, locuia un anume domn Piekielny...

Maiestatea-sa înclină grațios capul și continuă trecerea în revistă. Comandantul escadrilei „Lorraine“, scumpul meu Henri de Rancourt, îmi aruncă în treacăt o privire ucigătoare.

Ei și ! Trebuia să-mi achit rahatul.

Azi, drăguțul șoricel din Vilno și-a încheiat de mult minuscula existență în cuptoarele crematoriilor naziste, alături de alte cîteva milioane de evrei din Europa.

Eu continui totuși să mă achit conștiincios de făgăduiala făcută, pe măsură ce dau ochii cu mai-marii acestei lumi. De la estradele O.N.U. la ambasada din Londra, de la Palatul federal din Berna la Elysée, în fața lui Charles de Gaulle și a lui Vișinski, în fața înalților demnitari și a constructorilor viitorului mileniu, n-am omis niciodată să pomenesc de existența omule-

țului și am avut chiar plăcerea să pot anunța în mai multe rînduri, pe întinsele rețele ale televiziunii americane, în fața a zeci de milioane de spectatori, că la nr. 16 al străzii Pohulanka Mare, la Vilno, locuia un anume domn Piekielny, fie-i țărîna ușoară.

Dar, în sfîrșit, nu mai e nimic de făcut, și osemintele omulețului, transformate la ieșirea din cuptor în săpun, au slujit de mult la satisfacerea nevoilor de curățenie a naziștilor.

Îmi place și acum la fel de mult rahatul turcesc. Totuși, dat fiind că mama n-a încetat niciodată să mă vadă în alt chip decît ca o combinație între Lord Byron, Garibaldi, d'Annunzio, d'Artagnan, Robin Hood și Richard Inimă de Leu, sînt nevoit în prezent să fiu foarte atent la siluetă. N-am fost în stare să înfăptuiesc toate vitejiile pe care le aștepta din partea mea, dar am izbutit totuși să nu fac cine știe ce burtă. Zilnic fac exerciții pentru menținerea mlădierii trupului și de două ori pe săptămîină, alergări. Alerg, alerg, oh, ce mai alerg ! Fac și scrimă, tir cu arcul și cu pistolul, sărituri la înălțime, sărituri de capră, aruncarea greutății și haltere, și mai știu să jonglez cu trei mingi. Evident, în al patruzeci și cincilea an e oarecum naiv să crezi în tot ce ți-a spus mama, dar nu mă pot abține. N-am izbutit să îndrept lumea, să înving prostia și răutatea, să le redau oamenilor demnitatea și dreptatea, dar am cîștigat totuși campionatul de ping-pong la Nisa, în 1932, și continui să execut, în fiecare dimineață, cele douăsprezece flotări, culcat, așa că nu e cazul să pierd nădejdea.

Cam tot în vremea aceea, afacerile au început să ne meargă ceva mai bine. „Modelele din Paris“ se bucurară de mult succes și în curând fu angajată o nouă lucrătoare pentru a face față cererii. Mama nu-și mai petrecea vremea alergând din casă în casă : clientela se îmbulzea acum în saloanele noastre. Veni și ziua în care putu să anunțe în ziare că, pe viitor, casa ei, „în urma unui aranjament special cu dl. Paul Poiret“, urma să asigure reprezentanța exclusivă, „sub supervizarea personală a maestrului“, nu numai a pălăriilor, dar și a rochiilor. La intrare a fost pusă o placă cu cuvintele *Maison Nouvelle, Haute Couture de Paris*, gravate în litere de aur. Mama nu făcea niciodată lucrurile pe jumătate. Acestui început de reușită îi lipsea un element de transcendență, de miracol, un *deus ex machina* care să transforme primul nostru succes într-o izbândă definitivă și zdrobitoare asupra adversității. Așezată pe micul divan roz din salon, cu picioarele încrucișate, cu o țigară uitată între buze, privirea ei inspirată urmărea în spațiu un plan îndrăzneț, în timp ce fața ei căpăta treptat acea expresie pe care începusem s-o cunosc atât de bine, un amestec de șiretenie, de triumf și de naivitate. Stăteam ghemuit într-un fotoliu în fața ei, cu prăjitura de mac în mână, legal obținută de data aceasta. Din când în când, întorceam capul în direcția privirii ei, dar nu vedeam niciodată nimic. Pri-

veliștea mamei mele făurind planuri era pentru mine ceva de domeniul fabulosului, ceva tulburător. Uitam să mai mușc din prăjitură și rămâneam cu gura căscată, copleșit de mândrie și admirație.

Trebuie să spun că, pînă și într-un orășel ca Vilno, în acea provincie unde nu existau încă fotografiile de presă, șiretlicul născocit de măică-mea era nemaipomenit de îndrăzneț și-ar fi putut foarte bine să ne mai azvîrle o dată pe drumuri, cu bocceaua în spinare.

Curînd, într-adevăr, un anunț informa „lumca elegantă“ din Vilno că dl. Paul Poiret în persoană, sosit anume de la Paris, va inaugura saloanele de modă *Maison Nouvelle*, din strada Pohulanka Mare nr. 16, la orele patru după-amiază.

Așa cum am mai spus, mama, cînd lua o hotărîre, mergea întotdeauna pînă la capăt, ba chiar puțin mai departe. În ziua fixată, în vreme ce-o grămadă de cuconițe frumoase și durdulii se îngrămădeau în apartament, ea nu anunță că „dl. Paul Poiret, fiind reținut, ne roagă să-l scuzăm“. Felul ăsta de mică șmecherie nu-i stătea în caracter. Hotărîta să dea marea lovitură, îl prezentă pe dl. Paul Poiret în carne și oase.

Pe vremea „carierii ei teatrale“, în Rusia, făcuse cunoștință cu un actor-șansonetist francez, unul dintre cei care rătăceau veșnic prin tot felul de turnee periferice, lipsit de talent și de speranță, pe nume Aleks Gubernatis. Ducea pe atunci o existență vegetativă la Varșovia, unde se angajase peruchier de teatru, după ce-și strîn-

sese de mai multe ori cureaua ambițiilor de altădată, trecînd de la o sticlă de coniac pe zi la una de vodcă. Mama îi trimise un bilet de tren, și opt zile mai tîrziu, Aleks Gubernatis întru-chipa în saloanele de la *Maison Nouvelle* pe dl. Paul Poiret, marele maestru al eleganței pariziene. Se întrecu cu-acest prilej pe el însuși. Cu o formidabilă pelerină scoțiană pe umeri, cu un pantalon în mici carouri îngrozitor de strîmt, care da la iveală, cînd se apleca să sărute mîinile cucoanelor, o pereche de fese mici și țuguiate, cu o lavalieră înnodată sub un uriaș măr al lui Adam, își întindea, lungit într-un fotoliu, niște picioare nesfîrșit de lungi pe parchetul proaspăt lustruit, cu un pahar de vin spumos în mîină, evocînd cu glas pițigăit mărețiile și extravagantele vieții pariziene, citînd nume glorioase de douăzeci de ani dispărute de pe scenă, trecîndu-și din cînd în cînd prin chică degetele inspirate, ca un adevărat Paganini al frizurii. Din păcate, către sfîrșitul după-amiezii, vinul spumos făcîndu-și efectul, se apucă, după ce rugă să se facă liniște, să recite în fața asistenței actul al doilea din *L'Àiglon*, după care, natura dîndu-și arama pe față, începu să chelălăie, cu un glas înfiorător de mîeros, fragmente din repertoriul lui de *café-concert*, al cărui refren interesant și oarecum enigmatic mi-a rămas în minte: „*Ah! Ai vrut-o, ai vrut-o, ai vrut-o — Și iac-ai primit-o, Pomponette!*“, subliniat de-o pocnitură a tocului și a degetelor lui osoase, și de-o otheadă deosebit de parșivă la adresa soției dirijorului orchestrei municipale. În clipa aceea, mama a

socotit că e mai prudent să-l ducă în camera Anielei, unde a fost întins pe pat și încuiat cu cheia de două ori întoarsă în broască ; în aceeași seară, cu pelerina lui scoțiană și cu simțămîntul că e un artist batjocorit, s-a urcat în trenul de Varșovia, protestînd cu indignare față de-o asemenea lipsă de recunoștință și față de atîta neînțelegere pentru darurile cu care cerul îl copleșise.

Într-un costumaș de catifea neagră, asistam și eu la inaugurare ; îl sorbeam din ochi pe superbul domn Gubernatis și, cu vreo douăzeci și cinci de ani mai tîrziu, mi-a servit de model pentru personajul Sacha Darlington din romanul meu *Marele Uestiar*.

Nu cred ca acea mică înșelăciune să fi avut niște motive exclusiv publicitare. Pentru mama miraculosul era o necesitate. A visat toată viața o anume demonstrație suverană și absolută, o lovitură de baghetă magică care să-i uluiască pe neîncrezători și pe bîrfitori și să înscăuneze pretutindeni domnia dreptății pentru cei slabi și pricăjiți. Cînd rămînea, în săptămînile care au premers inaugurării saloanelor noastre, cu privirea pierdută în gol, cu fața inspirată și înmărmurită, știu bine acum ce vedea : îl vedea pe domnul Paul Poiret făcîndu-și apariția în fața clientelei adunate, ridicînd mîna, cerînd să se facă liniște și, arătînd-o pe mama celor prezenți, începînd să laude îndelung gustul, talentul și inspirația artistică a unicei lui reprezentante din Vilno. Dar ea știa bine, cu toate acestea, că rareori se produc minuni și că cerul are alte tre-

huri. Atunci, cu unul din zîmbetele ei nițeluș vinovate, a plăsmuit minunea bucată cu bucată, forțînd puțin mîna sorții — veți admite totuși că soarta e mai vinovată decît mama și că are mai multe motive să ceară iertare.

În tot cazul, înșelăciunea, după cîte știu, n-a fost niciodată descoperită și „*Maison Nouvelle*, mare salon de croitorie pariziană“, a fost lansat cu strălucire. În cîteva luni, toată clientela înstărită din oraș se îmbrăca la noi. Banii începură să curgă cu nemiluita. Apartamentul a fost decorat din nou ; covoare noi acopereau parchetele, iar eu mă îndopam cu rahat turcesc și mă zgîiam, stînd cuminte într-un fotoliu, la frumosa se cucoane care se dezbrăcau în fața mea. Mama ținea mult să fiu de față, îmbrăcat în catifea și mătase ; eram brătat tuturor persoanelor, condus la fereastră și invitat să ridic ochii spre cer, pentru ca clientela să poată admira cum se cuvine culoarea lor albastră ; eram mîngîiat pe cap, întrebam cîți ani am, se cădea în extaz, în timp ce eu lingeam zahărul de pe rahat, observînd cu interes toate acele clemente noi pentru mine cu care era prevăzut trupul femeiesc.

Îmi mai aduc și acum aminte de una din cîntărețele de la Opera din Vilno, al cărei nume, sau pseudonim, era D-ra La Rare. Trebuie să fi avut pe-atunci vreo opt ani și ceva.

Mama și ajutoarea ieșiseră din salon, luînd cu ele „modelul din Paris“ pentru a opera cîteva supreme retușări. Am rămas singur cu D-ra La Rare, aproape goală. Am contemplat-o bucățică cu bucățică, în timp ce-mi lingeam rahatul. Ceva,

în privirea mea, trebuie să-i fi părut familiar D-rei La Rare, pentru că a înșfăcat brusc rochia și s-a acoperit cu ea. Cum însă continuam s-o examinez mai departe cu de-amănuntul, a dat repede fuga după oglinda mesei de toaletă. M-am înfuriat și, făcând înconjurul mesei, m-am postat hotărît în fața D-rei La Rare, cu picioarele crăcănate, cu burta înainte și am început să-mi ling cu un aer visător rahatul. Când s-a întors mama, ne-a găsit încremeniți astfel, unul în fața celuilalt, într-o liniște de gheață.

Îmi amintesc că mama, după ce m-a scos din salon, m-a strâns în brațe și m-a sărutat cu neînchipuită mândrie, ca și cum aș fi început, în sfârșit, să justific speranțele pe care și le pusese în mine.

Din păcate, intrarea în salon mi-a fost de-atunci interzisă. Îmi spun adeseori: cu un pic de dibăcie și ceva mai puțină sinceritate în priviri, aș mai fi putut câștiga încă cel puțin șase luni.

CAPITOLUL IX

Roadele prosperității noastre începură să se reverse asupra mea. Mi s-a luat o guvernantă franceză și am fost îmbrăcat în elegante costume de catifea croite anume pentru mine, cu volănașe de dantelă și mătase, iar, pentru a fi apărat de vreme rea, am fost înzestrat cu o nemaipo-

menită blană de veveriță, ale cărei sute de co-
dițe cenușii întoarse în afară stîrneau rîsul tre-
cătorilor. Mi se dădură lecții de bună purtare.
Am fost învățat să sărut mîna doamnelor, să le
salut cu un fel de plecăciune, aducînd în ace-
lași timp un picior lîngă celălalt, și să le ofer
flori : asupra acestor două puncte, sărutatul mî-
nii și florile, mama se arăta neînduplecată.

— Fără asta nu faci nimic, îmi spunea ea cu
un aer destul de misterios.

O dată sau de două ori pe săptămîină, cînd
saloanele noastre primeau vizita unor cliente mai
simandicoase, guvernanta, după ce mă pieptăna,
mă pomăda, îmi ridica șosetele și-mi înnodea sub
bărbie enorma fundă de mătase, mă trimetea
să-mi fac intrarea în lume.

Mergeam din cucoană în cucoană, executîndu-
mi temenelile, aducînd un picior lîngă celălalt,
sărutînd mîinile, ridicînd cît mai sus ochii
spre lumină, așa cum mă învățase mama. Doam-
nele se extaziau cu politețe, iar cele care știau să
se arate deosebit de entuziaste în exclamațiile
lor obțineau de obicei o reducere considerabilă
din prețul „ultimului model de la Paris“. Cît
despre mine, nemaivînd de pe-atunci altă ambi-
ție decît să-i fac pe plac celei pe care-o iu-
beam atît de mult, îmi ridicam la fiecare clipă
ochii spre lumină, fără a mai aștepta să mi se
ceară — îngăduindu-mi cel mult, pentru dis-
tracția mea personală, să mișc din urechi, mic
talent al cărui secret îl învățasem de la tovarășii
mei de joacă din curte. Mai apoi, după ce pu-
pam din nou mîna cucoanelor, executam plecă-

ciunile și pocneam din călcâie, alergam bucuros în spatele depozitului de lemne, unde, cu un coif de hîrtie pe cap și înarmat cu o bîță, apăram Alsacia și Lorena, porneam împotriva Berlinului și pînă la ora ceaiului de după-amiază isprăveam cu cucerirea lumii.

Adeseori, înainte de-a adormi, o zăream pe mama intrînd în cameră. Se apleca asupra mea și zîmbea trist. Apoi îmi spunea :

— Ridică ochii...

Ridicam ochii. Rămînea aplecată asupra mea o bună bucată de timp. Apoi mă cuprîdea în brațe și mă strîngea la piept. Îi simțeam lacrimile pe obrazii mei. Mi-am dat seama pînă la urmă că există pe undeva o taină și că nu eu eram cel care-i inspiram aceste lacrimi tulburătoare. Într-o zi, m-am hotărît s-o întreb pe Aniela cum stau lucrurile. O dată cu prosperitatea noastră materială, Aniela fusese promovată „șefa personalului“ și retribuită cu larghețe. Nu putea s-o suferă pe guvernantă, care o despărțea de mine, și nu scăpa nici un prilej să facă de nesuportat viața „mamzelei“, cum îi spunea ea. Așa că într-o zi, aruncîndu-mă în brațele ei, am întrebato :

— Aniela, de ce plînge mama cînd se uită în ochii mei ?

Aniela păru stînjenită. Era la noi de cînd venisem pe lume și puține erau lucrurile pe care nu le știa.

— Din pricina culorii lor.

— Dar de ce ? Ce au ochii mei ?

— O fac să viseze, răspunse ea pe ocolite.

Mi-au trebuit mulți ani să mă pot orienta în privința acestui răspuns. Într-o zi, am înțeles. Mama avea pe-atunci șaiszeci de ani, iar eu douăzeci și patru, dar uneori privirea ei îmi căuta ochii cu o tristețe nesfârșită, și știam bine că în oftatul care-i umfla atunci pieptul nu despre mine era vorba. O lăsam în voia ei. Să mă ierte Dumnezeu, dar mi s-a întâmplat chiar, bărbat în toată firea fiind, să ridic dinadins ochii spre lumină, și să rămân așa, ca s-o ajut să-și amintească : am făcut întotdeauna pentru ea tot ce-am putut.

Nimic n-a fost lăsat deoparte în educația pe care mama înțelegea să mi-o dea spre a face din mine un om de lume. Mi-a dat personal o mulțime de lecții de polcă și vals, singurele dansuri pe care le cunoștea.

După plecarea clientelor, salonul era luminat din belșug, covorul rulat, un gramofon plasat pe masă, și mama se așeza într-un fotoliu Ludovic al XVI-lea recent cumpărat. Mă apropiam de ea, făceam o plecăciune, o luam de mână și un-doi-trei ! un-doi-trei ! ne avîntam pe parchet, sub privirile pline de reproș ale Anieiei.

— Stai drept ! Bate bine măsura ! Ridică puțin bărbia și uită-te mîndru la parteneră, zîmbindu-i cu încîntare !

Ridicam mîndru bărbia, zîmbeam cu încîntare și — un-doi-trei, un-doi-trei — țopăiam pe parchetul ca oglinda. După aceea, o însoțeam pe mama pînă la fotoliu, îi sărutam mîna și-i făceam o plecăciune, iar ea îmi mulțumea cu o mișcare grațioasă a capului, în timp ce-și făcea

vînt cu evantaiul. Ofta și spunea cîteodată plină de convingere, încercînd să-și recapete răsuflarea :

— Ai să cîștigi premii la concursul hipic.

Mă vedea, fără îndoială, în uniforma albă a ofițerilor de gardă, sărind cine știe ce obstacol sub privirea leșinată de amor a Annei Karenina. Era, în elanurile imaginației ei, ceva uimitor de demodat, de-un romantism prăfuit ; cred că încerca în felul acesta să reconstituie în jurul ei o lume pe care n-o cunoscuse niciodată altfel decît prin mijlocirea romanelor rusești dinainte de 1900, dată la care literatura bună se oprise, după părerea ei.

De trei ori pe săptămîină, mama mă lua de mîină și mă conducea la manejul locotenentului Sverdlovski, unde eram inițiat, de locotenent personal, în tainele călăriei, scrimei și tirului cu pistolul. Locotenentul era un bărbat înalt și uscățiv, cu o figură de om tînăr, cu o față osoasă, cu o uriașă mustață albă à la Lyautey¹. La cei opt ani ai mei, eram cu siguranță cel mai tînăr elev al lui și-mi venea foarte greu să ridic pistolul imens pe care mi-l întindea. După o jumătate de oră de floretă, o jumătate de oră de tir, o jumătate de oră de călărie — gimnastică și exerciții de respirație. Mama ședea tot timpul într-un colț, fumînd o țigară și urmărind cu satisfacție progresele pe care le făceam.

---

¹ Mareșal al Franței, ministru al armatei în timpul primului război mondial.

Locotenentul Sverdlovski, care vorbea cu un glas cavernos și nu părea să aibă altă pasiune în viață decît să nimerească exact în centrul țintei și „să ochească la inimă“, cum spunea el, avea pentru mama o admirație fără margini. Sosirea noastră stîrnea întotdeauna pe poligon un val de simpatie. Eu mă plasam în fața barierei în rînd cu alți trăgători, ofițeri de rezervă, generali scoși la pensie, tineri eleganți fără nici o ocupație, puneam o mîna în șold, rezemam pistolul greu de brațul locotenentului, trăgeam aer în piept, îmi opream respirația, trăgeam. Ținta era apoi prezentată mamei spre examinare. Ea privea găurica făcută în carton, compara rezultatul cu cel din ședința precedentă și trăgea aerul pe nas cu satisfacție. După cîte un tir deosebit de izbutit, vîra ca tonul în poșetă și-l ducea acasă. Îmi spunea adeseori :

— Ai să mă aperi, nu-i așa ? Încă vreo cîtiva ani și...

Avea un gest vag și cuprinzător, un gest rusesc. Locotenentul Sverdlovski își netezea mustățile lungi și țepoase, săruta mîna mamei, pocnea din călcîie și spunea :

— Vom face din el un cavaler.

Îmi dădea chiar el lecții de scrimă și mă puneă să fac marșuri lungi în afara orașului, cu rucsacul în spinare. Mai învățam și latina, germana — engleza nu era încă la modă pe vremea aceea sau, cel puțin, era considerată de mama drept o înlesnire comercială pentru folosul unor oameni de rînd. Mai învățam acum, cu o anumită domnișoară Gladys, shimmy și fox-trot, iar

cînd mama avea musafiri, eram adeseori scos din pat, îmbrăcat, tîrît în salon și poftit să recit fabule de La Fontaine, după care, ridicînd cum se cuvine ochii spre lustră, sărutînd mîna doamnelor și pocnind din călcîie, eram autorizat să mă retrag. Cu un asemenea program, nu mai aveam timp să merg la școală, lipsită, de altfel, în ochii noștri de orice interes, de vreme ce învățătura nu se făcea în franceză, ci în polonă. Dar luam lecții de aritmetică, de istorie, de geografie și de literatură cu niște profesori ale căror nume și chipuri au lăsat tot atît de puține urme în memoria mea ca și materiile pe care aveau misiunea să mi le predea.

Se întîmpla ca mama să mă anunțe :

— Deseară mergem la cinema.

Și seara, gătit cu blana de veveriță, sau, dacă era un anotimp mai blînd, cu un impermeabil alb și cu o caschetă de marinar, o porneam pe trotuarele de lemn ale orașului, oferind brațul mamei mele. Avea o grijă teribilă să mă port cum cere eticheta. Trebuia întotdeauna să mă reped să-i deschid ușa și s-o țin deschisă pînă trecea. O dată, la Varșovia, amintindu-mi că doamnele trebuie să treacă întotdeauna primele, m-am dat la o parte politicos la coborîrea din tramvai. Mama mi-a făcut pe loc o scenă în fața celor douăzeci de persoane care se îmbulzeau să coboare : am fost informat că un cavaler trebuie să coboare primul și să ofere mîna doamnei ca s-o ajute. Cît privește pupatul mîinii, n-am reușit să mă dezbar de el nici pînă în ziua de azi. În Statele Unite pupatul mîinii e pentru mine

un permanent izvor de neînțelegeri. De nouă ori din zece, când, după o mică luptă musculară, ajung să duc la buze mâna unei americane, îmi aruncă un *Thank you!*¹ plin de uimire, sau, luînd-o ca un semn de atenție cu totul specială, își smulge mâna cu îngrijorare, sau, situație și mai penibilă, mai ales când e vorba de-o femeie mai coaptă, mi-adresează un ușor zîmbet ștregar. Stai și explică-le că nu fac decît ce m-a învățat mama!

Nu știu dacă unul din filmele pe care le-am văzut împreună, sau atitudinea mamei după spectacol, mi-a lăsat o amintire atît de ciudată și neștersă. Parcă-l văd și-acum pe actorul principal, îmbrăcat în uniforma neagră a cerkezilor și cu căciulă de blană, fixîndu-mă de pe ecran cu privirea-i palidă de sub sprîncenele desfăcute ca niște aripi, în timp ce pianistul, în sală, își cînta melodia nostalgică și bîlbîită. La ieșirea din cinematograf, mergeam ținîndu-ne de mîna prin orașul pustiu. Din cînd în cînd, simțeam degetele mamei strîngîndu-le pe-ale mele, aproape dureros. Cînd m-am întors spre ea, am văzut că plînge. Acasă, după ce m-a ajutat să mă dezbrac și mi-a făcut patul, mi-a cerut :

— Ridică ochii.

Am ridicat ochii spre lampă. A rămas o bună bucată de timp aplecată asupra mea, apoi, cu un ciudat zîmbet triumfal, un zîmbet de izbîndă și de posesiune, m-a tras spre ea și m-a strîns

¹ Mulțumesc (lb. engleză).

în brațe. Dar s-a întîmplat ca, nu mult după acest film, să se organizeze un bal mascat pentru copiii din societatea aleasă a orașului. Am fost, bineînțeles, invitat și eu : mama domnea pe-atunci ca suverană absolută asupra modei locale și eram persoane foarte căutate. De cum primirăm invitația, atelierul de croitorie s-a dedicat în întregime pregătirii costumului meu.

Aproape nu mai e nevoie să spun că m-am dus la bal îmbrăcat în uniforma ofițerilor cerkezi, cu pumnal, căciuliță de blană, cartușiere și tot dichisul.

CAPITOLUL X

Într-o zi, m-am pomenit cu un dar neașteptat, căzut parcă din cer. Era o bicicletă pentru copii, exact pe măsura mea. Numele misteriosului donator nu mi-a fost destăinuit, și toate întrebările mele au rămas fără răspuns. Aniela, după ce a privit îndelung obiectul, mi-a spus simplu, cu ciudă :

— Vine de departe.

Mama și Aniela au discutat o mulțime dacă e cazul ca darul să fie acceptat sau înapoiat expeditorului. Nu mi s-a îngăduit să iau parte la discuție, dar, cu inima cât un purice și lac de sudoare la gândul că minunata mașină ar putea să-mi scape, am întredeschis ușa salonului, prinzînd cîteva frînturi ale unui dialog enigmatic :

— Nu mai avem nevoie de el.

Erau cuvintele Anielei, rostite cu asprime. Mama plîngea într-un colț. Aniela supralicită atunci :

— Își aduce aminte cam târziu de existența noastră.

Apoi glasul mamei, ciudat de rugătoare — n-avea obiceiul să roage — se făcu auzit, aproape cu sfială :

— E totuși drăguț din partea lui.

La aceasta, Aniela conchise :

— Ar fi putut să-și amintească de noi mai de mult.

Singurul lucru care mă interesa pe-atunci era dacă-mi pot păstra bicicleta. Pînă la urmă, mama s-a declarat de acord. Și cu obiceiul de-a mă copleși cu „profesori“ — profesor de caligrafie — Dumnezeu să-l ierte ! dacă ar putea să-mi vadă scrisul, nefericitul, s-ar răsuci desigur în mormînt — profesor de retorică, profesor de bune maniere — nici aici n-am dat dovadă de prea multe aptitudini, și tot ce-am reținut din cele ce m-a învățat e că nu trebuie să depărtezi degetul mic cînd ții o ceașcă de ceai — profesori de scrimă, de tir, de călărie, de gimnastică, de... Un tată ar fi fost mult mai de folos. Pe scurt, devenind posesorul unei biciclete, am devenit în curînd posesorul unui profesor de bicicletă, și după cîteva căzături și neplăceri firești, puteam fi văzut pedalînd mîndru pe bicicleta mea în miniatură, pe caldarîmul colțuros din Vilno, în urma unui tînăr lungan trist, care purta pălărie de paie și era un „sportiv“ celebru în

cartier. Mi-era formal interzis să circul singur pe străzi.

Într-o bună dimineață, întorcându-mă de la plimbare cu instructorul, am zărit un mic grup adunat în fața casei noastre, căscînd gura cu admirație la un uriaș automobil galben decapotat, care staționa în fața intrării. Un șofer în livrea se afla la volan. Gura mi s-a deschis larg, ochii mi s-au holbat și-am rămas țintuit locului în fața acestei minuni. Automobilele erau încă destul de rare pe străzile din Vilno, și cele care circulau pe ele n-aveau decît o foarte slabă asemănare cu prodigioasa creație a geniului uman pe care-o aveam în fața ochilor. Un mic tovarăș de joacă, feciorul cizmarului, îmi șopti cu glas respectuos : „La voi a venit“. Lăsînd baltă bicicleta, am dat fuga să mă informez.

Ușa mi-a fost deschisă de Aniela, care, fără nici o explicație, m-a luat de mîină și m-a dus în camera mea. Acolo, m-a supus unor măsuri de curățenie radicale. Atelierul de croitorie i-a sărit în ajutor și toate fetele, Aniela avînd comanda operațiilor, s-au apucat să mă frece, să mă perie, să mă săpunească, să mă spele, să mă parfumeze, să mă îmbrace, să mă dezbrace, iar să mă îmbrace, să mă încălțe, să mă pieptene și să mă pomădeze cu un zel cu care n-aveam să mă mai întîlnesc și pe care-l aștept totuși mereu din partea celor care trăiesc în preajma mea. Adeseori, întorcându-mă de la birou, mi-aprind o țigară, mă așez într-un fotoliu, și aștept să vină cineva să se ocupe de mine. Aștept degeaba. De pomană încerc să mă consolez la

gîndul că nici un tron nu mai e solid în ziua de azi, prințisorul din mine continuă să fie nedumerit. Mă ridic în cele din urmă și mă duc să fac baie. Sînt nevoit să mă descalt și să mă dezbrac singur și nici măcar nu mai e nimeni care să mă frece pe spate. Sînt un mare neînțeleș.

Vreme de-o jumătate de oră și mai bine, Aniela, Maria, Stefka și Halinka s-au agitat în jurul meu. După aceea, cu urechile stacojii și maltratate de perii, cu un nod uriaș de mătase albă la gît, în cămașă albă, pantaloni albaștri, ghete cu panglicuțe albe și albastre, am fost introdus în salon.

Vizitatorul ședea într-un fotoliu, cu picioarele întinse. Am fost izbit de privirea lui stranie, de-o luminozitate și-o fixitate ușor neliniștitoare și întrucîtva animalică, de sub sprîncenele care dădeau ochilor ceva înaripat. Un zîmbet nițeluș ironic rățacea pe buzele-i strînse. Îl văzusem o dată sau de două ori la cinema și l-am recunoscut imediat. M-a examinat îndelung, cu răceală, cu un fel de curiozitate nepăsătoare. Eram foarte neliniștit, urechile îmi țiuiau și ardeau ca focul, iar mirosul coloniei în care eram înmuiat mă făcea să strănut. Simțeam vag că ceva important se petrece, dar n-aș fi putut să spun ce anume. Ca om de lume eram încă un începător. Pe scurt, complet idiotit și năucit de preparati-vele care au premers intrării mele în salon, descumpănit de privirea fixă și de zîmbetul enigmatic al vizitatorului și cu-atît mai mult de tăcerea cu care am fost întîmpinat și de atitudinea bizară a mamei, pe care n-o mai văzusem nicio-

dată atît de palidă, atît de încordată, cu fața crispată și ca o mască, am făcut o gafă colosală. Ca un cîine prea bine dresat, care nu se mai poate opri să-și execute numărul, m-am îndreptat spre doamna care-l întovărășea pe străin, am făcut o plecăciune, am pocnit din călcîie, i-am sărutat mîna, după care, apropiindu-mă de vizitator, mi-am pierdut cu desăvîrșire capul și i-am sărutat și lui mîna.

Rezultatul stîngăciei mele a fost salvator. Atmosfera apăsătoare, de gheață, care domnea în salon, a dispărut pe dată. Mama m-a luat în brațe. Frumoasa doamnă cu păr stacojiu, într-o rochie de culoarea caisei, s-a repezit la rîndul ei să mă îmbrățișeze. Vizitatorul m-a luat pe genunchi și, în timp ce plîngeam în hohote, conștient de monstruoșitatea gafei, mi-a propus să facem o plimbare cu automobilul, ceea ce a avut drept efect oprirea instantanee a lacrimilor.

Aveam să-l revăd pe Ivan Mosjukine adeseori, pe Coasta de Azur, la „Grande Bleue“, unde veneam să beau o cafea cu el. A fost o vedetă de cinema celebră pînă la apariția filmului sonor. Din clipa aceea, accentul lui rusesc pronunțat, de care n-a încercat, de altfel, niciodată să se dezbrace, i-a îngreunat foarte mult cariera și, încet-încet, a fost dat uitării. În cîteva rînduri m-a ajutat să fac figurație în filmele sale, ultima oară, în 1935 sau 1936, într-o poveste cu contrabandiști și submarine, unde la sfîrșit își dădea sufletul într-un nor de fum, vasul fiindu-i bombardat și scufundat de către Harry Baur. Filmul se intitula *Nicevo*. Eram

plătit cu cincizeci de franci pe zi : o avere. Rolul meu consta în a mă rezema de balustradă și a privi marea. A fost cel mai frumos rol din viața mea.

Mosjukine a murit scurt timp după război, uitat și sărac. Și-a păstrat pînă în ultima clipă privirea uimitoare și acea demnitate fizică atît de personală, calmă, ușor superioară, ironică și discret dezamăgită.

Mă aranjez uneori cu cinematecile să-i revăd vechile filme.

Are întotdeauna roluri de erou romantic și de nobil aventurier ; salvează imperii, triumfă cu spada și cu pistolul ; se foiește călare în uniformă albă a ofițerilor de gardă ; răpește frumoase captive din fuga calului ; îndură fără să clipească tortura în slujba țarului ; femeile leșină de dragoste pe urma pașilor lui... Ies din sala de proiecție înfiorat, gîndindu-mă la tot ce aștepta mama de la mine. Continui de altfel să fac puțină gimnastică în fiecare dimineață, ca să mă mențin în formă.

Oaspetele ne-a părăsit chiar în seara aceea, dar a avut un gest de generozitate față de noi. Timp de opt zile, Packard-ul de culoarea canarului și șoferul în livrea au stat la dispoziția noastră. Era o vreme minunată și-ar fi fost plăcut să părăsim caldarîmul greoi al orașului ca să ne ducem să ne plimbăm prin pădurea lituaniană.

Dar mama nu era femeia care să-și piardă capul și să se lase amețită de efluviile primăverii. Avea simțul lucrului important, gustul re-

vanșei și o voință nestrămutată să-și umilească dușmanii. Automobilul a fost așadar folosit în acest scop unic și exclusiv. În fiecare dimineață, pe la unsprezece, mama mă punea să îmbrac hainele cele mai frumoase — ea însăși se îmbrăca cu o discreție exemplară — șoferul deschidea portiera, urcam în mașină și, timp de două ore, automobilul decapotat străbătea încet orașul, ducându-ne în toate locurile publice frecventate de „lumea bună“ : la Cafeneaua Rudnicki, la grădina botanică, și mama nu pierdea nici un prilej să-i salute cu un zîmbet condescendent pe cei care o primiseră prost, care-o jigniseră sau o trataseră de sus pe vremea cînd umbla din casă în casă cu cutiile de pălării sub braț.

Copiilor de opt ani care au ajuns la acest punct al povestirii mele, și care și-au trăit, ca mine, cea mai mare dragoste în mod prematur, aș vrea să le dau aici cîteva sfaturi practice. Presupun că suferă toți de frig, ca mine, și că stau ore întregi la soare, încercînd să regăsească ceva din căldura pe care au cunoscut-o. Sînt recomandabile și șederi prelungite la tropice. Un foc bun în sobă nu e de lepădat, iar alcoolul poate fi și el de oarecare ajutor. Le mai recomand și soluția adoptată de-un alt copil de opt ani, un prieten de-al meu, și el fiu unic, care e ambasadorul țării sale undeva pe glob. Și-a comandat o pijama încălzită electric și doarme sub o plapumă și pe-o saltea încălzite electric. E de încercat. Nu spun că asta te face să uiți dragostea de mamă, dar prinde bine.

A sosit poate și momentul să dau explicații în mod sincer asupra unui punct delicat, cu riscul să-i șochez și să-i decepționez pe câțiva dintre cititorii mei și să trec drept un fiu denaturat în ochii unora dintre adepții școlilor psihanalitice la modă : n-am avut niciodată vreo înclinație incestuoasă față de maică-mea. Știu că acest refuz de-a privi lucrurile în față îi va face imediat să zîmbească pe cei inițiați și că nimeni nu poate garanta de subconștientul său. Mă mai grăbesc să adaug că pînă și beoțianul ¹ ce sînt se înclină respectuos în fața complexului lui Oedip, a cărui descoperire și dare în vileag fac cinste Occidentului și constituie cu siguranță, o dată cu petrolul din Sahara, una din explorările cele mai fructuoase ale bogățiilor naturale aflate în subsolul nostru. Mai mult : conștient de originea mea nițeluș asiatică, și spre a mă arăta demn de comunitatea occidentală evoluată care m-a primit cu atîta mărinimie, m-am străduit adesea să evoc imaginea mamei mele sub un unghi libidinos, ca să-mi eliberez complexul, de care nu mi-am îngăduit să mă îndoiesc, să-l expun din plin la lumina culturii și, într-o formă mai generală, să dovedesc că sînt îndrăzneț și că, atunci cînd e vorba să-mi păstrez rangul printre pionierii noștri spirituali, civilizația atlantică se poate bizui pe mine pînă la capăt. Dar n-am izbutit. Și cu toate acestea, pot număra

¹ În sensul, figurat, de „ignorant“.

desigur, printre strămoșii mei tătari, călăreți iuți ca vîntul, care n-au șovăit, desigur, dacă reputația pe care o au e justificată, nici în fața violului, nici în fața incestului și nici în fața vreunui dintre ilustrele noastre tabu-uri. Și în această privință, fără a încerca să-mi găsec scuze, cred totuși că pot da explicații. Deși e adevărat că n-am ajuns niciodată s-o doresc fizic pe mama mea, lucrul nu s-a datorat atît legăturii de sînge care ne unea, cît mai ales faptului că era o persoană în vîrstă și că, în ceea ce mă privește, actul sexual a fost întotdeauna condiționat de-un anumit factor de tinerețe și de prospețime fizică. Sîngele oriental care-mi curge în vine m-a făcut întotdeauna, mărturisesc, deosebit de sensibil față de frăgezimea vîrstei și, o dată cu trecerea anilor, această înclinație, îmi pare rău că trebuie s-o spun, n-a făcut decît să se accentueze în mine, regulă aproape generală, mi se spune, la satrapii asiatici. Nu cred, prin urmare, că am nutrit vreodată față de mama, pe care n-am cunoscut-o niciodată cu-adevărat tînră, decît sentimente platonice și de duiosie. Nefiind mai prost ca alții, știu că o asemenea afirmație nu va întîrzia să fie interpretată cum se cuvine, adică pe de-a-ndoaselea, de către acei neastîmpărați paraziti sorbitori de suflet, adică de către cei mai mulți dintre psihoterapiștii noștri, aflați actualmente în plină prospecțiune subterană. Acești oameni subtili mi-au explicat că dacă, de pildă, ți se scurg prea mult ochii după femei, înseamnă că ești, în realitate, un homose-

xual deghizat ; dacă îți repugnă contactul intim cu trupul unui bărbat — să mai mărturisesc că e cazul meu ? — e din pricină că, pe undeva, îți cam surîde, și, pentru a merge pînă la capătul acestei logici de fier, dacă atingerea unui cadavru te scîrbește profund, e din pricină că, în subconștientul tău, ești atins de necrofilie și irezistibil atras, atît ca bărbat cît și ca femeie, de toată această splendidă îmbătoșare. Psihanaliza capătă azi, ca toate ideile noastre, o formă aberant totalitară, încercînd să ne prindă în lațul propriilor sale perversiuni. Ea a luat locul lăsat liber de către superstiții, se învăluie cu dibăcie într-un jargon de semantică ce-și fabrică propriile elemente de analiză și atrage clientela prin mijloace de intimidare și de șantaj psihic, cam în genul acelor *racketters*¹ americani care impun cu forța protecția lor. Las așadar bucuros șarlatanilor și detracaților care ne guvernează în atîtea domenii grija de a explica sentimentul meu pentru mama prin cine știe ce excrescență patologică : ținînd seama ce-a ajuns în mîinile lor libertatea, frățietatea și cele mai nobile aspirații ale omului, nu vād de ce puritatea dragostei filiale nu s-ar deforma în creierii lor bolnavi după chipul și asemănarea celorlalte aberații.

Cu atît mai mult mă voi împăca cu diagnosticii lor cu cît n-am privit niciodată incestul sub

¹ Gangsteri care storc bani ca să nu săvîrșească un delict sau o crimă.

acea îngrozitoare lumină de cavou și de veșnic blestem, pe care o falsă morală s-a străduit în mod deliberat s-o arunce asupra unei forme de exuberanță sexuală care, pentru mine, nu ocupă decît un loc extrem de modest pe scara monumentală a degradărilor noastre. Toate freneziile incestului îmi par infinit mai acceptabile decît acelea ale Hiroșimei, ale Buchenwald-ului, ale plutoanelor de execuție, ale teroarei și torturii polițienești, de o mie de ori preferabile leucemiilor și altor splendide consecințe genetice probabile ale strădaniilor savanților noștri. Nimeni nu mă va determina vreodată să văd în comportarea sexuală a ființelor criteriul binelui și al răului. Funesta fizionomie a unui anumit fizician ilustru care recomandă lumii civilizate continuarea exploziilor nucleare îmi este incomparabil mai odioasă decît ideea că un fiu se culcă cu mama lui. Confruntate cu aberațiile intelectuale, științifice, ideologice ale secolului nostru, toate aberațiile sexualității trezesc în sufletul meu cele mai gingașe scuze. O tîrfă care, contra plată, se dăruiește primului venit, îmi pare o soră de caritate și o cinstită distribuitoare de pîine proaspătă, dacă comparăm modesta ei venalitate cu prostituarea savanților care-și pun creierii la contribuție pentru elaborarea otrăvirii genetice și a teroarei atomice. În comparație cu pervertirea sufletului, a spiritului și a idealului la care se dedau acești trădători ai speciei umane, elucubrațiile noastre sexuale, venale sau

nu, incestuoase sau nu, capătă, cu privire la cele trei umile sfinctere de care dispune anatomia noastră, întreaga nevinovăție îngerească a unui zîmbet de copil.

În sfîrșit, pentru a închide complet cercul vicious, voi spune și că nu ignorez de loc cum felul acesta de-a minimaliza incestul poate fi cu ușurință interpretat ca un șiretlic al subconștientului în încercarea lui de-a îmblîndi ceea ce, în același timp, îl îngrozește și-l atrage cu deliciu — și, executînd o piruetă și cele trei ture de pistă în sunetele acelu scump și vechi vals vieniez, mă reîntorc la umila mea dragoste.

Căci aproape nu mai e nevoie să spun că ceea ce m-a inspirat să scriu această povestire e tocmai caracterul comun, frățesc și ușor de recunoscut al dragostei mele: n-am iubit-o pe mama nici mai mult, nici mai puțin, nici altfel decît toți ceilalți muritori. Cred de asemenea sincer că tinereasca mea încercare de-a pune lumea la picioarele ei era, într-o mare măsură, impersonală, și, oricare va fi fost — va judeca fiecare după cum crede, după măsura și sufletul lui — natura, complexă sau elementară, a legăturii care ne unea, un lucru, cel puțin, îmi apare limpede azi, în clipa cînd arunc o ultimă privire asupra a ceea ce a însemnat viața mea: în ceea ce mă privește, era vorba, în toate acestea, cu mult mai mult de voința sălbatică de a lumina triumfal destinul omului, decît de soarta unei singure ființe iubite.

Aveam aproape nouă ani cînd m-am îndrăgostit pentru prima oară. Am fost literalmente luat pe sus de-o pasiune violentă, totală, care mi-a otrăvit complet existența și care era cît pe-aci să mă coste și viața.

Ea avea opt ani și se numea Valentina. Aș putea s-o descriu îndelung și pînă mi-aș pierde răsufarea, iar dacă aș avea voce, n-aș înceta să-i cînt frumusețea și dulceața. Era o brunetă cu niște ochi cristalini, minunat plămădită, îmbrăcată într-o rochiță albă și cu o minge în mîină. Mi-a apărut în fața ochilor în depozitul de lemne, pe locul unde începeau urzicile, care acopereau terenul pînă în dreptul zidului livezii învecinate. Mi-e cu neputință să descriu emoția care m-a cuprins: tot ce știu e că mi s-au muiat picioarele și că inima a început să-mi bată cu atîta putere încît mi s-a tulburat vederea. Ferm hotărît s-o vrăjesc pe loc și pentru totdeauna, în așa fel încît să nu mai aibă nicio-dată loc pentru un alt bărbat în viața ei, am făcut cum îmi spusese mama și, sprijinindu-mă nepăsător de bușteni, am ridicat ochii spre lumină, ca s-o subjug. Dar Valentina nu era femeia care să se lase impresionată. Am stat așa, cu ochii în soare, pînă m-au podidit lacrimile, dar cruda, în tot acest răstimp, continua să se joace cu mingea, fără să pară cîtuși de puțin interesată. Simțeam că-mi ies ochii din cap, totul în jurul meu devenea foc și pară, dar Va-

lentina nu catadicsea să mă învrednicească nici măcar cu o privire. Complet descumpănit de această indiferență, în vreme ce atâtea femei frumoase, în salonul mamei mele, se extaziaseră cum scrie la carte în fața ochilor mei albaștri, pe jumătate orb și epuizându-mi astfel, dintr-o lovitură, ca să zic așa, toate munițiile, mi-am șters lacrimile și, capitulând fără condiții, i-am întins cele trei mere verzi, proaspăt furate din livadă. Ea le privi și mă înștiință așa, într-o doară :

— Janek și-a mâncat pentru mine toată colecția de timbre.

Așa a început calvarul. În zilele care au urmat, am mâncat pentru Valentina câțiva pumni de rîme, un mare număr de fluturi, un kilogram de cireșe cu sîmburi cu tot, un șoarece, și, drept încheiere, pot spune că la vîrsta de nouă ani, adică mult mai tînăr decît Casanova, m-am rînduit printre cei mai iluștri amanți ai tuturor timpurilor, săvîrșind o performanță amoroasă pe care nimeni, după cîte știu, n-a ajuns s-o egaleze. Am mâncat pentru aleasa inimii mele un pantof de cauciuc.

Aici trebuie să deschid o paranteză.

Cînd e vorba de performanțe amoroase, știu prea bine că bărbații nu se dau în lături de la nici un fel de lăudăroșenii. Dacă stai să-i ascuți, isprăvile lor virile nu cunosc limită, și nu te iartă de nici un amănunt.

Nu cer așadar nimănui să mă creadă pe cuvînt cînd afirm că, pentru aleasa inimii mele,

am mai consumat și un evantai japonez, zece metri de fire de bumbac, un kilogram de sîmburi de cireșe — Valentina îmi ușura, ca să zică așa, treaba, mîncînd fructul și întinzîndu-mi sîmburii — și trei pești roșii, pescuiți în acvariul profesorului ei de muzică.

Numai Dumnezeu știe cîte m-au făcut femeile să înghit în viață, dar o făptură atît de nesățioasă n-am cunoscut nicicînd. Era o Mesalină dublată de o Teodora din Bizanț. După o atare experiență, se poate spune că știam totul despre dragoste. Educația mea era deplină. M-am mîrginit, de-atunci, să acționez în continuare pe linia elanului inițial.

Adorabila mea Mesalină n-avea decît opt ani, dar exigența ei fizică depășea tot ce mi-a fost dat să cunosc în decursul existenței mele. Alerga în fața mea prin curte, arătîndu-mi cu degetul fie o grămadă de frunze, fie una de nisip, sau un dop vechi, iar eu mă executam fără să crînesc. Ba chiar și în culmea fericirii că-i pot fi de folos. La un moment dat, s-a apucat să cu-leagă un buchet de margarete, pe care-l vedeam cu teamă crescînd în mîna ei, dar am mîncat și margaretele, sub privirea ei atentă — știa de pe-atunci că bărbații încearcă întotdeauna să trișeze la asemenea jocuri — în care căutam zadarnic o rază de admirație. Fără nici un semn de stimă sau de grațitudine, pornea mai departe zglobie, spre a se întoarce, după o clipă, cu cîtiva melci pe care mi-i întindea în căușul palmei. Mîncam, umil, melcii, cu cochilie cu tot.

Pe vremea aceea copiii nu erau în nici un fel inițiați în taina sexelor și eram convins că așa se face dragoste. Probabil că aveam dreptate.

Cel mai trist lucru era că nu izbutisem s-o impresionez. Abia isprăveam de mâncat melcii, că mă înștiința cu nepăsare :

— Josek a mâncat zece păianjeni pentru mine și s-a oprit numai pentru că mama ne-a chemat la ceai.

Eu fremătam. Mă înșela, cum întorceam spațele, cu cel mai bun prieten al meu. Dar am înghițit-o și pe-asta. Începusem să mă obișnuiesc.

— Pot să te sărut ?

— Da. Dar să nu-mi umezești obrazul, că nu-mi place.

O sărutam, încercînd să nu-i umezesc obrazul. Stăteam îngenuncheat în dosul urzicilor și o sărutam de zor. Ea învîrtea distrată cercul în jurul degetului. Povestea vieții mele.

— De cîte ori m-ai sărutat ?

— De optzeci și șapte de ori. Pot să merg pînă la o mie ?

— Cît e o mie ?

— Nu știu. Pot să te sărut și pe umăr ?

— Da.

O sărutam și pe umăr. Dar nu eram satisfăcut. Simțeam că trebuie să mai fie ceva care-mi scapă, ceva esențial. Inima bătea să-mi spargă pieptul și o sărutam pe nas, pe păr, pe gît, dar ceva îmi lipsea din ce în ce, simțeam că nu era destul, că trebuia să merg mai departe, mult mai departe și, în cele din urmă, nebun de dragoste și în culmea freneziei erotice, m-am așezat pe

iarbă și mi-am scos din picior un pantof de cauciuc.

— Am să-l mănînc pentru tine, dacă vrei.

Dacă voia? Ha! Bineînțeles că voia, auzi vorbă! Era o adevărată femeiușcă.

A pus cercul jos și s-a așezat pe vine. Mi s-a părut că văd în ochii ei o rază de stimă. Mai mult nici nu ceream. Am scos briceagul și-am tăiat o bucată de cauciuc. Ea se uita la mine ce fac.

— Îl mănînci crud?

— Da.

Am înghițit o bucată, apoi încă una. Sub privirea ei în sfîrșit admirativă, simțeam că devin într-adevăr un bărbat. Și nu mă înșelam. Îmi încheiasem ucenicia. Am tăiat din cauciuc tot mai vîrtos, gîfîind un pic, între două îmbucături, și-am continuat astfel o bună bucată de vreme, pînă cînd broboane de sudoare rece mi-au acoperit fruntea. Ba am mai continuat nițeluș și după asta, scrișnind din dinți, luptînd contra greței, adunîndu-mi toate puterile spre a nu părăsi cîmpul de luptă, cum a trebuit s-o mai fac de-atîtea ori de-atunci, în meseria mea de bărbat.

Mi s-a făcut foarte rău, am fost transportat la spital, mama plîngea în hohote, Aniela urla, fetele din atelier se văicăreau, în timp ce mă puneau pe-o targă în ambulanță. Eram foarte mîndru de mine.

Dragostea mea de copil mi-a inspirat, douăzeci de ani mai tîrziu, primul roman, *Educație*

européană, precum și câteva fragmente din *Marile Vestiar*.

Mult timp după aceea, de-a lungul peregrinărilor mele, am transportat cu mine un pantofior de cauciuc tăiat cu cuțitul. Am împlinit douăzeci și cinci de ani, apoi treizeci, apoi patruzeci, dar pantofiorul se afla mai departe acolo, la îndemână. Eram întotdeauna gata să mă apuc să-l mănânc, să mai dau o dată ce era mai bun în mine. Dar n-am avut ocazia. În cele din urmă, am lăsat pantofiorul undeva în urma mea. Nu trăiești de două ori.

Legătura mea cu Valentina a durat aproape un an. Ea m-a transformat complet. A trebuit să lupt tot timpul contra rivalilor, să-mi afirm și să-mi evidențiez superioritatea, să merg în patru labe, să șterpelesc din prăvălii, să mă bat, să mă apăr în toate telurile. Cel mai mare chin al meu era un anumit băiat al cărui nume îmi scapă, dar care știa să jongleze cu cinci mere — și au fost momente când, așezat pe-un pietroi, cu capul în pământ, după ore întregi de încercări infructuoase, cu merele răspîndite în jurul meu, am simțit că viața nu merită nicidecum a fi trăită. Cu toate acestea, făceam față, și, încă și azi, mai știu să jonglez cu trei mere și, adeseori, pe colina mea din Big Sur, cu fața la Ocean și la nesfârșitul cerului, pun un picior înaintea și săvârșesc această ispravă, pentru a arăta că sînt cineva.

În timpul iernii, când ne dădeam cu săniuțele pe derdeluș, mi-am luxat umărul sărind de la o înălțime de cinci metri în zăpadă, sub privirile

Valentinei, pur și simplu pentru că eram incapabil să cobor derdelușul în picioare pe săniuță, cum făcea haimanaua aia de Jan. Jan ăsta, cât îl uram și cât îl mai urăsc și acum! N-am știut niciodată exact ce-a fost între el și Valentina; pînă și azi, prefer să nu mă gîndesc la asta, dar era aproape cu un an mai mare ca mine, mergea pe zece ani, era mai deprins cu femeile, și tot ce știam să fac, făcea mai bine decît mine. Avea mutra neliniștitoare a unui motan fără stăpîn, era neînchipuit de sprinten și putea, scui-pînd, să nimerească ținta de la cinci metri.

Știa să fluiera într-un mod deosebit și impresionant, vîrîndu-și două degete în gură, figură pe care n-am izbutit s-o învăț nici pînă-n ziua de azi, și pe care n-am văzut-o realizată, de atunci, cu aceeași stridentă, decît de prietenul meu, ambasadorul Jaime de Castro și de contesa Nelly de Vogüé. Valentina m-a ajutat să înțeleg că dragostea mamei mele și duiosia cu care eram înconjurat acasă n-aveau nici o legătură cu ceea ce mă aștepta afară, și, de asemenea, că nimic nu era niciodată definitiv dobîndit, cîștigat, asigurat și păstrat. Jan, cu un simț înnăscut al ponegririi, mă poreclise „albăstrel“, și ca să scap de această poreclă, pe care-o socoteam jignitoare, deși n-aș fi putut de loc să spun de ce, a trebuit să înmulțesc dovezile de curaj și de virilitate, devenind în foarte scurtă vreme teroarea negustorilor din cartier. Pot să afirm fără să mă laud că am spart mai multe geamuri, am șterpelit mai multe cutii de curmale și de halva și am apăsat în joacă pe mai multe so-

nerii decît oricare alt băiat din curte ; am învățat și să-mi risc viața cu o ușurință care mi-a prins foarte bine mai târziu, în timpul războiului, cînd această treabă a fost oficial încuviințată și încurajată.

Mi-amintesc îndeosebi de-un așa-zis „joc al morții“, pe care Jan și cu mine îl practicam pe pervazul unei ferestre, la al patrulea etaj al imobilului, sub privirile uluite ale camarazilor noștri.

N-avea importanță că Valentina nu era de față — despre ea era vorba în acest duel, și nici unul dintre noi nu se înșela asupra acestui lucru.

Jocul era cît se poate de simplu, și am intr-adevăr credința că, în comparație cu el, faimosul „zid al morții“ nu e decît o nevinovată distracție de licean.

Ne urcam la ultimul etaj al imobilului, în capul scării, deschideam o fereastră care dădea în curte și ne așezam cît mai la margine cu puțință, cu picioarele în afară. Fereastra se prelungea în exterior printr-o ieșitură de zinc care nu putea să aibă mai mult de douăzeci de centimetri lățime. Jocul consta în a-l împinge pe partener din spate printr-o lovitură bruscă, dar calculată în așa fel încît cel împins să alunece de pe fereastră pe parapet și să rămînă așezat pe îngustul pervaz exterior, cu picioarele atîrnate în gol.

Am jucat acest joc mortal de nenumărate ori. Ori de cîte ori, în curte, un conflict oarecare ne punea față în față, sau chiar fără nici un

motiv aparent, într-un paroxism de ostilitate, fără un cuvînt, după ce ne aruncam unul altuia priviri sfidătoare, ne urcam la etajul patru al imobilului pentru „a juca jocul“.

Caracterul ciudat de disperat și în același timp loial al acestui duel provenea evident din faptul că te lăsași cu totul la bunul plac al celui mai mare dușman al tău, de vreme ce un brînci cît de cît greșit calculat, sau rău intenționat, îl osîndea pe partener la o moarte sigură, cu patru etaje mai jos.

Mi-amintesc încă foarte bine de picioarele mele atîrnate în gol, de marginea metalică și de mîinile rivalului meu pe care le simțeam în spate, gata să împingă.

Jan este azi un personaj important al Partidului Comunist Polonez. L-am întîlnit, acum zece ani, la Paris, în saloanele Ambasadei poloneze, cu prilejul unei recepții oficiale. L-am recunoscut imediat. E de mirare cît de puțin s-a schimbat acest ștrengar. La vîrsta de treizeci și cinci de ani, avea aceeași figură palidă, era la fel de slab, cu același mers felin, și aceeași ochi mici, aspri și șmecheri. Dat fiind că ne aflam acolo, și unul și celălalt, în calitate oficială, reprezentanți ai țărilor respective, am fost curtenitori și politicoși. Numele Valentinei n-a fost pronunțat. Am băut vodcă. El a evocat luptele la care a participat în Rezistență și eu i-am spus cîte ceva din luptele pe care le-am purtat ca aviator. Am mai băut cîte-un pahar.

— Am fost torturat de Gestapo, mi-a spus el.

— Am fost rănit de trei ori, i-am spus eu.

Ne-am uitat unul la altul. Apoi, de comun acord, am pus paharele pe masă și ne-am îndreptat spre scară. Ne-am urcat la etajul al doilea și Jan mi-a deschis fereastra : oricum, ne aflam la Ambasada poloneză, iar eu eram un oaspete. Mă aflam tocmai cu un picior pe fereastră când soția ambadorului, o femeie fermecătoare și demnă de cele mai frumoase poeme de dragoste din țara ei, și-a făcut brusc apariția. Am tras repede piciorul înapoi și m-am înclinat, cu un zîmbet amabil. Ea ne-a luat pe amîndoi de braț și ne-a condus la bufet.

Mi se întîmplă să mă gîndesc cu oarecare curiozitate la ce-ar fi spus presa mondială dacă ar fi fost găsit pe trotuar, în toiul războiului rece, un înalt funcționar polonez sau un diplomat francez, aruncat pe fereastra Ambasadei poloneze din Paris.

CAPITOLUL XII

Curtea din Pohulanka Mare nr. 16 mi-a lăsat amintirea unei imense arene în care îmi făceam ucenicia de gladiator în vederea luptelor viitoare. Se intra înăuntru printr-o veche poartă mare ; în mijloc se afla o mare grămadă de cărămizi ale unei uzine de muniții pe care partizanii o aruncaseră în aer în timpul luptelor dintre armatele lituaniene și poloneze ; mai încolo, depozitul de lemne de care am mai pomenit ; un teren gol, invadat de urzici, cu care am pur-

tat singurele lupte într-adevăr victorioase din viața mea ; în fund, se înălța îngrăditura livezilor vecine. Casele de pe cele două străzi erau cu spatele la curte. La dreapta se întindeau niște hambare unde intram adeseori prin acoperiș, ridicînd cîteva scînduri. Hambarele, pe care locatarii le foloseau pentru a-și depozita mobilele vechi, erau pline de valize, și de cufere pe care le deschideam cu delicatețe, forțîndu-le broasca ; ele revărsau pe jos, într-un miros de naftalină, o întregă viață ciudată de obiecte vechi și desuete, printre care trăiam ore minunate, într-o atmosferă de comori găsite și de naufragiu ; fiecare pălărie, fiecare pantof, fiecare lădiță de butoni și de medalii îmi vorbea de-o lume tainică și necunoscută, lumea celorlalți. Un boa de catifea, imitații ieftine de bijuterii, costume de teatru — o tocă de toreador, un joben, o fustiță de dansatoare, îngălbenită și roasă de molii, oglinzi știrbite, din care păreau că se îndreaptă spre mine mii de priviri dispărute, un frac, niște pantalonăși de dantelă, basmale sfîșiate, o uniformă din armata țaristă, cu panglici de decorații roșii, negre și albe, albume de fotografii sepia, cărți poștale, păpuși, cai de lemn — toate aceste mici vechituri pe care omenirea le lasă în urma ei pe mal, tot primenindu-se, tot murind, urme de trecere, umile și bizare, a mii de așezări spulberate. Stăteam ore întregi așezat pe pămîntul gol, cu poponeața înghețată, visător în fața vechilor atlase, a ceasornicelor sparte, a măștilor negre, a articolelor de igienă, a violetelor de cati-

fea, a toaletelor de seară, a vechilor mănuși ca niște mâini uitate.

Într-o după-amiază, cățărîndu-mă pe acoperiș și trăgînd scîndura ca să cobor în regatul meu, am zărit, culcată printre comorile mele, între frac, boa și manechinul de lemn, o pereche foarte ocupată. Mi-am dat seama, fără cea mai mică șovăială, de natura exactă a fenomenului pe care-l observam : asistam totuși pentru prima oară la zbunguieli de acest fel. Am așezat cu pudoare scîndura la loc, lăsînd-o crăpată doar atît cît trebuia ca să mă informez. Bărbatul era cofetarul Mișka, iar fata, Antonia, una dintre slujnicele din casă. Trebuie să spun că am fost pe deplin instruit și, de asemenea, foarte mirat. Ceea ce făceau cei doi împreună depășea cu mult noțiunile oarecum simpliste care circulau printre camarazii mei. De cîteva ori era să cad de pe acoperiș, încercînd să deslușesc ce se petrece. Cînd le-am vorbit despre asta mai tîrziu micilor mei prieteni, mă calificară în unanimitate drept mincinos ; cei mai binevoitori îmi explicară că, privind de sus în jos, am văzut probabil totul de-a-ndoaselea, de unde se explică și greșeala. Dar eu văzusem bine ceea ce văzusem și mi-am apărât opinia cu vigoare și convingere. În cele din urmă, o permanență a fost instalată pe acoperișul hambarului, înarmată cu un drapel polonez, împrumutat de la portar : a rămas stabilit ca la reparația amantilor pe teren, drapelul să fie agitat, confreria avertizată, iar noi să dăm năvală la acest semn spre postul nostru de observație. Prima oară cînd cercetașul nostru

văzu ce se petrece — era micuțul Marek Luka, un ștregar beteag de-un picior și cu un păr de culoarea spicelor de grâu — fu în asemenea măsură absorbit de spectacolul tulburător, că uită de tot să mai agite drapelul, spre disperarea tuturor. În schimb, a confirmat punct cu punct descrierea pe care-o făcusem acelui proces extraordinar — și a făcut-o cu mimică grăitoare, cu atîta energie și voință de-a împărtăși experiența, încît, într-un exces de realism, și-a mușcat degetul pînă la sînge — ceea ce mi-a ridicat serios acțiunile în curte. Ne-am consultat îndelung în încercarea de-a ne explica țelurile unei conduite atît de ciudate și, în cele din urmă, tot Marek a fost cel ce a formulat ipoteza care ni s-a părut cea mai plauzibilă :

— Poate că nu știe cum să procedeze, și-atunci încearcă în toate felurile ?

A doua zi i-a venit rîndul fiului farmacistului să facă de gardă. Era ora trei după-amiază cînd ștregarii care-și turteau nasurile de geamuri sau se jucau în curte, fără prea multă convingere, văzură drapelul polonez desfășurîndu-se și filfiînd triumfal pe acoperișul hambarului. Cîteva secunde mai tîrziu, vreo șase-șapte băieți frenetici se repezeau buluc spre semnalul de adunare. Scîndura a fost dată deoparte în mod discret și avurăm cu toții dreptul la o lecție de științe naturale de-o mare valoare educativă. Mișka, cofetarul, se întrecu pe sine în ziua aceea, ca și cum firea lui generoasă ar fi ghicit prezența a șase capete angelice aplecate asupra treburilor sale. Mi-a plăcut întotdeauna

patiseria bună, dar, de-atunci, n-am mai privit prăjiturile cu aceiași ochi. Cofetarul acela era un mare artist. Pons, Rumpelmeyer și celebrul Lours, din Varșovia, pot să-și scoată pălăria în fața lui. E sigur că la vârsta aceea fragedă nu dispuneam de nici un element de comparație, dar astăzi, după atâtea călătorii, după ce am văzut și ascultat atâtea, trăgînd atent cu urechea la cei care au avut prilejul să guste cele mai bune înghețate americane, să se înfrupte cu furscurile faimosului Florian, din Veneția, să savureze minunatele *Strudel* și *Sachertorte* din Viena și, frecventînd eu însumi cele mai bune patiserii de pe cele două continente, rămîn cu convingerea că Mișka a fost cu siguranță un foarte mare cofetar. Ne-a dat, în ziua aceea, o lecție de-o înaltă rezonanță, făcînd din noi niște oameni modești, care nu vor mai avea nicio-dată pretenția că au inventat praful de pușcă. Dacă, în loc să se fi stabilit într-un orașel pierdut din răsăritul Europei, Mișka și-ar fi deschis cofetăria la Paris, ar fi azi un om bogat, celebru, decorat. Cele mai frumoase cucoane din Paris ar veni să-i guste prăjiturile. În materie de patiserie n-avea rival și mi se pare jalnic faptul că produsele lui n-au găsit o piață de desfacere mai largă. Nu știu dacă mai trăiește — ceva îmi spune că trebuie să fi murit de tînr — dar să-mi fie îngăduit, în tot cazul, să mă înclin aci în fața memoriei acestui mare artist, cu tot respectul unui modest scriitor.

Spectacolul la care am asistat a fost atît de emoționant și atît de neliniștitor totodată, în

anumite privințe, încît pe cel mai mic dintre noi, pe micuțul Kazik, care n-avea, cred, mai mult de șase ani, l-a apucat groaza și-a început să plîngă. Recunosc că avea și de ce, dar ne temeam mai presus de orice să-l stingherim pe cofetar și să-i dezvăluim prezența noastră, așa că fiecare din noi, pe rînd, a trebuit să piardă minute prețioase pentru a astupa cu mîna gura inocentului spre a-l împiedica să urle.

Cînd inspirația îl părăsi în cele din urmă pe Mișka, și nu mai rămase, pe jos, decît jobenul sfărîmat, un boa din pene turtit și un manechin de lemn uluit, un mic grup de băieți istoviți și tăcuți a coborît de pe acoperiș. Ni se povestea pe vremea aceea întîmplarea unui ștregar, pe nume Stas, care, culcîndu-se între șine sub un tren care trecea pe linie, s-a trezit după aceea cu părul complet alb. Cum nici unul dintre noi nu și-a văzut părul albit după trecerea lui Mișka, consider această povestire drept apocrifă. După ce-am coborît de pe acoperiș, am stat vreme îndelungată fără să scoatem o vorbă, reculeși și nițeluș consternați, fără nici unele din acele schimonoseli, dări de-a dura hazlii și caraghiozlicuri de tot soiul care constituiau mijloacele noastre preferate de exprimare. Cu mutre grave și grupați în cerc, în picioare, în mijlocul curții, ne priveam într-o muțenie stranie și plină de respect, ca la ieșirea dintr-un loc sacru. Cred că ne simțeam copleșiți de-un sentiment aproape supranatural de mister și de revelație în fața izbucnirii acestei forțe prodigioase pe care oamenii o poartă în rărunchi: fără s-o

știm, trăiserăm prima noastră experiență religioasă.

Micuțul Kazik n-a fost cel mai puțin atins de acest mister.

A doua zi de dimineață l-am găsit pe vine în dosul stivei de lemne. Își lăsase jos pantalonașul și era pierdut în contemplarea sexului său, cu sprâncenele încruntate și cu o figură profund meditativă. Din când în când, apuca delicat obiectul între degetul gros și arătător, și-l trăgea în sus, cu degetul mic ridicat, exact așa cum îmi interzisesese profesorul meu de bune maniere să fac când țin ceașca de ceai în mână. Nu mă văzuse venind și i-am făcut „Ha !“ la ureche ; a zburat literalmente, ținându-și pantalonașii cu amîndouă mîinile, și parcă-l mai văd și-acum rupînd-o la fugă prin toată curtea, ca un iepure gonit din ascunzătoare.

Amintirea marelui virtuoz la lucru mi-a rămas pentru totdeauna întipărită în memorie. Mă gîndesc adeseori la el. Privind, nu de mult, un film despre Picasso, în care se vede penelul maestrului alergînd pe pînză în urmărirea imposibilului, imaginea cofetarului din Vilno mi-a revenit irezistibil în minte. E greu să fii artist, să-ți păstrezi inspirația intactă, să crezi în capodopera accesibilă. Stăpînirea lumii, mereu reîncepută, gustul pentru isprava strălucită, pentru stil, pentru perfecțiune, dorința de-a ajunge pe culme și de-a rămîne acolo mereu, într-un fel de saturație deplină — mă uitam la penelul maestrului încrîncenîndu-se în urmărirea absolutului și o mare tristețe m-a cuprins în fața

acelui tors al veșnicului gladiator pe care nici o nouă victorie nu-l poate împiedica să iasă înfrînt.

Dar e și mai greu să te resemnezi. De cîte ori nu m-am trezit, de cînd am debutat în cariera de artist, cu tocul în mîină, încovoiat, agățat de trapezul zburător, cu picioarele în aer, cu capul în jos, avîntat în spațiu, cu dinții strînși, cu toți mușchii încordați, cu sudoarea pe frunte, la capătul imaginației și al voinței, la limita mea însumi, în timp ce încă mai trebuia să am grijă de stil, să dau impresia de ușurătate, să par detașat în clipa celei mai intense concentrări, aerian în clipa celei mai violente crispări, să zîmbesc amabil, să întîrzii destinderea și prăbușirea inevitabilă, să prelungesc zborul, pentru ca acel ultim cuvînt „sfîrșit“ să nu vină prematur, ca o lipsă de suflu, de îndrăzneală și de talent, și cînd te vezi, în sfîrșit, înapoi pe pămînt, cu toate membrele miraculos intacte, trapezul ți-e trimis îndărăt, pagina redevine albă, și ești rugat s-o iei de la capăt.

Gustul pentru artă, această obsedantă goană după capodoperă, în pofida tuturor muzeelor pe care le-am vizitat, a tuturor cărților pe care le-am citit și a tuturor strădaniilor proprii la trapezul zburător, rămîne pentru mine, în ziua de azi, o taină la fel de obscură ca acum treizeci și cinci de ani, cînd stăteam aplecat pe acoperiș asupra operei inspirate a celui mai mare cofetar din lume.

În vreme ce eu procedam astfel, în partea dreaptă a scenei, la primele mele contacte cu arta, în partea stîngă a scenei, mama executa un sondaj sistematic pentru a încerca să descopere în mine filonul de aur al cine știe cărui talent ascuns. Vioara și dansul fiind rînd pe rînd eliminate, pictura fiind scoasă din cursă, mi se dădură lecții de canto, și marii maeștri ai Operei locale fură invitați să se aplece asupra coardelor mele vocale, spre a constata dacă n-aveam în mine germenii vreunui viitor Șaliapin, hărăzit aclamațiilor mulțimii într-un decor de lumină, purpură și aur.

Cu cea mai vie părere de rău, sînt nevoit să recunosc azi, după treizeci de ani de șovăială, că există între mine și corzile mele vocale o neînțelegere totală. N-am nici ureche și nici voce. Nu știu de loc cum s-a întîmplat, dar e un fapt pe care trebuie să-l recunosc. N-am, în special, acea voce de bas care mi s-ar potrivi atît de bine ; pentru un motiv sau altul, Șaliapin ieri și Boris Hristov azi sînt cei care s-au trezit înzestrați cu vocea mea. Nu e singura neînțelegere din viața mea, dar e una de bază. Sînt incapabil să spun în ce clipă, în urma cărei sinistre manipulații, s-a petrecut substituirea, dar s-a petrecut, și cei care vor să-mi cunoască adevărata voce sînt rugați să cumpere un disc cu Șaliapin. N-au decît să asculte *Puricele* de Mussorgski, îndeosebi : exact vocea mea ! N-au decît să mă

imagineze, pe scenă, făcînd *Ha! Ha! Ha! bloha*¹! cu vocea mea de bas, și sînt sigur că vor fi de aceeași părere cu mine. Din păcate, ceea ce iese din gîtlejul meu, cînd, punînd o mînă pe piept, un picior înainte și ridicînd capul, îmi dau drumul vocii, constituie pentru mine un neîncetat izvor de mirare și de mîhnire. Și-asta încă n-ar avea nici o importanță, dacă n-aș avea vocație. Dar am. N-am spus-o nicio dată nimănui, nici mamei mele, dar la ce bun s-o ascund mai departe? Eu sînt adevăratul Șaliapin. Sînt un mare bas tragic neînțeles, și asta am să rămîn pînă am să închid ochii. Mi-amințesc că la o reprezentație cu *Faust* la Metropolitan din New York ședeam alături de Rudolf Bing, în loja lui directorială, cu brațele încrucișate, cu o mutră mefistofelică, cu un zîmbet enigmatic pe buze, în vreme ce-o dublură, în scenă, făcea și ea ce se pricepea în rolul meu; găseam ceva extrem de picant în ideea că se afla acolo, lîngă mine, unul dintre cei mai mari impresari de operă din lume, și că *nu știa nimic*. Dacă Bing, în seara aceea, s-a mirat cumva de aerul meu diabolic și misterios, să binevoiască a găsi azi, aci, explicația.

Mama era pasionată după operă și avea pentru Șaliapin o admirație aproape religioasă, așa că n-am nici o scuză. De cîte ori la opt-nouă ani, interpretînd așa cum se cuvenea privirea tandră și visătoare cu care mă învăluia, nu m-am

¹ Purice (lb. rusă).

refugiat degrabă în depozitul de lemne, și acolo, trăgînd aer în piept și luîndu-mi poza de ri-goare, n-am scos din străfundul răunchilor un *ha! ha! ha! bloha!* să se cutremure pămîntul? Numai că vocea mea l-a preferat pe altul.

Nimeni n-a făcut apel la geniul vocal cu mai multă rîvnă, cu lacrimi mai fierbinți ca mine în anii copilăriei. Dacă mi-ar fi fost dat o dată, o singură dată, să apar în fața mamei mele, instalată triumfal în loja ei, la Opera din Paris, sau chiar, mai modest, la Scala din Milano, în fața unui parter de-o strălucire orbitoare, în marele meu rol din *Boris Godunov*, cred că aș fi dat un sens jertfei și vieții ei. Dar n-a fost să fie așa. Singura ispravă pe care am săvîrșit-o a fost să cîștig campionatul de ping-pong de la Nisa, în 1932. Am cîștigat campionatul o dată, dar am fost bătut de-atunci cu regularitate.

Lecțiile de canto fură așadar repede abandonate. Unul dintre profesori mă califică chiar, destul de perfid, drept „copil minune”: pre-tindea că n-a întîlnit niciodată, în toată cariera lui, un copil atît de lipsit de ureche și de talent.

Pun adeseori discul *Puricele* cu Șaliapin la patefon și-mi ascult adevărata voce cu emoție.

Silită astfel să admită că nu manifestam nici o înclinare specială, nici un talent ascuns, mama a trebuit să tragă pînă la urmă concluzia, ca atîtea alte mame înaintea ei, că nu-mi mai rămînea decît o soluție: diplomația. O dată ce această idee încolți în mintea ei, se învioră considerabil. Totuși, cum mi se cuvenea întotdeauna

tot ce era mai frumos pe lume, trebuia să devin ambasador al Franței — nu era dispusă să se mulțumească cu mai puțin.

Dragostea, adorația, pot spune, a mamei mele pentru Franța a constituit întotdeauna pentru mine un nesecat izvor de mirare. Aș vrea să fiu înțeles bine. Am fost întotdeauna, eu însumi, un mare francofil. Dar nu sînt cu nimic vinovat : așa am fost crescut. Încercați, vă rog, să ascultați, copil fiind, în pădurile lituaniene, legendele franceze : priviți o țară pe care n-o cunoașteți în ochii mamei voastre, cunoașteți-o din zîmbetul și glasul ei fermecător ; ascultați, seara, la gura sobei în care buștenii își spun cîntecul lor, în timp ce zăpada, afară, așterne tăcerea în jurul vostru, ascultați Franța care vă e povestită ca *Motanul încălțat* ; deschideți ochii mari în fața fiecărei ciobănițe și auziți voci ; dați de știre soldaților voștri de plumb că din înaltul piramidelor patruzeci de secole îi privesc ; puneți-vă în cap un coif de hîrtie și cuceriti Bastilia, dați libertate omenirii doborînd cu săbiile voastre de lemn scaieții și urzicile ; învățați să citiți după fabulele lui La Fontaine — și încercați apoi, la maturitate, să scăpați de toate acestea. Nici chiar o ședere prelungită în Franța nu v-ar putea fi de mare folos.

Nu mai e nevoie să spun că a sosit ziua cînd această imagine profund teoretică a Franței văzută din pădurea lituaniană s-a izbit puternic de realitatea tumultuoasă și contradictorie a țării mele ; dar era prea tîrziu, mult prea tîrziu : mă născusem.

De cînd mă știu, n-am auzit decît două ființe vorbind despre Franța cu același accent : mama și generalul de Gaulle. Erau foarte diferiți, fizicește și într-altfel. Dar cînd am ascultat apelul din 18 iunie, am răspuns fără șovăire tot atît glasului bătrînei doamne care vindea pălării pe strada Pohulanka Mare nr. 16 din Vilno, cît și glasului generalului.

De la vîrsta de opt ani, mai ales cînd treburile mergeau prost — și au mers prost foarte curînd — mama se așeza în fața mea, cu fața obosită, cu ochii hăituiți, mă privea îndelung, cu o admirație și o mîndrie fără margini, apoi se ridica, îmi lua capul între mîinile ei, spre a vedea parcă mai bine fiecare amănunt de pe chipul meu, și-mi spunea :

— Vei fi ambasador al Franței, ți-o spune maică-ta.

Și totuși, un lucru mă intrigă puțin. De ce nu m-a făcut Președintele Republicii, dacă tot îi stătea la îndemîină ? Poate că dădea totuși dovadă de mai multă rezervă, de mai multă rețineră decît credeam eu. Sau poate considera că, în universul Annei Karenina și a ofițerilor din gardă, un Președinte de Republică nu face cu-adevărat parte din „lumea mare“, și că un ambasador în uniformă de gală e ceva mai distins.

Mă duceam uneori să mă ascund în adăpostul meu de bușteni înmiresmați, meditam la tot ceea ce mama aștepta de la mine și mă porneam pe plîns, îndelung, în tăcere : nu vedeam de fel cum aș putea-o scoate la capăt.

Mă întorceam acasă, cu inima strînsă, și mai învățam o fabulă de La Fontaine : era tot ce puteam face pentru ea.

Nu știu ce fel de idee își făcea mama despre cariera diplomatică și despre diplomați, dar într-o zi intră în camera mea foarte îngîndurată ; se așază în fața mea și-mi ținu pe dată un lung discurs despre ceea ce n-aș putea numi altfel decît „arta de a face cadouri femeilor“.

— Nu uita că e mult mai emoționant să vii tu însuși cu un buchetel de flori în mîină decît să-i trimiți un buchet mare cu un comisionar. Ferește-te de femeile care au mai multe mantouri de blană, sînt cele care așteaptă întotdeauna unul în plus, nu le frecventa decît dacă ai absolută nevoie de ele. Alege întotdeauna cadourile cu discernămint, ținînd seama de gustul persoanei căreia i-l oferi. Dacă e lipsită de educație, nu prea amatoare de literatură, oferă-i o carte frumoasă. Dacă ai de-a face cu o femeie modestă, cultivată, serioasă, oferă-i un obiect de lux, un parfum, un batic. Nu uita, înainte de-a oferi ceva care se îmbracă, să te uiți bine la culoarea părului și a ochilor persoanei respective. Obiectele mici, ca broșele, inelele, cerceii, asortează-le cu culoarea ochilor, iar rochiile, mantourile, cșarfele, cu aceea a părului. Femeile care au părul și ochii de aceeași culoare sînt mai ușor de îmbrăcat și costă deci mai puțin. Dar mai ales, mai ales...

Se uita la mine cu neliniște și-și împreuna mîinile :

— Mai ales, dragul meu, mai ales, nu uita un lucru : să nu primești în ruptul capului bani de la femei. În ruptul capului ! Aș muri dac-aș afla. Jură-mi ! Jură pe viața mamei tale...

Juram. Era un punct asupra căruia revenea mereu și cu o teamă extraordinară.

— Poți să primești cadouri, obiecte, stilouri, de pildă, sau portofele, chiar și un Rolls-Royce poți să primești, dar bani — niciodată !

Cultura mea generală de om de societate nu era neglijată. Mama îmi citea cu glas tare din *Dama cu camelii*, și când i se umezeau ochii, când i se frîngea glasul și când era nevoită să se întreprupă, știu bine, azi, cine era Armand în mintea ei. Printre alte lecturi edificatoare care mi-erău astfel făcute, întotdeauna cu un frumos accent rusesc, îmi amintesc mai ales de cărțile domnilor D'Artois, Béranger și Victor Hugo ; nu se mărginea să-mi citească pur și simplu poemele, ci, credincioasă trecutului ei de „artistă dramatică“, mi le declama, în picioare, în salon, sub lampa strălucitoare, cu gesturi, și punînd suflet ; mi-aduc aminte, mai ales, de versul acela *Waterloo, Waterloo, Waterloo, mohorîta cîmpie*, care mi-a înghețat sîngele-n vine : așezat pe marginea scaunului, o ascultam pe mama declamînd, în picioare în fața mea, cu cartea de versuri în mîină, cu brațul întins ; mă treceau fiorii înaintea unei atare puteri de evocare ; cu ochii holbați, cu genunchii strînși, vedeam mohorîta cîmpie, și pot să jur că pînă și Napoleon în persoană ar fi fost viu impresionat dacă s-ar fi aflat acolo.

O altă latură importantă a educației mele franceze a fost, natural, *Marseieza*. O cântam împreună, mama la pian, eu în picioare, în fața ei, cu o mână la inimă, cu cealaltă întinsă spre baricadă, privindu-ne în ochi; când ajungeam la versul „La arme, cetățeni!”, mama își înfigea cu învrâcnire degetele în clapele pianului, iar eu ridicam pumnul amenințător; ajunși la „De-un sînge spurcat să ne fie udate ogoarele”, mama, după o ultimă apăsare pe clape, rămînea nemișcată, cu ambele mâini suspendate în aer, în timp ce eu, izbind cu piciorul în podea, neîndurător și hotărît, îi imitam gestul, cu pumnii strînși, cu capul răsturnat — și rămîneam astfel încremeniți o clipă, pînă ce ultimele acorduri încetau să vibreze în salon.

CAPITOLUL XIV

Tata o părăsise pe mama nu mult după nașterea mea, și de cîte ori îi pomeneam numele, lucru pe care-l făceam foarte rar, mama și Aniela își aruncau o privire fugară și se trecea imediat la alt subiect. Știam bine, de altfel, din frînturi de conversație prinse ici-colo, că era în treaba asta ceva supărător, chiar nițeluș dureros, și-am priceput de timpuriu că e preferabil să evit abordarea acestui subiect.

Mai știam că omul al cărui nume îl port avea o soție, copii, că voiaja mult, pleca în America,

și l-am întâlnit de câteva ori. Avea înfățișarea unui om blînd, niște ochi mari plini de bunătate și niște mîini foarte îngrijite ; cu mine se simțea întotdeauna puțin stînjedit și era foarte drăguț, și de cîte ori mă privea astfel, cu mîhnire, cu, mi se părea mie, un pic de imputare, lăsam întotdeauna ochii în pămînt și aveam, nu știu de ce, impresia că i-aș fi jucat o festă.

N-a intrat cu-adevărat în viața mea decît după ce-a murit, și într-un mod pe care n-am să-l uit niciodată. Eram informat că a murit în timpul războiului într-o cameră de gazare, executat ca evreu, o dată cu soția și cei doi copii ai săi, în vîrstă pe-atunci, cred, de vreo cincisprezece unul și vreo șaisprezece ani celălalt. Dar abia în 1956 mi-a fost dat să aflu un amănunt deosebit de revoltător asupra tragicului său sfîrșit. Venind din Bolivia, unde eram însărcinat cu afaceri, mă îndreptam pe vremea aceea spre Paris, ca să primesc Premiul Goncourt pentru un roman recent apărut, *Rădăcinile cerului*. Printre scrisorile primite cu-acest prilej se afla una care-mi dădea amănunte asupra morții aceluia pe care-l cunoscusem atît de puțin.

Nu murise de fel în camera de gazare, cum mi se spusese. Murise de frică, pe drumul calvarului, la cîțiva pași de intrare.

Persoana care-mi scria scrisoarea fusese supraveghetor la poartă, un fel de responsabil cu primirea — nu știu ce nume să-i dau, nici care este titlul oficial pe care-l avea.

În scrisoarea lui, fără îndoială ca să-mi facă plăcere, îmi scria că tatăl meu n-a ajuns pînă

în camera de gazare și că a căzut mort pe loc de spaimă, înainte de-a intra.

Am rămas îndelung cu scrisoarea în mână ; am ieșit apoi pe palierul editurii N.R.F., m-am sprijinit de balustradă și-am rămas acolo, nu mai știu cât timp, cu hainele mele croite la Londra, cu titlul meu de însărcinat cu afaceri, cu Crucea Eliberării, cu rozeta Legiunii de onoare pe piept, și cu Premiul Goncourt.

Am avut noroc : tocmai atunci a trecut pe acolo Albert Camus și, dându-și bine seama că sînt mîhnit, m-a dus în biroul lui.

Omul care murise astfel era pentru mine un străin, dar în ziua aceea a devenit tatăl meu, și pentru totdeauna.

Continuam să recit fabulele lui La Fontaine, poemele lui Déroulède și ale lui Béranger, să citec o lucrare intitulată *Scene edificatoare din viața oamenilor mari*, un volum gros cu copertă albastră, pe care se afla o gravură în aur reprezentînd naufragiul lui Paul și al Virginiei. Mama adora povestea *Paul și Virginia*, pe care-o socotea deosebit de pilduitoare. Îmi citea adeseori pasajul emoționant cînd Virginia preferă să se înece decît să-și scoată rochia. Mama trăgea regulat cu satisfacție aerul pe nas ori de cîte ori isprăvea această lectură. Ascultam cu atenție, dar priveam de pe-atunci povestea cu foarte mult scepticism. Mi se părea că Paul nu s-a priceput să facă treaba, și cu-asta basta.

Ca să învăț cum să-mi păstrez demnitatea, am fost, de asemenea, invitat să studiez un volum gros intitulat *Viețile francezilor iluștri* ; mama

îmi citea ea însăși din carte cu glas tare, și, după ce evoca nu știu care faptă minunată a lui Pasteur, Ioana d'Arc sau Roland de Roncevaux, îmi arunca o lungă privire încărcată de speranță și de duioșie, cu cartea pusă pe genunchi. N-am văzut-o revoltându-se decît o singură dată, sufletul ei rusesc spunîndu-și cuvîntul, față de îndreptările neașteptate pe care autorii le aduceau Istoriei. Aceștia descriau, în special, bătălia de la Borodino ca pe-o victorie a francezilor, și mama, după ce a citit paragraful, a rămas o clipă descumpănită, înainte de-a spune, închi-zînd volumul, și pe-un ton scandalizat :

— Nu e adevărat. Borodino a fost o mare victorie a rușilor. Nu trebuie exagerat.

În schimb, nimic nu mă împiedica să-i admir pe Ioana d'Arc și pe Pasteur, pe Victor Hugo și pe Sfîntul Ludovic, pe Regele-Soare și Revolu-ția — trebuie să spun că, în acest univers în întregime lăudabil care reprezenta pentru mama Franța, totul era asociat în aceeași aprobare și, vîrînd liniștită în aceeași oală capul Mariei-Antoaneta și al lui Robespierre, pe Charlotte Corday și pe Marat, pe Napoleon și pe ducele d'Enghien, îmi înfățișa totul cu un zîmbet fericit.

Mi-a trebuit mult să mă lepăd de aceste ima-gini convenționale și să aleg dintre cele o sută de chipuri ale Franței pe cel care-mi părea cel mai demn să fie iubit ; acest refuz al oricărei discriminări, această lipsă a mea de ură, de mînie, de pică, de aducere-aminte, au constituit multă vreme tocmai ceea ce era în mine mai

tipic nefrancez ; a trebuit să ajung la maturitate pentru a izbuti să scap de francofilie ; abia prin jurul anului 1935, și mai ales cu prilejul acordului de la München, m-am simțit încet-încet cuprins de furie, de exasperare, de dezgust, de credință, de cinism, de încredere și de pofta de-a sfărîma totul, lăsînd, în sfîrșit, o dată pentru totdeauna, în urma mea, basmul de adormit copiii, spre a ieși în întîmpinarea unei frățești și anevoioase realități.

În afară de această înaltă îndrumare morală și spirituală pe care-o primeam și de care mi-a fost atît de greu, mai tîrziu, să scap, nimic din ce-ar fi putut să lărgescă cîmpul de experiență al unui om de societate n-a fost lăsat deoparte sau neglijat în educația mea.

De cum sosea, din Varșovia, vreun turneu teatral în provincia noastră, era comandată o birjă, și mama, superbă și surîzătoare, cu o imensă pălărie nouă, mă întovărășea la cîte-o reprezentație cu *Ūăduva veselă*, cu *Doamna de la Maxim* sau la vreun *Can-Can din Paris*, iar eu, într-o bluză de mătase, cu un costumaș de catifea neagră, cu un binoclu apăsător pe nas, priveam, cu gura căscată, scenele vieții mele viitoare, cînd, diplomat strălucit, aveam să beau șampanie din pantofii prea frumoaselor doamne, în cabinetele particulare de pe malurile Dunării, sau cînd guvernul avea să-mi încredințeze misiunea s-o seduc pe soția domnitorului, pentru a împiedica alianța militară care se pregătea împotriva noastră.

Pentru a mă ajuta să mă familiarizez cu viitorul meu, mama se întorcea adeseori din cursele făcute la negustorii ei de vechituri cu ilustrate de pe vremuri, înfățișând imaginea acestor locuri importante care mă așteptau.

Am cunoscut astfel de foarte timpuriu interiorul barului *Maxim* și ne-am înțeles că o voi duce acolo cu cel dintâi prilej. Ținea foarte mult la asta. Luase o dată masa acolo, în condiții cu desăvârșire respectabile, mi-a explicat ea de câteva ori, în cursul unei călătorii pe care a făcut-o la Paris, înainte de primul război mondial.

Mama alegea de preferință ilustratele reprezentând parade militare, cu ofițeri chipeși călări, cu sabia scoasă din teacă, trecând trupa în revistă; cele ale ambasadorilor iluștri, în uniformă de gală, cele ale marilor personalități feminine ale epocii, Cléo de Mérode, Sarah Bernhardt, Yvette Guilbert — mi-amintesc că în fața unei ilustrate pe care figura un oarecare episcop cu mitra pe cap și înveșmîntat în violet, mi-a zis, în semn de aprobare: „Oamenii ăștia se îmbracă foarte bine“ — și, firește, toate cărțile cu reproduceri ale „francezilor iluștri“ — afară, bineînțeles, de cei care, deși obținuseră gloria postum, nu reușiseră pe deplin în timpul vieții. Așa se face că ilustrata care-l înfățișa pe l'Aiglon, după ce-și găsisese locul, nu știu cum, în album, a fost brusc scoasă de-acolo, cu simpla explicație că „era tuberculos“ — nu știu dacă mama s-a temut să nu iau cumva boala, sau dacă i s-a părut că soarta Regelui Romei n-ar

fi o pildă bună de urmat. Pictorii geniali, dar care cunoscuseră o viață de mizerie, poeții blestemați — Baudelaire, în special — și muzicienii cu un destin tragic erau cu grijă alungați din colecție, căci, după cunoscuta expresie engleză, mama *would stand no nonsense*¹: succesul era ceva pe care trebuia să-l obții din timpul vieții. Ilustrata pe care-o aducea cel mai des acasă și pe care o găseam peste tot era aceea a lui Victor Hugo. Recunoștea, evident, că Pușkin a fost un poet la fel de mare, dar Pușkin fusese ucis într-un duel la treizeci și șase de ani, în timp ce Victor Hugo trăise pînă la adînci bătrîneți și în plină glorie. Oriunde mă învîrteam în apartament dădeam de capul lui Victor Hugo care mă privea, și cînd spun oriunde, înțeleg asta literalmente: marele om era pretutindeni, oricare ar fi fost locul, pironindu-și asupra caznelor mele o privire gravă, deprinsă totuși cu alte orizonturi. Din micul nostru Pantheon de ilustrate îngălbenite îl exclusese categoric pe Mozart — „a murit tînră“ — pe Baudelaire — „ai să înțelegi mai tîrziu de ce“ — pe Berlioz, Bizet, Chopin — „erau ghinionști“ — dar, lucru straniu, și în pofida spaimei ei îngrozitoare, în ceea ce mă privește, de boli și în special de tuberculoză și de sifilis, Guy de Maupassant părea să fi găsit o anumită scuză în ochii ei, așa că a fost admis în album, cu oarecare jenă, e-adevărat, și după o scurtă șovăială. Mama avea pentru el

¹ nu putea să suporte absurdul (engl.).

o simpatie foarte pronunțată, și-am fost întotdeauna extrem de fericit că Guy de Maupassant n-a cunoscut-o pe mama înainte de-a mă fi născut — am uneori sentimentul că am scăpat ca prin urechile acului.

Așadar, ilustrata înfățișându-l pe frumosul Guy în cămașă albă, cu mustața grijuliu răsucită, a fost admisă în colecția mea, unde figura la loc de cinste, între tînărul Bonaparte și D-na Récamier. Cînd răsfoiam albumul, mama mi se apleca adeseori peste umăr și punea o mîină pe chipul lui Maupassant. Se pierdea în contemplarea lui și ofta un pic.

— Femeile îl iubeau grozav, spunea ea.

Apoi adăuga, în aparență fără vreo legătură, cu o nuanță de regret :

— Dar ar fi poate mai bine să te însori cu o fată de familie bună, neprihănită.

Poate că tot privind chipul bietului Guy în albumul nostru, i s-a părut mamei că a sosit timpul să mă pună în mod solemn în gardă împotriva curselor care-l pîndesc în viață pe-un om de societate. Într-o după-amiază, am fost poftit să mă urc într-o trăsură, și dus într-un loc îngrozitor numit „Panopticum“, un fel de muzeu al ororilor medicale, unde mostrele de ceară îi puneau pe liceeni în gardă față de urmările anumitor rătăciri. Trebuie să spun că am fost impresionat așa cum se cuvine. Toate acele nasuri mîncate, zemoase, roase de boală, pe care autoritățile le ofereau spre meditație tineretului

din școli, într-o lumină de cavou, mă îmbolnăviră de spaimă. Căci nasul era, aparent, cel care suporta întotdeauna consecințele acestor bucurii funeste.

Avertismentul sever care mi-a fost astfel adresat în acel loc sinistru avu asupra firii mele impresionabile o influență salvatoare : toată viața am acordat o atenție deosebită nasului. Am înțeles că boxul e un sport pe care ierarhia ecleziastică din Vilno mă sfătuia insistent să nu-l practic, fapt care explică de ce ringul este unul din puținele locuri unde nu m-am aventurat în cariera mea de campion. M-am străduit întotdeauna să evit încăierările și loviturile de pumn și pot spune că, măcar în această privință, educatorii mei se pot declara mulțumiți de mine.

Nasul meu nu mai e ce-a fost odinioară. A trebuit să mi-l refacă în întregime într-un spital al forțelor aeriene britanice (R.A.F.) în timpul războiului, în urma unui păcătos accident de avion, dar, oricum, a rămas la locul lui, am continuat să respir cu el de-a lungul a câtorva republici și, chiar în clipa asta, întins între cer și pământ, când vechea-mi nevoie de prietenie mă reîncearcă și când gândul mă poartă la pisicuța mea Mortimer, îngropată în grădina din Chelsea, la pisicile mele Nicolas, Humphrey, Gaucho și la Gaston, corcitura aceea de câine, care m-au părăsit cu toții de mult, mi-e de-ajuns să ridic mână și să ating vârful nasului ca să-mi imaginez că n-am rămas singur.

În afara lecturilor instructive recomandate de mama, devoram toate cărțile care-mi cădeau în mână sau, mai exact, pe care puneam discret mîna la anticarii din cartier. Transportam prada în hambar, și acolo, așezat pe jos, mă infundam în universul fabulos al lui Walter Scott, al lui Karl May, al lui Mayn Reed și al lui Arsène Lupin. Ultimul mă încînta în mod deosebit; și mă străduiam din răspuțeri să impun chipului meu grimasa caustică, amenințătoare și de superioritate cu care artistul înzestrase chipul croului pe coperta cărții. Cu mimetismul firesc al copiilor, reușeam destul de bine; pînă și azi mai regăsesc uneori în expresia, în trăsăturile, în înfățișarea mea vagi urme ale desenului pe care un ilustrator de mîna a treia l-a făcut pe coperta unei cărți cu preț redus. Walter Scott îmi plăcea nespuse de mult și mi se mai întîmplă și acum să mă întind pe pat și să mă avînt în urmărirea cine știe cărui nobil ideal, să ocrotesc văduve și să salvez orfani — văduvele sînt întotdeauna deosebit de frumoase și înclinate să-și manifeste recunoștința față de mine, după ce și-au încuiat orfanii într-o cameră alăturată. Una din lucrările mele preferate era *Comoara de pe insulă* de R.L. Stevenson, o lectură de pe urma căreia nu mi-am revenit niciodată. Imaginea unui cufăr de lemn plin de dubloni, de rubine, de smaralde și de peruzele — nu știu de ce, diamantele nu m-au ispitit niciodată — exer-

cită asupra mea o vrajă continuă. Rămîn cu convingerea că se află undeva, că e de-ajuns să cauți bine. Încă mai sper, încă mai aștept, sînt chinuit de certitudinea că există, că ajunge să cunoști formula, drumul, locul. Cîte decepții, cîte amărăciune rezervă o atare iluzie, numai niște vechi culegători de stele pot pricepe pe deplin. N-a încetat nicicînd să mă obsedeze presentimentul unui secret miraculos și am pășit întotdeauna pe pămînt cu impresia că trec pe lîngă o comoară îngropată. Cînd colind uneori pe dealurile din San Francisco, Nob Hill, Russian Hill, Telegraph Hill, puțini sînt cei care bănuiesc că domnul acela cu păr cărunt e în căutarea unui „Sesam, deschide-te“, că zîmbetul lui dezamăgit ascunde nostalgia după cuvîntul-minune, că e un om care crede în mister, într-un sens ascuns, într-o formulă, într-o cheie ; scotocesc îndelung cu privirea cerul și pămîntul, întreb, chem și aștept. Știu, evident, să ascund toate acestea sub o aparență politicoasă și distantă : am devenit prudent, fac pe adultul, dar, în taină, pîndesc într-una cărăbușul de aur, și aștept ca o pasăre să mi se așeze pe umăr și să-mi vorbească cu glas omenesc, dezvăluindu-mi, în sfîrșit, marele secret.

Nu pot, totuși, să pretind că prima mea întîlnire cu magia a fost încurajatoare. Inițierea mea a avut loc în curte, și a fost opera unuia mai mic decît mine, poreclit Harbuz, din pricina obiceiului pe care sus-numitul îl avea de a privi lumea pe deasupra unei felii roșii de pepene verde, în care își vîra dinții și nasul, în așa fel

încît numai ochii săi meditativi rămîneau vizibili. Părinții lui aveau o dugheană cu fructe și legume în imobil și nu se ivea niciodată din subsolul în care locuia fără o porție serioasă din fructul preferat. Avea un fel special de-a se înfrupta din miezul succulent al fructului, care ne făcea să salivăm de poftă, în timp ce ochii lui atenți ne priveau cu interes pe deasupra obiectului dorințelor noastre. Pepenele verde era unul din fructele cele mai obișnuite ale țării, dar se iveau, la anotimpul respectiv, în oraș, cîteva cazuri de holeră, fapt pentru care părinții ne interziceau formal să punem gura pe-acest fruct. Sînt convins că privațiunile încercate în copilărie lasă o dîră profundă, de neșters, neputînd fi niciodată compensate ; la patruzeci și patru de ani, ori de cîte ori îmi înfig dinții într-un pepene verde, încerc un sentiment de revanșă și de izbîndă extrem de satisfăcător, iar ochii mei par mereu să caute, pe deasupra feliei parfumate, chipul micului meu camarad, pentru a-i face cunoscut că sîntem chit, că și eu am izbutit ceva în viață. Oricît m-aș înfrupta, însă, din fructul preferat, voi simți veșnic — ar fi în zadar să neg — mușcătura regretului în suflet, și toți pepenii verzi din lume nu mă vor putea face să-i uit pe cei pe care nu i-am mîncat la vîrsta de opt ani, cînd îi poșteam cu cea mai mare ardoare, iar pepenele verde absolut va continua să mă sfideze cu insolență pînă la capătul vieții, veșnic prezent, presimțit, și veșnic inaccesibil.

În afara acestui fel al lui de-a ne sfida săvîrîndu-și neprețuita comoară, Harbuz a mai exer-

citat asupra mea și-o altă influență însemnată. Trebuie să fi fost cu un an sau doi mai mic decât mine, dar am fost întotdeauna foarte influențat de către cei mai tineri decât mine. Oamenii în vîrstă n-au avut niciodată vreun ascendent asupra mea, i-am considerat întotdeauna în afara jocului, și sfaturile lor înțelepte mi s-a părut că se desprind din ei, ca niște frunze moarte, de la o înălțime fără îndoială maiestuoasă, dar la care nu mai ajunge seva. Adevărul moare tînăr. Ceea ce bătrînețea a „învățat“ e în realitate tot ceea ce a uitat, înalta seninătate a moșnegilor cu barba albă și cu privirea îngăduitoare îmi pare la fel de puțin convingătoare ca blîndețea pi-soilor castrați, iar acum, cînd anii încep să mă apese cu vîlurile și cu oboselile lor, nu mă îmbăt cu apă chioară, știind perfect că, în ceea ce privește esențialul, am fost și n-am să mai fiu niciodată.

Micul Harbuz a fost așadar cel care m-a inițiat în tainele magiei. Mi-amintesc de uimirea pe care am încercat-o cînd mi-a spus că toate dorințele îți pot fi îndeplinite, dacă știi cum să procedezi. E de-ajuns să faci rost de-o sticlă, să urinezi mai întîi în ea, și apoi să vîri înăuntru, în ordine : mustăți de pisică, cozi de șoareci, furnici vii, urechi de liliaci și alte vreo douăzeci de ingrediente greu de găsit în comerț, pe care azi le-am uitat cu desăvîrșire, motiv pentru care mă tem că dorințele nu-mi vor fi nicicînd îndeplinite. Am pornit de îndată în căutarea elementelor magice indispensabile. Muște erau peste tot, de pisici și șoareci morți nu du-

ceam lipsă în curte, liliecii se cuibăreau în hambare, iar urinatul în sticlă nu constituia o problemă. Dar încercă, mă rog, să vîri furnici vii într-o sticlă ! Nu poți nici să le-apuci, nici să le ții în loc, scapă de cum le-ai dat drumul, adăugîndu-se celor pe care abia trebuie să le prinzi, și cînd una din ele e, în sfîrșit, silită s-o pornească pe gîtul sticlei, iese afară în timpul pe care-l pierzi spre a hotărî o alta, și totul trebuie luat de la început. O adevărată treabă de Don Juan în Infern. Veni totuși și clipa cînd Harbuz, plictisit de priveliștea strădaniilor mele și arzînd de nerăbdare să mănînce prăjitura pe care trebuia să i-o ofer în schimbul formulei lui magice, declară, în sfîrșit, că talismanul e complet și gata să funcționeze.

Nu-mi mai rămînea decît să formulez o dorință.

Începui să reflectez.

Stînd pe jos, cu sticla între picioare, o acopeam pe mama cu bijuterii, îi ofeream Packard-uri galbene cu șoferi în livrea, îi clădeam palate de marmură în care întreaga societate aleasă din Vilno era poftită să intre în genunchi. Dar nu eram mulțumit. Ceva continua parcă să lipsească. Între aceste biete fărîmituri și extraordinara nevoie care începuse să se deștepte în mine nu exista o unitate de măsură comună. Vag și icnit, tiranic și cu neputință de formulat, un vis straniu începuse să colcăie în mine, un vis fără chip, fără conținut, fără contur, prima fremătare a acelei aspirații către stăpînirea totală cu care omenirea și-a hrănit deopotrivă cele

mai mari crime, ca și inuzeele, poemele și imperiile, și al cărei izvor sălășluiește poate în celulele noastre germinative ca o amintire și o nostalgie biologică pe care efemerul o păstrează din scurgerea fără de sfârșit a timpului și a vieții din care s-a desprins. Așa am făcut cunoștință cu absolutul, a cărui mușcătură o voi păstra neîndoielnic pînă la capăt în suflet, ca o absență a cuiva. N-aveam decît nouă ani, dar nu puteam să bănuiesc că simt pentru prima oară strînsoarea a ceea ce, cu treizeci și ceva de ani mai tîrziu, voi denumi „rădăcinile cerului“ în romanul care poartă acest titlu. Absolutul îmi făcea deodată cunoscută prezența lui inaccesibilă și, de pe-atunci, setei mele nestăvilite, nu știam ce izvor să-i ofer spre a o potoli. Fără îndoială că în ziua aceea s-a născut artistul din mine; prin această supremă înfrîngere care este întotdeauna arta, omul, etern trișor al propriei făpturi, încearcă să treacă drept răspuns ceea ce e condamnat să rămîna o tragică întrebare.

Mă văd parcă și acum, stînd pe jos, în pantaloni scurți, printre urzici, cu sticla magică în mîna. Supuneam imaginația unor strădanii aproape deznădăjduite, căci presimțeam de atunci că timpul mi-e drămuit cu strășnicie; dar nu găseam nimic pe măsura straniei mele nevoi, nimic care să fie demn de mama, de dragostea mea, de tot ce-aș fi vrut să-i dau. Gustul pentru capodoperă începuse să-mi dea tîrcoale și n-avea să mă mai părăsească niciodată. Puțin cîte puțin, buzele începură să-mi tremure, fața mi se

schimonosi în ciudată și începui să urlu de mînie, de teamă și de uimire.

De atunci m-am obișnuit cu ideea și, în loc să urlu, scriu cărți.

Uneori, mi se întîmplă totuși să doresc ceva concret, și foarte pămîntesc, dar de vreme ce, oricum, nu mai am sticla, nici nu merită să mă mai ostenesc.

Am îngropat talismanul în hambar, am pus jobenul deasupra, ca să pot recunoaște locul, dar un soi de dezamăgire m-a cuprins, și n-am mai încercat niciodată să-l recuperez.

CAPITOLUL XVI

Cu toate acestea, împrejurările au făcut ca mama și cu mine să avem curînd nevoie de toate forțele magiei pe care le-am fi putut găsi în preajma noastră.

În primul rînd, m-am îmbolnăvit. Abia scăpat de scarlatină, am contractat o nefrită și toți marii medici aduși degrabă la căpățîiul meu m-au declarat fără nici o scăpare. Mi s-a întîmplat de cîteva ori în viață să fiu declarat fără nici o scăpare, și o dată, după ce-am fost împărțit, s-a mers chiar pînă acolo încît să mi se pună și-o gardă de onoare în jur, în uniformă de gală, cu baionete și mănuși albe.

În clipele mele de luciditate mă simțeam tare neliniștit.

Aveam un simț al răspunderii ascuțit și nu puteam îndura ideea c-o las pe mama singură pe lume, fără nici un sprijin. Știam tot ce aștepta de la mine și în timp ce stăteam culcat, vărsînd cheaguri de sînge, gîndul că mă sustrag răspunderii mă chinuia mult mai mult decît rinichiul infectat. Mergeam pe zece ani și simțeam cu cruzime că nu sînt decît un ratat. Nu eram Yacha Heifetz, nu eram ambasador, n-aveam ureche, nici pic de voce și, colac peste pupăză, aveam să mor prostește, fără să fi avut nici cel mai mic succes la femei și fără măcar să fi devenit francez. Și azi mă mai cutremur la gîndul că aș fi putut muri atunci, fără să fi apucat să cîștig campionatul de ping-pong al Nisei, în 1932.

Cred că refuzul de-a mă sustrage obligațiilor mele față de mama a jucat un rol considerabil în lupta pe care am dat-o pentru a rămîne în viață. De cîte ori o vedeam aplecată asupra mea, cu fața îndurerată, îmbătrînită, brăzdată de riduri, încercam să zîmbesc și să pronunț cîteva cuvinte coerente, pentru a arăta că mă simt în putere și că dracul nu-i atît de negru.

Făceam tot ce-mi stătea în puteri. Îl chemam în ajutor pe d'Artagnan și pe Arsène Lupin, vorbeam franțuzește cu doctorul, bolboroseam fabule de La Fontaine și, cu o sabie imaginară în mîină, executam fandări, așa cum mă învățase locotenentul Sverdlovski. Acesta veni personal să mă vadă și rămase îndelung la căpătîiul meu, cu palma-i groasă așternută peste mîina mea, răsucindu-și violent mustățile, și mă simțeam îm-

bărbătat, în lupta pe care-o purtam, de această prezență militară alături de mine. Încercam să ridic brațul și să nimeresc ținta cu pistolul în mână ; fredonam *Marseieza* și știam cu cea mai mare precizie în ce zi s-a născut Regele-Soare, câștigam concursuri hipice și am avut chiar nerușinarea să mă văd în picioare pe o scenă, în costumul meu de catifea, cu un imens pieptar de mătase albă sub bărbie, cîntînd la vioară înaintea unui public fascinat, în timp ce mama, plîngînd recunoscătoare în loja ei, primea flori. Cu monoclu și joben, ajutat, trebuie s-o mărturisesc, de Rouletabile, salvam Franța de planurile diabolice ale Kaiserului și dădeam o raită la Londra să recuperez bijuteriile Reginei, întorcîndu-mă la timp pentru a putea cînta *Boris Godunov* la Opera din Vilno.

Toată lumea cunoaște povestea cameleonului plin de bunăvoință. Pus pe-un covor verde se înverzea. Pus pe-un covor roșu, se înroșea. Pe-un covor alb, se albea. Pe unul galben, se îngălbenea. A fost așezat atunci pe-un covor ecosez, și bietul cameleon a plesnit în bucățele. Eu n-am plesnit în bucățele, dar am fost tare bolnav.

M-am bătut, totuși, cu curaj, cum îi șade bine unui francez, și-am câștigat bătălia.

Am câștigat numeroase bătălii în viața mea, dar mi-a trebuit mult timp ca să mă deprind cu gîndul că, oricîte bătălii ai câștiga, nu poți să câștigi războiul. Pentru ca omul să izbutească într-o zi isprava asta, i-ar trebui un ajutor dinafară, și acesta încă nu s-a ivit la orizont.

Pot aşadar să afirm că m-am bătut conform celor mai bune tradiții ale țării mele, cu o abnegație totală, fără să mă gândesc la mine, ci numai la salvarea văduvei și a orfanului.

O dată era totuși cât pe-aci să mor, lăsînd altora grija să reprezinte Franța în străinătate.

Amintirea cea mai penibilă pe care-o păstrez e a clipei cînd, sub privirile a trei medici, am fost înfășurat într-un cearșaf înghețat, experiență pe care a trebuit s-o îndur din nou la Damasc, în 1941, pe cînd eram în agonie, datorită unei hemoragii intestinale în urma unei febre tifoide deosebit de păcătoase, și cînd Facultatea reunită a hotărît că poate încerca să-mi mai facă o dată plăcerea.

Deoarece acest tratament interesant n-a dat nici un rezultat, s-a hotărît în unanimitate să mi se „decapsuleze“ — Dumnezeu știe ce-o fi însemnînd asta — rinichiul. De data aceasta, însă, mama a avut o reacție demnă de tot ce aştepta de la mine. A refuzat operația. S-a opus categoric, cu mînie, în ciuda avizului marelui specialist german de boli de rinichi, adus cu mare cheltuială de la Berlin. Am aflat mai tîrziu că, în mintea ei, exista o legătură directă între rinichi și activitatea sexuală. În zadar îi explicaseră medicii că bolnavul e capabil să suporte operația și să aibă în continuare o activitate sexuală normală, sînt sigur că tocmai cuvîntul „normală“ a avut pînă la urmă darul s-o înspăimînte și s-o întărească în hotărîrea ei. O activitate sexuală „normală“ în ceea ce mă pri-

vește n-ar fi putut-o nici pe departe satisface. Biata mama! N-am impresia că am fost un fiu bun.

Dar am rămas cu rinichiul, și specialistul german s-a urcat înapoi în tren, osîndindu-mă la o moarte iminentă. N-am murit, în pofida tuturor specialiștilor germani cu care am avut de-a face de-atunci încolo.

Rinichiul mi s-a vindecat. De cum n-am mai avut febră, am fost așezat pe-o targă și transportat într-un compartiment special la Bordighera, în Italia, unde soarele mediteranean a fost pofit să-mi dăruiască îngrijirile sale.

Primul contact cu marea a avut asupra mea un efect răscolitor. Dormeam liniștit pe banchetă, cînd am simțit pe față o adiere parfumată. Trenul tocmai se oprise la Alassio și mama deschisese fereastra. M-am ridicat în coate și mama mi-a urmărit privirea cu un zîmbet. Am știut dintr-o ochire, brusc, limpede, că *am sosit*. Vedeam marea albastră, plaja de pietricele și bărci pescărești culcate pe-o parte. Priveam marea. Ceva s-a petrecut în mine. Nu știu ce anume: o pace nesfîrșită, impresia că sînt istovit. Marea a constituit pentru mine întotdeauna, de-atunci, o umilă dar îndestulătoare metafizică. Nu știu să vorbesc despre mare. Tot ce știu e că mă absolvă dintr-o dată de toate obligațiile. Ori de cîte ori o privesc, devin un înecat fericit.

În timp ce mă înzdrăveneam sub lămîii și mimozele din Bordighera, mama a întreprins o scurtă călătorie la Nisa. Ideea ei era să vîndă Casa de mode din Vilno și să deschidă alta la

Nisa. Simțul ei practic îi sugera, oricum, că aveam prea puține șanse să devin ambasador al Franței rămânând într-un orașel din vechea Polonie orientală.

Dar când, peste șase săptămîni, ne-am înapoiat la Vilno, a devenit limpede faptul că „marele salon de mode pariziene *Maison Nouvelle*“ nu mai era ceva ce putea fi vîndut, nici măcar salvat. Boala mea ne ruinase. Vreme de două-trei luni, cei mai renumiți specialiști din Europa fuseseră aduși la căpătîiul meu și mama era înglodată în datorii. Chiar înainte de îmbolnăvirea mea și deși casa a fost, incontestabil, vreme de doi ani, prima din oraș, prestigiul ei era mai strălucitor decît cifra de afaceri, iar trena pe care-o duceam mai mare decît mijloacele de care dispuneam; întreprinderea nu dăinuia decît în cercul infernal al polițelor semnate în contul viitorului, iar cuvîntul „poliță“ era un refren pe care-l auzeam fără întrerupere. Mai trebuie să menționez și extravaganța extraordinară a mamei cînd era vorba de mine, uimitoarea turmă de profesori cu care eram înconjurat, și mai ales, hotărîrea ei de-a menține cu orice preț o spoială de prosperitate, de-a nu lăsa să se răspîndească zvonul că afacerea e în primejdie, căci, în snobismul capricios care determină clientela să-și manifeste preferința pentru o casă de mode, succesul joacă un rol esențial; la cel mai mic semn că există greutăți materiale, toate aceste cucoane încep să facă mutre, se adresează altora, sau își dau silința să-ți smulgă un preț din ce în ce mai mic, ac-

celerînd astfel mișcarea pînă la prăbușirea finală. Mama știa foarte bine toate acestea și a dat lupta pînă la capăt pentru a salva aparențele. Știa admirabil să dea clientelor impresia că sînt „admise“, sau chiar „tolerate“, că nu e *de loc* nevoie de ele, că li se face o favoare acceptîndu-li-se comenzile. Toate acele cucoane se dădeau în vînt să-i cucerească atenția, nu discutau niciodată prețurile, tremurau la gîndul că o rochie nouă ar putea să nu fie gata pentru bal, pentru premieră, pentru gală — toate acestea, în timp ce mama era în fiecare lună cu cuțitul scadenței la os, nevoită să împrumute bani de la cămătari, să semneze noi polițe pentru a face față polițelor scadente, trebuind totodată să fie la curent cu ultima modă, să nu se lase întrecută de concurență, să joace teatru în fața cumpărătorilor, să tacă probe, interminabile, fără să dea vreodată impresia amabilei cliente că e la discreția ei, și să asiste la acele „s-o cumpăr — să n-o cumpăr“ ale cucoanelor cu un zîmbet amuzat, fără să le lase a ghici că rezultatul acestui vals-ezitare era pentru ea o chestiune de viață și de moarte.

Adeseori, o vedeam pe mama ieșind din salon în timpul unei probe deosebit de dificile, venind la mine în cameră, așezîndu-se în fața mea și privindu-mă în tăcere, cu un zîmbet pe față, ca pentru a sorbi forțe noi de la izvorul curajului și-al vieții ei. Nu-mi spunea nimic, fuma o țigară, apoi se ridica, și pornea din nou la luptă.

Nu e de loc de mirare așadar că boala mea și cele două luni de absență, în timpul cărora afacerea a fost lăsată pe seama Anieiei, au dat salonului de mode *Maison Nouvelle* lovitura de grație de pe urma căreia nu și-a mai revenit. Puțin timp după întoarcerea noastră la Vilno, după eforturi disperate pentru a readuce pe linia de plutire întreprinderea, lupta s-a dovedit definitiv pierdută și, spre satisfacția concurenților, am fost declarați în stare de faliment. Mobilă ne-a fost sechestrată și mi-amintesc de un polonez gras și chel, cu niște mustăți de libarcă, mergînd de la un capăt la altul al saloanelor, cu o servietă sub braț, în tovărășia a doi acoliți care păreau scoși din opera lui Gogol, pipăind îndelung rochiile din dulapuri, fotoliile, mîngîind mașinile de cusut, stofele și manechinele de răchită. Mama avusese totuși prevederea să pună la adăpost de creditori și de comisari tezaurul ei de preț, o colecție completă de veche argintărie imperială, pe care-o adusese cu ea din Rusia, piese rare de colecționar a căror valoare era, după părerea ei, considerabilă ; refuzase întotdeauna să se atingă de această comoară, care constituia într-un fel zestrea mea ; ea trebuia să ne asigure timp de cîteva ani traiul în Franța, după ce ne vom fi stabilit, în sfîrșit, acolo, și să-mi îngăduie să „cresc mare, să studiez, să ajung cineva“.

Pentru prima oară de cînd mă avea, mama se arăta deznădăjduită, și se întoarse spre mine cu un fel de feminitate înfrîntă și dezarmată, spre a-mi cere ajutor și protecție. Aveam aproape

zece ani, și eram gata să-mi asum acest rol. Mi-am dat seama că prima mea datorie era să par imperturbabil, calm, tare, sigur de mine, viril și nepăsător. Sosise clipa să mă înfățișez față de toți în rolul meu de cavalier, cel pentru care locotenentul Sverdlovski mă pregătise cu atîta grijă. Portăreii îmi luaseră *jodpurhs*-urile și cravașa, așa că a trebuit să le fac față în pantaloni scurți și cu mîinile goale. Mă plimbam pe sub nasul lor cu un aer arrogant, de-a lungul și de-a latul apartamentului care era golit încetul cu încetul de obiectele lui familiare. Mă postam în fața dulapului sau a scrinului pe care zbirii îl ridicau, îmi vîram mîinile în buzunare, cu burta înainte, și fluieram disprețuitor, urmărindu-le ironic eforturile stîngace, măsurîndu-i insolent din priviri, un flăcău și jumătate, tare ca o stîncă, capabil să vegheze asupra mamei sale și să te scuipe la cea mai mică provocare. Toată această mimică nu era de fel hărăzită portăreilor, ci mamei mele, ca să înțeleagă că nu era cazul să-și facă gînduri negre, că era ocrotită, că-i voi reda toate acestea însutit, covor, consolă stil Ludovic al XVI-lea, lustră și oglindă cu ramă de mahon. Mama părea îmbărbătată, așezată în ultimul fotoliu, urmărindu-mă cu o privire uluită. Cînd covorul a fost ridicat, am început să fluier un tango și să schițez pe parchet, cu o parteneră imaginară, cîțiva din acei pași de dans savanți învățați cu D-ra Gladys. Alunecam pe parchet, strîngînd cu putere talia invizibilei mele partenere, fluierînd melodia *Tango Milonga, tangoul visurilor mele*, și mama,

cu o țigară în mână, apleca capul când într-o parte, când într-alta, bătînd tactul, iar când a trebuit să se ridice de pe fotoliu pentru a-l ceda hamalilor, a făcut-o aproape cu dragă inimă și fără să-și ia ochii de la mine, în vreme ce eu îmi continuam evoluțiile savante pe parchetul prăfuit, pentru a sublinia faptul că încă mai eram acolo și că, de fapt, cel mai prețios bun al ei scăpase de sechestru.

Am ținut apoi un lung conciliabul pentru a hotărî ce avem de făcut, în ce direcție anume urmează să ne îndreptăm. Am vorbit în limba franceză, să nu ne înțeleagă ticăloșii, în picioare, în salonul gol, în timp ce lustra era desprinsă din tavan.

Nu mai putea fi vorba să rămînem la Vilno, unde cele mai bune cliente ale mamei, cele care o linguseau și o implorau, odinioară, pentru a fi servite cu prioritate, strîmbau acum din nas și întorceau capul când o întâlneau pe stradă, atitudine cu atît mai comodă și mai explicabilă din partea lor cu cît, de cele mai multe ori, ne datorau bani : asta le îngăduia, pe scurt, să împuște doi iepuri o dată.

Nu-mi mai amintesc numele acestor nobile creaturi, dar nădăjduiesc ferm că mai sînt încă în viață, că n-au avut timp să-și pună pielea la adăpost și că regimul comunist a avut darul să le învețe un pic de omenie. Nu sînt răzbunător, și nu merg mai departe.

Mi se întîmplă uneori să intru în marile saloane de modă pariziene, să mă așez într-un colț și să

asist la defilare ; toți prietenii mei își închipuie că frecventez aceste locuri plăcute ca unul căruia îi place să umble de colo pînă colo, spre a mă deda păcatului meu preferat care este acela de-a mă uita la fetele frumoase. Se înșală.

Mă duc în aceste locuri în pelerinaj, pentru a mă gândi acolo la directoarea casei de mode *Maison Nouvelle*.

N-aveam destui bani ca să plecăm și să ne stabilim la Nisa, și mama refuza să-și vîndă prețiosul servici de argint pe care tot viitorul meu era clădit. Cu cele cîteva sute de zloți pe care-i putusem salva de la dezastru am hotărît, deci, să ne ducem mai întîi la Varșovia, ceea ce însemna totuși un pas în direcția cea bună. Mama avea acolo rude și prieteni. dar, mai ales, avea un argument în sprijinul acestui proiect.

— Există un liceu francez la Varșovia, m-a înștiințat ea, trăgînd aerul pe nas cu satisfacție.

Nu mai era nimic de discutat. Nu mai rămînea decît să ne facem valizele, ceea ce era un fel de-a vorbi, pentru că valizele ne fuseseră și ele sechestrate, așa că, după ce-am pus serviciul de argint la adăpost, a trebuit să strîngem ceea ce ne mai rămăsese într-o boccea, conform celei mai autentice tradiții.

Aniela nu ne-a mai însoțit. S-a dus la logodnicul ei, funcționar la căile ferate, care locuia într-un vagon fără roți de lîngă gară ; acolo am lăsat-o, după o scenă sfîșietoare în care am vărsat potop de lacrimi, aruncîndu-ne unul în brațele celuilalt, ducîndu-ne spre ușă doar spre a ne mai întoarce o dată ; n-am mai urlat atît de-atunci.

Am încercat în mai multe rînduri să-i dau de urmă, dar un vagon fără roți nu e o adresă prea precisă într-o lume zbuciumată. Aș fi dorit mult s-o liniștesc, să-i spun că am izbutit să nu mă îmbolnăvesc de tuberculoză, teama ei supremă în privința mea. Era o fată drăguță, rotofeie, cu niște ochi mari căprui, cu un păr lung de abanos, dar asta era acum treizeci și trei de ani.

Am părăsit Vilno fără nici o părere de rău. Duceam în bocceluța mea fabulele lui La Fontaine, un volum de Arsène Lupin și *Viața francezilor iluștri*. Aniela reușise să salveze de la dezastru uniforma mea de cerchez, pe care-o purtasem odinioară la balul costumat ; am luat-o și pe ea cu mine. Mi-era strîmtă și n-am mai avut de-atunci niciodată prilejul să port o uniformă de cerchez.

CAPITOLUL XVII

La Varșovia am trăit din greu, în camere mobile. Cineva, din străinătate, veni în ajutorul mamei, trimițîndu-i, foarte neregulat, sume de bani care ne îngăduiau să ne ducem zilele. Mergeam la școală, unde, în fiecare dimineață, în recreația de la ora zece, mama îmi aducea șocolată într-un termos și niște tartine cu unt. A făcut mii de lucruri ca să ne putem menține pe linia de plutire. A mijlocit vînzări de bijuterii, a cumpărat și revîndut blănuri și antichități și a

fost, cred, prima care a avut o idee ce s-a dovedit modest lucrativă : informa publicul prin anunțuri că e dispusă să cumpere dinți pe care din lipsă de alt termen nu-i pot califica decît : dinți de ocazie ; aceștia conțineau lucrări de aur sau de platină, și mama îi revindea cu câștig. Examina dinții cu lupa, muindu-i într-un acid special ca să se asigure că are într-adevăr de-a face cu un metal nobil. A fost și administratoare de imobile, plasatoare de reclame, s-a ocupat de mii de alte treburi de care nu-mi mai aduc aminte acum ; dar, în fiecare dimineață, la ora zece, era acolo, cu termosul ei de șocolată și cu tartinele cu unt.

Cu toate acestea, ne-a mai fost dat să îndurăm o înfrîngere usturătoare : n-am putut intra la liceul francez din Varșovia. Taxele erau prea mari, depășind mijloacele noastre materiale. Am frecventat așadar cursurile unei școli poloneze timp de doi ani și, pînă în ziua de azi, vorbesc și scriu curent în limba polonă. E o limbă foarte frumoasă. Mickiewicz rămîne unul din poeții mei preferați, și iubesc mult Polonia — ca toți francezii.

De cinci ori pe săptămînă luam tramvaiul și mă duceam la un om minunat care se numea Lucien Dieuleveut-Caulec și care mă învăța limba maternă.

E locul aci să fac o mărturisire. Mint destul de rar, căci minciuna are pentru mine un gust dulceag de neputință : mă lasă prea departe de țintă. Dar cînd sînt întrebat unde mi-am făcut studiile la Varșovia, răspund întotdeauna : la liceul francez. E o chestiune de principiu. Mama s-a dat

peste cap pentru treaba asta și nu văd de ce i-aș răpi fructul strădaniei sale.

Să nu-și închipuie, totuși, cineva că asistam la bătăliile pe care le purta fără să încerc a-i veni în ajutor. După ce dădusem faliment în atâtea domenii, credeam, în sfârșit, că mi-am descoperit adevărata vocație. Începusem să jonglez la Vilno, pe vremea Valentinei, și pentru ochii ei frumoși. Am continuat să jonglez, cu gândul mai ales la mama, și ca să-mi fie iertată lipsa altor talente. Pe coridoarele școlii, sub privirile colegilor mei uluiți, jonglam acum cu cinci și șase portocale și, undeva, în fundul sufletului meu, nutream ambiția nebunească să izbutesc a jongla cu șapte și poate cu opt, ca marele Rastelli, ba chiar, cine știe, cu nouă, pentru a deveni pînă la urmă cel mai mare jongler al tuturor timpurilor. Mama o merita din plin și-mi petreceam tot timpul liber antrenîndu-mă.

Jonglam cu portocalele, cu farfuriile, cu sticlele, cu măturile, cu tot ce-mi cădea în mîna; nevoia mea de artă, de perfecțiune, de isprăvi minunate și unice, pe scurt, setea mea de măiestrie găsea în această îndeletnicire un umil dar frecvent mijloc de expresie. Mă simțeam în preajma unui domeniu prodigios, și în care aspiram cu întreaga mea ființă să ajung: acela al imposibilului atins și realizat. A fost primul meu mijloc conștient de expresie artistică, presentimentul meu dintîi al unei perfecțiuni posibile, și m-am lăsat în voia lui. Jonglam la școală, pe stradă, în timp ce urcam scările, intram în camera noastră jonglînd și mă postam

în fața mamei, cu cele șase portocale zburînd în aer, aruncate și prinse într-una.

Din păcate, chiar și în acest domeniu, în timp ce mă și vedeam hărăzit celui mai strălucitor destin, oferindu-i mamei posibilitatea să trăiască în lux grație talentului meu, un fapt brutal mi se impunea încetul cu încetul; nu izbuteam să depășesc a șasea minge. Am încercat însă, Dumnezeu mi-e martor că am încercat. Se întâmpla pe vremea aceea să jonglez șapte-opt ore pe zi. Simțeam vag că miza este importantă, capitală chiar, că-mi puneam în cumpănă întreaga viață, întregul vis, întreaga profunzime a firii mele, că era vorba de toată perfecțiunea posibilă sau imposibilă. Dar orice-aș fi făcut, a șaptea minge se sustrăgea întotdeauna strădaniilor mele. Capodopera rămînea inaccesibilă, veșnic latentă, veșnic presimțită, dar întotdeauna cu neputință de realizat. Măiestria se refuza cu regularitate. Îmi puneam la încercare întreaga voință, făceam apel la tot ce era iscusință în mine, la întreaga-mi rapiditate, mingile aruncate în aer se succedau cu precizie, dar, de cum o aruncam pe-a șaptea, întregul edificiu se năruia, lăsîndu-mă consternat, incapabil să mă resemnez, incapabil să renunț. O luam de la capăt. Dar ultima minge a rămas veșnic de neatins. Niciodată, niciodată mîna mea n-a izbutit s-o apuce. Am încercat toată viața. Abia pe la vîrsta de patruzeci de ani, după îndelungi rătăciri printre capodopere, am început, încet-încet, să mă dumiresc și să înțeleg că a șaptea minge, de fapt, nici nu există.

E un adevăr trist, pe care n-avem dreptul să-l dezvăluim copiilor. Iată de ce cartea de față nu trebuie să încapă pe mîna oricui.

Azi nu mă mir că lui Paganini i s-a putut întîmpla să azvîrle cît colo vioara și să nu mai pună ani de zile mîna pe ea, lăsînd-o să zacă, oarbă, într-un ungher. Nu mă mir de loc, Paganini știa.

Cînd îl văd pe Malraux, cel mai mare dintre noi toți, jonglînd cu mingile sale așa cum puțini oameni au jonglat înaintea lui, încerc o strîngere de inimă față de tragedia lui, cea care i se citește pe figură, în toiul strălucitelor sale realizări: ultima minge îi scapă și întreaga-i operă poartă pecetea acestei înspăimîntate certitudini.

A sosit momentul, de altfel, să spun adevărul cu privire la Faust. Toată lumea a mințit cu nerușinare în privința asta, Goethe mai mult ca alții, cu mai mult geniu, pentru a camufla și a ascunde crunta realitate. Fără îndoială că nici cu acest prilej n-ar trebui s-o spun, căci, dacă e un lucru pe lumea asta care nu-mi place, e acela de-a lua oamenilor speranța. Dar, în sfîrșit, adevărata tragedie a lui Faust nu e că și-a vîndut sufletul diavolului. Adevărata tragedie e că nu există diavol care să-ți cumpere sufletul. Că nu există cumpărător. Nimeni nu-ți vine în ajutor să prinzi ultima minge, oricît de mare ar fi prețul pe care l-ai oferi. Există, ce-i drept, o întreagă șleahță de negustorași care-și dau aere, care se declară cumpărători, și n-aș spune că nu se poate cădea la învoială cu ei cu oarecare

profit. Se poate. Îți asigură succesul, banii, adu-
larea mulțimilor. Dar asta-i apă de ploaie, și
cînd te cheamă Michelangelo, Goya, Mozart,
Tolstoi, Dostoievski sau Malraux, ești sortit să
mori cu sentimentul că ai făcut o treabă de
cîrpaci.

Acestea fiind spuse, continui, bineînțeles, să
mă antrenez.

Mi se mai întîmplă și acum să ies din casă,
pe-un derdeluș, deasupra golfului din San Fran-
cisco, unde, în văzul tuturor, în plină lumină, să
jonglez cu trei portocale, tot ce mai pot să fac
în ziua de azi.

Nu e o sfidare. E-o simplă declarație de dem-
nitate.

L-am văzut pe marele Rastelli, cu un picior
sprijinit pe-un gît de sticlă, învîrtind două cer-
curi pe celălalt picior, îndoit spre spate, cu o
prăjină pe nas, cu un balon în vîrfurile prăjinii,
cu un pahar de apă pe balon, și jonglînd în
timpul acesta cu șapte mingi.

Mi s-a părut că sînt martorul unui moment
de măiestrie totală și de necontestat, unei clipe
suverane de izbîndă a omului asupra condiției
sale, dar Rastelli a murit peste cîteva luni, dis-
perat, după ce părăsise arena fără a fi izbutit
să prindă a opta minge, ultima, singura care
conta pentru el.

Cred că dacă aș fi putut să mă aplec la că-
pătîiul lui, m-ar fi informat asupra tuturor aces-
tora o dată pentru totdeauna, și cum n-aveam
pe-atunci decît șaisprezece ani, o viață de stră-
danii și înfrîngeri mi-ar fi fost, poate, cruțată.

Aș fi foarte mîhnit dacă din toate cele spuse mai înainte s-ar trage concluzia că n-am fost un om fericit. Ar fi o greșeală cît se poate de regretabilă. Am cunoscut și continui să cunosc, în viață, fericiri nebănuite. De mic copil, de pildă, mi-au plăcut grozav castraveții cu sare, nu castraveciorii murați, ci castraveții obișnuiți, unici în felul lor. I-am găsit întotdeauna peste tot. Adeseori, cumpăr o carte, mă instalez într-un loc la soare, la marginea mării, sau oriunde în altă parte, pe un trotuar sau pe o bancă, mușc din castraveți și mă simt cît se poate de fericit. Stau acolo, în soare, cu inima împăcată, privind lucrurile și oamenii cu un ochi prietenesc și-mi dau seama că viața merită într-adevăr să fie trăită, că fericirea e un lucru accesibil, că e pur și simplu de ajuns să-ți găsești adevărata vocation și să te dăruiești celor ce-ți plac pînă la completa uitare de sine.

Mama asista la eforturile pe care le făceam spre a-i veni în ajutor cu o grațitudine emoționantă. Cînd se întorcea acasă, cu vreun covor uzat sau vreo lampă de ocazie la subsuoară pe care-și propunea s-o revîndă, și mă găsea în cameră jonglînd cu mingile, nu se înșela o clipă asupra temeiului înverșunării mele. Se așeza pe scaun, mă privea jonglînd și-mi aducea la cunoștință :

— Vei fi un mare artist ! Ți-o spune măică-ta.

Prezicerea ei fu cît pe-acum să se realizeze. Elevii din clasa mea organizaseră un spectacol de teatru și, după severe eliminări, rolul principal

din poemul dramatic al lui Mickiewicz, *Konrad Wallenrod*, mi-a fost încredințat mie, în ciuda puternicului accent rusesc pe care-l aveam în limba polonă. Nu întâmplător ieșisem câștigător la acele probe eliminatorii.

În fiecare seară, după ce-și termina cursele și pregătea masa, mama, vreme de o oră sau două, mă ajuta să repet rolul. Îl învățase pe de rost și mi-l juca mai întâi ea, ca să mă antreneze. Când recita, dădea tot ce era mai bun în ea și eram după aceea poftit să repet textul, imitându-i gesturile, mișcările și intonațiile. Rolul era cum nu se poate mai dramatic și, pe la unsprezece seara, vecinii, nemaiputând îndura, începeau să facă gură cerînd liniște. Dar mama nu era femeia căreia să-i pese de ce spun alții, așa că, pe coridor, avură loc scene memorabile, în care, continuînd cu anul nobilului poem tragic al marelui poet, se întrecu în invective, remarci disprețuitoare și tirade înflăcărate. Rezultatul nu s-a lăsat așteptat și, cu cîteva zile înaintea reprezentației, am fost poftiți să declamăm în altă parte. Ne-am mutat la o rudă a mamei, într-un apartament ocupat de un avocat cu sora lui, care era dentistă: am dormit mai întâi în sala de așteptare, apoi în cabinet, și în fiecare dimineață trebuia s-o luăm din loc înainte de sosirea clienților și a pacienților.

Reprezentarea a avut pînă la urmă loc, dobîndind, în seara aceea, primul meu mare succes pe scenă. După spectacol, mama, încă buimăcită de aplauze și cu fața șiroind de lacrimi, m-a dus să mănînc prăjituri într-o cofetărie.

Păstrase obiceiul să mă țină de mână când mergeam pe stradă, dar cum împlinisem unsprezece ani și jumătate, găseam lucrul acesta teribil de supărător. Încercam întotdeauna să-mi eliberez politicoasă mîna, sub un pretext plauzibil, și uitam apoi să i-o mai dau, dar mama o apuca din nou cu hotărîre.

Străzile învecinate cu Poznanska erau, începînd de după-amiază, invadate de prostituate. Le întâlneai în cîrduri, în special pe strada Chmielna, și devenisem, mama și cu mine, pentru aceste biete fete, un spectacol familiar. Cînd treceam astfel printre ele, mîna în mîna, se dădeau întotdeauna la o parte cu respect și îi făceau complimente mamei pentru felul cum arăt. Cînd treceam singur, mă opreau adeseori, se interesau de mama, mă întrebau de ce nu se recăsătorește, îmi dădeau bomboane, iar una dintre ele, o roșcovană mică și slabă, cu picioare strîmbe, mă săruta regulat pe obraz, după care, cerîndu-mi batista, îmi ștergea obrazul cu grijă. Nu știu cum se răspîndise pe trotuar vestea că aveam să joc un rol important în reprezentația școlii, și bănuiesc că mama își are partea ei de vină în treaba asta, în tot cazul, pe tot parcursul pînă la cofetărie, prostituatele ne-au înconjurat ca să ne întrebe grijulii de primirea ce mi se făcuse. Mama nu s-a arătat inutil modestă și, în zilele care au urmat, o ploaie de cadouri s-a abătut asupra mea ori de cîte ori treceam pe strada Chmielna. Am primit tot felul de cruciulițe și de medalii sfințite, mătănii, bricege, tablete de ciocolată și statuete reprezentînd-o pe

Sfînta Fecioară, și-am fost de cîteva ori dus de „fete“ într-o mică cîrnățarie din vecinătate unde, sub privirile lor pline de admirație, m-am îndopat cu castraveți.

Cînd am ajuns, în cele din urmă, la cofetărie și, după a cincea prăjitură, am început să gîfii un pic, mama mi-a expus pe scurt proiectele ei de viitor. În sfîrșit, ne aflam în fața unui lucru concret, talentul era sigur, calea trasată, nu trebuia decît să continui. Aveam să ajung un mare actor, să fac femeile să sufere, să posed un imens automobil galben decapotabil, să închei un contract cu casa de filme U.F.A. De data aceasta situația era limpede, o aveam în mînă. Încă o prăjitură pentru mine, un pahar de ceai pentru mama : cred că bea între cincisprezece și douăzeci de pahare de ceai pe zi. O ascultam — cum să spun ? — o ascultam prudent. Trebuie să spun, fără a mă lăuda, că nu mi-am pierdut capul. N-aveam decît unsprezece ani și jumătate, dar eram de pe-atunci hotărît să fiu elementul ponderat, măsurat, francez al familiei. Pentru moment, singurul lucru concret pe care-l vedeam în toată această poveste erau prăjiturile din farfurie, și în privința asta n-am lăsat să-mi scape una. Am procedat bine, căci strălucita mea carieră teatrală și cinematografică nu s-a materializat niciodată. Și nu din pricina că n-aș fi încercat. Luni de zile în șir, mama n-a încetat să-mi trimită fotografia tuturor directorilor de teatru din Varșovia ; s-a adresat și la Berlin casei de filme U.F.A., cu o lungă descriere a marelui triumf dramatic pe care l-am repurtat

în rolul principal din *Konrad Wallenrod*. A obținut chiar să fiu audiat de către directorul Teatrului Polski, un domn distins și curtenitor, care m-a ascultat politicos, în timp ce eu, cu un picior înainte, cu brațul ridicat, în atitudinea lui Rouget de Lisle cîntînd *Marseieza*, declamam energic, în biroul lui, cu un foarte pronunțat accent rusesc, nemuritoarele versuri ale bardului polonez. Aveam un trac înfiorător, pe care încercam să-l ascund urlînd cît mă ținea gura; erau în birou mai multe persoane care mă priveau și care păreau deosebit de surprinse; se vede însă treaba că n-am avut, în acea atmosferă lipsită, trebuie s-o mărturisesc, de căldură, stăpînirea deplină a mijloacelor de care dispuneam, deoarece faimosul contract nu mi-a fost oferit. Am fost, totuși, ascultat pînă la capăt și, după ce, dînd pe gît otrava, cum indica rolul, am căzut la picioarele directorului agonizînd în niște convulsii înspăimîntătoare, în timp ce mama plimba asupra asistenței o privire triumfătoare, acesta m-a ajutat să mă ridic și, după ce s-a asigurat că n-am pățit nimic, s-a făcut nevăzut cu atîta iuțeală că mă întreb și azi cum a făcut-o și unde a dispărut.

N-am mai urcat pe scenă decît șaisprezece ani mai tîrziu, în fața unui public cu totul diferit, din care generalul de Gaulle a fost elementul cel mai interesant. Faptul s-a petrecut în inima Africii ecuatoriale, la Bangui, în Oubangui-Chari, în 1941. Mă aflam acolo de cîtva timp cu alte două echipaje ale escadrilei mele, cînd

ni s-a anunțat vizita generalului de Gaulle, aflat într-un turneu de inspecție.

Ne-am hotărât să-l onorăm pe șeful Franței Libere cu un spectacol de teatru și ne-am pus de îndată pe treabă. O revistă extrem de spirituală, după părerea autorilor ei, sortită să descrețească fruntea ilustrului nostru vizitator, a fost ticluită pe loc. Textul era extrem de vesel și de spumos, scăpărînd de spirit și plin de bună dispoziție, căci ne aflam în perioada marilor dezastre militare din 1941 și eram ferm hotărâți să dăm dovadă în fața șefului de un moral cît mai ridicat și de-o veselie îndrăcită.

Prima reprezentație am dat-o înainte de sosirea Generalului, pentru a pune spectacolul la punct, și-am avut un succes foarte încurajator. Publicul aplauda pe ruote și în afară de faptul că, din cînd în cînd, cîte-o mângă se desprindea din pom și cădea în capul unuia sau altuia dintre spectatori, totul a decurs într-adevăr foarte bine.

Generalul a sosit a doua zi de dimineață și, seara, a asistat la reprezentație în compania șefilor militari și a înaltelor personalități politice din anturajul său.

A fost un dezastru complet — am jurat, de atunci, să nu mai joc niciodată, niciodată comedie, nici să cînt vreo șansonetă în fața generalului de Gaulle, oricare ar fi împrejurările dramatice prin care ar trece țara mea. Franța poate să-mi ceară orice, dar asta nu.

Recunosc că ideea de a juca mici scheciuri ștrengărești în fața celui care ținea piept fur-

tunii și a cărui voință și curaj aveau darul să susțină atâtea inimi leșinate n-a fost dintre cele mai fericite.

Dar n-aș fi crezut niciodată că un singur spectator în sală, perfect corect și tăcut, poate aduce actorii și întregul public la o asemenea stare de gravitate.

Generalul de Gaulle, în uniformă albă, stătea drept în primul rând de spectatori, cu chipiul pe genunchi, cu brațele încrucișate.

N-a făcut o mișcare, n-a avut o tresărire, n-a schițat nici cea mai mică reacție cît a durat reprezentația.

Mi-amintesc doar că la un moment dat, în clipa cînd, ridicînd foarte sus piciorul, am schițat un pas de french-cancan, în timp ce alt actor exclama: „Sînt un încornorat! Sînt un încornorat!”, așa cum suna rolul, mi s-a părut că observ o ușoară fremătare a mustății șefului Franței Libere. Dar poate că m-am înșelat. Stătea țeapăn, cu brațele încrucișate, și ne fixa cu un fel de implacabilă atenție.

Ochiul era în sală și-l privea pe Cain.

Dar fenomenul cel mai uimitor a fost atitudinea celor două sute de spectatori. În vreme ce, cu o zi înainte, întreaga sală rîdea, izbucnea în aplauze și se distra de minune, de data aceasta publicul nu ne-a acordat nici măcar un zîmbet.

Și totuși, Generalul se afla în primul rând de scaune, așa că spectatorii n-aveau nici o posibilitate să-i vadă expresia figurii. Celor care afirmă că generalul de Gaulle nu știe să stabilească contactul cu mulțimile și să le împărtă-

șească propriile sale sentimente, le ofer acest exemplu spre meditație.

Nu mult după război, Louis Jouvet puna în scenă *Don Juan*. Asistam la repetiții. În scena în care Comandorul, punctual la întâlnirea fixată, îl duce pe libertin în Infern, am avut deodată uimitoarea senzație a unui lucru pe care l-am mai văzut, a unei experiențe trăite cândva, și mi-am amintit de Bangui, în 1941, și de ochii generalului de Gaulle care mă fixau.

Sper că m-a iertat.

CAPITOLUL XVIII

Triumful meu teatral din *Konrad Wallenrod* a fost deci efemer și n-a rezolvat nici una din problemele materiale în care se zbătea mama. Nu mai aveam o para chioară. Mama alerga cât era ziua de lungă prin tot orașul în căutarea unor afaceri și se întorcea epuizată. Dar n-am știut niciodată nici ce e foamea, nici ce e frigul, și n-am auzit-o niciodată plângându-se.

Încă o dată, să nu se creadă cumva că nu făceam nimic spre a o ajuta. Dimpotrivă, mi-am dublat eforturile pentru a-i sări în ajutor. Scriam poeme și i le recitam cu glas tare : erau poemele care urmau să ne aducă gloria, bogăția și adu-larea mulțimii. Lucram cinci-șase ore pe zi pentru a-mi șlefui versurile și umpleam caiete întregi cu strofe, cu alexandrini și cu sonete. Am

început chiar să compun o tragedie în cinci acte, cu un prolog și un epilog, intitulată *Alcy-mène*. De câte ori mama se întorcea după alergăturile ei prin oraș și se așeza pe scaun — primele semne ale bătrâneții începuseră să-i apară pe figură — îi citeam nemuritoarele strofe care trebuiau să-i pună lumea la picioare. Le asculta întotdeauna cu mare atenție. Încet-încet, chipul i se lumina, semnele de oboseală îi dispăreau de pe față și o auzeam exclamînd cu o convingere absolută :

— Lord Byron ! Pușkin ! Victor Hugo !

Mă antrenam și la luptele greco-romane, în speranța că într-o bună zi voi deveni campion mondial, și în scurtă vreme am fost cunoscut la școală sub numele de „Gentleman Jim“. Nu eram cel mai tare, departe de așa ceva, dar știam mai bine ca oricare altul să iau atitudini pline de noblețe și de eleganță, și să dau o impresie de forță calmă și de demnitate. Aveam stil. Eram aproape întotdeauna pus cu umerii la pămînt.

Dl. Lucien Dieuleveut-Caulec se apleca asupra creațiilor mele poetice cu multă atenție. Căci nu mai e nevoie să spun că nu scriam în rusă sau în polonă. Scriam în franțuzește. Nu eram la Varșovia decît în trecere, țara mea mă aștepta și n-aveam dreptul să mă eschivez. Îl admiram mult pe Pușkin, care scrisese în rusește, și pe Mickiewicz, care scrisese în polonă, dar nu înțelegeam prea bine de ce nu-și scriseseră capodoperele în limba franceză. Primiseră, și unul și altul, o edu-

cație aleasă și ne cunoșteau limba. Această lipsă de patriotism îmi părea anevoie de explicat.

Nu ascundeam niciodată micilor mei colegi polonezi că mă aflu printre ei doar vremelnic și că așteptăm cel dintâi prilej să ne întoarcem acasă. Această naivitate îndărătnică nu era de natură să-mi ușureze viața la școală. În timpul recreațiilor, în timp ce mă plimbam pe culoare plin de importanță, un mic grup de elevi se forma uneori în jurul meu. Mă priveau cu gravitate. Apoi, unul dintre ei făcea un pas înaintea și, adresându-mi-se la persoana a treia, după obiceiul polonezilor, mă întreba pe-un ton plin de respect :

— Camaradul și-a amînat din nou voiajul în Franța, pare-se ?

Eu, naiv, îl luam întotdeauna în serios.

— N-are rost să ajungi în mijlocul anului școlar, le explicam eu. Trebuie să sosești la început.

Camaradul avea un gest de aprobare. Apoi făcea remarca :

— Camaradul, cred, i-a anunțat, să nu fie cumva îngrijorați ?

Își dădeau coate și vedeam prea bine acum că-și bat joc de mine, dar eram mai presus de batjocura lor. Nu mă puteau atinge. Visul pe care-l nutream era mai important pentru mine decît amorul propriu, și jocul în care mă antre-nau spre a mă umple de ridicol mă ajuta să-mi hrănesc speranța și iluziile. Le țineam așadar piept și răspundeam calm la toate întrebările

pe care mi le puneau. Sînt mai grele studiile în Franța, după părerea mea ? Da, sînt foarte grele, mult mai grele decît aici. În Franța se face mult sport și am de gînd să mă specializez mai ales în scrimă și lupte greco-romane. Uniformele sînt obligatorii în licee ? Da, sînt obligatorii. Cum arată uniformele acelea ? Ei bine, sînt albastre cu nasturi de aur și șepcile albastre-deschis, iar duminica se îmbracă pantaloni roșii și se pune pană albă la șapcă. Se poartă sabie ? Numai duminica, și doar în ultima clasă. Ziua de învățatură începe prin intonarea *Marseiezei* ? Da, *Marseieza* e cîntată în fiecare dimineață, firește. N-aș vrea să le cînt și lor *Marseieza* ? Doamne, iartă-mă, puneam un picior înainte, mîna la inimă, un pumn ridicat în sus, și-mi cîntam imnul național cu un glas plin de înflăcărare. Da, mă duceau, cum s-ar spune, și totuși nu eram un fraier, vedeam bine fețele celor care și le ascundeau ca să pufnească în rîs, dar faptul mi-era perfect egal, rămîneam mai departe pe loc, în mijlocul lor, complet indiferent, simțeam că am o țară mare în spatele meu și nu mă înspăimîntau nici sarcasmele, nici glumele de prost-gust. Asemenea jocuri ar fi putut continua mult și bine, dacă micul grup al provocatorilor mei nu m-ar fi atins brusc în punctul cel mai sensibil. Ședința începuse totuși în mod obișnuit, cînd vreo cincisase elevi mai mari ca mine au făcut roată în jurul meu cu multă considerație.

— Ia te uită, camaradul mai e încă printre noi ? Îl credeam totuși plecat în Franța, unde e așteptat cu atîta nerăbdare !

Eram tocmai pe cale să dau explicațiile obișnuite, când cel mai mare din grup interveni :

— Nu-s primite ocolo fostele cocote.

Nu-mi mai aduc aminte cine era băiatul și nu știu de unde deținea strania informație. Mai e nevoie să spun că nimic, în trecutul mamei mele, nu justifica o atare calomnie ? Mama nu fusese, poate, „marea artistă dramatică“ ce pretindea uneori că a fost, dar jucase cu toate acestea într-unul dintre cele mai bune teatre din Moscova, și toți cei care o cunoscuseră pe vremea aceea, toți martorii tinereții ei, îmi vorbeau de o ființă mândră, pe care extraordinara ei frumusețe n-o amețise, nici n-o dusese pe căi greșite.

Dar surpriza mea a fost atât de completă încât a luat aparența lașității. Inima mi-a dispărut deodată într-un hău, ochii mi s-au umplut de lacrimi și am întors pentru prima și ultima dată în viața mea spatele dușmanului. N-am întors niciodată spatele la nimic și la nimeni, de atunci, dar în ziua aceea am făcut-o, ar fi zadarnic să neg. Am fost pentru o clipă descumpănit.

Când s-a întors mama acasă, m-am repezit la ea și i-am spus tot. Mă așteptam să-și deschidă brațele și să mă consoleze, așa cum numai ea știa s-o facă. Dar ceea ce s-a petrecut atunci a constituit pentru mine o surpriză totală. Dintr-o dată, orice urmă de tandrețe, de dragoste i-a dispărut de pe față. N-a revărsat asupra mea valul ei de milă și de afecțiune pe care-l așteptam. N-a spus nimic, și m-a privit lung, aproape cu răceală. Apoi s-a depărtat, s-a dus să-și ia o țigară de pe masă și a aprins-o.

A intrat apoi în bucătărie, pe care-o împărțeam cu proprietarii apartamentului, și s-a ocupat cu pregătirea mesei mele. Avea figura unui om indiferent, închis, și uneori îmi arunca o privire aproape dușmănoasă. Nu înțelegeam ce mi se întâmplă. O milă nesfârșită față de mine m-a cuprins. Mă simțeam indignat, trădat, părăsit. Mi-a făcut patul fără să-mi adreseze un cuvânt. Ea nu s-a culcat în noaptea aceea. Când m-am trezit de dimineață, am găsit-o în același fotoliu ponosit de piele verde-albăstrui, cu fața la fereastră, cu o țigară în mână. Parchetul era plin de mucuri : le azvârlea întotdeauna pe unde apuca. Mi-a aruncat o privire lipsită de expresie și s-a întors din nou cu fața la fereastră. Cred că știi azi la ce se gândea — cel puțin, îmi închipui. Se gândea, desigur, dacă meritam osteneala, dacă toate sacrificiile, eforturile, speranțele ei aveau un sens — dacă nu cumva mă voi dovedi un bărbat ca oricare altul — dacă nu cumva am să mă port cu ea așa cum s-a purtat și celălalt bărbat. Mi-a pregătit cele trei ouă fierte și ceașca de șocolată. S-a uitat la mine în timp ce mîncam. Pentru prima oară, un strop de tandrețe i-a licărit din nou în ochi. Își spunea probabil că, în definitiv, n-am decît doisprezece ani. Când mi-am strîns cărțile și caietele să plec la școală, chipul i s-a înăsprit din nou.

— Nu te mai duci acolo. S-a isprăvit.

— Dar...

— Ai să te duci să înveți în Franța. Numai că... Ia loc.

M-am așezat.

— Ascultă-mă, Romain.

Am ridicat ochii, uimit. Se terminase cu „Romantchik-Romouchka“. Era prima oară când renunța la diminutiv. M-am simțit extrem de neliniștit.

— Ascultă bine ce-ți spun. Data viitoare, când s-o mai întâmpla s-o insulte cineva pe maică-ta de față cu tine, data viitoare, vreau să mi te-aducă acasă pe targă. Înțelegi ?

Am rămas cu gura căscată. Pe față i se citea toată asprimea. În ochi, nici urmă de milă. Nu-mi venea să cred că era mama cea care vorbea. Cum putea ? Nu eram eu Romouchka al ei, prințisorul ei, comoara ei neprețuită ?

— Vreau să mi te-aducă acasă plin de sânge, mă auzi ? Chiar dacă nu mai rămîne un os din tine la locul lui, mă auzi ?

Glasul îi era tot mai ridicat, s-a aplecat spre mine, cu ochii aprinși, aproape zbierînd.

— Altfel, n-are nici un rost să plecăm... N-are nici un rost să mergem acolo.

Un profund sentiment de nedreptate puse stăpînire pe mine. Buzele începură să-mi tremure, ochii mi se umplură de lacrimi, deschisei gura... Dar atît am avut timp să fac. O palmă formidabilă se abătu asupra mea, apoi încă una, și încă una. Am rămas atît de uluit încît lacrimile mi-au dispărut ca prin farmec. Era prima oară când mama ridica mîna asupra mea. Și ca tot ce făcea, nici asta nu era făcut pe jumătate. Am rămas nemișcat și împietrit sub acțiunea loviturilor. Nici n-am crîcnit.

— Să nu uiți ce ți-am spus. De-aci înainte mă vei apăra. Mi-e absolut egal ce-ți vor face cu pumnii lor. La nevoie ai să-ți dai viața.

Mă mai prefăceam că nu înțeleg, la cei doisprezece anișori ai mei, dar înțelegeam foarte bine. Îmi ardeau obrazii, vedeam încă stele verzi, dar înțelegeam. Mama a băgat de seamă și s-a înșeninat. A tras puternic aerul pe nas, semn de satisfacție, și s-a dus să-și toarne un pahar de ceai. Și-a băut ceaiul, cu bucata de zahăr în gură, cu privirea pierdută, căutînd, combinînd, calculînd. Apoi a scuipat ceea ce rămăsesc din zahăr în farfurioară, și-a luat geanta și a plecat. S-a dus direct la Consulatul francez și a întreprins energic demersuri pentru a fi primiți ca rezidenți în această țară, în care, scria ea în cererea pe care i-o redactase Dl. Lucien Dieuleveut-Caulec, „fiul meu are intenția să se stabilească, să studieze, să devină om“ — dar sînt sigur că expresia depășea gîndul ei și că nu-și dădea pe deplin seama ce pretinde astfel de la mine.

PARTEA A DOUA

CAPITOLUL XIX

Am păstrat, din primul meu contact cu Franța, amintirea unui hamal al gării Nisa, cu lunga-i cămașă albastră, cu șapcă, cu curele de piele și un ten prosper — efect al soarelui, al aerului de mare și al vinului de bună calitate.

Hamalii francezi au ată aproape la fel și în ziua de azi și, la fiecare drum pe care-l fac în Sud, îl regăsesc pe-acel amic din tinerețe.

I-am încredințat valiza care conținea viitorul nostru, adică faimosul serviciu de argint rusesc, a cărui vânzare trebuia să ne asigure prosperitatea în cei câțiva ani care-mi mai trebuiau ca să mă descurc și să iau frînele în mână. Ne-am instalat într-o pensiune familiară de pe strada Buffa, și mama, abia îngăduindu-și să fumeze prima țigară franceză — o „Gauloise“ albastră — deschise valiza, alese câteva piese din „comoară“, le băgă în valijoară și, cu un aer plin de încredere, o porni prin Nisa în căutarea unui cumpărător. Eu, arzînd de nerăbdare, am dat fuga să reînnoiesc

prietenia cu marea. M-a recunoscut imediat și a venit să-mi lingă degetele de la picioare.

Cînd m-am întors acasă, mama mă aștepta. Ședea pe pat și fuma nervoasă. Avea întipărită pe față expresia celei mai depline incomprehenșiuni, un fel de uriașă uimire. Mă iscodea din ochi, ca și cum aștepta de la mine o explicație a enigmei. În toate magazinele în care se prezentase cu mostrele comorii noastre fusese întîmpinată în modul cel mai glacial. Prețurile care-i fuseseră oferite erau de-a dreptul ridicole. Evident, le spusese ce crede despre ei. Toți bijutierii ăștia erau niște pungăși notorii, care încercaseră s-o jefuiască ; de altfel, nici unul dintre ei nu era francez. Erau toți armeni, ruși, poate chiar nemți. Mîine se va adresa unor magazine *frantuzești* conduse de *francezi* get-beget, și nu de niște refugiați dubioși din țări răsăritene, căroro Franța n-ar fi trebuit niciodată să le îngăduie să se stabilească pe teritoriul ei. Nu trebuia să-mi fie teamă, totul se va aranja, serviciul imperial de argint valora o avere, aveam oricum destui bani să facem față cîteva săptămîni ; între timp, vom găsi un cumpărător și viitorul nostru va fi asigurat pentru cîteva ani. N-am spus nimic, dar spaima, incomprehenșiunea pe care-o citeam limpede în privirea ei nițeluș fixă și mărită, s-a transmis de îndată măruntaielor mele, reînno-dînd astfel legătura noastră cea mai directă. Știam de pe-acum că serviciul de argint nu-și va găsi cumpărător și că, în cincisprezece zile, ne vom trezi din nou fără un ban în țară străină. Pentru prima oară mă gîndeam la Franța ca la

o țară străină, cea mai bună dovadă că eram, o dată mai mult, la noi acasă.

În decursul acestei prime chenzine, mama a dat și a pierdut o luptă epică pentru apărarea și glorificarea vechiului serviciu de argint rusesc. A procedat la o adevărată educare a bijuteriilor și argintarilor din Nisa. Am văzut-o jucînd în fața unui armean de treabă de pe Calea Victoriei, care ne-a devenit mai târziu prieten, o veritabilă scenă de extaz artistic dinaintea frumuseții, varietății și perfecțiunii zaharniței pe care-o ținea în mîină, neînterupîndu-se decît pentru a intona un imn ditirambic în cinstea samovarului, a supierei și a borcănașului pentru ținut muștarul. Armeanul, cu sprîncenele ridicate, cu fruntea-i nelimitată, liberă de orice obstacol, făcută armoniî din pricina uimirii, urmărea cu o privire împietrită mișcarea pe care polonicul o descria în aer, pe care solnița o executa, pentru a o asigura apoi pe mama de stima considerabilă pe care-o poartă articolului în speță, slaba-i rezervă referindu-se doar la preț, care i se părea de zece-douăsprezece ori mai ridicat decît valoarea curentă a obiectului. Față de-o atare ignoranță, mama își vîra bunul în valiză și părăsea prăvălia fără să mai dea bună ziua. N-a avut mai mare succes nici în prăvălia următoare, proprietatea, de data aceasta, a unei perechi de francezi cumsecade și de familie bună, unde, vîrînd sub nasul respectabilului domn micul samovar admirabil proporționat, a evocat, cu o elocință virgiliană, imaginea unei minunate familii franceze strînsă în jurul

samovarului ; la aceasta, fermecătorul domn Sérusier, care avea să recurgă adeseori mai târziu la serviciile mamei, încredințându-i obiecte spre vânzare cu comision, a răspuns, clătînînd din cap și ducînd la ochi niște ochelari legați cu o panglică pe care nu-i punea niciodată ca lumea pe nas :

— Doamnă, samovarul n-a reușit să se împămîntenească pe meleagurile noastre.

A spus-o cu atîta părere de rău, cu atîta amară mîhnire, încît am avut aproape impresia vizuală a ultimei turme de samovare dîndu-și sufletul în adîncurile unei păduri franceze.

Cînd i se făcea o asemenea primire politicoasă, mama părea descumpănită — politețea și gentilețea o dezarmau pe loc — nu mai spunea nimic, nu mai insista, lăsa ochii în jos și se apuca să învelească, tăcută, fiecare obiect în hîrtie, înainte de a-l băga la loc în valiză — în afară de samovar, care era prea voluminos și pe care trebuia să-l transport eu, ținîndu-l în brațe cu mare băgare de seamă și mergînd în urma ei, sub privirile curioase ale trecătorilor.

Nu ne mai rămîneau decît foarte puțini bani, și gîndul la ce se va întîmpla cînd nu vom mai avea de loc mă îmbolnăvea de spaimă. În timpul nopții ne-am prefăcut și unul și altul că dormim, dar vedeam îndelung vîrfurile roșu al țigării mișcîndu-se în întuneric. Îl urmăream din ochi cu o disperare cumplită, la fel de nepuțințioasă ca un cărăbuș răsturnat pe spate. Nici azi nu pot să văd un serviciu de argint fără să am senzația de greață.

Domnul Sérusier a fost cel care ne-a scos din încurcătură, a doua zi de dimineață. Negustor priceput, și-a dat seama de talentul indiscutabil al mamei când era vorba să laude eventualilor cumpărători frumusețea și raritatea „obiectelor de familie“, și a considerat că poate folosi acest talent spre folosul ambelor părți. Îmi închipui de asemenea că acest colecționar avizat a fost viu impresionat la vederea celor două specimene în carne și oase, dar destul de rare, pe care le-a putut contempla în prăvălia lui printre atâtea alte curiozități. Îmboldit de gentilețea lui înnăscută, a hotărât să ne dea o mână de ajutor. Ne-a avansat niște bani și în curînd mama a început să ia la rînd marile hoteluri de pe Coasta de Azur, oferind clientelei Winter-Palace-ului, Hermitage-ului și Hotelului Negresco „bijuteriile de familie“ aduse de ea în emigrație sau de care un Mare Duce rus din cercul prietenilor săi, era, în urma „anumitor împrejurări“, nevoit să se despartă discret.

Eram salvați, și salvați de-un francez — fapt cu atît mai încurajator cu cît, ținînd seama că Franța număra patruzeci de milioane de locuitori, toate speranțele ne erau îngăduite.

Alți negustori îi încredințară la rîndul lor obiectele și, încet-încet, străbătînd neobosită în lung și-n lat orașul, mama izbuti să facă pe deplin față nevoilor.

Cît privește faimosul serviciu de argint, indignată de prețul de batjocură ce ni s-a oferit pe el, mama l-a încuiat în fundul unui cuțar, făcînd observația că un asemenea serviciu de

douăzeci și patru de persoane, gravat cu vulturul imperial, îmi va fi într-o zi de mare folos, cînd va trebui să „primesc“ — acest ultim cuvînt era pronunțat cu oarecare solemnitate, pe-un ton misterios.

Puțin cîte puțin, mama își lărgi raza de activitate. Avu vitrine cu articole de lux în hoteluri, activă ca intermediară în vînzarea de apartamente și terenuri, fu asociată la exploatarea unui taxi, deținu un procent de douăzeci și cinci la sută din exploatarea unui camion care aproviziona cu grîne niște crescătorii de păsări din regiune, se mută într-un apartament mai mare din care subînchirie două camere, se vîrî într-o mică afacere de tricotaje — pe scurt, îmi acordă toată solitudinea. Planurile ei, în privința mea, erau de mult întocmite. Bacalaureatul, naturalizarea, o licență în drept, serviciul militar — ca ofițer de cavalerie, de la sine înțeles — Științele Politice și intrarea în „diplomație“. Cînd pronunța aceste cuvinte, avea un glas coborît, plin de respect, și-un zîmbet timid și admirativ îi înfloreau pe față. Pentru a atinge acest scop — eram în clasa a treia — ne trebuia, după calcule adeșori reluate, un fleac de opt-nouă ani, și mama se simțea în stare să țină piept pînă atunci. Trăgea aerul pe nas cu satisfacție, privindu-mă cu o admirație anticipată. Secretar de ambasadă, rostea ea cu glas tare, spre a se pătrunde parcă mai bine de aceste vorbe minunate. Trebuia doar puțină răbdare. Împlinisem paisprezece ani. Nu mai era mult. Își punea mantoul gri, apuca valiza, și-o vedeam pornind cu energie spre acest

viitor strălucit, cu bastonul în mână. Mergea acum cu baston.

Eu unul eram mult mai realist. N-aveam de loc intenția să bat pasul pe loc încă nouă ani — nu se știe niciodată ce se poate întâmpla. Voiam să-mi săvârșesc isprăvile pentru ea imediat, fără să mai aștept. Am încercat mai întâi să devin campion mondial de înot la juniori — mă antrenam în fiecare zi la „Grande Bleue“, un stabiliment balnear dispărut în prezent, dar n-am izbutit decît să mă clasez al unsprezecelea la traversarea Golfului Îngerilor — și, o dată în plus, a trebuit să mă mulțumesc cu literatura, ca atîți alți ratați. Caietele se îngrămădeau claie peste grămadă pe masa mea, pline de pseudonime din ce în ce mai elocvente, din ce în ce mai orgolioase, din ce în ce mai desperate, și, în dorința mea de-a izbuti dintr-o dată, de a răpi focul sacru fără întârziere și de a lumina cu el triumfal omenirea, citeam numele, noi pentru mine, pe copertele cărților, Antoine de Saint-Exupéry, André Malraux, Paul Valéry, Mallarmé, Montherlant, Apollinaire, și deoarece mi se părea că strălucesc la maximum în vitrină, mă simțeam deposedat și mă mîniam cumplit că n-am apucat să mă împodobesc eu cel dintîi cu ele.

Am mai făcut cîteva eforturi timide ca să izbîndesc pe apă, pe pămînt, în aer, am continuat să înot, să alerg și să fac sărituri în înălțime, dar n-am izbutit decît la ping-pong să dau ce e mai bun din mine și să aduc acasă laurii victoriei. A fost singura victorie pe care i-am putut-o

oferi mamei, și medalia de argint, gravată cu numele meu și așezată într-o cutiuță de catifea violetă, a figurat pînă la sfîrșit la loc de cinste pe etajera de la căpătîiul ei.

Mi-am încercat puterile și la tenis, dat fiind că primisem în dar o rachetă de la părinții unui prieten. Dar pentru a deveni membru al Clubului Parcului Imperial trebuia plătită o sumă care depășea posibilitățile noastre materiale. Aci se situează un episod deosebit de penibil din viața mea de campion. Văzînd că, din lipsă de bani, accesul în Parcul Imperial avea să-mi fie interzis, mama s-a simțit pe bună dreptate cuprinsă de indignare. Și-a stins țigara într-o farfurioară și și-a luat bastonul și mantoul. Nu merge treaba așa. Am fost poftit să-mi iau racheta și s-o întovărășesc la Clubul Parcului Imperial. Acolo, secretarul Clubului a fost somat să se înfățișeze în fața noastră și, cum accentele din glasul mamei își croiau implacabil drum, s-a executat degrabă, urmat de președintele Clubului, care purta admirabilul nume Garibaldi, și care veni și el în grabă. Mama, în picioare în mijlocul camerei, cu pălăria dată puțin într-o parte, agitînd bastonul în aer, nu-i lăsă să ignoreze nimic din ceea ce gîndea despre ei. Cum adică! Cu un pic de antrenament, puteam să devin campionul Franței, să apăr victorios contra străinilor culorile țării mele, și să-mi fie interzisă intrarea pe teren pentru o anostă și vulgară problemă de bani? Tot ce ținea mama să le spună acestor domni e că nu-și puneau la inimă interesele patriei — ținea s-o proclame

sus și tare, ca mamă a unui francez — nu eram încă naturalizat pe vremea aceea, dar ăsta nu era, evident, decît un amănunt trivial — și pretindea să fiu de îndată primit pe terenurile Clubului. Nu ținusem decît de trei sau patru ori o rachetă de tenis în mînă, și ideea că unul dintre acești domni ar putea deodată să mă invite pe teren ca să arăt ce știu făcea să mă cutremur. Dar cele două distinse personalități pe care le aveam în fața noastră erau prea uluite ca să se mai gîndească la talentele mele sportive. Cred că Dl. Garibaldi a avut în clipa aceea ideea fatală, sortită, după părerea lui, s-o liniștească pe mama, dar care a dus, dimpotrivă, la o scenă a cărei amintire mă uluiește și azi.

— Doamnă, zise el, vă rog să vorbiți mai potolit. Maiestatea-sa regele Gustav al Suediei e la cîțiva pași de-aici, și vă rog să nu faceți scandal.

Fraza aceasta avu asupra mamei un efect instantaneu. Un surîs plin de naivitate și uimire totodată, pe care-l cunoșteam atît de bine, îi înflori pe buze, și-o porni năvalnic înainte.

Un bătrîn respectabil își bea tocmai ceaiul pe peluză, sub o umbrelă albă de soare. Purta un pantalon alb de flanelă, un blazer albastru cu negru și o pălărie de paie pusă puțintel oblic pe cap. Regele Gustav al V-lea al Suediei era un vizitator obișnuit al Coastei de Azur și al terenurilor de tenis, iar celebra lui pălărie de paie apărea regulat în prima pagină a ziarelor locale.

Mama nu șovăi o secundă. Făcu o reverență și, îndreptînd vîrfurile bastonului în direcția președintelui și a secretarului Clubului, strigă :

— Am venit să cer dreptate maiestății-voastre ! Fiul meu, care trebuie să împlinească paisprezece ani, are un extraordinar talent la tenis, și-acești francezi de proastă calitate îl împiedică să se antreneze aci ! Toată averea ne-a fost confiscată de bolșevici și n-avem bani să plătim cotizația ! Cerem ajutorul și protecția maiestății-voastre.

Totul a fost rostit și făcut după cea mai autentică tradiție a legendelor populare rusești, de la Ivan cel Groaznic la Petru cel Mare. După care, mama și-a aruncat asupra asistentei o privire triumfală. Dacă aș fi putut să dispar în văzduh sau să mă fac pentru totdeauna una cu pămîntul, ultima mea clipă conștientă ar fi fost o clipă de profundă ușurare. Dar nu mi-a fost dat să scap atît de ușor. A trebuit să rămîn pe loc, sub privirile ironice ale frumoaselor doamne și ale frumoșilor lor domni.

Regele Gustav al V-lea era pe vremea aceea un om foarte înaintat în vîrstă, și faptul acesta, adăugat fără îndoială spiritului flegmatic suedez, l-a făcut să nu pară cîtuși de puțin mirat. Și-a scos țigara din gură, s-a uitat la mama cu gravitate, mi-a aruncat o privire și s-a întors spre antrenorul lui.

— Schimbă cîteva mingi cu el, zise el cu un glas cavernos. Ia să vedem ce știe.

Chipul mamei se luminează. Gîndul că nu ținusem decît de trei sau patru ori racheta de tenis

în mână n-o preocupa de fel. Avea încredere în mine. Știa ce-mi poate pielea. Micile amănunte cotidiene, micile dificultăți practice nu intrau la socoteală. Am șovăit o clipă și apoi, sub privirea aceea de încredere totală și de dragoste, mi-am înghițit rușinea și frica și, cu capul plecat, am pornit spre propria mea execuție.

N-a durat mult — dar mi se pare uneori că mai sînt încă acolo. Am făcut, bineînțeles, tot ce-am putut. Săream, plonjam, țîșneam, făceam piruete, alergam, cădeam, săream din nou în sus, zburam, executînd un fel de dans de paiată dezarticulată, dar abia izbuteam să ating mingea, și atunci numai cu rama de lemn — toate acestea sub privirea imperturbabilă a regelui Suediei, care mă urmărea calm, sub faimoasa pălărie de paie. S-ar putea, fără îndoială, pune întrebarea de ce-am acceptat să mă las dus în felul acesta la abator, de ce m-am aventurat pe teren. Dar mi-era încă vie în memorie lecția de la Varșovia, palma pe care-o primisem și glasul mamei spunîndu-mi: „Data viitoare, vreau să mi te-aducă acasă pe targă, înțelegi?“ Nu mă puteam în nici un caz eschiva.

Aș minți de asemenea dacă n-aș mărturisi că, în ciuda celor paisprezece ani ai mei, mai credeam nițel în minuni. Credeam în bagheta magică și, avîntîndu-mă pe teren, nu eram pe deplin convins că vreo putere dreaptă și indulgentă n-o să intervină în favoarea noastră, că o mână atotputernică și invizibilă n-o să-mi călăuzească racheta și că mingile nu vor asculta de tainica-i poruncă. N-a fost cazul. Sînt ne-

voit să recunosc că această eclipsă a minunii a lăsat în mine o urmă profundă, încît mi se întîmplă uneori să mă întreb dacă povestea *Motanului încălțat* n-a fost în întregime născocită, dacă șoriceii veneau cu-adevărat, în timpul nopții, să coasă nasturii pe surtucul croitorului din Gloucester. Într-un cuvînt, la patruzeci și patru de ani, încep să-mi pun anumite întrebări. Dar am trăit mult și nu trebuie plecată prea mult urechea la slăbiciunile mele trecătoare.

Cînd, în cele din urmă, antrenorului i s-a făcut milă de mine și m-am întors pe peluză, mama m-a întîmpinat ca și cum n-aș fi fost sub orice așteptări. M-a ajutat să-mi pun puloverul, și-a scos batista și mi-a șters fața și gîtul. După aceea, s-a întors spre asistență și — cum să exprim acea liniște, acea atenție încordată, insistență, cu care i-a privit pe toți, ca unul ce stă la pîndă? Cei dispuși să rîdă se arătară ușor deconcertați, iar frumoasele doamne, reluîndu-și paiele, coborîră genele și se apucară să soarbă cu sîrg din limonadă. Poate că vreun vag clișeu al femelei care-și apără puiul le-o fi trecut prin minte. Cu toate acestea, mama nu trebui să sară la bătaie. Regele Suediei ne-a scos din încurcătură. Bătrînul domn a dus mîna la pălăria de paie și a spus, cu o nesfîrșită politețe și gentilețe — și totuși se spunea că n-are o fire prea comodă :

— Cred că domnii de față vor fi de acord cu mine : am asistat la ceva îndeajuns de emoționant... Domnule Garibaldi — mi-amintesc cît de funebru a sunat în gura lui cuvîntul „domnule“

— voi plăti eu cotizația acestui tînăr : are curaj și nerv.

Mi-a fost întotdeauna dragă Suedia de atunci.

Dar nu mi-au mai călcat niçiodată picioarele prin Parcul Imperial.

CAPITOLUL XX

Toate aceste pătanii m-au determinat din ce în ce mai mult să mă închid în cameră și să mă pun serios pe scris. Atacat de real pe toate fronturile, refulat din toate părțile, lovindu-mă peste tot de propriile-mi limite, am luat obiceiul să mă refugiez într-o lume imaginară și să trăiesc în ea, prin personajele pe care le născocesc, o viață plină de sens, de dreptate și milă față de suferințele altora. Instinctiv, fără o influență literară aparentă, am descoperit umorul, acest mod dibaci și pe deplin satisfăcător de-a face inofensiv realul în chiar clipa cînd pică peste tine. Umorul a fost pentru mine, de-a lungul întregului drum, o tovărășie frățească ; îi datorez singurele mele clipe de adevărat triumf asupra adversității. Nimeni n-a izbutit vreodată să-mi smulgă această armă, și o întorc cu atît mai bucuros împotriva mea însumi cu cît prin „mine“, prin „eu“, mă războiesc cu condiția noastră cea mai profundă. Umorul este o declarație de demnitate, o afirmare a superiorității omului față de ceea ce i se întîmplă. Unii

din „amicii“ mei, lipsiți cu desăvârșire de simțul umorului, sînt mîhniți cînd văd că în scrierile, în vorbele mele, întorc împotriva mea însumi această armă esențială ; ei, acești oameni informați, vorbesc de masochism, de ură față de sine, sau chiar, cînd îi amestec în aceste jocuri eliberatoare pe cei care-mi sînt aproape, de exhibiționism și de mitocănie. Îi plîng. Realitatea este că „eu“ nu exist, că eul nu e vizat niciodată, ci doar eliberat, cînd îndrept contra lui arma-mi preferată ; de situația umană mă leg, oricare ar fi întruchipările efemere pe care le adoptă, de-o condiție care ne-ar fi impusă dinafară, de-o lege care ne-ar fi dictată de către forțe întunecate de felul legii de la Nürenberg. În raporturile cu oamenii, această neînțelegere a constituit pentru mine un neîncetat izvor de însingurare, căci nimic nu te îndepărtează mai mult de lume decît atunci cînd întinzi mîna frățescă a umorului celor care, în această privință, sînt mai ciungi decît pinguinii.

Am început să mă interesez, în sfîrșit, și de problemele de ordin social și să doresc o lume în care femeile singure să nu mai fie nevoite să-și ducă copiii în spinare. Dar știam de pe-atunci că dreptatea socială nu e decît un prim pas, o gîngureală de nou-născut, și că ceea ce ceream semenilor mei era să devină stăpîni pe destinul lor. M-am apucat să concep omul ca o tentativă revoluționară în luptă contra propriilor sale date biologice, morale, intelectuale. Căci, cu cît priveam chipul îmbătrînit, obosit al mamei mele, cu atît simțul dreptății și voința de-a în-

drepta lumea și de-a o face vrednică de cinste creșteau în mine. Scriam pînă noaptea târziu.

Situația noastră financiară se înrăutăți în perioada aceea o dată mai mult. Criza economică din 1929 avea acum repercusiuni asupra Coastei de Azur, și-am cunoscut din nou zile grele.

Mama a transformat o cameră a apartamentului nostru în coteț, a luat în pensiune cîini, pisici și păsări, s-a ocupat cu ghicitul în palmă, a luat persoane în gazdă, a asumat administrarea unui imobil, a mijlocit vînzarea a vreo două terenuri. O ajutam cum puteam mai bine, adică încercînd să scriu o capodoperă nemuritoare. Uneori, îi citeam cîte-un pasaj de care eram cu deosebire mîndru, și ea nu scăpa niciodată prilejul să-mi acorde toată admirația pe care-o așteptam ; cu toate acestea, mi-amintesc că într-o zi, după ce a ascultat unul din poemele mele, mi-a spus, cu oarecare timiditate :

— Cred că n-ai să ai prea mult simț practic în viață. Nu știi de loc cum se face.

Și într-adevăr, în liceu, la științele exacte, notele pe care le-am obținut au rămas dezastruoase pînă la bacalaureat. La chimie, la oral, în prima parte a bacalaureatului, examinatorul, Dl. Passignac, cerîndu-mi să-i vorbesc despre ghips, tot ce-am putut să-i spun a fost, textual :

— Ghipsul servește la construirea zidurilor.

Examinatorul a așteptat cu multă răbdare. Apoi, văzînd că nu mai spun nimic, m-a întrebat :

— Asta e tot ?

I-am aruncat o privire semeață și, întorcându-mă cu fața la public, l-am luat drept martor.

— Cum adică „asta e tot“? Dar e imens! Domnule profesor, fără ziduri, nouăzeci și nouă la sută din civilizația noastră e la pământ!

Afacerile erau din ce în ce mai rare și, într-o seară, mama, după ce-a plîns o grămadă, s-a așezat la masă și a scris o scrisoare lungă cuiva. A doua zi, am fost poftit să merg la fotograf, unde mi s-a făcut o poză din trei sferturi, îmbrăcat într-un blazer albastru-deschis, cu ochii în sus. Fotografia a fost pusă în plic alături de scrisoare, și mama, după ce-a șovăit cîteva zile, păstrînd plicul într-un sertar încuiat, a sfîrșit totuși prin a se duce să-l pună la cutie.

Și-a petrecut apoi seara aplecată asupra cutiei ei și recitind scrisorile dintr-un pachet legat cu o panglică albastră.

Mama trebuie să fi avut pe-atunci cincizeci și doi de ani. Scrisorile erau vechi și boțite. Le-am regăsit în pivniță în 1947, și le-am citit, și le recitesc adesea.

După opt zile ne-a sosit un mandat de cincisute de franci. A avut asupra mamei un efect de-a dreptul extraordinar: *mă privea cu recunoștință*. Ca și cum, deodată, aș fi săvîrșit ceva enorm pentru ea. S-a apropiat de mine, mi-a cuprins obrazii cu mîinile, fixîndu-mi fiecare trăsătură cu o atenție uimitoare, și lacrimile au început să-i strălucească în ochi. Un sentiment ciudat de stînjeneală m-a cuprins: am, avut brusc senzația că sînt altcineva.

Timp de optsprezece luni mandatele au continuat să ne sosească, mai mult sau mai puțin regulat. Am avut dreptul la o bicicletă Thommann de curse, de culoare portocalie. Am cunoscut o perioadă de pace și prosperitate. Primeam doi franci de argint pe zi bani de buzunar, așa că puteam, când mă întorceam de la școală, să mă opresc uneori la piața de flori și să cumpăr, cu cincizeci de centime, un buchet parfumat pe care să-l ofer mamei. Seara o duceam să asculte orchestra de țigani de la Royal : stăteam în picioare pe trotuar, evitând terasa, unde consumația era obligatorie. Mama adora orchestrele de țigani ; alături de ofițerii din gardă, de moartea lui Pușkin în duel și de șampania băută din pantof, ele reprezentau pentru ea tot ce putea fi mai romantic depravat pe lume. Mă puneam întotdeauna în gardă când venea vorba de țigănci, care, după ea, constituiau una dintre cele mai mari primejdii care mă pîneau, ruinându-mă fizicește, moralmente și materialmente, dacă nu știam să mă feresc, și aruncându-mă direct pradă tuberculozei. Eram plăcut tulburat de aceste perspective, care nu s-au realizat. Singura țigăncușă căreia i-am acordat interes în tinerețe, din pricina, fără îndoială, a descrierilor atît de ispititoare pe care mi le făcuse mama cu cîțiva ani mai înainte, s-a mulțumit să-mi fure portofelul, fularul și ceasul de mîină, și nu mi-a dat nici măcar răgazul să mă întorc, necum să contractez o tuberculoză.

Am visat întotdeauna să fiu ruinat moralmente, fizicește și materialmente de-o femeie :

trebuie să fie minunat să poți face totuși ceva din viață. Evident că mai pot încă să mă îmbolnăvesc de tuberculoză, dar, la vârsta mea, nu cred c-aș mai putea s-o fac în felul acela. Natura își are limitele ei. Ceva îmi spune, de altfel, că nici țigăncile, nici ofițerii din gardă nu mai sînt ce erau odinioară.

După spectacol, îi ofeream brațul mamei și ne duceam să stăm jos pe Promenade des Anglais. Scaunele erau cu plată și-acolo, dar era un lux pe care ni-l puteam acum îngădui.

Dacă-ți alegeai bine scaunul, puteai să te așezi în așa fel încît, fie orchestra de la Lido, fie aceea de la Cazino îți era accesibilă fără să cheltuiești un ban. De regulă, mama aducea cu ea, ascunsă cu discreție în fundul genții, pîine neagră și castraveți, răsfațul nostru preferat. La vremea aceea puteau fi așadar văzuți, pe la ora nouă seara, contemplînd mulțimea de plimbăreți, pe Promenade des Anglais, o distinsă doamnă cu păr alb și un adolescent în blazer albastru, așezați discret cu spatele la balustradă și mîncînd cu poftă, pe-o foaie de ziar pusă pe genunchi, pîine neagră cu castraveți murați. Erau foarte buni.

Nu era de-ajuns. Mariette trezise în mine o foame pe care nici un castravete din lume, oricît de murat, n-o mai putea potoli. Mariette ne părăsise cu doi ani în urmă, dar amintirea ei continua să-mi curgă prin vine și să mă țină treaz în timpul nopții. I-am păstrat pînă în ziua de azi, acestei minunate franțuzoaice, care mi-a deschis porțile unei lumi mai bune, o profundă

recunoștință. S-au scurs treizeci de ani, dar pot să afirm, cu mai multă îndreptățire decât Bourbonii, că de-atunci nimic n-am învățat, nimic n-am uitat. Fie-i bătrînețea fericită și tihnită, și să afle că a știut într-adevăr să-și pună pe deplin în valoare bunul cu care Dumnezeu a dăruit-o ! Simt că sînt pe cale să mă înduioșez dacă mai continui mult pe această temă, așa că mă opresc.

Dar trecuse mult de cînd Mariette nu mai era alături de mine, ca să-mi întindă mîna și să mă ajute. Sîngele mi se revolta în vine și bătea la ușă cu o vehemență, cu o insistență pe care cei trei kilometri parcurși înot în fiecare dimineață nu izbuteau s-o potolească. Șezînd alături de mama pe Promenade des Anglais, eram cu ochii la pîndă după toate minunatele vînzătoare de cornuri care defilau prin fața mea, oftam adînc și rămîneam năuc, cu castravetele în mînă.

Dar cea mai veche civilizație a lumii, cu înțelegerea ei zîmbitoare față de natura umană și față de slăbiciunile ei, cu acel simț al compromisiului și al aranjamentelor, mi-a venit în ajutor. Mediterana trăia de prea multă vreme cu soarele pentru a-l trata drept dușman și-și pleca asupra mea fața ei atotiertătoare. Liceul din Nisa nu era singurul stabiliment educativ care se înălța atunci între piețele Masséna și Paillon. Eu și camarazii mei ne-am bucurat pe strada Saint-Michel de-o primire simplă și amicală, cel puțin atunci cînd escadra americană nu făcea escală la Villefranche, zile deosebit de nefaste, cînd consternarea domnea în școală și cînd

tabla neagră devenea un adevărat drapel al melancoliei noastre.

Dar cu doi-trei franci bani de buzunar pe zi e greu să *frecventezi*, cum se spune în Sud.

Niște lucruri stranii începură așadar să se petreacă la noi acasă. Dispăru un covor, apoi încă unul și, într-o zi, întorcându-se de la Cazinoul municipal unde asistase la un spectacol cu *Madame Butterfly*, mama constată cu stupefacție că oglinjoara pe care-o achiziționase în ajun de la un negustor de lucruri de ocazie, cu intenția de-a o revinde cu câștig, s-a evaporat pur și simplu, cu toate ușile și ferestrele închise. O mirare fără margini i se citea pe figură. A supus apartamentul unui examen amănunțit spre a vedea dacă nu mai lipsește și altceva. S-a dovedit că da : aparatul meu fotografic, racheta mea de tenis, ceasul meu, pardesiul meu de iarnă, colecția mea filatelică și operele lui Balzac, primite recent drept prim premiu la limba franceză, apucaseră același drum. Izbutisem să vînd și faimosul samovar, pe care-l plasasem unui anticar din Nisa veche, pentru o sumă evident derizorie, dar care mă scosese totuși pentru moment din încurcătură. Mama reflectă o clipă, apoi se așeză într-un fotoliu și se uită la mine. Mă privi îndelung, cu atenție, și apoi, spre marea mea surpriză, în locul scenei dramatice pe care o așteptam, o expresie de triumf aproape solemn și de mîndrie i se citi pe față. A tras zgomotos aerul pe nas, cu o imensă satisfacție, și m-a privit încă o dată cu recunoștință, admi-

rație și duioșie ; devenisem, în sfârșit, bărbat. Nu se luptase în zadar.

În seara aceea a scris o scrisoare lungă, cu scrisul ei mare și nervos, și cu aceeași expresie de triumf și satisfacție, de parcă s-ar fi grăbit să anunțe că sînt un copil bun. Un mandat personal de cincizeci de franci mi-a sosit nu mult după aceea și am mai primit multe altele în decursul anului. Eram provizoriu salvat. În schimb, am fost poftit să mă duc la un bătrîn doctor de pe rue de France, care, după ce-a dat îndelung tîrcoale subiectului, mi-a explicat că viața unui tînăr e plină de curse, că vulnerabilitatea noastră e mare, că săgețile otrăvite ne șuieră pe la urechi și că strămoșii noștri, galii, nu plecau niciodată la luptă fără scuturi. După care, mi-a dat un pachetel. Am ascultat politicoș, cum se cuvine cînd vorbește unul mai în vîrstă. Dar vizita la *Panopticum* din Vilno mă lămurise definitiv în privința aceasta și eram de multă vreme hotărît să-mi păstrez nasul intact. Aș fi putut să-i spun că subestimează în mod grav onorabilitatea și scrupulele bravelor făpturi pe care le frecventam. Cele mai multe erau ele însele mame devotate, și niciodată, absolut niciodată, nu ne era îngăduit să ne aventurăm pe urmele tuturor marinarilor din lume fără să fim inițiați asupra regulilor de prudență necesare oricărui navigator respectuos față de elementele naturii.

Scumpă Mediterană ! Cît de clementă și de amicală mi-a fost înțelepciunea ta latină, atît de blajină cu viața, și cu cîtă indulgență s-a

așezat bătrîna ța privire amuzată pe fruntea mea de adolescent ! Mă întorc mereu la țărmlul tău, cu bărcile care aduc asfințitul în năvoade. Am fost fericit pe aceste maluri.

CAPITOLUL XXI

Viața noastră se înfiripa. Îmi amintesc chiar că într-o anume lună mai mama a plecat pentru trei zile la munte să se odihnească. Am însoțit-o la autocar cu un buchet în mîna. Despărțirea a fost sfîșietoare. Era prima oară că ne despărțeam, și mama plîngea, presimțind viitoarele noastre despărțiri. Șoferul autocarului, după ce-a urmărit îndelung scena despărțirii, m-a întrebat în cele din urmă, cu acel accent din Sud care se potrivește atît de bine cu emoția :

— Pentru multă vreme ?

— Pentru trei zile, am răspuns.

S-a arătat foarte impresionat și ne-a privit, pe mama și pe mine, cu stimă. Apoi a zis :

— Ei, da' știu c-aveți sentiment !

Mama s-a întors din vacanță cu capul dol-dora de proiecte și plină de energie. Afacerile au început să meargă iarăși la Nisa și de data aceasta „bijuteriile de familie“ erau oferite străinilor onorabili în compania unui autentic Mare Duce rus. Marele Duce era un începător în meserie și mama pierdea mult timp ca să-i ridice moralul. Nisa număra pe-atunci încă aproape

zece mii de familii rusești, un nobil sortiment de generali, de cazaci, de *atamani* ucrainieni, de colonei din garda imperială, prinți, conți, baroni din țările baltice și „foști“ de tot felul, care reușeau să recreeze pe malul Mediteranei o atmosferă dostoievskiană, minus geniul. În timpul războiului s-au scindat în două: o parte a fost favorabilă nemților și a servit în Gestapo, ceilalți luând parte activă la Rezistență. Primii au fost lichidați o dată cu Eliberarea, ceilalți s-au asimilat complet și au dispărut pentru totdeauna din masa omogenă a automobilelor Renault de patru cai putere, a concediilor plătite, a cafelelor ieftine și a celor ce se abțin la alegeri.

Mama îl trata pe Marele Duce și micul său barbișon alb cu o condescendență ironică, dar era măgulită în fundul sufletului de această asociere și i se adresa regulat, pe rusește, cu „prințe serenissim“, dar întinzându-i totodată valiza să i-o ducă. „Prințul serenissim“ se arăta, în fața eventualilor cumpărători, atît de stînjenit, atît de nefericit, și tăcea cu o mutră atît de vinovată cînd mama le înfățișa pe larg gradul lui exact de rudenie cu țarul, numărul palatelor pe care le avea în Rusia și legăturile strînse care-l uneau cu Curtea Angliei, încît clienții aveau cu toții sentimentul că fac o afacere strălucită și că exploatează o ființă lipsită de apărare, încheind aproape întotdeauna tîrgul. Pentru mama era un element excelent, și avea mare grijă de el. Suferea de inimă, și mama, înaintea fiecărei expediții, îi turna douăzeci de picături din medica-

mentul lui într-un pahar cu apă. Puteai să-i vezi, pe amîndoi, pe terasa cafenelei de pe Buffa, făcînd proiecte de viitor, mama expunîndu-și ideile asupra rolului meu de ambasador al Franței, și prințul serenissim, genul de viață pe care înțelege să-l ducă după căderea regimului comunist și întoarcerea Romanovilor pe tronul Rusiei.

— Am de gînd să trăiesc liniștit pe moșia mea, departe de Curte și de treburile statului, spunea Marele Duce.

— Fiul meu se consacră carierei diplomatice, spunea mama în timp ce-și bea ceaiul.

Nu știu ce s-a mai întîmplat cu alteța-sa serenissimă. Există într-adevăr un Mare Duce rus înmormîntat în cimitirul Roquebrunesat, nu departe de proprietatea mea, dar nu știu dacă e același ; cred, de altfel, că fără barbișonul lui alb nu l-aș mai recunoaște.

În perioada aceea a încheiat mama cea mai grozavă afacere a ei : vînzarea unui imobil de șapte etaje de pe fostul bulevard Carlone, azi bulevardul Grosso. De cîteva luni străbătea neobosită orașul în căutarea unui cumpărător, știind bine că e vorba de-o cotitură hotărîtoare și că, dacă vînzarea se realizează, primul meu an de studii la Universitatea din Aix-en-Provence este asigurat. Cumpărătorul s-a prezentat cu totul întîmplător. Într-o bună zi, un Rolls-Royce s-a oprit în fața casei noastre, șoferul a deschis portiera și un omuleț rotofei a coborît din el, în urma unei femei tinere și frumoase, de două ori mai înaltă ca el, și, ca vîrstă, pe jumătate. Era

o fostă clientă a mamei, a salonului de croitorie din Vilno, cu soțul ei, recent achiziționat, un om putred de bogat și care-și sporea bogăția cu fiecare zi care trecea. Au picat ca din cer. Nu numai că pipernicitul domn Jedwabnikas a cumpărat imobilul, dar, impresionat, ca atîția alții înaintea lui, de spiritul întreprinzător și de energia mamei mele, i-a încredințat și administrarea imobilului, acceptînd pe loc sugestia de-a transforma o parte din imobil în hotel-restaurant. Așa se face că Hotelul-Pensiune Mermonts — de la „mer“-mare și „monts“-munți — cu fațada refăcută, și-a deschis porțile „înaltei clientele internaționale, într-o atmosferă de liniște, confort și bun-gust“ — citez textual din primul prospect: eu sînt autorul. Mama ignora totalmente profesia de hotelier, dar a fost de la început la înălțimea împrejurărilor. Am avut prilejul să locuiesc mai tîrziu în hotelurile din lumea întreagă și, în lumina acestei experiențe, pot să afirm că, ținînd seama de mijloacele extrem de limitate pe care le-a avut la dispoziție, mama a realizat un adevărat tur de forță. Treizeci și șase de camere, două etaje de apartamente și un restaurant — cu două femei de serviciu, un chelner, un bucătar și un spălător de vase, treaba a mers strună de la bun început. În ceea ce mă privește, am îndeplinit funcțiunea de receptionist, ghid la autocar, bucătar-șef și, în general, am avut sarcina să fac impresie bună clienților. Împlinisem șaisprezece ani, dar mă vedeam pentru prima oară expus unor contacte umane în doze atît de masive. Clientela noastră venea

din toate colțurile lumii, marea majoritate din Anglia. Debarcau, în general, în grupuri, trimiși de diverse agenții și, diluați astfel în democrația numărului, se topeau de recunoștință la cel mai mic semn de atenție. „Micul turism“, care avea să devină regulă generală puțin înainte de război și după aceea, se afla pe-atunci la începuturile lui. Cu foarte rare excepții, era o clientelă îngăduitoare, supusă, nu prea sigură pe sine și ușor de mulțumit. Numărul femeilor era predominant.

Mama se scula la șase dimineața, fuma trei-patru țigări, bea o ceașcă de ceai, se îmbrăca, își lua bastonul și se ducea în Piața Buffa, unde domnia ei nu era contestată de nimeni. Piața Buffa, mai mică decât cea din orașul vechi, unde se aprovizionau marile hoteluri, deservea în special pensiunile din sectorul bulevardului Gambaletta. Era un loc al accentelor, al mirosurilor și al culorilor, unde nobilele blesteme fluturau pe deasupra fleicilor, cotletelor, prazului și ochilor de pești morți, între care, prin cine știe ce miracol mediteranean, maldăre întregi de garoafe și mimoze găseau întotdeauna mijlocul să se ivească pe negîndite. Mama pipăia o fleică, medita asupra miezului unui pepene, azvîrlea cu dispreț o bucată de carne de vacă, a cărei flască izbitoră pe tăblia de marmură îi dădea un accent umilitor, ațintea vârful bastonului asupra salatelor, pe care zarzavagiul le ocrotea de îndată cu trupul său, cu un „Vă rog să nu v-atingeți de marfă!“ disperat, mirosea o bucată de brînză, lua cu degetul din partea moale a unui

camembert și-o gusta — avea, cînd ducea la nas o bucată de brînză, un mușchi, un pește, o artă a *suspense*-ului care-i aducea pe negustori la disperare — și cînd, respingînd cu un gest definitiv articolul, se îndepărta în cele din urmă, cu capul sus, somațiile, insultele, invectivele și strigătele de indignare reconstituiau în jurul nostru cel mai vechi cor al Mediteranei. Ne aflam în plină curte de justiție orientală în care mama, cu o simplă mișcare a scepтрului ei, ierta deodată ciozvîrtelor de berbec, salatelor, boabelor de mazăre, îndoielnica lor calitate și prețul exorbitant, făcîndu-le să treacă astfel din starea de marfă de nimic în cea de „bucătărie franceză de prim rang“, conform termenilor prospectului mai sus citat.

Luni de-a rîndul se oprea în fiecare dimineată în dreptul tarabei D-lui Renucci spre a pipăi îndelung șuncile, fără să cumpere niciodată nimic, din curat spirit de provocare, în urma unei obscure discuții, în vederea unei răfuieli personale și cu unicul scop de a-i aminti negustorului ce clientă de soi a pierdut. De cum o zărea pe mama că se apropie de tarabă, glasul măcelarului se făcea auzit ca o sirenă de alarmă; se repezea, se apleca cu burta peste tejghea, ridica pumnul în aer, făcea ca și cum și-ar apăra marfa cu trupul, somînd-o pe mama să-și vadă de drum, și, în vreme ce ea vîra cu cruzime în șuncă un nas care nu cunoștea mila, cu o expresie mai întîi de neîncredere, apoi de dezgust, indicînd printr-o mimică deosebit de variată că o duhoare insuportabilă i-a izbit nările, Renucci, cu

ochii la cer, cu mâinile împreunate, o implora pe Maica Precistă să-l rețină, să-l împiedice de la crimă, în timp ce mama, zvîrlind în cele din urmă șunca, dezgustată, cu un zîmbet disprețuitor pe buze, pleca să-și continue domnia în altă parte, printre rîsete, blesteme și înjurături.

Cred că a trăit acolo unele dintre cele mai glorioase momente din viața ei.

De cîte ori vin la Nisa mă duc în Piața Buffa. Mă învîrt la nesfîrșit printre grămezile de praz, sparanghel, pepeni, hălci de carne, fructe, flori și pești. Zgomotele, glasurile, gesturile, mirosurile și parfumul au rămas aceleași; nu trebuie decît foarte puțin, aproape o nimica toată, pentru ca iluzia să fie completă. Stau acolo ore întregi, și morcovii, cicoarea și andivele fac tot ce pot pentru mine.

Mama venea întotdeauna acasă cu brațele încărcate de flori și fructe. Credea cu toată convingerea în efectul binefăcător al fructelor asupra organismului și avea grijă să mănînc cel puțin un kilogram pe zi. Sufăr de-atunci de colită cronică. Cobora apoi în bucătărie, stabilea meniul, îi primea pe furnizori, supraveghea servirea micului dejun la etaje, asculta doleanțele clienților, pregătea picnicurile excursioniștilor, inspecta pivnița de vinuri, făcea socoteli, veghea asupra celor mai mici amănunte ale afacerii.

Intr-o zi, după ce-a urcat și coborît de vreo douăzeci de ori blestemata scară care ducea de la restaurant la bucătărie, s-a așezat brusc pe-un scaun, cu fața și buzele albe ca varul; a aple-

cat puțin capul într-o parte, a închis ochii și a dus mâna la piept ; corpul a început să-i tremure tot. Am avut norocul ca diagnosticul medicului să fie rapid și sigur : comă hipoglicemică, din pricina injectării unei cantități prea mari de insulină.

Așa am aflat ceea ce-mi ascundea de doi ani ; mama era diabetică și, în fiecare dimineață, înainte de-a porni după treburi, își făcea o injecție cu insulină.

O spaimă abjectă puse stăpânire pe mine. Amintirea acelei fețe palide, a capului ușor plecat, cu ochii închiși, a mâinii dureros așezate pe piept, nu m-a părăsit niciodată. Ideea că ar putea muri mai înainte ca eu să fi săvârșit tot ce aștepta de la mine, că ar putea părăsi această lume fără să cunoască *dreptatea*, această proiectare în ceruri a sistemului pămîntean de măsuri și greutăți, îmi apărea o sfidare adusă bunului-simț, bunelor moravuri, legilor, un fel de gangsterism metafizic, ceva de natură să-ți îngăduie a chema poliția, a invoca morala, dreptul și autoritatea.

Am simțit că trebuie să mă grăbesc, că e necesar să scriu cât mai repede capodopera nemuritoare, care, făcînd din mine cel mai tînăr Tolstoi al tuturor vremurilor, să-mi îngăduie a-i aduce imediat mamei recompensa strădaniilor sale și încoronarea vieții ei.

M-am înhămat serios la treabă.

Cu asentimentul mamei, m-am retras provizoriu de la școală, și, închis în cameră, am pornit încă o dată la asalt. Mi-am pus în față trei mii

de file de hîrtie albă, ceea ce, după calculele mele, echivala cu un *Război și Pace*, iar mama mi-a oferit o haină de casă foarte largă, croită după modelul celei care făcuse reputația lui Balzac. De cinci ori pe zi, crăpa ușor ușa, puneă pe masă o farfurie cu de-ale mîncării și ieșea în vîrfurile picioarelor. Scriam pe-atunci sub pseudonimul François Mermont. Cu toate acestea, dat fiind că operele mele erau respinse cu regularitate de către editori, am ajuns la concluzia că pseudonimul nu e bun, și-am scris volumul următor sub numele de Lucien Brûlard.

Se pare că nici acest pseudonim n-a fost pe placul editorilor. Mi-amintesc că unul dintre aceștia, care tăia și spînzura pe-atunci la N.R.F.¹, mi-a înapoiat manuscrisul cu aceste cuvinte: „Luați-vă o amantă și reveniți peste zece ani“.

Cînd am revenit, într-adevăr, zece ani mai tîrziu, în 1945, din păcate nu mai era acolo: fusese împușcat.

Lumea se îngustase pentru mine pînă la dimensiunile unei foi de hîrtie, pe care îmi deșertam tot lirismul exasperat al adolescenței. Și totuși, în pofida acestor naivități, a fost perioada cînd am înțeles pe deplin întreaga gravitate și profunzime a mizei aflate în joc. Setea de-a face dreptate omului luat în întregul lui, indiferent de întruchipările reprobabile sau criminale pe care le-ar căpăta, a fost cea care m-a aruncat

¹ *Nouvelle Revue Française*.

În cele din urmă și pentru prima oară la picioarele viitoarei mele opere ; și dacă e adevărat că această aspirație își avea, în duișia mea de fiu, rădăcina ei dureroasă, întreaga-mi ființă a fost puțin câte puțin încadrată în prelungirile ei, pînă ce creația literară a devenit pentru mine ceea ce este întotdeauna în momentele ei de supremă autenticitate : o simulare pentru a încerca să scap de intolerabil, un mod de a-mi da sufletul pentru a rămîne în viață.

Pentru prima oară, văzînd chipul acela cenușiu, cu ochii închiși și aplecat într-o parte, mîna aceea pe piept, mi s-a impus deodată întrebarea dacă viața este o ispită onorabilă. Răspunsul la întrebare a venit imediat, dictat, poate, de instinctul de conservare, și-am scris cu înfrigurare o povestire intitulată *Adevărul asupra afacerii Prometeu*, care rămîne pînă în ziua de azi pentru mine adevărul asupra afacerii Prometeu.

Căci e în afară de orice îndoială că am fost înșelați asupra adevăratei aventuri a lui Prometeu. Sau mai exact, ne-a fost ascuns sfîrșitul întîmplării. E perfect adevărat că, răpind zeilor focul, Prometeu a fost ferecat în lanțuri de-o stîncă și că un vultur a început să-i mănînce ficatul. Dar cîtva timp după aceea, cînd zeii și-au aruncat privirea pe pămînt să vadă ce se mai întîmplă, au văzut nu numai că Prometeu și-a sfărîmat lanțurile, dar că a pus mîna pe vultur și că-i mănîncă ficatul, pentru a-și recăpăta forțele și a urca din nou la cer.

Sufăr în prezent totuși de-o boală de ficat. Veți recunoaște că am pentru ce : sînt la al zece

mielea vultur. Și stomacul meu nu mai e ce-a fost odată.

Dar fac și eu ce pot. În ziua în care o lovitură finală de cioc mă va alunga de pe stînca mea, îi poftesc pe astrologi să pîndească apariția unui nou semn al Zodiacului : cel al unei potăi omenesti cu toți dinții înfipti într-un vultur ceresc.

Calea Dante, care duce de la Hotelul-Pensiune Mermonts la Piața Buffa, pornea din fața ferestrei mele. De la masa mea de lucru o zăream pe mama din depărtare. Într-o dimineață, mi-a venit o poftă irezistibilă s-o consult asupra tuturor acestor lucruri, s-o întreb ce gîndește despre ele. Intrase în camera mea fără nici un motiv, așa cum făcea adeseori, doar ca să fumeze o țigară în tăcere, alături de mine. Învățam tocmai, pentru bacalaureat, nu mai știu ce vagă trăsnaie asupra structurii universului.

— Mamă, i-am spus. Mamă. Ascultă.

Mă asculta.

— Trei ani pînă la licență, doi ani de serviciu militar...

— Vei fi ofițer, m-a întrerupt ea.

— Bine, dar asta înseamnă cinci ani. Tu ești bolnavă.

Căută imediat să mă liniștească.

— Vei avea timp să-ți termini studiile. Nu vei duce lipsă de nimic, fii liniștit...

— Dumnezeuule, nu despre asta e vorba... Mi-e teamă că n-am să ajung... că n-am să ajung la timp...

Asta a pus-o totuși pe gânduri. A reflectat îndelung, calm. Și apoi mi-a spus, trăgînd zgomotos aerul pe nas, cu mîinile puse pe genunchi : — Există o dreptate.

Și s-a dus să vadă de restaurant.

Mama credea într-o structură a universului mai logică, mai suverană și mai coerentă decît tot ce puteam eu învăța în manualul meu de fizică.

Purta în ziua aceea o rochie gri, un fular violet, un colier de perle și un pardesiu gri aruncat pe umeri. Pusese cîteva kilograme pe ea și medicul îmi spusese că o mai poate duce ani de zile. Mi-am ascuns obrazul în palme.

Dacă ar apuca măcar să mă vadă în uniformă de ofițer francez — chiar de-ar fi să n-ajung niciodată ambasador al Franței sau laureat al Premiului Nobel pentru literatură — unul dintre cele mai frumoase vise ale ei s-ar realiza. Trebuia să intru la Drept în toamna aceea, și cu un pic de noroc... În trei ani puteam să-mi fac intrarea triumfală la Hotelul-Pensiune Mermonts în uniformă de sublocotenent la aviație. Ne fixasem asupra aviației, mama și cu mine, mai de mult : traversarea Atlanticului de către Lindbergh o impresionase puternic ; și în privința asta mi-era necaz că nu mi-a venit mie cel dintîi idea. Aveam s-o întovărășesc în Piața Buffa în uniformă albastră cu fireturi de aur, presărată peste tot cu aripi, supusă admirației morcovilor și legăturilor de praz, Pantaleoni-lor, Renucci-lor, Buppi-lor, Cesari-lor și Fassoli-lor, defilînd cu mama de braț, sub Arcul de Triumf

al salamurilor și al funiilor de ceapă, și căutînd admirația pînă și în ochiul rotund al șalăului.

Adorația naivă a mamei pentru Franța continua să fie pentru mine un izvor de mirare. Cînd vreun furnizor exasperat o trata drept „venetică împutită“, ea zîmbea, și, cu o mișcare a bastonului care lua întreaga Piață Buffa drept martoră, declara :

— Fiul meu e ofițer de rezervă și-l doare-n cot de voi !

Nu făcea deosebire între „este“ și „va fi“. Tresa de sublocotenent a căpătat dintr-o dată în ochii mei o însemnătate și o semnificație uriașă, și toate visele mele s-au redus provizoriu la acela, mult mai modest, de a defila în uniformă de sublocotenent de aviație prin Piața Buffa, la braț cu mama.

CAPITOLUL XXII

M-am înscris la Facultatea de Drept din Aix-en-Provence și am părăsit Nisa în octombrie 1933. De la Nisa la Aix sînt cinci ore cu autocarul, și despărțirea a fost sfîșietoare. Am făcut tot posibilul să-mi compun, în ochii pasagerilor, o atitudine bărbătească și nițeluş ironică, în timp ce mama, peste noapte gîrbovită și parcă redusă la jumătate, stătea acolo, cu ochii țintă la mine, cu gura deschisă într-o expresie de dureroasă incomprehensiune. Cînd autocarul

s-a pus în mișcare, a făcut câțiva pași pe trotuar, apoi s-a oprit în loc și a izbucnit în lacrimi. Parcă văd și-acum buchetelul de violete pe care i-l dădusem și pe care-l ținea în mână. Eu m-am transformat în statuie, ajutat, trebuie să mărturisesc, în eforturile mele, de prezența în autocar a unei fetișcane drăguțe care mă privea. Am întotdeauna nevoie de asistență ca să dau ce e mai bun în mine. Am făcut cunoștință cu ea în timpul călătoriei. Era vânzătoare la o mezelărie din Aix ; mi-a mărturisit că i-a dat și ei lacrimile în timpul scenei despărțirii noastre, și-am mai auzit o dată refrenul pe care începusem să-l cunosc atît de bine : „Dar știu că aveți o mamă care vă iubește“, întovărășit de-un oftat, o privire visătoare și un dram de curiozitate.

Camera mea din Aix, pe strada Roux-Alphéran, costa șaiszeci de franci pe lună. Mama câștiga pe vremea aceea cinci sute de franci ; o sută de franci pentru insulină și îngrijiri medicale, o sută de franci pentru țigări și alte cheltuieli mărunte, iar restul era pentru mine. Mai erau și ceea ce mama numea, cu tact, „micile aranjamente“. Mai în fiecare zi, autocarul de la Nisa mi-aducea ceva de-ale mîncării, din rezervele Hotelului-Pensiune Mermonts, și încet-încet acoperișul din jurul ferestrei de la mansarda în care locuiam a început să semene cu o tarabă din Piața Buffa. Vîntul scutura cîrnații, ouăle se aliniau în jghebul streașinei, spre marea mirare a porumbeilor, brînzeturile se umflau în ploaie, șuncile, fleicile, fripturile realizau efecte

de natură moartă pe acoperiș. Nimic nu era vreodată dat uitării : nici castraveții murați, nici tarhonul cu muștar, nici halvaua grecească, nici curmalele, smochinele, portocalele și nucile, iar furnizorii din Piața Buffa adăugau uneori la toate acestea propriile lor improvizații : *pizza* cu brânză și pastă de pește a domnului Pantaleoni, faimoasele *gousse d'ail* ale domnului Peppi, o specialitate grozavă, care se înfățișa sub aspectul unei simple foi de plăcintă, dar care ți se topea în gură într-o succesiune de arome neașteptate : de brânză, pastă de pește, ciuperci, pentru a sfârși brusc într-o apoteoză de usturoi cum nu mi-a mai fost dat să cunosc — și hălci întregi de carne de vacă, pe care domnul Jean mi le expedia personal — să nu se supere faimosul local de noapte parizian cu același nume ¹ — singura vacă autentică de pe acoperiș. Reputația cămării mele a făcut înconjurul Facultății, și am putut să leg câteva prietenii : un poet-chitarist pe nume Sainthomme, un tânăr student-scriitor german care avea ambiția să fecundeze Nordul de către Sud sau viceversa, nu-mi mai aduc aminte, doi studenți de la cursul de filozofie al profesorului Segond — și, natural, mezelăreasa din autocar, pe care am reîntîlnit-o în 1952, mamă a nouă copii, o dovadă că Providența a vegheat asupra mea, căci nu avusesem cu ea nici o bătaie de cap. Îmi petreceam timpul liber la cafeneaua „Doi băieți“, sub platanii de

¹ *Le Boeuf sur le toit.*

pe „Cours Mirabeau“, unde am scris un roman. Mama îmi trimitea în mod frecvent bilețele lapidare, cu cîteva fraze bine simțite, pline de îndemnuri la vitejie și la tenacitate ; aduceau cu proclamațiile pe care generalii le adresează trupelor în ajunul înfrîngerii, cu promisiuni de izbîndă și onoare, și cînd am citit pe ziduri, în 1940, faimoasele cuvinte : „Vom învinge pentru că sîntem cei mai puternici“ ale guvernului Reynaud, mi-am amintit de comandantul meu suprem cu o gingașă ironie. Mi-o imaginam adeseori sculîndu-se la șase dimineața, aprinzîndu-și prima țigară, punînd apa la fiert pentru injecție, înfigîndu-și seringă de insulină în pulpă, cum o văzusem de-atîtea ori făcînd, apoi, luînd tocul și scriind la repezeală ordinul de zi, pe care-l arunca la cutie înainte de-a pleca la piață. „Curaj, fiul meu, te vei întoarce acasă cu fruntea încununată de lauri...“ Da, chiar așa ; redescoperea cu o deplină spontaneitate cele mai răsuflete și mai naive clișee ale umanității. Cred că simțea nevoia acestor bilețele, că le scria mai mult pentru a se convinge pe sine și pentru a-și da curaj decît spre folosul meu. Mă mai ruga fierbinte să nu mă bat în duel, căci fusese întotdeauna obsedată de moartea în acest fel a lui Pușkin și a lui Lermontov, și cum geniul meu literar i se părea cel puțin egal cu al lor, se temea să nu fiu al treilea, dacă mă pot exprima astfel. Nu-mi neglijam de fel lucrările literare, nici vorbă de așa ceva. Un nou roman a fost în curînd terminat și expediat editorilor și, pentru prima oară, unul dintre ei, Robert De-

noël, a catadicsit să-mi răspundă personal. So-cotea, mi-a scris el, că aş putea lua cunoştinţă cu interes de referatul unuia dintre lectorii săi. După cât se pare, răsfoind câteva pagini din opera mea, o încredinţase unui renumit psihanalist, în speţă prinţesei Marie Bonaparte, şi-mi aducea acum la cunoştinţă studiul ei de douăzeci de pagini asupra autorului romanului *Vinul morţilor*. Era destul de limpede. Eram atins de complexul de castrare, de complexul fecal, de tendinţe necrofilice şi de nu ştiu câte alte mici ciudăţenii, cu excepţia complexului lui Oedip, mă întreb într-adevăr de ce. Pentru prima oară simţeam că am „devenit cineva“ şi că încep, în sfârşit, să justific speranţele şi încrederea pe care mama şi le pusese în mine.

Deşi cartea era refuzată de editor, am fost foarte măgulit de documentul psihanalitic al cărui obiect eram, şi-am început să-mi dau de îndată aere şi să adopt atitudini pe care aveam impresia că cei din jur le aşteaptă de-acum încolo de la mine. Am arătat studiul la toată lumea, şi prietenii mei au fost impresionaţi aşa cum se cuvine, în special de complexul meu fecal, care, constituind realmente mărturia unui suflet tenebros şi chinuit, le părea culmea eleganţei. La cafeneaua „Doi băieţi“ devenisem incontestabil cineva şi pot spune că, pentru prima oară, harul reuşitei a pogorât asupra tinerei mele frunţi. Doar mezelăreasa mea a reacţionat la citirea documentului într-un mod neaşteptat. Latura satanică, supraomenească a firii mele, pe care n-o bănuise pînă atunci, dar

care era astfel scoasă la lumină, o îmboldi dintr-o dată să formuleze pretenții care depășeau cu mult mijloacele de care dispuneam, satanice sau nu ; și mă acuză amarnic de cruzime atunci când, sub influența unui temperament foarte sănătos, dar destul de simplu, m-am arătat deosebit de mirat față de unele din sugestiile ei. Într-un cuvânt, mă tem că n-am fost de fel la înălțimea reputației mele. M-am apucat totuși să cultiv un gen fatal, după ideea pe care mi-o făceam despre cineva atins de tendințe necrofilice și de complexul de castrare ; nu mă arătam niciodată în public fără o forfecuță pe care o deschideam și o închideam cu un aer insinuant ; când eram întrebat ce fac acolo cu forfecuța aceea, spuneam : „Nu știu, e fără voia mea“, și camarazii mei se priveau în tăcere. Afișam de asemenea la Facultate un rictus extrem de izbutit, și-am fost foarte repede cunoscut la Facultatea de Drept ca un discipol al lui Freud, de care nu pomeneam niciodată, dar din lucrările căruia aveam întotdeauna una sub braț. Am bătut cu mîna mea la mașină referatul în douăzeci de exemplare și l-am împărțit fetelor la Universitate ; i-am trimis două copii și mamei, a cărei reacție a fost identică cu a mea : în sfîrșit, eram o celebritate, fusesem găsit demn de-un document de douăzeci de pagini, și încă scris de-o prințesă. Ea a citit documentul clienților Hotelului-Pensiune Mer-monts și, întorcîndu-mă la Nisa după primul an de Drept, am fost întîmpinat cu mult interes și am petrecut o vacanță plăcută. Singurul

lucru care a neliniștit-o puțin pe mama a fost complexul de castrare, căci se temea să nu-mi dăuneze.

Hotelul-Pensiune Mermonts mergea foarte bine, mama câștiga aproape șapte sute de franci pe lună, și s-a hotărât să-mi termin studiile la Paris, ca să-mi fac relații. Mama cunoștea un colonel în retragere, un fost administrator în coloni îndepărtat din serviciu și un viceconsul al Franței în China, opioman, venit la Nisa pentru o cură de dezintoxicare. S-au arătat cu toții dispuși să mă ajute, și mama simțea că avem, în sfârșit, o bază solidă pentru pornirea noastră în viață, că viitorul ne este asigurat. Pe de altă parte, diabetul ei se agrava, și dozele de insulină, din ce în ce mai mari, îi provocau crize de hipoglicemie. De câteva ori, în timp ce se întorcea de la piață, se întâmplase să cadă în plină stradă în stare de comă insulinică. Găsise totuși un mijloc extrem de simplu să precîntîmpine această amenințare, căci un leșin hipoglicemic, dacă nu e pe loc diagnosticat și tratat, e aproape întotdeauna fatal. Luase așadar precauții să nu iasă niciodată din casă fără un bilețel prins vizibil cu acul sub mantou: „Sînt diabetică. Dacă mă găsiți leșinată, vă rog să-mi dați zahărul aflat în punguța din geantă. Mulțumesc.” A fost o idee excelentă, care ne-a scutit de multe griji și i-a îngăduit mamei să plece în fiecare dimineață de acasă plină de încredere, cu bastonul în mînă. Uneori, cînd o vedeam ieșind din casă și pornind-o pe străzi, o spaimă ucigătoare punea

stăpînire pe mine, un sentiment de neputință, de rușine, o panică înfiorătoare, care-mi îmbrobonea fruntea de sudoare. O dată, cu timiditate, am sugerat că ar fi, poate, mai bine să întrerup studiile, să-mi găsesc de lucru, să câștig bani. N-a spus nimic, m-a privit cu impunitare și a început să plîngă. N-am mai adus niciodată vorba despre asta.

N-o auzeam plîngîndu-se cu-adevărat decît de scara circulară care ducea de la restaurant la bucătărie și pe care trebuia s-o coboare și s-o urce de douăzeci de ori pe zi. Mă anunță totuși că are, după părerea medicului, o inimă „bună” și că nu există motive de îngrijorare.

Împlinisem nouăsprezece ani. N-aveam o inimă de piatră. Sufeream cumplit. Un sentiment de devirilizare din ce în ce mai obsedant mă stăpînea și luptam contra lui ca toți ceilalți bărbați înaintea mea, voind să se asigure pe ei înșiși că sînt virili. Dar nu era de ajuns. Trăiam din munca ei, din sănătatea ei. Doi ani cel puțin mă despărteau de clipa cînd aș fi putut, în sfîrșit, să încep a-mi ține făgăduiala, venind acasă cu tresa de sublocotenent și aducîndu-i în felul acesta prima izbîndă a vieții ei. N-aveam dreptul să mă eschivez și să-i refuz ajutorul. Amorul-propriu, virilitatea, demnitatea, toate acestea nu puteau intra la socoteală. Legenda viitorului meu era ceea ce o ținea în viață. Nu putea fi vorba să mă indignez, să fac pe dezgustatul. Trebuia să las pentru mai tîrziu fasoanele și mutrele, răzvrătirile de modestie și drăgălașele mișcări din bărbie.

Tot pentru mai târziu și concluziile filozofice și politice, învățămintele trase și moralitățile, știind prea bine că demonstrația nemiloasă pe care-o purtam în carnea și în sîngele meu de la cea mai fragedă vîrstă mă condamna să lupt pentru o lume în care să nu mai existe oameni părăsiți. În așteptare, aveam datoria să-mi ascund rușinea și să-mi continui cursa contra ceasornicului, pentru a încerca să-mi țin făgăduiala și a da unui vis absurd și tandru temelul de care avea nevoie spre a rămîne în viață.

Mai aveam de făcut doi ani la Drept, plus doi ani serviciul militar, plus... Scriam pînă la unsprezece ore pe zi.

O dată, Dl. Pantaleoni și Dl. Bucci au adus-o de la piață într-un taxi cu fața încă palidă, cu părul răvășit, dar cu o țigară în gură și cu surîsul care să mă liniștească gata pregătit.

Nu mă simt vinovat. Dar dacă toate cărțile mele sînt pline de apeluri la demnitate, la dreptate, dacă în ele se vorbește atît de mult despre cinstea de-a fi om, e, poate, pentru că am trăit, pînă la vîrsta de douăzeci și doi de ani, din munca unei femei bătrîne, bolnave și surmenate. Îi port multă pică din această pricină.

CAPITOLUL XXIII

Vara a fost tulburată de un eveniment neașteptat. Într-o bună dimineață, un taxi s-a oprit în fața Hotelului-Pensiune Mermonts, din care

a coborît mezelăreasa mea. S-a dus la mama, căreia i-a jucat marea scenă cu lacrimi, hohote de plîns, amenințări cu sinuciderea și arderea pe rug. Mama s-a simțit extrem de măgulită : era exact ce aștepta de la mine. Devenisem, în sfîrșit, un om de lume. În aceeași zi, întreaga Piață Buffa a fost pusă la curent. În ce-o privește pe mezelăreasă, punctul ei de vedere era foarte simplu : trebuia s-o iau de nevastă. Și-a întovărășit somația cu unul dintre cele mai stranii argumente ce mi-a fost dat să aud din partea unei fete-mame abandonate :

— M-a pus să citesc din Proust, din Tolstoi și din Dostoievski, a declarat nefericita, cu o privire să-ți sfîșie inima, și-alta nu. Ce mă fac acum ?

Trebuie să spun că mama s-a arătat foarte surprinsă de această dovadă flagrantă a intențiilor mele și mi-a aruncat o privire plină de mîhnire. Mersesem evident prea departe. Mă simțeam la rîndul meu destul de încurcat, pentru că așa stăteau lucrurile : o pusesem pe Adela să înhită tot Proust, volum după volum, și, în ochii ei, era ca și cum i-aș fi comandat rochia de mireasă. Dumnezeu să mă ierte ! O pusesem chiar să învețe pe dinafară pasaje întregi din *Așa grăit-a Zarathustra* și evident că nu mă mai puteam gîndi să bat în retrage... Nu rămăsese propriu-zis gravidă de pe urma „creațiilor“ mele, dar nu e mai puțin adevărat că aceste opere o puseseră într-o stare de spirit interesantă.

Ceea ce m-a îngrozit a fost cînd am simțit-o pe mama că e pe cale să cedeze. A devenit deodată, cu Adela, de-o blîndețe extraordinară și un fel de uimitoare solidaritate feminină s-a stabilit între cele două noi prietene. Mă măsurau din cap pînă-n picioare cu reproș. Oftau împreună. Șușoteau. Mama i-a oferit un ceai Adelei și, semn de bunăvoință cu totul specială, i-a dat să guste din prăjitura cu fragi făcută de ea. Asemenea dulciuri îi erau, bineînțeles, interzise mamei, și-i îndopa cu ele pe cîțiva aleși pe sprînceană, rugîndu-i după aceea să-i descrie efectul produs. Mezelăreasa mea, șireată foc, a știut să găsească cuvintele cele mai potrivite. Simțeam că sînt pierdut. După ceai, mama m-a poftit în birou.

— O iubești cu-adevărat ?

— Nu. Mi-e dragă, dar n-o iubesc.

— Atunci de ce i-ai făcut promisiuni ?

— Nu i-am făcut nici o promisiune.

Mama m-a privit cu reproș.

— Cîte volume are Proust ?

— Ascultă, mamă...

Ea a dat din cap.

— Nu e bine, a spus ea. Nu, nu e bine.

Brusc, glasul a început să-i tremure și, spre stupefarea mea, am observat că plînge. Mă fixa cu o atenție pe care o cunoșteam îndeajuns, zăbovea asupra fiecăreia din trăsăturile chipului meu — am știut deodată că e în căutarea unei asemănări și mi-a fost aproape teamă că-mi cere să mă apropii de fereastră și să ridic ochii.

Nu m-a silit totuși să mă însor cu mezelăreasa mea, scutind-o în acest fel de-o soartă crudă, și când, douăzeci de ani mai târziu, Adela m-a prezentat în chip triumfal celor nouă copii ai ei, nu m-a mirat de fel mărturia de călduroasă recunoștință pe care și-a manifestat-o întreaga familie față de mine: îmi datorau totul. Soțul Adelei nu s-a înșelat de loc în această privință și mi-a strâns mâna îndelung și cu efuziune. Am privit cele nouă chipuri angelice ridicate spre mine, și-am simțit în jurul meu tihna plăcută a acestui minunat cămin, mi-am aruncat discret ochii asupra bibliotecii, unde figurau numai *Aventurile Picioarelor Nichelate*, și-am avut sentimentul de-a fi reușit totuși ceva în viață, și de-a fi fost un tată bun — prin abținere.

Se apropia toamna și plecarea mea la Paris devenea iminentă. Opt zile înainte de îmbarcarea pentru Babilon mama a avut o criză religioasă. Pînă atunci n-o auzisem niciodată vorbind despre Dumnezeu altfel decît cu un oarecare respect burghez, ca despre cineva care a reușit foarte bine în viață. Dăduse întotdeauna dovadă de multă considerație față de Creator, dar cu acel soi de deferență pur verbală și impersonală pe care-o rezerva oamenilor sus-puși. Am fost așadar destul de mirat când, după ce și-a îmbrăcat mantoul și și-a luat bastonul, m-a rugat s-o întovărășesc la Biserica rusească din Parcul Imperial.

— Dar credeam că sîntem mai mult sau mai puțin evrei ?

— Nu face nimic. Îl cunosc pe preot.

Am găsit explicația valabilă. Mama credea în eficiența relațiilor personale pînă și în raporturile cu Atotputernicul.

Îmi întorsesem de mai multe ori fața spre Dumnezeu, în adolescență, mă convertisem chiar de-a binelea, deși în mod provizoriu, cînd mama avusese prima ei criză de hipoglicemie și cînd asistasem, neputincios, la acea comă insulinică. Imaginea chipului pămîntiu, a capului aplecat, a mîinii pe piept, a acelei sleiri a forțelor, în vreme ce mai avea atîtea de dus în cîrcă, mă împinsese deodată în prima biserică întîlnită în cale, care s-a întîmplat să fie biserica Notre-Dame. Am făcut-o în taină, de teamă ca mama să nu vadă în acest apel la un ajutor dinafară un semn al lipsei de încredere și de credință în ea și, totodată, un indiciu al stării grave în care se afla. Mi-era teamă să nu-și închipuie deodată că nu mă mai bizui pe ea, că mă adresez altcuiva, și că, întorcîndu-mă astfel spre un altul, pur și simplu o părăsesc. Dar în foarte scurtă vreme, ideea pe care mi-o făcusem despre măreția divină mi-a apărut ca neputînd fi conciliată cu ceea ce vedeam pe pămînt, și eu *aici* voiam să văd pe chipul mamei mele un zîmbet de fericire. Cu toate acestea, nu suport cuvîntul „ateu“, îl găsesc prea îngust, are mirosul prăfuit al secolelor, are în el ceva învechit și mărginit, pe care nu-l pot defini, dar care mă scoate din sărite, ca tot ce manifestă mulțumire de sine și se pretinde cu suficiență pe deplin eliberat și lămurit.

— Bine. Să mergem la Biserica rusească din Parcul Imperial.

I-am oferit brațul. Avea încă un mers destul de vioi, acel mers hotărât al oamenilor care au un scop în viață. Purta acum ochelari, niște ochelari cu ramă de baga, care sporeau frumusețea ochilor ei verzi. Avea fața plină de riduri, ofilită, și nu mai stătea la fel de dreaptă ca înainte. Se sprijinea din ce în ce mai mult de baston. N-avea totuși decât cincizeci și cinci de ani. Suferea acum și de-o eczemă cronică la încheieturile mâinilor. Nu e drept ca ființele umane să fie astfel tratate. Mi se întâmpla în perioada aceea să visez că m-am transformat în copac, cu coaja foarte scorțoasă, sau în elefant, cu o piele de o sută de ori mai groasă ca a mea. Mi se mai întâmpla, cum mi se mai întâmplă și azi, să-mi iau floreta, s-o pornesc pe câmp și, fără nici un fel de salut de rigoare, să încrucșez spada cu fiecare rază de lumină venită din cer. Iau poziție de atac, fandez cu dreptul, săr, mă reped, încerc să străpung, un strigăt îmi țîșnește uneori din piept — „Aha!” — mă năpustesc înainte, caut dușmanul, fac o fentă, mă destind, cam așa cum odinioară, pe terenul de tenis al Parcului Imperial, executam dansul disperat în urmărirea mingilor pe care nu izbuteam să le ating.

Dintre toți spadasiinii, l-am admirat mult pe Malraux. E cel pe care-l prefer pe teren. Îndeosebi prin poemul lui asupra artei mi-a apărut Malraux drept un mare autor-actor al propriei sale tragedii. Un mim, mai curînd, un

mim universal : cînd, de unul singur pe deal, cu fața la cer, jonglez cu cele trei mingi ale mele, pentru a arăta ce-mi poate pielea, mă gîndesc la el. Alături de Chaplin de odinioară, e fără îndoială cel mai cumplit mim al dramei „om“ pe care acest secol l-a cunoscut. Această gîndire scăpărătoare, condamnată să se rezume la artă, această mîină întinsă spre veșnicie și care nu poate apuca decît o altă mîină de om, această inteligență strălucită, nevoită să se mulțumească cu ea însăși, această tulburătoare aspirație de-a străpunge, de-a ghici, de-a escala, de-a transcende, și care nu ajunge în cele din urmă decît la frumos, au însemnat pentru mine, pe teren, o frățească încurajare.

Mergeam de-a lungul bulevardului Carlone, spre bulevardul Țareviciului. Biserica era goală și mama se arată mulțumită că are astfel, într-o anumită măsură, exclusivitatea.

— Nu sîntem decît noi, zise ea. N-o să avem de așteptat.

Se exprima ca și cum Dumnezeu ar fi fost un medic, unde am avut norocul să sosim la o oră cînd nu e lume. Și-a făcut cruce ; mi-am făcut și eu cruce. A îngenuncheat în fața altarului ; am îngenuncheat și eu alături de ea. Lacrimile i se iviră pe obraji și buzele ei bolborosiră vechi rugăciuni rusești, în care cuvintele *Iesus Christos* reveneau mereu. Stăteam alături de ea, cu ochii în jos. Se lovea în piept, și deodată, fără să se întoarcă spre mine, a șoptit :

— Jură-mi că n-ai să primești niciodată bani de la femei !

— Jur.

Ideea că și ea e o femeie nu-i trecea prin minte.

— Doamne, ajută-l să reziste, ajută-l să stea neclintit, ocrotește-l de boli!

Întorcându-se spre mine :

— Jură-mi că ai să te ferești! Făgăduiește-mi că n-ai să iei nici o boală!

— Îți făgăduiesc.

Mama a rămas acolo o bună bucată de vreme, fără să se roage, plângând doar. Apoi am ajutat-o să se ridice și am pornit-o din nou pe stradă. Și-a șters lacrimile și s-a arătat dintr-o dată foarte mulțumită. Avea chiar o urmă de șiretenie aproape copilărească pe figură când s-a întors ultima oară spre biserică.

— Nu poți niciodată să știi, a zis ea.

A doua zi de dimineață am luat autocarul pentru Paris. Înainte de plecare, m-am așezat și am stat așa o clipă, după vechea superstiție rusească, pentru a neutraliza piaza-rea. Mama îmi dăduse cinci sute de franci, pe care m-a silit să-i pun într-o punguță, sub cămașă, la brâu, în eventualitatea, desigur, că autocarul ar fi atacat de bandiți. M-am legat cu jurământ față de mine însumi că sînt ultimii bani pe care-i primesc de la ea și, cu toate că nu m-am ținut întru totul de vorbă, m-a ușurat mult pe moment.

La Paris m-am închis într-o cameră de hotel minusculă și, neglijînd cursurile Facultății de Drept, m-am pus pe scris cu nemiluita. La prînz mă duceam pe strada Mouffetard, unde cum-

păram pîine, brînză și, firește, castraveți murati. Nu izbuteam niciodată să ajung acasă cu castraveții neatinși : îi mîncam pe loc, în plină stradă. A fost, săptămîni de-a rîndul, unica sursă de mulțumire. Tentațiile, totuși, nu lipseau. În timp ce, în picioare, rezemat de-un perete, îmi mîncam castraveții spre a prinde puteri, privirea mi-a fost în cîteva rînduri atrasă de frumusețea nemaiîntîlnită a unei fete, cu niște ochi negri și cu un păr brun de-o gingășie fără precedent în istoria părului omenesc. Își făcea cumpărăturile la aceeași oră ca mine și luasem obiceiul s-o pîndesc cînd trece pe stradă. Nu așteptam absolut nimic din partea ei — nu-i puteam oferi nici măcar un bilet de cinema — tot ce doream era să-mi pot consuma castravetele savurînd-o din ochi. Am avut întotdeauna tendința să mă apuce foamea în fața frumuseții, în fața peisajelor, culorilor, femeilor. Sînt un consumator înnăscut. Fata și-a dat de altminteri seama de privirea ciudată pe care i-o aruncam în timp ce-mi mîncam castraveții. Trebuie să fi fost surprinsă de gustul meu lipsit de cumpătare pentru crudități, de rapiditatea cu care le înghițeam și, privind drept înaintea, avea totuși un zîmbet ușor cînd trecea pe lîngă mine. Pîna la urmă, într-o zi, întrecîndu-mă cu firea prin înghițirea unui castravete enorm, nu s-a mai putut reține și mi-a spus, în trecere, cu o nuanță de sinceră sollicitudine în glas :

— Zău așa, într-o zi o să plesnești !

Am făcut cunoștință. Am avut norocul ca prima fată de care m-am îndrăgostit la Paris să fie o ființă total dezinteresată. Era studentă și, împreună cu sora ei, cu siguranță cea mai frumoasă fată din Cartierul Latin pe vremea aceea. Tineri cu mașină îi făceau o curte nebună, și pînă în ziua de azi, după douăzeci de ani, cînd mi se întîmplă s-o zăresc prin Paris, inima începe să-mi bată mai cu putere și intru în prima băcănie rusească întîlnită în cale să cumpăr o jumătate litră de castraveți.

Într-o dimineață, cînd nu mai aveam în buzunar decît cincizeci de franci și un nou apel adresat mamei devenea imperios necesar, deschizînd săptămînalul *Gringoire*, am dat peste nuvela mea *Vijelia*, tipărită pe-o pagină întregă, și de numele meu, cules cu litere groase, peste tot unde era cazul.

Am împăturit săptămînalul încet și m-am dus acasă. Nu eram bucuros de fel, dimpotrivă, mă simțeam ciudat de obosit și de trist: era prima lovitură cu bîta în baltă.

În schimb, e greu de descris senzația pe care publicarea nuvelei a provocat-o în Piața Buffa. Un aperitiv de onoare i-a fost oferit mamei de către membrii corporației și s-au pronunțat discursuri, cu accentul provensal respectiv. Mama a băgat numărul revistei în geantă și nu s-a mai despărțit niciodată de el. La cea mai mică sfadă, îl scotea din geantă, îl despătorea, vîra pagina împodobită cu numele meu sub nasul adversarului și spunea:

— Nu uita cu cine ai cîntea să vorbești!

După care, cu capul sus, părăsea biruitoare terenul, urmărită de privirile năucite ale celor din jur.

Nuvela mi-a fost plătită cu o mie de franci și de data aceasta, mi-am pierdut capul cu desăvârșire. Nu mai văzusem niciodată atîta bănet și, sărind deodată de la o extremă la alta, ca persoana pe care-o cunoșteam atît de bine, m-am simțit la adăpost de orice nevoie pînă la sfîrșitul zilelor. Primul lucru pe care l-am făcut a fost să mă duc la braseria Balzar, unde m-am delectat cu două porții de varză călită și cu un rasol de vacă. Am fost întotdeauna un mare mîncău și, pe măsură ce mă împrăținesc, mănînc din ce în ce mai mult. Am închiriat o cameră la etajul cinci, cu fereastră la stradă, și am scris cît se poate de calm o scrisoare mamei, în care i-am explicat că am de-aici înainte un contract permanent cu *Gringoire*, ca și cu multe alte publicații, și că, dacă are nevoie de bani, n-are decît să-mi dea de veste. I-am expediat telegrafic un flacon de parfum imens și un buchet de flori. Mi-am cumpărat o cutie de țigări și o vestă de sport. Țigările mă ameteau, dar, hotărît să trăiesc bine, le-am fumat pe toate. După aceea, punînd mîna pe stilou, am scris una după alta trei nuvele, care mi-au fost toate înapoiate, nu numai de *Gringoire* ci și de toate celelalte săptămînale pariziene. Timp de șase luni, nici una din operele mele n-a văzut lumina tiparului. Erau socotite prea „literare”. Nu înțelegeam ce mi se întîmplă. Am înțeles mai tîrziu. Încurajat de primul succes, m-am

lăsat purtat de nesăţioasa-mi nevoie de-a prinde cu orice preţ ultima minge, de-a ajunge dintr-o singură trăsătură de condei pînă la capătul problemei, şi cum problema n-avea capăt, iar eu, orice s-ar spune, n-aveam braţul destul de lung, m-am văzut o dată mai mult redus la rolul de clown care se agită şi topăie pe terenul de tenis din Parcul Imperial, iar exhibiţia mea, oricît de tragică şi burlescă, nu putea decît să dezguste publicul prin neputinţa ei de a domina ceea ce nu izbutea nici măcar să apuce, în loc să-i dea încredere prin uşurinţa şi măiestria cu care profesioniştii ştiu să se menţină întotdeauna cu uşurinţă dincoace de limita superioară a mijloacelor lor. Mi-a trebuit multă vreme ca să înţeleg că cititorul are dreptul la anumite menajamente şi că eşti dator să-i indici, ca şi la Hotel-Pensiune Mermonts, numărul camerei, să-i dai cheia şi să-l întovărăşeşti la etaj pentru a-i arăta unde se află lumina şi obiectele de primă necesitate.

M-am trezit foarte repede într-o situaţie materială disperată. Nu numai că banii mi s-au evaporat cu o repeziciune de necrezut, dar n-am încetat să primesc scrisori de la mama pline de mîndrie şi recunoştinţă, în care-mi cerea să-i anunţ cu anticipaţie datele cînd urmează să apară viitoarele mele capodopere, spre a le putea arăta întregului cartier.

Nu m-a lăsat inima să-i mărturisesc buclucul.

Am recurs la un subterfugiu deosebit de îndemînatic, de care sînt foarte mîndru pînă în ziua de azi.

I-am scris mamei o misivă în care i-am explicat că directorii revistelor îmi cer nuvele comerciale, de-un nivel atît de coborît că am refuzat să-mi terfelesc reputația literară semnîndu-le cu numele meu. Urmează așadar, i-am mărturisit, să semnez aceste subproducții cu tot felul de pseudonime — rugînd-o în același timp să nu divulge în jurul ei expedientul la care am recurs, spre a nu-i mîhni pe prieteni, pe profesorii liceului din Nisa, într-un cuvînt, pe toți cei care au încredere în geniul și în integritatea mea.

După care, cu multă seninătate, decupam în fiecare săptămînă lucrările diferiților confrăți publicate de săptămînalele pariziene și i le trimiteam mamei, cu conștiința împăcată și cu sentimentul datoriei împlinite.

Soluția aceasta rezolva aspectul moral al problemei, în vreme ce aspectul ei material rămînea neatins. Nu mai aveam cu ce să-mi plătesc chiria și treceau zile întregi fără să bag nimic în gură. Aș fi crăpat mai curînd de foame decît să-i spulber mamei triumfalele ei iluzii.

O seară deosebit de sumbră îmi vine în minte ori de cîte ori mă gîndesc la această perioadă din viața mea. Nu mîncasem nimic din ajun. Îl vizitam deseori pe unul din colegii mei, care locuia cu părinții în apropiere de stația Lecourbe a metroului, și băgasem de seamă că, dacă îmi calculam bine sosirea, eram aproape întotdeauna reținut la masă.

Cu stomacul ghiorăind de foame, m-am hotărît să le fac o mică vizită de curtoazie. Am

luat totuși unul din manuscrise cu mine, pentru a citi ceva domnului și doamnei Bondy, față de care mă simțeam întotdeauna foarte bine dispus. Eram lihnit de foame și calculam cu grijă timpul pentru a sosi la supă. Începusem să simt limpede aroma delicioasei supe de cartofi cu praz încă din Piața Contrescarpe, când mai erau patruzeci și cinci de minute de mers pînă la strada Lecourbe — pentru că n-aveam cu ce să iau metrour. Îmi înghițeam saliva și trebuie să fi avut în ochi sclipiri de poftă neînfrîntă, căci femeile singure pe care le întâlneam se dădeau ușor la o parte și grăbeau pasul. Eram aproape sigur că va mai fi și salam ungiuresc, și tort cu șocolată — aveau întotdeauna. Cred că nu m-am dus niciodată la o întâlnire amoroasă cu o mai minunată anticipare, sentimentală desigur.

Cînd am ajuns în cele din urmă la destinație, animat de cele mai calde simțăminte prietenești, n-a răspuns nimeni la sonerie: prietenii mei erau plecați.

M-am așezat pe scară și am așteptat o oră, și încă o oră. Dar pe la unsprezece, un sentiment de elementară demnitate — îți rămîne întotdeauna pe undeva — m-a împiedicat să le aștept întoarcerea pînă la miezul nopții, ca să le cer de mîncare.

M-am ridicat și am străbătut în sens invers blestemata stradă Vaugirard, într-o stare de frustrare ușor de închipuit.

Aci se situează o altă culme a vieții mele de campion.

Ajuns la Luxembourg, am trecut prin fața braseriei Médicis. Ghinionul a făcut ca la această oră târzie să pot vedea, prin perdeaua albă de tul, un burghez de treabă mîncînd un mușchi de vacă cu cartofi prăjiți.

M-am oprit în loc, am aruncat o privire fripturii, și-am căzut pur și simplu leșinat.

Leșinul nu se datora faptului că mi-era foame. E-adevărat că nu mîncasem din ajun, dar aveam pe vremea aceea o vitalitate care nu se temea de nici o încercare și mi se întîmplase adeseori să rămîn două zile nemîncat, fără ca pentru aceasta să mă sustrag obligațiilor de orice fel.

Leșinasem de furie, de indignare și de umilință. Nu puteam admite ca o făptură omenească să se afle într-o asemenea situație, și nu admit nici azi. Mi s-a făcut gura pungă de furie, mi s-au strîns pumnii, mi s-a tulburat vederea, și-am căzut cît cram de lung pe trotuar. Trebuie să fi rămas așa o bună bucată de timp, deoarece, cînd am deschis ochii, am zărit în jurul meu o adevărată îngrămădeală. Eram bine îmbrăcat, purtam și mănuși, și nu i-a putut trece nimănui prin minte motivul leșinului meu. Chemaseră ambulanța și mă încerca grozav ispita să mă las luat : eram sigur că la spital, într-un fel sau altul, o să găsesc mijlocul să-mi umplu burta cu ceva. Dar nu m-am lăsat pradă acestei facilități. Cu cîteva cuvinte de scuze, m-am fofilat prin mulțime și am venit acasă. Lucru cu-adevărat remarcabil, nu-mi mai era foame. Șocul umilinței și leșinul au făcut ca stomacul să treacă undeva pe planul al doilea. Am aprins lumina, am luat

stiloul și am început să scriu o nuvelă, *Femeiușca*, apărută în *Gringoire* câteva săptămîni mai tîrziu.

Mi-am făcut și un examen de conștiință. Am descoperit că mă iau prea mult în serios și că sînt lipsit totodată de modestie și de umor. Îmi lipsise în același timp încrederea în semenii mei și nu încercasem îndeajuns să explorez posibilitățile firii omenești, care, oricum, nu putea să fie pe de-a întregul lipsită de generozitate. Am făcut o experiență chiar a doua zi dimineață, și vederile mele optimiste și-au găsit pe deplin confirmarea. Am început prin a împrumuta cinci franci de la băiatul de serviciu, pretextînd că mi-am pierdut portofelul. După care, m-am dus la Capoulade, am comandat o cafea și am vîrît temeinic mîna în coșul cu cornuri. Am mîncat șapte. Am comandat încă o cafea. Apoi l-am fixat cu gravitate pe chelner în ochi — nefericitul nu bănuia o clipă că în persoana lui întreaga omenire trecea în clipa aceea un examen.

— Cît am de plată ?

— Cîte cornuri ?

— Unu, am zis eu.

Chelnerul s-a uitat la coșul aproape gol. Apoi s-a uitat la mine. Apoi s-a uitat din nou la coș. Apoi a dat din cap.

— Drace, zise el. Exagerați, oricum.

— Poate două, am zis eu.

— Bun, e-n regulă, am înțeles, zise chelnerul. Că nu-s prost. Două cafele, un corn, asta face șaptezeci și cinci de centime.

Am ieșit de-acolo transfigurat. Ceva cînta în sufletul meu : probabil cornurile. Din ziua aceea

am devenit cel mai bun client al cafenelei Capoulade. Uneori, nefericitul de Jules, așa îl chema pe acest mare francez, scotea un timid icnet de protest, fără prea multă convingere.

— Ai putea merge să te-ndopi și-n altă parte, nu? O să ajung să am neplăceri cu șeful.

— Nu pot, i-am zis eu. Tu ești tatăl și mama mea.

Uneori, se avînta în vagi probleme de aritmetică, pe care le ascultam distrat.

— Două cornuri? Îndrăznești să te uiți în ochii mei și să spui asta? Erau nouă cornuri în coș acu' trei minute!

Priveam observația cu răceală.

— Sînt hoți peste tot, îi spuncam.

— Ei, drace! spunea Jules cu admirație. Da' știi că ai tupeu! Ce studiezi?

— Dreptul. Îmi dau licența în drept.

— Halal pezevenghi! făcu Jules.

Ne-am împrietenit. Cînd mi-a apărut a doua nuvelă în *Gringoire*, i-am oferit un exemplar cu dedicație.

Apreciez că în intervalul 1936—1937 am mîncat fără să plătesc, la cafeneaua Capoulade, între o mie și o mie cinci sute de cornuri. Interpretam faptul ca un fel de bursă de studii pe care mi-o acorda întreprinderea.

Mi-au rămas foarte dragi cornurile. Găsesc că forma lor, modul în care se lasă ronțăite, prospețimea lor, au ceva simpatic și prietenesc. Nu le mai diger la fel de bine ca altădată și raporturile dintre mine și ele au devenit mai

mult sau mai puțin platonice. Dar îmi place să le știu acolo, în coșurile lor, pe tejghea. Au făcut mai mult pentru studențime decît a Treia Republică. Cum ar spune Generalul de Gaulle, sînt niște buni francezi.

CAPITOLUL XXIV

A doua nuvelă din *Gringoire* a apărut la timp. Mama îmi scrisese tocmai o scrisoare indignată, făcîndu-mi cunoscută intenția ei de a-l înfunda, cu bastonul în mîină, pe-un individ sosit la hotel și care se pretindea autorul unei povestiri pe care-o publicasem sub pseudonimul André Corthis. Am fost înspăimîntat: André Corthis exista cu-adevărat și era efectiv autorul nuvelei. Trebuia de urgență să-i ofer mamei ceva care s-o potolească. Publicarea nuvelei *Femeiușca* venea la țanc și trompetele gloriei răsunară din nou în Piața Buffa. Dar înțelesesem de astă dată că nu putea să fie vorba de-a trăi numai de pe urma scrisului și am pornit să-mi caut de „lucru“, cuvînt pe care-l rosteam cu hotărîre și nițeluș misterios.

Am fost rînd pe rînd chelner într-un restaurant din Montparnasse, transportor cu tricicleta al firmei „Lunch-Dîner-Repas Fins“, recepționist într-un mare hotel din Piața Etoile, figurant în filme, spălător de vase la Larue, la Ritz, și însărcinat să țin registrul-jurnal la

Hotel Lapérouse. Am lucrat la Circul de Iarnă, la „Mimi Pinson“, am fost agent de publicitate turistică pentru ziarul *Le Temps*, și am întreprins, în numele unui reporter al săptămânalului *Voilà*, o anchetă aprofundată asupra decoului, atmosferei și personalului a peste o sută de case de toleranță din Paris. *Voilà* n-a publicat niciodată ancheta, și-am aflat cu multă indignare că am lucrat, fără să știu, pentru un ghid confidențial al turiștilor. Pe deasupra, n-am primit nici un ban pentru toată munca asta, „ziaristul“ în chestiune dispărînd fără urmă. Am lipit etichete pe cutii și sînt probabil unul din pușinii oameni care au, dacă nu țesălat, cel puțin pictat girafe, operație deosebit de delicată, într-o mică fabrică de jucării, unde stăteam trei ore pe zi cu pensula în mînă. Dintre toate meseriile pe care le-am practicat pe vremea aceea, cea de recepționist într-un mare hotel din Piața Etoile a fost pe departe cea mai neplăcută. Am fost neîncetat privit de sus de către recepționistul-șef, care-i disprețuia pe „intelectuali“ — se știa că sînt student la Drept — și toți băieții de serviciu erau pederaști. Mi-era greață de acești tineri de paisprezece ani care veneau să-ți ofere, în termeni lipsiți de orice echivoc, serviciile cele mai precise. După așa ceva, vizitarea caselor de toleranță pentru *Voilà* a fost ca o adiere de aer proaspăt.

Să nu se creadă că m-am apucat aci să arunc anatema asupra homosexualilor. N-am nimic comun cu ei. Personalități dintre cele mai emnente ale acestui viciu m-au sfătuit adeseori

discret să-mi fac un examen psihanalitic, să văd dacă nu sînt cumva recuperabil și să descopăr dacă dragostea mea pentru femeii n-ar fi cumva cauzată de vreun traumatism din anii copilăriei, de care aș putea fi lecuțit. Am o fire meditativă, puțin tristă, și înțeleg destul de bine că în epoca noastră, după toate cîte i s-au întîmplat, începînd cu lagărele de concentrare, robia sub mii de forme și bomba cu hidrogen, omul e în stare, în definitiv, s-o facă și pe-asta... După ce-am acceptat tot ce-am acceptat, cu lașitate și servitute, îți vine greu să înțelegi ce drept am avea să facem deodată pe dezgustații și pe dificilii. Cred însă că ar fi bine ca oamenii din epoca noastră să păstreze neatins măcar un colțișor al persoanei lor, spre a-și mai rezerva ceva pentru viitor, spre a mai avea ceva de cedat.

Îndeletnicirea mea preferată a fost aceea de transportor cu tricicleta. Mi-a plăcut întotdeauna să mă uit la mîncăruri și nu-mi dispăcea să pedalez pe străzile Parisului ducînd cu mine tot felul de mîncăruri bine preparate. Oriunde mă duceam, eram primit cu satisfacție și cu un zel curtenitor. Eram întotdeauna așteptat. Într-o zi, a trebuit să duc o masă aleasă, icre negre, șampanie, ficat de gîscă — asta viață, ce mai tura-vura — în Piața Ternes. La etajul cinci : o garsonieră. Am fost primit de un domn distins, cu păr cărunt, care trebuie să fi avut vîrsta mea de azi. Purta o haină de casă. Masa era pregătită pentru două persoane. Domnul, în persoana căruia am recu-

noscute un scriitor foarte celebru pe vremea aceea, și-a aruncat asupra alimentelor o privire dezgustată. Mi-am dat imediat seama că e foarte abătut.

— Tinere, mi-a zis el, ține minte ce-ți spun : toate femeile sînt niște curve. Ar fi trebuit s-o știi. Am scris șapte romane pe tema asta.

S-a uitat cu scîrbă la icrele negre, la șampanie și la puiul în aspic. A oftat.

— Ai vreo amantă ?

— Nu, i-am răspuns. N-am un chior în buzunar.

S-a arătat favorabil impresionat.

— Ești foarte tînăr, a zis el, dar se pare că te pricepi la femei.

— Am cunoscut și eu acolo, una, două, i-am spus cu modestie.

— Stricate ? mă întrebă el plin de nădejde.

Mă uitam chiorîș la icrele negre. Puiul în aspic nu era rău nici el.

— Nu-mi vorbiți de ele, i-am zis.

Am făcut spume la gură ponegrindu-le.

Părea satisfăcut.

— Te-au înșelat ?

— Vai de capul meu ! am făcut eu, cu un gest de resemnare.

— Cu toate astea, ești tînăr și, pe deasupra, băiat drăguț.

— Maestre, i-am zis, luîndu-mi cu mare greutate ochii de pe puiul în aspic. Mi-au pus coarne, maestre, mi-au pus coarne cu nerușinare. Amîndouă femeile pe care le-am iubit ca un nebun m-au lăsat cu buza umflată pentru

niște bărbați de cincizeci de ani — ce cincizeci? Unul dintre ei avea șaptezeci de ani bătuți pe muche.

— Ce vorbești! a zis el cu o vădită satisfacție. Povestește. Ia, stai jos. Să terminăm odată și cu mîncarea asta blestemată. Cu cît o să dispară mai iute cu-atît mai bine.

M-am năpustit asupra icrelor negre. Ficatul de gîscă și puiul în aspic le-am înghițit cît ai clipi. Cînd mîncînc, nu mă joc. Nu fac pe delicatul, nu mă-nvîrt în jurul farfuriei. Mă așez la masă, și care pe care! Nu-mi place, în general, puiul, care te cam înșală, afară de cazul cînd e servit cu ciuperci sau cu tarhon. Dar, în sfîrșit, se lăsa mîncat. I-am povestit cum două creaturi, tinere și frumoase, cu glezne de căprioară, cu ochi de neuitat, m-au părăsit pentru niște bărbați în vîrstă, cu păr cărunt — unul dintre ei un scriitor destul de cunoscut.

— E sigur că femeile preferă bărbații cu experiență, mi-a explicat gazda. Tovărășia unui bărbat care cunoaște bine lucrurile și viața și care s-a lepădat de anumite... hm! nerăbdări ale tinereții, le dă un fel de siguranță.

Am încuviințat în grabă. Ajunsesem la fursecuri. Gazda mi-a mai turnat nițică șampanie.

— Trebuie să ai puțină răbdare, tinere, mi-a zis el cu bunăvoință. Într-o zi ai să te maturizezi și tu, și-atunci ai să ai, în sfîrșit, ce să oferi femeilor — ceva ce ele caută mai presus de orice — o autoritate, o înțelepciune, o mîină calmă și sigură. Maturitatea, într-un cuvînt.

Vei ști atunci să le iubești, și vei fi iubit la rândul tău.

Mi-am mai turnat o cupă de șampanie. Nu mai încăpea jenă. N-a mai rămas nici urmă de profiterol. M-am ridicat. A scos din bibliotecă una din lucrările sale și mi-a oferit-o cu dedicație. Mi-a pus mîna pe umăr.

— Nu trebuie să te descurajezi, dragul meu, mi-a zis el. Douăzeci de ani e-o vîrstă ingrătă. Dar nu ține o veșnicie. E-o clipă neplăcută care-o să treacă. Cînd vreuna din prietenele tale te părăsește pentru un bărbat în vîrstă, ia aceasta drept ceea ce este : o făgăduială pentru viitor. Intr-o zi ai să fii și tu un bărbat în toată firea.

„La dracu !“ mi-am zis eu cu neliniște.

Reacția mea a rămas aceeași pînă în ziua de azi, cînd m-a ajuns vîrsta respectivă.

Maestrul m-a întovărășit pînă la ușă. Ne-am strîns mîna îndelung, ochi în ochi. Un strașnic subiect pentru un Premiu al Romei : Înțelepciunea și Experiența dînd mîna cu Tinerețea și Iluziile ei.

Am plecat cu cartea la subsuoară. Dar n-aveam nevoie s-o citesc. Știam dinainte tot ce conține. Aveam chef să rîd, să fluier și să le vorbesc trecătorilor. Șampania și cei douăzeci de ani ai mei dădeau aripi tricicletei. Lumea era a mea. Pedalam prin Parisul luminilor și al stelelor. Am început să fluier, lăsînd ghidonul liber, fluturînd brațele în aer și trimițînd bezele femeilor aflate singure în trăsură. Am trecut peste un stop, și-un sergent m-a oprit cu un fluierat plin de indignare.

— Ei, ce ți-a venit ? s-a rățoit el la mine.

— Nimic, i-am răspuns pe-un ton de glumă.
Viața e frumoasă !

— Hai, dă-i drumul ! mi-a zis el, lăsându-se înduplecat de această parolă, ca un adevărat francez.

Eram tânăr, mai tânăr decît credeam. Naivitatea mea era totuși bătrînă și dezabuzată. Eternă, într-adevăr : o găsesc la fiecare nouă generație, de la aceea a elevelor școlii de dans din Saint-Germain-des-Prés, din 1947, pînă la aceea a *beatnicilor* californieni, pe care mi se întîmplă să-i frecventez uneori, pentru a recunoaște cu amuzament, pe alte meleaguri și pe alte chipuri, scâlîmbăielile celor douăzeci de ani ai mei.

CAPITOLUL XXV

Am întîlnit în perioada aceea o suedeză adorabilă, cum își visează orice țară de cînd lumea a dăruit oamenilor Suedia. Era veselă, drăguță, inteligentă, și mai ales, mai ales, avea un glas fermecător — am fost întotdeauna sensibil la glasul oamenilor. N-am ureche și există între mine și muzică o tristă și resemnată neînțelegere. Dar sînt ciudat de sensibil la glasul femeilor. Nu știu de fel cărui fapt se datorește. Poate că e ceva special în urechile mele, un nerv care nu șade bine : am fost o dată chiar la

un specialist, să-mi examineze trompa lui Eustache și să vadă ce-am acolo, dar n-a găsit nimic. Pe scurt, Brigitte avea glasul, eu aveam urechea, și eram făcuți să ne înțelegem. Ne înțelegeam într-adevăr bine. Îi ascultam glasul și eram fericit. Credeam cu naivitate, în ciuda aerelor de om blazat și informat pe care le afișam, că nimic nu i se putea întâmpla unui atât de desăvârșit acord. Dădeam o atare pildă de fericire, încât vecinii noștri de la hotel, studenți de toate culorile și de pe toate meridianele, zîmbeau când ne încrucișam dimineța pe scări. Apoi, am observat că Brigitte devine visătoare. Pleca adeseori să viziteze o bătrână doamnă suedeză care locuia la Hotelul Oamenilor Mari din Piața Pantheonului. Rămînea acolo foarte tîrziu, uneori pînă la orele unu, două noaptea.

Brigitte se întorcea acasă foarte obosită și mă mîngîia cîteodată pe obraz cu un oftat trist.

O tainică bănuială mi se strecură în suflet : simțeam că mi se ascunde ceva. Cu perspicacitatea-mi precoce, nu-mi trebuia mult ca să intru la bănuieli : mă întrebam așadar dacă bătrîna doamnă suedeză nu e cumva bolnavă, dacă nu e pe cale să se stingă încet într-o cameră de hotel. Și dacă era cumva chiar mama prietenei mele, venită la Paris pentru a fi îngrijită de marii specialiști francezi ? Brigitte avea un suflet de aur, mă adora și era în stare să-mi ascundă durerea pentru a-mi ocroti sensibilitatea de artist și a evita să-mi tulbure elanurile lite-

rare. Într-o noapte, pe la unu, închipuindu-mi-o pe biata Brigitte cum plînge la căpătîiul unei femei pe moarte, n-am mai putut rezista și m-am dus în fața Hotelului Oamenilor Mari. Ploua. Ușa hotelului era închisă. M-am adăpostit sub porticul Facultății de Drept și am examinat fațada imobilului cu îngrijorare. Deodată, o fereastră se luminează la etajul patru și Brigitte apărură pe balcon, cu părul pe spate. Purta un halat bărbătesc și rămase o clipă nemișcată, cu fața în ploaie. Eram nițel mirat. Nu înțelegeam în ruptul capului ce putea să facă acolo, într-un halat bărbătesc, cu părul pe spate. Poate că o apucase ploaia pe drum și soțul doamnei suedeze îi împrumutase halatul pînă i se usucă lucrurile. Un tînăr în pijama își făcu deodată apariția pe balcon, proptindu-se în coate alături de Brigitte. De data asta mă cuprînsese cu-adevărat mirarea. Nu știam că doamna suedeză are un fiu. În aceeași clipă, însă, simții că pămîntul mi se căscă deodată sub picioare, că Facultatea de Drept mi se năruie deasupra capului și că în inima mea iadul și ticăloșia se ciocnesc : tînărul o apucă pe Brigitte de mijloc, și ultima mea speranță — poate că intrase pur și simplu la un vecin să-și umple stiloul — se spulberă dintr-o dată. Nemernicul o strînse pe Brigitte la pieptul lui și o sărută pe gură. După aceea o duse cu el înăuntru și lumina se micșoră discret, fără să se stingă de tot : criminalul ținea pe deasupra să și vadă ce face. Am scos un urlet înfiorător și m-am năpustit spre ușa de intrare a hotelului

pentru a împiedica săvârșirea crimei. Aveam patru etaje de urcat într-un suflet, dar îmi spuneam că pot să ajung la timp, dacă banditul nu este o brută desăvârșită și dacă știe cum să se poarte. Din păcate, ușa hotelului era încuiată și a trebuit să bat, să sun, să urlu și să mă zvîrcolesc în fel și chip, pierzînd astfel un timp cu-atît mai prețios cu cît, sus în cameră, rivalul meu n-avea de întîmpinat aceleași dificultăți. Culmea ghinionului, în starea mea de cvasi-nebunie, reperasem greșit fereastra, și cînd portarul a venit să-mi deschidă, și-am zburat ca un vultur din etaj în etaj, am greșit ușa, și cînd cea la care am bătut s-a deschis, l-am luat de gît pe-un tinerel pirpiriu atît de înspăimîntat încît mai să-mi leșine în brațe. Nu mi-a trebuit decît o ochire ca să-mi dau seama că nu era de fel genul de tînăr care primește femei în cameră, dimpotrivă. Mi-a aruncat o privire plină de îndurare, dar nu puteam să fac nimic pentru el, eram prea grăbit. M-am trezit așadar din nou pe scara întunecoasă, pierzînd clipe prețioase în căutarea butonului care declanșează automatul de lumină. Eram sigur acum că ajung prea tîrziu. Ucigașul meu n-avea patru etaje de urcat, nici un fel de ușă de spart, el se afla la fața locului și, în clipa aceea, probabil că-și freca mîinile cu satisfacție. Brusc, forțele mă părăsiră. O totală descurajare puse stăpînire pe mine. M-am așezat pe scară și mi-am șters sudoarea și picăturile de ploaie de pe frunte. Am auzit un lipăit timid de pași și grațiosul efeb a

venit să se așeze lângă mine, luîndu-mi mîna. N-am avut nici măcar puterea să mi-o retrag. A început să mă consoleze : după cîte îmi amintesc, îmi oferea prietenia lui. Mă mîngîia pe mînă și mă asigura că un bărbat ca mine va găsi oricînd cu ușurință un suflet demn de el. Îl priveam cu un vag interes : nu, pentru mine nu era nimic de făcut în privința asta. Femeile erau niște tîrfe ordinare, dar nu mă puteam adresa nimănui altcuiva în afară de ele. Dețineau monopolul. O milă nesfîrșită m-a cuprins față de mine. Nu numai că îndurasem cea mai cruntă jignire, dar nu se mai găsea în toată lumea asta decît un invertit care să încerce să mă consoleze și să mă țină de mînă. I-am aruncat o privire neîndurătoare și, părăsind Hotelul Oamenilor Mari, m-am întors acasă. M-am băgat în pat, hotărît ca a doua zi să mă înrolez în Legiunea străină.

Brigitte s-a întors pe la două noaptea, cînd începusem chiar să intru la griji : i s-o fi întîmplat ceva ? A bătut timid la ușă și i-am spus cu glas tare și limpede, într-un singur cuvînt, ceea ce gîndeam despre ea. Timp de-o jumătate de oră a încercat, prin ușa închisă, să mă înduplece. A urmat apoi o lungă tăcere. Îngrozit la gîndul că ar putea să se întoarcă la Hotelul Oamenilor Mari, am sărit din pat și i-am deschis. I-am tras cîteva palme zdravene — zdravene pentru mine, vreau să spun : mi-a venit întotdeauna extraordinar de greu să ridic mîna asupra unei femei. Cred că sînt lipsit de virilitate. După

care i-am pus întrebarea pe care-o consider și în ziua de azi, în lumina unei experiențe de douăzeci și cinci de ani, drept cea mai idioată din întreaga mea carieră de campion :

— De ce ai făcut asta ?

Răspunsul Brigittei a fost într-adevăr foarte frumos. Emoționant, aș putea spune. El arăta cu-adevărat forța personalității mele. Și-a ridicat spre mine ochii ei albaștri plini de lacrimi, și apoi, scuturându-și buclele blonde și cu un efort sincer și patetic de-a explica totul, mi-a zis :

— Semăna așa de mult cu tine !

Nici pînă azi nu mi-am revenit. Încă nu murisem, locuiam împreună, mă avea oricînd la dispoziție, dar nu era de ajuns, trebuia să facă în fiecare seară un kilometru pe ploaie ca să se întîlnească cu un altul, numai pentru că-mi semăna. Asta înseamnă să ai magnetism, sau poate că nu mă pricep eu. M-am simțit mult mai bine. A trebuit chiar să fac un efort pentru a rămîne modest, pentru a nu mă umfla în pene. Poate să spună oricine ce-o vrea, știu că fac impresie puternică femeilor.

De-atunci am reflectat mult la răspunsul pe care mi l-a dat Brigitte, și concluziile, absolut nule, la care am ajuns mi-au ușurat totuși mult raporturile cu femeile — și cu bărbații care-mi seamănă.

N-am mai fost niciodată înșelat de-o femeie, de-atunci — în sfîrșit, vreau să spun, n-am mai așteptat niciodată în ploaie.

Eram în ultimul an la Drept și, ceea ce era mult mai important, pe punctul de a-mi termina pregătirea militară superioară, ale cărei ședințe de instrucție aveau loc de două ori pe săptămână pe locul numit Vaca Neagră, la Montrouge. Una din nuvelele mele a fost tradusă și publicată în America și suma fabuloasă de o sută cincizeci de dolari pe care am primit-o mi-a îngăduit să fac o scurtă călătorie în Suedia, în căutarea Brigittei, pe care am găsit-o măritată. Am încercat să mă pun bine cu soțul, dar era un băiat lipsit de suflet. În cele din urmă, pentru că începusem să le stau în drum, Brigitte m-a exilat la mama ei, pe-o insuliță din nordul arhipelagului Stockholm, într-un peisaj cu legendă suedeză, și unde colindam printre pini, în timp ce infidela și soțul ei își continuau vinovatele amoruri. Mama Brigittei, pentru a mă liniști, mă silea să fac în fiecare zi băi de câte-o oră în apa rece ca gheața a Balticei, ea rămânând pe mal, implacabilă, cu ceasul în mână, în timp ce toate organele mi se închirceau, corpul mă părăsea pe încetul și tremuram, în poziție verticală, posac și nefericit. O dată, în vreme ce stăteam lungit pe-o stîncă, așteptînd ca soarele să binevoiască să-mi subțieze sîngele, am zărit un avion cu crucea încîrligată străbătînd bolta cerească. A fost prima mea întîlnire cu inamicul.

Nu plecasem la evenimentele din Europa decît o ureche distrată. Nu numai pentru că eram

preocupat exclusiv de propria-mi persoană, dar, poate pentru că fusesem crescut de-o femeie și înconjurat de gingășia feminină, eram incapabil de ură crâncenă, lipsindu-mi așadar esențialul pentru a-l înțelege pe Hitler. Și tăcerea Franței față de amenințările lui isterice, în loc să mă neliniștească, îmi apărea drept semnul unei forțe calme și sigure de sine. Aveam încredere în armata franceză și în conducătorii noștri venerați. Cu mult înainte ca statul nostru major s-o ridice la graniță, mama înălțase în jurul meu o linie Maginot de liniștitoare certitudini și imagini convenționale, pe care nici o îndoială și nici o neliniște nu le putea vătăma. Astfel, de pildă, abia la liceul din Nisa am aflat pentru prima oară de înfrângerea noastră de către nemți în 1870 : mama omisese să-mi vorbească despre asta. Trebuie să adaug că, deși aveam și clipele mele de luciditate, mi-a fost întotdeauna greu să îndeplinesc acest efort prodigios de cruzime de care trebuie să fii capabil pentru a crede serios în război și a-i accepta eventualitatea. Știu să fiu crud, când e cazul, dar fără a mă putea ridica pînă la acele glorioase culmi de unde omorul poate fi privit ca o soluție acceptabilă. Am considerat întotdeauna moartea un fenomen regretabil și faptul de-a o provoca cuiva e cu totul potrivit firii mele : trebuie să mă forțez. Mi s-a întîmplat, desigur, să ucid oameni, pentru a mă supune convențiilor unanime și sacre ale momentului, dar am făcut-o întotdeauna fără tragere de inimă, fără o veritabilă inspirație. Nici o cauză nu mi se pare în-

deajuns de justă, și nu mă trage inima. Când e vorba să-miucid semenii, nu sînt îndeajuns de poet. Nu mă pricep să-i fac acompaniamentul, nu știu să intonez imnuri de ură sfîntă șiucid fără strălucire, prosteste, pentru că trebuie neapărat.

Greșeala se datorește, cred, și egocentrismului meu. Sînt într-adevăr atît de egocentric încît mă recunosc instantaneu în toți cei care suferă și mă dor toate rănile lor. Și-asta nu se oprește la oameni, se extinde și la animale, și chiar la plante. Neînchipuit de mulți oameni pot asista la o corrida, se pot uita la taurul rănit, care sîngerează, fără să se înfioare. Eu nu. Eu sînt taurul. Mă doare întotdeauna puțin cînd se taie un copac, cînd se vînează un cerb, un iepure sau un elefant. Pe de altă parte, mi-e destul de indiferent cînd mă gîndesc că se taie un pui de găină. Nu izbutesc să mă văd în chip de pui de găină.

Ne aflam în ajunul Münchenului, se vorbea mult despre război, și stilul mamei, în scrisorile care-mi parveneau în exilul meu sentimental din Björkö, începuse să aibă accente zornăitoare și de trîmbiță. Una din acele scrisorele, cu scrisul ei energic, format din litere mari și aplecate înainte, îndreptate parcă de pe-atunci asupra dușmanului, mă înștiința pur și simplu că „Franța va învinge pentru că e Franța“, și, pînă în ziua de azi, găsesc că nimeni n-a prezis mai limpede înfrîngerea noastră din 1940, nici n-a exprimat mai bine lipsa noastră de pregătire.

Am încercat adeseori să dibuiesc cauzele acestei uimitoare iubiri a unei bătrîne rusoaice pentru țara mea. N-am ajuns niciodată la o explicație pe deplin valabilă. Fără îndoială că mama purta pecetea ideilor, valorilor și opiniilor burgheze cu putere de circulație în anul 1900, într-o perioadă când Franța era „ceea ce se putea face mai bun pe lume“. Poate că mai fusese, la origine, și vreun traumatism al tinereții, suferit în decursul celor două călătorii ale sale la Paris, și de care eu, care am manifestat toată viața o mare slăbiciune față de Suedia, ar trebui să fiu ultimul care se miră. Am avut întotdeauna tendința să caut, îndărătul cauzelor mărețe, vreo pornire de ordin intim, și să pîndesc, în ansamblul tumultuos al simfoniilor, acel mic sunet de flaut duios, de natură să-mi dezvăluie deodată adevăratele intenții. Rămîne, în sfîrșit, explicația cea mai simplă și cea mai plauzibilă, că mama iubea Franța fără nici un motiv, ca întotdeauna când iubești cu-adevărat. E ușor de închipuit, în tot cazul, ce reprezenta într-un asemenea univers psihologic tresa de sublocotenent în Armata Aerului, pe care urma în curînd s-o dobîndesc. Făcusem tot ce trebuia. Îmi luasem cu mare trudă licența în drept ; în schimb, am fost primit la pregătirea militară superioară nr. 4 pentru regiunea Paris.

Patriotismul mamei, însuflețindu-se pe măsura apropierii mele de grandoarea militară, luă atunci o întorsătură neașteptată.

Într-adevăr, în perioada asta se situează atentatul meu neizbutit contra lui Hitler.

Ziarele n-au pomenit nimic despre asta. N-am salvat Franța și lumea întreagă, pierzând astfel un prilej ce nu se va mai ivi probabil niciodată.

Întâmplarea a avut loc în 1938, după întoarcerea mea din Suedia.

Pierzând orice speranță să-mi recapăt bunul, dezamăgit și dezgustat de soțul Brigittei, care nu știa să se poarte, năucit de faptul că un altul e preferat în locul meu, în ciuda făgăduielilor mamei, și hotărât să nu mai fac niciodată, dar niciodată nimic pentru o femeie, m-am întors la Nisa spre a-mi linge rănilor și a-mi petrece acasă ultimele săptămâni înainte de încorporarea în Armata Aerului.

Am luat un taxi de la gară, și, de cum am cotit-o din bulevardul Gambetta pe strada Dante, am zărit de departe, în grădinița din fața hotelului, o siluetă care m-a făcut să zîmbesc, ca întotdeauna, cu duioșie și ironie.

Mama mă primi, cu toate acestea, într-un mod foarte ciudat. Mă așteptam, evident, la câteva lacrimi, la îmbrățișări fără sfârșit, la smiorcăieli de emoție și totodată de satisfacție. Dar nu la acele hohote de plîns, la acele priviri disperate care aduceau mai curînd a despărțire — rămînea o clipă să plîngă și să tremure în brațele mele, dîndu-se uneori un pic înapoi să-mi poată vedea mai bine chipul, apoi mi se arunca din nou în brațe, cu noi elanuri de dragoste. M-a cuprins îngrijorarea, m-am interesat cu anxietate de sănătatea ei, dar nu, arăta destul de bine, iar afacerile mergeau și ele bine — da, totul mergea bine — și deodată, o nouă explozie de

lacrimi și de hohote înăbușite. Izbuti în cele din urmă să se liniștească și, cu un aer misterios, m-a luat de mână și m-a dus în restaurantul gol ; ne-am așezat la masa noastră obișnuită, într-un colț, și acolo, fără să mai aștepte, m-a pus la curent cu planul pe care-l întocmise pentru mine. Era foarte simplu : trebuia să mă duc la Berlin și să salvez Franța, și întâmplător lumea, asasinându-l pe Hitler. Prevăzuse totul, inclusiv salvarea mea în ultima clipă, căci, presupunând că aș fi prins — dar mă cunoștea îndeajuns ca să știe că eram în stare să-l ucid pe Hitler fără a mă lăsa prins — presupunând, totuși, că aș fi prins, era absolut evident că marile puteri, Franța, Anglia, America, vor prezenta un ultimatum prin care să ceară eliberarea mea.

Mărturisesc că am avut o clipă de ezitare. Dădusem bătălii pe câteva fronturi, exercitasem zece meserii diverse și adeseori neplăcute și dădusem cu mărinimie, pe hîrtie și în viață, tot ce e mai bun în mine. Ideea de-a porni în grabă la Berlin, în clasa a treia, bineînțeles, spre a-l ucide pe Hitler în plin zăduf, cu toată enervarea, oboseala și pregătirile legate de aceasta, nu-mi surîdea de fel. Aveam chef să rămîn puțin pe țărmul Mediteranei — n-am suportat niciodată cum trebuie despărțirile. Aș fi preferat fără discuție să mă duc să-l ucid pe Führrer la reînceperea cursurilor din octombrie. Mă gîndeam fără nici un entuziasm la noaptea de insomnie, pe bancheta incomodă a compartimentului, în niște vagoane ticsite. fără a mai vorbi de orele de cumplită plictiseală pe străzile Berlinului, aș-

teptînd ca Hitler să binevoiască a-și face apariția. Pe scurt, n-aveam nici un chef. Dar, mă rog, nu mă puteam eschiva. Am început așadar să mă pregătesc. Trăgeam foarte bine cu pistolul, și, cu toată lipsa de practică, antrenamentul pe care-l făcusem în anii gimnaziului cu locotenentul Sverdlovski îmi îngăduia și acum să strălucesc în gheretele de tras la țintă de prin bîlciuri. Am coborît în pivniță, mi-am luat revolverul, pe care-l lăsasem într-un cufăr familial, și-am plecat să-mi cumpăr bilet. M-am simțit ceva mai bine cînd am aflat din ziare că Hitler se află la Berchtesgaden, căci preferam să respir aerul pădurilor din Alpii bavarezi decît acela al unui oraș în plină căldură de iulie. Mi-am pus și manuscrisele în ordine : nu eram de loc sigur, cu tot optimismul mamei, că o să scap cu viață. Am scris cîteva scrisori, mi-am uns pistolul, și am împrumutat o haină de la un prieten mai gras ca mine ca să pot ascunde mai ușor arma. Eram destul de enervat și de prost dispus, cu-atît mai mult cu cît vara era excepțional de caldă, Mediterana, după luni întregi de despărțire, nu-mi păruse niciodată atît de atrăgătoare, și plaja „Grande Bleue“ era, parcă dinadins, plină de suedeze inteligente și cultivate. În tot acest timp mama nu mă părăsi o clipă. Privirea ei plină de mîndrie și admirație mă urmărea peste tot. Mi-am cumpărat bilet de tren și am rămas destul de uimit că administrația căilor ferate germane îmi face o reducere de treizeci la sută — oferea condiții speciale în lunile de vacanță. În cursul ultimelor patruzeci și opt de ore dinaintea ple-

cării mi-am limitat prudent consumul de castraveți spre a evita un deranjament intestinal, care ar fi riscat să fie foarte rău interpretat de mama. În sfârșit, în ajunul zilei celei mari mi-am făcut ultima baie la „Grande Bleue“, privind-o emoționat pe ultima suedeză. Când m-am întors de la plajă, însă, am găsit-o pe marea mea artistă dramatică prăbușită într-un fotoliu din salon. Nici n-a apucat bine să mă vadă, că buzele i s-au strîmbat ca unui copil, și-a împreunat mâinile și, mai înainte de-a apuca să schițez cel mai mic gest, a căzut în genunchi, cu fața șiroind de lacrimi :

— Te implor, n-o face ! Renunță la proiectul tău eroic ! Fă-o pentru sărmana ta mamă — n-au dreptul s-o ceară de la un fiu unic ! M-am luptat atîta ca să te cresc, ca să fac om din tine, și acum... Oh, Doamne !

Avea ochii holbați de spaimă, fața răvășită, mâinile împreunate.

Nu mă mira. Eram de-atîta vreme „condiționat“ ! De-atîta vreme o cunoșteam și o înțelegeam pe deplin ! Am luat-o de mîină.

— Dar biletele au și fost cumpărate, i-am zis.

O expresie de sălbatică hotărîre i-a șters ca un burete orice urmă de teamă și disperare de pe față.

— Vor da banii înapoi ! a proclamat ea, apucînd bastonul.

N-aveam nici cea mai mică îndoială.

Așa se face că nu l-am ucis pe Hitler. Din puțin s-a ținut, după cum se vede.

Doar cîteva săptămîni o mai despărteau acum pe mama de tresa mea de sublocotenent și nu e greu de închipuit cu cîtă nerăbdare așteptam amîndoi chemarea noastră sub drapel. Eram grăbiți : diabetul ei se agrava și, cu toate diversele regimuri alimentare pe care medicii le încercau, cantitatea de zahăr din sînge creștea uneori îngrijorător. A făcut o nouă criză insulinică în mijlocul Pieței Buffa și nu și-a revenit pe tețgheaua de legume a domnului Pantaleoni decît mulțumită grabei cu care acesta i-a turnat apă îndulcită pe gură. Cursa mea contra ceasornicului a început să capete un caracter disperat, fapt de pe urma căruia s-a resimțit și literatura pe care-o scriam. În dorința mea de a da o lovitură de gong răsunătoare care să lase lumea cu gura căscată de admirație, forțam glasul mai tare decît îmi îngăduiau mijloacele ; vizînd măreția, mă angajam pe panta scrișnetelor și a exagerării ; ridicîndu-mă în vîrfurile picioarelor ca să arăt tuturor cît sînt de mare, nu dădeam decît măsura pretențiilor pe care le aveam ; hotărît să fiu genial, nu izbuteam decît să fiu lipsit și de talent. E greu, cînd te afli cu cuțitul la os, să cînți cum trebuie. Invitat, în timpul războiului, să-și dea părerea asupra unuia din manuscrisele mele, pe vremea cînd mă credeau mort, Roger Martin du Gard m-a calificat pe bună dreptate drept un „miel turbat“. Mama bănuia fără îndoială caracterul anxios al luptei

mele și făcea tot ce putea ca să mă ajute. În timp ce eu îmi șlefuiam frazele, ea se bătea cu personalul de serviciu, cu agenții, cu călăuzele, făcea față clienților capricioși ; în timp ce eu somam inspirația să se manifeste în mine printr-un subiect amețitor ca profunzime și originalitate, ea veghea cu gelozie ca nimic să nu-mi tulbure avânturile creatoare. Scriu aceste rînduri fără rușine și fără remușcări, fără nici un pic de ură față de mine însumi : nu făceam decît să mă înclin în fața visului ei, în fața a ceea ce constituia unica ei rațiune de-a trăi și de-a lupta. Voia să fie o mare artistă și eu făceam tot ce puteam. În graba de-a o liniști și de a-i dovedi valoarea pe care o am, dar mai ales, poate, pentru a mă liniști pe mine și a scăpa de panica în care intram, coboram uneori la bucătărie, unde apăream în general la timp pentru a întrerupe vreo discuție violentă cu bucătarul, și îi citeam pe loc un pasaj abia scris, care mi se părea deosebit de inspirat. Mînia ei se potolea instantaneu, îl poftea pe bucătar cu un gest suveran să facă tăcere și să fie atent, și mă asculta cu o intensă satisfacție. Avea coapsele ciuruite de injecții. De două ori pe zi, se așeza într-un colț, cu o țigară în gură, cu picioarele încrucișate, apuca seringă cu insulină și înfigea acul în carne, continuînd să dea ordine personalului. Veghea cu energia-i obișnuită la bunul mers al afacerii, nu îngăduia nici o neglijență în serviciu și se străduia să învețe engleza spre a se putea orienta mai ușor în dorințele, fobiile, toanele și capriciile clientului de dincolo de Cana-

lul Mîneicii. Eforturile pe care le făcea pentru a fi amabilă, zîmbitoare și întotdeauna de acord cu turiștii de toate felurile veneau în flagrantă contradicție cu firea ei deschisă și impulsivă, agravîndu-i și mai mult starea nervoasă. Fuma trei pachete de „Gauloises“ pe zi. E-adevărat că nu termina niciodată o țigară, stingînd-o abia începută, pentru a-și aprinde îndată alta. Decupase dintr-o revistă fotografia unei defilări militare și o arăta clienților și mai ales clientelor, punîndu-le să admire frumoasa uniformă pe care urma s-o port și eu peste cîteva luni. Cu mare greutate obțineam permisiunea să-i dau o mîna de ajutor la restaurant, să servesc la masă, să duc dimineața în camere micul dejun, cum făceam mai înainte: găsea o asemenea activitate incompatibilă cu rangul meu de ofițer. Adeseori apuca ea însăși valiza unui client și încerca să mă dea la o parte cînd mă repezeam s-o ajut. Era evident, totuși, după o anumită bună dispoziție pe care-o manifesta în prezent, după zîmbetul oarecum victorios cu care mă privea uneori, că avea sentimentul țintei atinse și că nu-și închipuia o mai frumoasă zi a vieții ei decît cea în care mă voi întoarce la Hotelul-Pensiune Mermonts în minunata-mi uniformă.

Am fost încorporat la Salon-de-Provence în 4 noiembrie 1938. Am luat loc în trenul recruților și o mulțime de rude și prieteni îi întovărășeau pe tineri la gară, dar numai mama purta un drapel tricolor, pe care-l flutura neîncetat, strigînd uneori „Trăiască Franța“, ceea ce mi-a atras priviri ostile sau zeflemitoare. „Contin-

gentul“ astfel încorporat strălucea prin lipsa lui de entuziasm și profunde convingere, pe care evenimentele din 1940 aveau s-o justifice pe deplin, că e silit să ia parte la o „mascaradă“. Mi-aduc aminte de un tânăr recrut, care, energizat de manifestările patriotarde și filomilitare ale mamei, atât de potrivnice vechilor tradiții antimilitariste în vigoare, a bombănit :

— Se vede cât de colo că nu e franțuzoaică.

Cum eram, la rîndul meu, plictisit peste măsură și exasperat de exuberanța fără margini a bătrînei doamne cu drapel tricolor, am fost foarte fericit să pot lua drept pretext această observație pentru a mă ușura un pic înfigîndu-i frumusețel celui din față capul în nas. Tărăboiul a devenit îndată general, strigătele de „fascist“, „trădător“, „jos armata“ izbucnind din toate părțile, în timp ce trenul se punea în mișcare, drapelul era fluturat cu disperare pe peron, iar eu abia aveam timp să apar la fereastră și să fac un semn cu mîna, înainte de-a mă arunca din nou cu hotărîre în învălmășeala care-mi îngăduia să scap de clipa despărțirii.

Tinerii care urmaseră pregătirea militară superioară urmau să fie trimiși chiar de la încorporare la Școala Aerului din Avord. Am fost reținut la Salon-de-Provence aproape șase săptămîni. La toate întrebările mele, ofițerii și subofițerii ridicau din umeri : nu primiseră nici o dispoziție în privința mea. Am înaintat cerere după cerere, pe cale ierarhică, toate începînd cu formula : „Am onoarea să solicit înalta dumneavoastră bunăvoință...“ așa cum fusesem în-

vățat. Nimic. În cele din urmă, un locotenent deosebit de onest, locotenentul Barbier, s-a interesat de cazul meu și s-a alăturat protestelor mele. Am fost trimis la Școala din Avord, unde am ajuns cu o întârziere de o lună, la un curs care dura cu totul trei luni și jumătate. Nu m-am lăsat descurajat de întârzierea pe care trebuia s-o recuperez. Eram acolo, eram în sfârșit acolo. M-am pus pe învățătură cu o îndârjire de care nu mă credeam în stare și, cu excepția anumitor dificultăți la teoria compasului, mi-am ajuns din urmă camarazii, fără să strălucesc în mod special la alte materii în afară de zborul propriu-zis și de comanda pe teren, unde am descoperit deodată că am tot atîta autoritate ca mama în gesturi și în glas. Eram fericit. Îmi plăceau avioanele, în special avioanele acelei perioade revolute, care se bizuiau încă pe om, aveau nevoie de el, n-aveau acel aspect impersonal pe care-l au azi, cînd îți dai seama că avionul fără pilot e o simplă chestiune de timp. Îmi plăceau acele îndelungi ore pe care le petreceam pe teren, îmbrăcați în combinezoanele de piele în care intram extraordinar de greu — bălăcindu-ne în noroaiele Avord-ului, în armuri de piele, cu căștile pe cap, cu mănuși, cu ochelarii pe frunte, ne cățărăm în carlingile scumpele avioane Potez-25, cu aspectul lor de bidivii și cu mirosul lor plăcut de ulei, a cărui amintire nostalgică am păstrat-o pînă azi în nări. Închipuiți-vi-l pe elevul-ofițer aplecat pe jumătate în afara carlingii deschise, ca un cupeu de brișcă, zburînd cu o sută douăzeci pe oră, sau

dirijându-l cu mâna, în picioare, pe pilotul unui biplan Léo-20, ale cărui aripi lungi și negre pluteau în aer cu grația unei libelule, și veți înțelege că numai cu un an înainte de Messerschmidt-110 și cu optsprezece luni înainte de bătălia Angliei, brevetul de pilot-observator ne pregătea cu vigoare și eficacitate pentru războiul din 1914, cu rezultatele care se cunosc.

Timpul s-a scurs repede cu aceste divertismente și ne apropiam, în sfârșit, de marea zi a „amfiteatrului garnizoanei“, unde locul în clasament și unitatea în care urma să fim repartizați trebuiau să ne fie comunicate solemn.

Croitorul militar făcuse înconjurul camerelor și uniformele erau gata. Mama îmi expediase, pentru acoperirea cheltuielilor de echipare, suma de cinci sute de franci, pe care-o împrumutase de la Dl. Pantaleoni, în Piața Buffa. Marea mea problemă era chipiul. Chipiurile puteau fi comandate cu două feluri de cozoroace : cu cozoroc scurt sau cu cozoroc lung. Nu izbuteam să mă hotărâsc. Cozorocul lung îmi dădea o înfățișare mai dură, extrem de căutată, dar cozorocul scurt îmi ședea mai bine. Am optat în cele din urmă pentru înfățișarea dură. Mi-am mai fabricat, de asemeni, după mii de încercări neizbutite, și-o mustăcioară, foarte la modă pe-atunci printre aviatori, și, cu niște aripi aurite pe piept — mă rog, se putea găsi și ceva mai bun pe piață, nu zic ba, dar nu eram de loc de lepădat, departe de așa ceva.

„Amfiteatrul garnizoanei“ avu loc într-o atmosferă de veselă anticipare. Numele garnizoanei

nelor disponibile erau scrise pe tablă — Paris, Marrakech, Meknès, Maison-Blanche, Biskra... După locul ce-l ocupa în clasament, fiecare era liber să-și aleagă garnizoana. Primii optau din tradiție pentru Maroc. Doream cu ardoare să obțin în clasament un loc destul de bun ca să fiu plasat în Sud, să mă pot duce la Nisa cât mai des cu putință și să mă afișez, cu mama la braț, pe Promenade des Anglais și în Piața Buffa. Baza aeriană din Faience mi se părea cea mai potrivită față de intențiile mele și, pe măsură ce elevii se ridicau să-și exprime preferința, o pîn-deam cu teamă pe tablă.

Speram să am un loc bun în clasament și-l ascultam cu încredere pe căpitan strigându-ne numele.

Zece nume, cincizeci de nume, șaptezeci și cinci de nume... Hotărît lucru, Faience risca să-mi scape.

Eram cu totul două sute nouăzeci de elevi.

Faience a fost înhățată de al optzecelea. Așteptam. O sută douăzeci de nume, o sută cincizeci de nume, două sute de nume... Tot nimic. Bazele aeriene înglobate în noroi și mohorâte din Nord se apropiau de mine cu o viteză înspăimântătoare. Nu era un succes dar, în sfârșit, nu eram obligat să-i mărturisesc mamei locul meu în clasament.

Două sute cincizeci, două sute șaiszeci de nume... O atroce presimțire îmi îngheță deodată inima. Mai simt și acum picătura rece de sudoare care începuse să-mi alunece pe tâmplă... Nu, nu e o amintire : mi-am șters-o chiar acum

cu mîna, după douăzeci de ani. Reflex condiționat, bănuiesc. Nu mă pot gîndi la acea clipă înfiorătoare fără ca o picătură de sudoare să nu-mi apară și azi pe tîmplă.

Din aproape trei sute de elevi-observatori, am fost singurul care n-a primit titlul de ofițer.

Nici măcar sergent n-am fost făcut, nici măcar caporal-șef, contrar tuturor uzanțelor și regulamentului : am fost făcut caporal.

În cursul orelor care au urmat m-am zbatut într-un fel de coșmar, de negură hidoasă. Stăteam în picioare la ieșire, înconjurat de camarazii tăcuți și consternați. Îmi foloseam întreaga energie pentru a mă ține drept, pentru a încerca să-mi păstrez înfățișarea de om, pentru a nu mă prăbuși. Mi se pare chiar că zîmbeam.

Îndeobște, o asemenea lovitură de măciucă a comandamentului dată unui elev titular al brevetului pregătirii militare superioare și cu stagiul terminat nu intervenea decît pentru motive disciplinare. Doi elevi-piloți fuseseră „stopați” pentru acest motiv. Dar nu putea să fie cazul meu : nu promisem niciodată nici cea mai mică observație. Lipsisem la începutul stagiului, dar independent de voința mea și, de altfel, șeful brigăzii mele, locotenentul Jacquard, un tînar absolvent al Școlii militare din Saint-Cyr, distant și corect, îmi spusese, și mai tîrziu mi-a confirmat în scris, că notele pe care le promisem, în ciuda întîrzierii cu care autoritățile militare mă trimiseseră la Avord, justificau pe deplin promovarea mea la gradul de ofițer. Ce se întîmplase ? Ce se întîmpla ? De ce fusesem reținut

șase săptămîni la Salon-de-Provence, în pofida regulamentului ?

Stăteam acolo, cu un nod în gît, complet pierdut, în fața sfinxului, al cărui chip de data aceasta era totuși pur și simplu chip de om, încercînd să înțeleg, să-mi imaginez, să interpretez, în vreme ce camarazii tăcuți și indignați se grăbeau să-mi strîngă mîna. Zîmbeam ; rămîneam fidel personajului. Dar simțeam că-mi dau sufletul. Aveam în fața ochilor chipul mamei, și o vedeam în picioare pe peronul gării din Nisa fluturînd mîndră drapelul tricolor.

La ora trei după-amiază, în timp ce stăteam lungit pe pătură, cu ochii în tavan, caporalul-șef Piaille — Piaye ? Paille ? — veni la mine. Nu-l cunoșteam. Nu-l mai văzusem niciodată. Nu făcea parte din personalul de zbor, ci se ocupa de scripte într-un birou. Se opri în dreptul patului meu, cu mîinile în buzunare. Purta o vestă de piele. „N-are dreptul, am gîndit eu, cu severitate, vestele de piele sînt rezervate personalului de zbor.“

— Vrei să știi de ce te-au picat ?

Mă uitam la el.

— Pentru că ești naturalizat. Naturalizarea ta e prea recentă. Trei ani, nu-i mult. În teorie, de altfel, ar trebui să fii odraslă de francez sau naturalizat de zece ani cel puțin pentru a servi în cadrele aviației. Dar nu s-a aplicat niciodată.

Nu mi-aduc aminte ce i-am spus. Cred că „Sînt francez“, sau ceva de genul ăsta, pentru că mi-a răspuns prompt, cu milă :

— Ești mai ales o găgăuță.

Dar nu pleca. Părea furios și indignat. Poate că era un tip în genul meu, care nu înghite nici un fel de nedreptate.

— Mulțumesc, i-am zis.

— Te-au reținut o lună la Salon pentru că erai sub anchetă. Apoi, au discutat dacă să te lase în aviație sau să te verse la infanterie. Pînă la urmă, Ministerul Aerului a fost pentru, dar aici au fost contra. Te-au ars la „cota de simpatie“.

„Cota de simpatie“ era nota decisivă, fără explicații, independentă de examen, care se dădea în Școală după mutra pe care-o aveai, și care era fără drept de apel.

— Nu poți să zici nici „pis“ : totul e-n perfectă regulă.

Am rămas culcat pe spate. El a mai stat o clipă. Era un tip care nu știa să-și manifeste simpatia.

— Nu-ți face sînge rău, mi-a zis el.

Și a adăugat :

— Le vine lor rîndul !

Auzeam pentru prima oară această expresie folosită de un ostaș francez la adresa armatei franceze : pînă atunci credeam că e strict rezervată nemților. Nu simțeam, în ceea ce mă privește, nici ură, nici frică, nimic decît o greață teribilă și, pentru a lupta contra ei, încercam să mă gîndesc la Mediterană și la fetele-i frumoase, închideam ochii și mă refugiam în brațele lor, acolo unde nimic nu mă putea atinge și unde nimic nu mi-era refuzat. În jurul meu dormitorul era gol și totuși nu eram singur. Zeii-mai-

muță din copilărie, din ghearele cărora mama avusese atîta de furcă să mă smulgă și pe care era atît de sigură că i-a lăsat mult în urmă, s-au ivit brusc deasupra mea pe-acest pămînt francez, în care credeam că n-au acces, și rîsul lor stupid era cel pe care-l auzeam acum în țara rațiunii. În mîrșăvia a cărei victimă fusesem nu mi-era de loc greu să recunosc mîna lui Totoche, zeul prostiei, cel care urma să facă în curînd din Hitler stăpînul Europei și să deschidă porțile țării blindatelor germane, după ce va fi izbutit să convingă statul nostru major că teoriile militare ale unui anume colonel de Gaulle nu fac două parale. Dar mai ales Filoche, zeul mic-burghez al mediocrității, al disprețului și al judecăților, era cel pe care-l recunoșteam, iar ceea ce-mi sfîșia inima era faptul că îmbrăcase pentru circumstanță uniformă și chipiul galonat al Armatei Aerului. Căci, ca întotdeauna, nu izbuteam să văd în oameni dușmanii mei. În mod confuz și inexplicabil, mă simțeam aliatul și apărătorul pînă și al aceluia care mă loviseră pe la spate. Înțelegeam perfect condițiile sociale, politice, istorice care duseseră la umilirea mea, și dacă eram hotărît să lupt împotriva tuturor acestor otrăvuri, e pentru că aveam ochii cu îndărătnicie ridicați spre o mai înaltă victorie. Nu știu dacă dăinuie în mine vreun puternic element primitiv, păgîn, dar, la cea mai mică provocare, mă întorc întotdeauna spre exterior, cu pumnii strînși ; fac tot ce pot pentru a-mi păstra onorabil locul în vechea noastră rebeliune ; privesc viața ca pe-o mare ștafetă în care fiecare

dintre noi, înainte să cadă, trebuie să ducă mai departe sfidarea de-a fi om ; nu recunosc nici un caracter final limitelor noastre biologice, intelectuale, fizice ; speranța mi-e aproape fără margini ; sînt în asemenea măsură încrezător în rezultatul luptei încît sîngele speciei începe uneori să cînte în mine, iar vuietul fratelui meu Oceanul îmi pare că e vuietul vinelor mele ; resimt atunci o asemenea veselie, o beție a nădejzii și o atare siguranță a victoriei încît, pe-un cîmp acoperit totuși de scuturi și săbii sfărîmate, mă simt încă în zorile primei lupte. Toate acestea vin desigur dintr-un soi de prostie sau de naivitate, elementară, primară, dar irezistibilă, moștenire pesemne de la mama, de care sînt pe deplin conștient, care mă scoate din sărite, dar contra căreia nu pot să fac nimic, și care-mi pune serios bețe-n roate cînd e vorba să deznădăjduiesc. Nu izbutesc, ca să zic așa, niciodată, și sînt nevoit să mă prefac. O scînteie de încredere și optimism atavic îmi rămîne regulat în suflet și, pentru ca ea să se aprindă, e de-ajuns ca beznele din jurul meu să fie cît mai dense. De-ar fi oamenii proști să le plîngi de milă, de-ar sluji uniforma de ofițer francez drept cuib al micimii și al stupidității, de s-ar dovedi deodată mîinile oamenilor, fie ei francezi, nemți, ruși sau americani, de-o uluitoare murdărie, nedreptatea îmi pare că vine de aiurea, iar oamenii, cu cît sînt mai mult uneltele nedreptății, cu-atît îmi apar ca victime ale ei. În toiul celei mai crîncene încăierări politice sau militare, nu încetez să visez la vreun front comun cu adver-

sarul. Egocentrismul de care dau dovadă mă face complet inapt luptelor fratricide și nu văd ce fel de victorie aş putea repurta asupra aceloră cu care, în definitiv, împart același destin. Nici individ politic nu pot fi pe deplin, pentru că mă recunosc fără încetare în toți dușmanii mei. E-o adevărată infirmitate.

Cît despre frumoșii căpitani cu lovitura lor de pumnal, i-am revăzut cinci ani mai târziu, cînd erau tot căpitani, dar mai puțin frumoși. Nici cea mai mică decorație nu le înflorea pe piept și îl priviră cu o expresie foarte curioasă pe celălalt căpitan care-i primea în biroul său. Eram atunci Ostaș al Eliberării, Cavaler al Legiunii de Onoare, primisem Crucea de Război, și nu făceam nimic pentru a ascunde aceste distincții: roșesc mult mai ușor din mînie decît din modestie. Am schimbat cîteva cuvinte cu ei, evocînd amintiri din Avord — amintiri inofensive. N-am simțit nici o pornire răuvoitoare față de ei. Erau de mult morți și înmormîntați.

O altă urmare, destul de neașteptată, a eșecului meu a fost că din clipa aceea m-am simțit într-adevăr francez, ca și cum, prin acea magică lovitură de măciucă în moalele capului, aş fi fost realmente asimilat.

Mi-am dat seama, în sfîrșit, că francezii nu sînt o rasă aparte, că nu-mi sînt superiori, că pot și ei să fie proști și caraghioși — pe scurt, că sîntem fără discuție frați.

Am înțeles, în sfîrșit, că Franța are mii de chipuri, frumoase și urîte, nobile și hidoase, și că trebuie să-l aleg pe cel care-mi seamănă cel

mai mult. M-am străduit, fără a izbuti pe deplin, să devin un individ politic. Am fost pentru sau contra, am ales cui să mă supun, cui să fiu credincios, nu m-am lăsat orbit de drapel, ci am încercat să recunosc chipul celui care-l poartă.

Rămînea mama.

Nu mă hotăram să-i anunț înfrîngerea. Ori-cît îmi repetam că e învățată cu loviturile de bocanc în plină figură, mă gîndeam totuși cum să-i dau o asemenea lovitură cu menajamente. Aveam opt zile de permisie înainte de-a ne prezenta la garnizoanele respective și m-am urcat în tren fără a fi luat vreo hotărîre. Ajungînd la Marsilia, mi-a venit să sar din tren, să dezertez, să mă angajez pe-un vas de mărfuri, în Legiunea străină, să dispar pentru totdeauna. Gîndul la chipul acela veștejit și zbîrcit, ridicînd spre mine ochii mari plini de consternare, incapabili să înțeleagă, era ceva ce nu puteam îndura. Simțeam că-mi vine să vomit și abia am apucat să ajung la toaletă. Tot drumul dintre Marsilia și Cannes am vărsat ca un cîine și de-abia m-am putut tîrî pînă la toaletă. Numai cu zece minute înainte de intrarea în gara Nisa am avut deodată o reală inspirație. Ceea ce trebuia salvată cu orice preț era imaginea Franței ca „patrie a tuturor dreptăților și tuturor frumuseților“ în conștiința mamei mele. Și asta eram ferm hotărît să fac, indiferent cu ce preț. Franța trebuia scoasă din cauză — mama n-ar fi putut suporta o asemenea decepție. Cunoșcînd-o așa cum o cunoșteam, mi-a venit ideea

unei minciuni cât se poate de simple, foarte verosimile și care urma nu numai s-o consoleze, dar să-i și confirme părerea excelentă pe care-o avea despre mine.

Cînd am ajuns pe strada Dante, am zărit un drapel tricolor fluturînd în dreptul fațadei proaspăt văruiate a Hotelului-Pensiune Mermonts. Nu era totuși nici o sărbătoare națională : o ochire rapidă asupra fațadelor goale ale caselor învecinate mi-a confirmat de îndată faptul.

Brusc, mi-am dat seama ce însemna acel drapel : mama pavoazase clădirea în cinstea întoarcerii acasă a fiului ei, proaspăt sublocotenent de aviație.

Am oprit taxi-ul. N-am apucat bine să plătesc, și-am simțit că iar mi se face rău. Am străbătut restul drumului pe jos, cu picioarele moi, respirînd adînc

Mama mă aștepta în vestibulul hotelului, în dosul micii tejghele din fund.

A fost de-ajuns o privire aruncată uniformei mele de simplu soldat, cu tresa roșie de caporal proaspăt cusută pe mîneacă, ca să rămînă cu gura căscată, și acea privire animalică de mută neînțelegere, pe care n-am putut-o niciodată suporta la om, animal sau copil, să se ridice spre mine... Îmi trăsesem chipiul pe ochi, mi-am luat o mutră aspră, am zîmbit misterios și, trăgîndu-i un sărut la repezeală, i-am spus :

— Vino. E destul de nostim ce mi s-a întîmplat. Dar să nu ne-audă cineva.

Am tras-o în restaurant, în colțul nostru.

— Nu m-au făcut sublocotenent. Singurul din trei sute care n-am fost făcut. Măsură disciplinară și provizorie...

Bietul ei chip era în așteptare, plin de încredere, gata să creadă, să aprobe...

— Măsură disciplinară. Trebuie să aștept șase luni. Vezi tu....

O privire pe furiș, să văd dacă mă mai ascultă.

— Am sedus-o pe soția Comandantului Școlii. N-am putut rezista. Ne-a pîrît ordonanța. Soțul a cerut să fiu sancționat...

Am sesizat, pe sărmanul ei chip, o umbră de șovăială. Apoi, vechiul instinct romantic și amintirea Annei Karenina au fost mai tari decât tot restul. Un zîmbet i se ivi pe buze, o expresie de profundă curiozitate.

— Era frumoasă ?

— Nu-ți poți închipui, i-am spus simplu. Știam ce risc. Dar n-am șovăit o secundă.

— Ai vreo fotografie ?

Nu, n-aveam nici o fotografie.

— O să-mi trimită una.

Mama mă privea cu o mîndrie nemaipomenită.

— Don Juan ! izbucni ea. Casanova ! Știam eu ce spun !

Am zîmbit, cu modestie.

— Soțul ar fi putut să te omoare !

Am ridicat din umeri.

— Te iubește cu-adevărat ?

— Mă iubește.

— Și tu ?

— Oh ! știi, i-am spus cu mutra mea dură.

— Nu e frumos să te porți așa, a spus mama, fără nici o convingere. Făgăduiește-mi că ai să-i scrii.

— Oh ! am să-i scriu.

Mama a reflectat o clipă. O nouă idee i-a trecut prin minte :

— Din trei sute, singurul care n-a fost făcut sublocotenent ! a spus ea, cu o admirație și o mândrie fără margini.

S-a dus să caute ceaiul, dulceața, sandvișurile, prăjiturile și fructele. S-a așezat la masă și a tras puternic aerul pe nări, cu o intensă satisfacție.

— Povestește-mi tot, mi-a poruncit ea.

Ii plăceau poveștile frumoase, mamei. I-am povestit o grămadă.

CAPITOLUL XXVIII

Manevrînd astfel cu abilitate, într-un domeniu ce nu suferea amînare, salvînd cu alte cuvinte Franța de-o groaznică năruire în ochii mamei, și explicîndu-i acesteia înfrîngerea mea cu delicatețea unui om de lume, am pornit la înfruntarea încercării următoare, față de care m-am dovedit mult mai bine pregătît.

Cu patru luni înainte, cînd m-au chemat sub drapel, am fost încorporat la Salòn-de-Provence cu titlul de elev-ofițer, ceea ce mă situa într-o categorie privilegiată : subofițerii n-aveau auto-

ritate asupra mea, iar soldații mă priveau cu oarecare respect. Mă întorceam acum în mijlocul lor ca simplu caporal.

E ușor de închipuit ce soartă am avut și câte sarcasme, corvezi, diverse feste, porecle și ironii subtile a trebuit să înghit. Subofițerii din compania mea nu mă strigau niciodată altfel decât „locotenentul zero”, sau, cu și mai multă grație, „locotenentul clizmă”. Era perioada în care armata se destrăma încet în confortul și deliciile murdăriei, acea murdărie care s-a strecurat în cele din urmă pînă și în sufletele unora dintre viitorii înfrinți ai anului 1940. Sarcina mea de căpetenie, în săptămînile care s-au scurs după întoarcerea la Salon, a fost aceea de inspector permanent al latrinelor, dar mărturisesc că latrinele reprezentau o schimbare agreabilă de peisaj față de mutrele anumitor adjutanți și sergenți din jurul meu. În comparație cu ce-a fost în sufletul meu cînd a trebuit să mă înfățișez mamei fără tresa de sublocotenent, glumele proaste și diversele jigniri care mi se aduceau erau floare la ureche și mai curînd mă amuzau. Dar mi-era de-ajuns să ies din cazarmă, ca să mă aflu pe cîmpia provensală, acea cîmpie nițeluș funerară în frumusețea ei, în care stîncile împrăștiate printre chiparoși îți evocă misterioase ruini ale cerului.

Nu eram nefericit.

Mi-am făcut prieteni printre localnici.

Mă duceam la Baux și, instalat pe uriașa faleză, priveam ore întregi marea de măslini.

Am tras la țintă cu pistolul și am făcut vreo cincizeci de ore de pilotaj deasupra munților Alpișes, mulțumită prieteniei a doi camarazi, sergentul Christ și sergentul Blaise. În cele din urmă, careva, undeva, a băgat de seamă că am un brevet de zbor și-am fost numit instructor de tir aerian. Așa m-a găsit războiul, cu mitralierele pregătite, îndreptate spre cer. Ideea că Franța ar putea pierde acest război nu-mi trecuse niciodată prin cap. Viața mamei nu se putea încheia printr-o asemenea înfrângere. Acest raționament foarte logic îmi inspira mai multă încredere în victoria armatei franceze decât toate liniile Maginot și toate discursurile sfărăitoare ale preaiubiților noștri comandanți. Preaiubitul meu comandant nu putea să piardă războiul, și eram încredințat că soarta îi rezerva victoria ca pe-un lucru de la sine înțeles, după atâtea lupte, atâtea jertfe, atîta eroism.

Mama veni să-și ia rămas-bun de la mine la Salon-de-Provence, în vechiul taxi Renault de care am mai pomenit. A venit cu brațele încărcate de alimente, șunci, conserve, borcane de dulceață, țigări, tot ceea ce un soldat își poate visa în orele de restriște.

S-a vădit totuși că pachetele nu mi-erău destinate mie. Chipul mamei exprimă multă șiretenie cînd îmi întinse pachetele, spunîndu-mi confidențial :

— Pentru ofițerii tăi.

Am rămas trăsmit. Ca într-o străfulgerare, am văzut mutrele pe care le-ar face căpitanul de Longevialle, căpitanul Moulignat, căpitanul Tur-

ben, văzînd un caporal intrînd în birou pentru a le înmîna, din partea maică-si, acel tribut de cîrnați, șuncă, coniac și dulciuri, sortit să le cîștîge bunăvoința. Nu știi dacă își închipuia că genul ăsta de bacșiș e practicat în armata franceză, cum fusese poate cazul în garnizoanele de provincie ale Rusiei, cu un veac mai-nainte, dar m-am ferit să mă lansez în explicații sau să protestez. Era perfect capabilă să ia „cadourile” și să le ducă personal celor interesați, însoțite de una din tiradele ei patriotice care l-ar fi făcut pînă și pe Déroulède să roșească.

Am izbutit cu mare greutate s-o sustrag pe mama, efuziunile și pachetele ei curiozității răcanilor tolăniți pe terasa cafenelei și s-o duc înspre pistă, printre avioane. Călca pe iarbă, sprijinită de baston, trecînd cu gravitate în inspecție materialul nostru aerian. Trei ani mai tîrziu, aveam să fiu de față cînd o altă înaltă doamnă trecea în revistă echipajele noastre pe-un aerodrom din Kent: regina Elisabeta a Angliei — și trebuie să spun că maiestatea-sa n-avea nici pe departe aerul de proprietară cu care mama trecea prin fața avioanelor Morane-315, pe aerodromul din Salon.

Inspectînd astfel starea materialului nostru de zbor, mama s-a simțit puțin obosită și ne-am așezat în iarbă, pe marginea pistei. Și-a aprins o țigară și chipul ei a căpătat o înfățișare meditativă. Cu sprîncenele încruntate, se gîndea, preocupată, la ceva. Așteptam. Mi-a făcut cunoscut fondul gîndirii sale cu toată sinceritatea.

— Trebuie atacat imediat, mi-a zis ea.

M-am arătat probabil mirat, căci a precizat :
— Trebuie mers direct la Berlin.

Rostea pe rusește : *Nado iti na Bierlin* cu o convingere profundă și cu un fel de certitudine inspirată.

Am regretat mereu de-atunci că, neputându-i-se încredința generalului de Gaulle, conducerea armatei franceze nu i-a fost încredințată mamei. Cred că statul-major răspunzător de breșa de la Sedan ar fi înghițit de la ea un perdaf să-i treacă pofta. Avea în cel mai înalt grad instinctul ofensivei, și acel dar extrem de rar de-a imprima energia și spiritul ei de inițiativă pînă și celor lipsiți cu totul de aceste însușiri. Rog să fiu crezut cînd afirm că mama nu era femeia care să rămînă inactivă în dosul liniei Maginot, cu flancul stîng complet descoperit.

I-am făgăduit să fac tot ce voi putea. Părea mulțumită și expresia de visare i-a revenit pe figură.

— Toate aceste avioane sînt descoperite, a observat ea. Ai fost întotdeauna sensibil la gît.

Nu m-am putut împiedica să remarc că, dacă tot ce risc cu Luftwaffe¹ e o angină, înseamnă că am noroc cu carul. A avut un ușor surîs protector și m-a privit cu ironie.

— N-ai să pățești nimic, mi-a zis ea liniștită.

Avea întipărită pe figură o expresie de încredere absolută, de certitudine. Ai fi zis că *știa*,

¹ Denumirea aviației germane în timpul celui de-al doilea război mondial.

că încheiase un pact cu Destinul, și că, în schimbul vieții ei ratate, i se oferiseră anumite garanții, i se făcuseră anumite promisiuni. Și eu eram convins de asta, dar cum această cunoaștere tainică, suprimând riscul, îmi răpea orice posibilitate de-a evolua eroic în toiul primejdiilor, cum ea mă paraliza într-un fel și pe mine și primejdia, faptul mă enerva și mă irita.

— Nici un aviator din zece nu va apuca sfârșitul acestui război, i-am spus eu.

M-a privit o clipă cu o lipsă de înțelegere înfiorată, buzele au început să-i tremure și s-a pus pe plîns. I-am luat mîna. Făceam rareori acest gest cu ea : nu-l puteam face decît cu femeile.

— N-o să pățești nimic, a rostit ea, de data asta pe-un ton rugător.

— N-o să pătesc nimic, mamă. Îți făgăduiesc. A șovăit. O luptă interioară se dădea în ea și i se oglindea pe față. Apoi a făcut o concesie.

— Ai să fii poate rănit la picior, a spus ea. Încerca să cadă la învoială. Totuși, sub cerul acela funerar al chiparoșilor și-al stîncilor albe, era greu să nu simți prezența celui mai vechi destin al omului, cel care nu ia parte la tragedia lui. Dar avînd înaintea ochilor chipul acela înspăimîntat, ascultînd-o pe acea biată femeie care încerca să se tîrguiască cu zeii, mi-era și mai greu să cred că aceștia ar putea fi mai puțin accesibili la milă decît șoferul Rinaldi, mai puțin înțelegători decît negustorii de usturoi și salate din Piața Buffa, că n-ar fi și ei un pic mediteraneeni. Undeva, în jurul nostru, o mîna cinstită

ținea talgerul balanței, și măsura finală nu putea fi decît cea dreaptă, zeii n-aveau să joace inima unei mame cu zaruri măsluite. Tot acest pămînt provensal se porni să cînte deodată în jurul meu cu țîrîitul lui de greier și, fără pic de îndoială în glas, am spus :

— N-ai nici o grijă, mamă. Ne-am înțeles. N-o să pățesc nimic.

Ghinionul a făcut ca, în clipa cînd ne îndreptam spre taxi, să ne întîlnim cu șeful diviziei de pilotaj, căpitanul Moulignat. L-am salutat, explicîndu-i mamei că e comandantul unității mele. Ce imprudență ! Într-o secundă, mama a deschis portiera și, apucînd un jambon, o sticlă de vin și două salamuri, mai înainte ca eu să fi avut timpul să fac un gest, l-a și ajuns pe căpitan, oferindu-i drept tribut prețioasele alimente, cu cîteva cuvinte de rigoare. Am crezut că intru în pămînt de rușine. Nu mai e nevoie să spun că mă hrăneam pe-atunci cu multe iluzii, căci dacă s-ar putea intra în pămînt de rușine, omenirea ar fi de mult o simplă amintire. Căpitanul mi-a aruncat o privire mirată și am răspuns printr-o expresie de-o atare elocvență, că ofițerul, ca un adevărat absolvent al Școlii militare Saint-Cyr ce era, n-a avut nici o șovăială. I-a mulțumit mamei politicoș, și deoarece aceasta, după ce mi-a aruncat o privire zdrobitoare, se îndrepta spre taxi, a ajutat-o să se urce în mașină și a salutat-o cu mîna la chipiu. Mama i-a mulțumit cu gravitate, printr-un regesc gest al capului, și s-a instalat triumfătoare pe perne ; și eram sigur că trage zgomotos aerul pe nări,

cu satisfacție, făcînd o dată în plus dovada că știe cum trebuie să se poarte, lucru de care eu, fiul ei, aveam cutezanța uneori să mă îndoiesc. Taxi-ul se puse în mișcare și fața i se schimbă ; păru deodată că se prăbușește ; lipită de geam, se întoarse spre mine cu spaimă, încercă să-mi strige ceva ce n-am putut înțelege și, în cele din urmă, neștiind cum să mă facă să pricep de la distanță ce vrea să-mi spună, schiță spre mine semnul crucii.

Trebuie să menționcz aci un episod important din viața mea, pe care l-am omis intenționat, încercînd cu naivitate să-mi fur singur căciula. E o bună bucată de timp de cînd încerc să sar pe deasupra fără să-l ating, pentru că-mi face încă foarte rău : nu s-au scurs decît douăzeci de ani de-atunci. Cu cîteva luni înainte de război m-am îndrăgostit de-o tînră ungueroaică care locuia la Hotel-Pensiune Mermonts. Urma să ne căsătorim. Ca să spun ceva de ea, Ilona avea părul negru și niște ochi mari cenușii. A plecat la Budapesta să-și vadă familia, războiul ne-a despărțit, a fost încă o înfrîngere, și asta-i tot. Știu că mă abat de la toate regulile genului prin faptul că nu dau acestui episod locul pe care-l merită, dar e încă mult prea recent și, chiar pentru a scrie aceste rînduri, a trebuit să mă folosesc de prilejul oferit de-o otită de care sufăr în clipa de față și să profit de-o suferință penibilă, dar, din fericire, de ordin pur fizic, care îmi slujește de anesteziic și-mi îngăduie să ating rana.

Escadra de antrenament din care făceam parte a fost transferată la Bordeaux-Mérignac și-mi petreceam cinci-șase ore pe zi în aer ca instructor de zbor pe Potez-540. Am fost repede făcut sergent, solda era satisfăcătoare, Franța rezista și împărtășeam opinia generală a camarazilor mei, că trebuie să profit de viață și să am răbdare, de vreme ce războiul nu durează o veșnicie. Aveam o cameră în oraș și trei pijamale de mătase de care eram foarte mîndru. Ele reprezentau în ochii mei viața în stil mare și-mi dădeau impresia unui progres favorabil al carierei mele de om de lume ; o colegă de la Facultatea de drept le furase special pentru mine, după incendiul unui mare magazin unde logodnicul ei era funcționar. Raporturile mele cu Marguerite erau pur platonice, așa că morala fusese cu scrupulozitate respectată în această împrejurare. Pijamalele erau ușor pîrlite și au mirosit pînă la urmă a pește afumat, dar nu poți să ai totul. Am putut, de asemenea, să-mi ofer din cînd în cînd cîte-o cutie de țigări de foi, pe care izbuteam acum să le suport fără să-mi facă greață, ceea ce-mi da multă încredere în mine, dovedindu-mi că sînt într-adevăr pe cale să devin pe deplin bărbat. Într-un cuvînt, viața mea lua o întorsătură favorabilă. Am avut totuși în perioada aceea un accident de avion destul de neplăcut, care era cît pe-aci să mă coste nasul, fapt cu care mi-ar fi venit anevoie să mă

împac. A fost, firește, din vina polonezilor. Militarii polonezi nu erau pe-atunci prea populari în Franța : erau disprețuiți un pic pentru că pierduseră războiul. Se lăsaseră snopiți în bătăie și nu li se ținea ascuns ceea ce se gîndea despre ei. În plus, începuse să bîntuie, ca în toate organismele sociale bolnave, așa-numita „spionită“, și de cîte ori un soldat polonez își aprindea o țigară, era îndată acuzat că face semne luminoase dușmanului. Deoarece cunoșteam la perfecție limba polonă, am fost folosit ca interpret în cursul zborurilor cu dublă comandă, care aveau scopul să familiarizeze echipele poloneze cu materialul nostru de zbor. În picioare între cei doi piloți, traduceam sfaturile și ordinele instructorului francez. Rezultatul acestei originale concepții de muncă aeriană nu s-a lăsat așteptat. În momentul aterizării, pilotul polonez întîrziind prea mult să ia contact cu terenul, monitorul mi-a strigat cu o urmă de spaimă :

— Spune-i bouului ăsta că ne facem praf. Să accelereze !

Am tradus imediat. Pot să afirm, cu conștiința împăcată, că n-am pierdut o secundă pentru a spune :

— *Prosze dodac gazu bo za chwile zawalimy sie w drzewa na koncu lotniska !*

Cînd m-am trezit din leșin, sîngele îmi șiroia pe față, infirmierii se aplecau asupra noastră, și adjutantul-șef polonez, într-o stare extrem de jalnică, dar la fel de politicoasă, încerca să se spri-

jine într-un cot și să se scuze față de pilotul francez :

— *Za późno mi pan przytlumaczył!*

— Zice că... am bînguit eu.

Sergentul-șef, într-un hal fără de hal și el, mai avu timpul să ne sufle :

— Rahat ! înainte de-a leșina.

Am tradus fidel, după care, cu datoria împlinită, m-am cufundat în neant. Nasul meu era ferfeniță, dar la infirmerie s-a apreciat că stricăciunile interne nu sînt prea grave. Fapt asupra căruia s-au înșelat. Am suferit de nas timp de patru ani, și a trebuit să ascund starea în care mă aflam și migrenele înfiorătoare care mă chinuiau fără răgaz, ca să nu fiu scos din cadrele personalului de zbor. Abia în 1944 mi-a fost nasul pe deplin refăcut într-un spital al R.A.F.¹-ului. Nu mai este incomparabila capodoperă care a fost înainte, dar face față, și am toate motivele să cred că va dura atît cît e necesar.

În afara orelor mele de zbor ca navigator, mitralior și aruncător de bombe, camarazii îmi încredințau adeseori maneta de comandă, făcînd astfel, în medie, o oră de pilotaj pe zi. Aceste ore prețioase n-aveau, din păcate, nici o existență oficială, neputînd măcar figura în carnetul meu de zbor. Am ținut așadar un al doilea carnet, clandestin, legalizînd cu scrupulozitate fiecare pagină cu ștampila escadrilei, mulțumită

¹ *Royal Air Force*, denumirea forțelor aeriene britanice.

bunăvoinței șefului de birou. Eram convins că, după primele pierderi suferite în război, regulamentul va fi mai blînd și că orele mele clandestine, o bună și plină sută de ore, îmi vor îngădui să fiu transformat în pilot de luptă.

La 4 aprilie 1940, cu numai cîteva săptămîni deci înainte de ofensiva germană, în timp ce fumam liniștit o țigară pe aerodrom, un planton mi-a întins o telegramă : „Mama grav bolnavă. Vino imediat.“

Am rămas pironit, cu țigara în gură, în vesta mea de piele, cu șapca trasă pe ochi, cu înfățișarea-mi dură, cu mîinile în buzunare, în timp ce pămîntul întreg devenea un deșert. De asta îmi amintesc în special acum : o senzație stranie, ca și cum locurile cele mai familiare, pămîntul, casele și toate certitudinile deveniseră în jurul meu o planetă necunoscută, în care nu mai puseseam niciodată piciorul. Tot sistemul meu de măsuri și greutăți se năruia dintr-o dată. În zadar îmi spuneam că frumoasele povești de dragoste sfîrșesc întotdeauna rău, am crezut, în ciuda a toate astea, că și a mea va sfîrși prost, dar nu înainte de-a se face dreptate. Ca mama să poată muri înainte de-a avea timpul să mă arunc pe talgerul balanței spre a o îndrepta, spre a restabili echilibrul și a demonstra astfel limpede, neîndoielnic, onorabilitatea lumii, spre a sta mărturie a existenței unei intenții cinstite și tainice în sînul lucrurilor, îmi apărea ca o negare a celei mai umile, a celei mai elementare demnități umane, ca o interdicție de-a respira. Cred că nu mai e nevoie să insist pe lîngă citi-

tori asupra extremei tinereți de care dădea dovadă o asemenea atitudine. Sînt, azi, un om cu experiență. N-am nevoie să spun mai mult, s-a înțeles.

Mi-au trebuit patruzeci și opt de ore ca să ajung la Nisa, cu trenul rezervat învoștilor. Moralul acestui tren albastru ca cerul era dintre cele mai coborîte. Anglia era vinovată, ea ne băgase în toată ciorba asta, în care aveam să ne cufundăm pînă la fund, Hitler nu era un tip chiar așa de rău, un neînțeles, cu care ar fi trebuit să se stea de vorbă, dar exista totuși un punct luminos pe firmament : se descoperise un nou medicament care vindeca blenoragia în cîteva zile

Cu toate acestea, nu eram nicidecum disperat. N-am devenit așa nici pînă în ziua de azi. Îmi dau numai ifose. Cel mai mare efort din viața mea a fost întotdeauna acela de-a ajunge o dată în stare de completă deznădejde. Nu e nimic de făcut. Există întotdeauna în mine ceva care continuă să zîmbească.

Am sosit la Nisa cu noaptea-n cap și am dat fuga la Mermonts. Am urcat la etajul șapte și am bătut la ușă. Mama locuia în cea mai mică cameră a hotelului : îi stăteau la inimă interesele patronului. Am intrat. Camera minusculă, triunghiulară, avea un aspect de orînduială și de încăpere nelocuită care mă îngrozi complet. Am dat fuga jos, am trezit-o pe portăreasă și-am aflat că mama fusese transportată la clinica Saint-Antoine. M-am aruncat într-un taxi.

Infirmierele mi-au spus mai târziu, că, văzându-mă intrînd, au jurat că e vorba de-un atac cu arma în mînă.

Capul mamei era înfundat în perne, chipul îi era scobit, neliniștit și buimac. Am sărutat-o și m-am așezat pe marginea patului. Eram cu trăsă pe ochi : aveam nevoie de această carapace. Mi s-a întîmplat în timpul acestei permisii să morfolesc ore întregi un chiștoc între buze : aveam nevoie să mă adun în jurul a ceva. Pe mescioara de la căpătîiul ei, la vedere, în cutiuța violetă — medalia de argint gravată cu numele meu, pe care-o cîștigasem la campionatul de ping-pong, în 1932. Am stat așa o oră, două fără să ne vorbim. Apoi m-a rugat să ridic perdelele. Am ridicat perdelele. Am șovăit o clipă și apoi am înălțat ochii spre cer, ca s-o scutesc să mi-o ceară ea. Am rămas așa o bună bucată de vreme, cu ochii în lumină. Era cam tot ce puteam să fac pentru ea. Am stat așa, toți trei, în tăcere. N-aveam nevoie să mă întorc spre ea ca să știu că plînge. Și nici nu eram sigur că despre mine e vorba. Apoi m-am așezat în fotoliu în fața patului. Am trăit în acel fotoliu patruzeci și opt de ore. Am stat aproape tot timpul cu șapca pe cap, cu vesta pe umeri și cu chiștocul în gură : simțeam nevoia de prietenie. La un moment dat, m-a întrebat dacă am vreo știre de la unguroaica mea, Ilona. I-am spus că nu.

— Ai nevoie de-o femeie alături de tine, a zis ea cu convingere.

I-am spus că toți oamenii sînt în aceeași situație.

— Va fi mai greu pentru tine decît pentru alții, a zis ea.

Am jucat puțin belotă. Fuma la fel de mult, dar mi-a spus că medicii nu-i mai interzic țigările. Nu mai avea, evident, de ce să bage de seamă. Fuma privindu-mă cu atenție, și știam bine că ticluiește un plan. Dar nici pe departe nu bănuiam ce era pe cale să combine. Căci sînt convins : atunci i-a venit pentru prima oară năstrușnica idee. Percepeam clar în privirea ei o expresie de șiretenie, și știam bine că-i umblă o idee prin cap, dar nu puteam într-adevăr bănuii, chiar cunoscînd-o așa cum o cunoșteam, că ar putea merge atît de departe. Am stat puțin de vorbă cu doctorul : era plin de încredere. Putea s-o mai ducă vreo cîțiva ani. „Diabetul, știți...“, îmi zise el, cu un aer doct. A treia zi, pe seară, am plecat să iau masa la Masséna, unde am dat peste un mynheer olandez, care pleca cu avionul în Africa de Sud să se „pună la adăpost de invazia germană care se pregătea“. Fără nici o provocare din partea mea, încrezător fără îndoială în uniforma mea de aviator, m-a întrebat dacă i-aș putea face cunoștință cu vreo femeie. Cînd mă gîndesc cît de mulți oameni, în decursul vieții mele, mi-au făcut aceeași rugămintă, găsesc că e îndeajuns de neliniștitor. Am crezut totuși întotdeauna că am o figură de om distins. I-am răspuns că nu sînt în formă în seara aceea. M-a înștiințat că și-a și transferat întreaga avere în Africa de Sud

și am plecat să sărbătorim vestea cea bună la „Chat Noir“. Mynheer-ul știa să tragă la măsea, nu glumă ; în ce mă privește, n-am putut nicio dată să sufăr alcoolul, dar știu să mă domin. Am băut așadar o sticlă de *whisky* amîndoi, după care am trecut la coniac. În scurtă vreme s-a răspîndit zvonul în cabaret că aș fi primul „as“ francez al războiului și vreo doi-trei vechi combatanți din primul război au venit să-mi solicite onoarea de a-mi strînge mîna. Deosebit de măgulit că am fost recunoscut, am distribuit autografe, am strîns mîini și am acceptat încă un rînd, și încă un rînd de băutură. Mynheer-ul m-a prezentat unei vechi prietene de-a lui cu care abia făcuse cunoștință. Am avut o dată mai mult prilejul să-mi dau seama de ce prestigiu se bucura uniforma de aviator în ochii populației muncitoare din dosul frontului. Micuța mi-a oferit să lucreze pentru mine cît vor dura ostilitățile, urmîndu-mă din garnizoană în garnizoană, la nevoie. M-a asigurat că poate să facă dragoste pînă și de douăzeci de ori pe zi. M-am simțit deprimat și am acuzat-o că nu pentru mine vrea să facă toate astea, ci pentru Armata Aerului în general. I-am spus că împinge prea departe patriotismul și că voiam să fiu iubit pentru mine, nu pentru uniforma mea. Mynheer-ul a dat șampania pe gît și s-a oferit să binecuvînteze unirea noastră punînd, ca să zic așa, prima piatră. Patronul mi-a adus lista de bucate să-i dau un autograf și tocmai mă executam, cînd am simțit o privire batjocoritoare ațintită asupra mea. Individul nu purta

vestă de piele, n-avea nici un fel de farafastîcuri pe piept, dar poseda totuși Crucea de război cu stea, ceea ce nu era puțin lucru pe vremea aceea pentru un infanterist. M-am potolit un pic. Mynheer-ul s-a arătat dispus să urce în cameră cu logodnica mea, care m-a pus să jur că o s-o aștept a doua zi la „Cintra“. O șapcă cu aripi de aur, o vestă de piele, o mustră de om dur, și iată-te cu viitorul asigurat. Aveam o durere de cap înfiorătoare, nasul mi-atârna un kilogram ; am părăsit localul și m-am afundat în noapte. printre miile de cizme multicolore din Piața de flori.

A doua zi, a treia zi, așa cum am aflat după aceea, micuța supusă a așteptat de la șase seara pînă la două noaptea în barul „Cintra“ să-i vină subofițerul aviator.

Mi se întîmplă și azi să mă întreb dacă n-am trecut, fără să știu, pe lîngă cea mai mare dragoste din viața mea.

Peste cîteva zile, am citit numele bunului mynheer printre victimele unei catastrofe aeriene în regiunea Johannesburg, dovadă că n-ajungi niciodată să-ți pui averea la adăpost.

Permisia mea expira. Am mai petrecut o noapte în fotoliu la clinica Saint-Antoine, și dimineața, cu perdelele pe jumătate ridicate, m-am apropiat de mama să-mi iau rămas-bun.

Nu prea știu cum să descriu această despărțire. Cuvintele sînt neputincioase. Dar am făcut față cu bravură. Mi-am amintit perfect ce mă învățase ea despre felul cum trebuie să te porți cu femeile. Erau douăzeci și șase de ani de cînd

mama trăia fără bărbat și, plecînd, poate pentru totdeauna, țineam mult mai mult sîi las imaginea unui bărbat decît aceea a unui fiu.

— La revedere...

Am sărutat-o pe-un obraz zîmbind. Cît m-a costat acel zîmbet numai ea putea să știe, care zîmbea la rîndul ei.

— Trebuie să vă căsătoriți cînd se întoarce, a zis ea. Este exact ceea ce-ți trebuie. E foarte frumoasă.

Se întreba probabil ce se va întîmpla cu mine fără o femeie alături. Avea dreptate : nu m-am obișnuit niciodată.

— Ai vreo fotografie a ei ?

— Iat-o.

— Crezi că familia ei are bani ?

— Habar n-am.

— Cînd s-a dus la concertul dirijat de Bruno Walter, la Cannes, n-a luat autocarul. A luat taxi-ul. Familia ei trebuie să aibă mulți bani.

— Mi-e egal, mamă. Mi-e perfect egal.

— Ca diplomat trebuie să primești. Ai nevoie de servitori, de toalete. Părinții ei trebuie să înțeleagă.

Am luat-o de mîină.

— Mamă, am zis. Mamă.

— Fii liniștit, am să le spun toate acestea părinților ei, cu tact.

— Mamă, zău așa...

— Mai ales să nu-mi porți mie de grijă. Sînt o gloabă bătrîină : am ținut pînă acum, o să mai țin un pic. Scoate chipiul...

L-am scos. Mi-a făcut, cu mâna ei, pe frunte, semnul crucii.

— *Blagoslavleaiu tibia*. Te binecuvântează.

Mama era evreică. Dar n-avea importanță. Trebuie să te exprimi bine. În ce limbă, nu contează.

M-am îndreptat spre ușă. Ne-am mai privit o dată zîmbind.

Mă simțeam pe deplin liniștit acum.

Ceva din curajul ei trecuse în mine și a rămas acolo pentru totdeauna. Pînă în ziua de azi, voința și curajul ei continuă să dăinuie în mine, îngreunîndu-mi serios viața, pentru că mă împiedică să pierd speranța.

PARTEA A TREIA

CAPITOLUL XXX

Idea că Franța ar putea să piardă războiul nu mi-a trecut niciodată prin cap. Știam bine că-l pierdusem o dată, în 1870, dar pe-atunci încă nu mă născusem, și nici mama. Era altceva.

La 13 iunie 1940, atunci când frontul se prăbușea în toate părțile, înapoiindu-mă dintr-o misiune de escortare într-un Bloch-210, am fost rănit de-o schijă pe aerodromul din Tours, în cursul unui bombardament. Rana era ușoară și am lăsat schija în pulpă : parcă și vedeam mîndria cu care mama urma s-o pipăie, la prima permisie. O mai am și azi în pulpă. E drept că acum aș putea la fel de bine să mi-o scot.

Succesele fulgerătoare ale ofensivei germane n-au avut nici un efect asupra mea. Mai văzusem ceva similar în 1914—1918. Noi, francezii, fapt binecunoscut, redevenim totdeauna stăpîni pe noi în ultima clipă. Tancurile lui Guderian, înaintînd vijelios prin spărtura de la Sedan, mă făceau să mor de rîs, și mă gîndeam la statul nostru major cum își freacă bucuros mîinile, vă-

zînd cum planul lui magistral se realizează punct cu punct, și pe nemțaloii ăia greoi și bădărani căzînd o dată în plus în cursă. Cred că pînă și sîngele din mine căra cu el o încredere nestrămutată în soarta patriei, care trebuie să-mi fi venit de la strămoșii mei tătari și evrei. Șefii mei militari la Bordeaux-Mérignac trebuie să-și fi dat repede seama de aceste calități atavice de fidelitate față de tradițiile noastre și de orbire, și m-au desemnat să fac parte dintr-unul din cele trei echipaje de vigilență însărcinate să patruleze pe deasupra cartierelor muncitorești din Bordeaux. Se punea problema, ni s-a explicat în mod confidențial, să asigurăm protecția mareașalului Pétain și a generalului Weygand, care erau hotărîți să continue lupta, contra unei a cincea coloane comuniste care ar căuta chipurile să pună mîna pe putere și să trateze cu Hitler. Nu sînt singurul martor, după cum n-am fost singurul înșelat de această vicleană infamie: brigăzi de elevi-ofițeri, printre care se afla și Christian Fouchet, azi ambasadorul nostru în Danemarca, fuseseră plasate la răspîntiile orașului spre a asigura protecția augustului moșneag contra defetiștilor și celor care doreau să pactizeze cu dușmanul. Rămîn totuși convinși că această manevră abilă a fost opera unor eșaloane subalterne, și că acestea au comis-o spontan, în entuziasmul patriotic și politic al momentului. Am efectuat așadar patrulări aeriene la mică altitudine deasupra Bordeaux-ului, cu mitralierele încărcate, gata să mă năpustesc asupra oricărei mulțimi care mi-ar fi fost semna-

lată. Aș fi făcut-o fără să șovăi și fără să bănuiesc o secundă că a cincea coloană, ale cărei planuri aveau sarcina să le dejucăm, câștigase partida, că ea nu era a celor care mergeau sub cerul liber cu drapelele desfășurate, ci că se strecurase cu viclenie în suflete, voințe și conștiințe. Eram funciарmente incapabil să-mi închipui că un șef ajuns în primele rînduri ale celei mai vechi și mai glorioase armate din lume se poate dovedi dintr-o dată un defetist, un suflet lipsit de energie, sau chiar un intrigant gata să pună propriile dușmăanii, pizme și patimi politice mai presus de soarta patriei. Afacerea Dreyfus nu mă învățase nimic în privința asta: mai întîi, Esterhazy nu era cu-adevărat francez, era un naturalizat, și apoi, era vorba de-a dezonora un evreu, și oricine știe că, în asemenea cazuri, toate mijloacele sînt îngăduite: șefii noștri militari de pe vremea afacerii Dreyfus crezuseră că procedează bine. Pe scurt, mi-am păstrat pînă la capăt credința neatinsă și fără îndoială că nici azi nu m-am schimbat prea mult în privința asta: modul în care a trebuit să ne luăm tăl-pășița la Dien-Bien-Fu, anumite mîrșăvii pe marginea războiului din Algeria mă lasă buimac. La fiecare înaintare a inamicului, la fiecare prăbușire a frontului, zîmbeam așadar pe sub mustață și așteptam neașteptata răsturnare, riposta fulgerătoare, acel ironic și uluitor „Atît ți-a fost!” al strategilor noștri — luptători nevoie mare. Această incapacitate atavică de a deznădăjdui, pe care-o port în mine ca pe-o infirmitate contra căreia nu pot să fac nimic,

lua pînă la urmă aparența unei fericite și congenitale imbecilități, comparabilă întrucîtva cu cea care îmboldise odinioară reptilele fără plămîni să iasă tîrîndu-se din oceanul original, aducîndu-le în situația nu numai să respire, dar și să devină într-o zi acel prim grăunte al omenirii pe care-o vedem azi mișunînd în jurul nostru. Eram un prost și așa am rămas — prost cînd ucid, prost cînd trăiesc, prost cînd sper, prost cînd izbîndesc. Cu cît situația militară devenea mai gravă, cu-atît prostia mea se înverșuna să nu vadă în ea decît un prilej pe măsura noastră, și așteptam ca geniul patriei să ia deodată întruchiparea unui conducător, după cele mai bune tradiții franceze. Am avut întotdeauna tendința să iau *ad literam* frumoasele basme despre el însuși pe care omul și le-a povestit în momentele lui de inspirație, și Franța, în privința asta, n-a fost niciodată lipsită de inspirație. Talentul strălucit al mamei mele cînd era vorba să aibă încredere, să continue a crede și a spera, se trezea deodată în mine, ridicîndu-se chiar la înălțimi nebănuite. Am crezut rînd pe rînd în toți conducătorii noștri și în fiecare recunoșteam omul providențial. Iar cînd, unul după altul, dispăreau în dosul scenei sau acceptau înfrîngerea, nu mă descurajam cîtuși de puțin și nu pierdeam de fel încrederea în generalii noștri; înlocuiam, pur și simplu, un general cu altul. N-am încetat, pînă la sfîrșit, să mă tîrguiesc, într-una tras pe sfoară, într-una în situația de ofertant, și ori de cîte ori vreo mărime dădea chix, treceam la următoarea, cu o în-

credere de două ori mai mare. Am crezut deci, succesiv, în generalul Gamelin, în generalul Georges, în generalul Weygand — mi-amintesc cu ce emoție citeam descrierea pe care o agenție de presă o făcea cizmelor lui de antilopă și pantalonilor lui de piele, când, asumându-și comanda supremă, cobora scările Cartierului său general — am crezut în generalul Huntziger, în generalul Blanchard, în generalul Mittelhauser, în generalul Noguès, în amiralul Darlan și — mai e nevoie să spun? — în mareșalul Pétain. Așa am ajuns cum nu se poate mai firesc la generalul de Gaulle, cu degetul mic la vipușca pantalonului și fără a-mi lua vreodată mâna de la chipiu. Nu-i greu de închipuit ușurarea pe care am simțit-o când prostia mea congenitală și incapacitatea mea de a deznădăjdui au găsit deodată un șef adevărat și când din profunzimile prăpastiei, exact așa cum m-am așteptat, s-a ivit o extraordinară figură de conducător, care nu numai că s-a dovedit pe măsura evenimentelor, dar mai purta și-un nume cu-adevărat de pe la noi. Ori de câte ori mă găsesc în fața lui de Gaulle, simt că mama nu m-a înșelat și că știa totuși despre ce vorbește.

M-am hotărât deci să trec în Anglia, în tovărășia a trei camarazi, pe bordul unui avion Den-55, un tip de aparat cu totul nou, pe care nici unul dintre noi nu-l mai pilotase pînă atunci.

Aerodromul Bordeaux-Mérignac din zilele de 15, 16 și 17 iunie 1940 era cu siguranță unul din locurile cele mai ciudate ce mi-a fost dat

vreodată să frecventez. Din toate direcțiile, ne-numărate vehicule aeriene aterizau fără încetare pe pistă, umplînd terenul. Din tot felul de mașini, al căror tip și a căror întrebuințare nu le cunoșteam, se revărsau pe gazon pasageri nu mai puțin ciudați, dintre care unii păreau că au pus pur și simplu mîna pe cel dintîi mijloc de transport pe care l-au avut la dispoziție.

Terenul devenise un fel de retrospectivă a tot ce Armata Aerului numărase ca prototipuri timp de douăzeci de ani: pe patul morții, aviația franceză își revedea trecutul. Echipajele erau uneori și mai stranii decît avioanele. Am văzut un pilot din aviația marinei, cu una dintre cele mai frumoase Cruci de război ce poate fi admirată pe pieptul unui combatant, ieșind din carlinga avionului său de vînătoare cu o fetiță care-i dormea în brațe. Am văzut un sergent-pilot coborînd din Goéland-ul său cinci făpturi ce nu puteau fi decît cinci stimabile pensionare ale unui bordel din provincie. Am văzut, într-un Simoun, un sergent cu părul alb și o femeie în pantaloni, cu doi cîini, o pisică, un canar, un papagal, niște covoare făcute sul și un tablou de Hubert Robert rezemat de perete. Am văzut o familie de condiție bună, tată, mamă, două fete, cu valizele în mînă, întrebîndu-l pe pilot cît le cere să-i treacă în Spania, și *pater familias* era Cavalier al Legiunii de Onoare. Am văzut în special, și le voi avea înaintea ochilor cît voi trăi, fețele celor doi piloți de pe un Dewoitine-520 și de pe un Morane-406, întorși din ultimele lupte, cu aripile găurite de gloanțe, iar

unul dintre ei smulgându-și Crucea de război și aruncând-o la pământ. Am văzut, cred, treizeci de generali, în jurul turnului de observație, așteptând, așteptând. Am văzut tineri piloți urcând fără nici un ordin în avioane Bloch-151 și decolând fără muniții, cu singura speranță de-a se năpusti orbește asupra bombardierelor dușmane, pe care alarmele succesive le anunțau, dar care nu-și făceau de loc apariția. Și, în permanență, fauna de necrezut a aerului care fugea de naufragiul cerului și printre care avioanele Bloch-210, faimoasele sicrie zburătoare, păreau în special binevenite.

Dar cred că de scumpele mele avioane Potez-25 și de foștii lor piloți — pe care nu-i puteam vedea apropiindu-se fără să intonăm un mic cântec popular pe vremea aceea : „Bunicule, bunicule, ți-ai uitat calul“ — o să-mi amintesc cu cea mai mare prietenie. Acești bătrâni între patruzeci și cincizeci de ani, rezerviști cu toții, unii dintre ei foști combatanți în primul război mondial, fuseseră menținuți tot timpul războiului, cu toate insignele de piloți pe care le arborau cu mândrie, în funcții „umile“, la popotă, ca scriptologi, ca șefi de birou, în pofida promisiunilor, mereu reînnoite, dar niciodată respectate, că vor fi lăsați să se antreneze ca piloți. Acum, își luau revanșa. Erau vreo douăzeci la număr și, profitând de harababura generală, se puseseră pe treabă. Rechiziționând toate avioanele Potez-25 disponibile, privind cu indiferență toate semnele înfrîngerii care se îngrămădeau în jurul lor, s-au pus serios pe antrenament, acumulând ore de

zbor și efectuându-și liniștiți turele de pistă, ca niște pasageri care s-ar amuza făcînd cercuri în apă în timpul unui naufragiu, convinși, cu un optimism de neclintit, că vor ajunge la timp „pentru primele ciocniri“, după cum spuneau ei, cu un dispreț magnific pentru tot ce se petrecuse înainte de intrarea lor în luptă. Așa se face că, în vălmășagul acestui straniu Dunkerque aerian, într-o atmosferă apocaliptică, pe deasupra generalilor buimăciți, amestecați cu cea mai hibridă faună aeriană de pe glob, pe deasupra capetelor învinse, istețe sau deznădăjduite, avioanele Potez-25 ale „veteranilor“ continuau să zumzăie cu sîrguință, aterizînd și decolînd neîncetat, iar figurile radioase și hotărîte ale acestor rezistenți ai ultimei și primei ore răspundeau din carlingă la salaturile noastre prietenești. Erau Franța vinului și a mîniei înSORITE, cea care înmugurește, crește și renaște în fiecare anotimp prielnic, orice s-ar întîmpla. Se aflau printre ei birtași și muncitori, măcelari și agenți de asigurare, vagabonzi și traficanti, și chiar un popă. Dar aveau cu toții un lucru în comun, acolo unde știți.

În ziua cînd s-a prăbușit Franța stăteam rezemat cu spatele de-un hangar, privind cum se învîrtesc elicele avionului Den-55 care trebuia să ne ducă în Anglia. Mă gîndeam la cele șase pijamale de mătase pe care le lăsasem în camera din Bordeaux, o pierdere grozavă dacă te gîndești că la asta se adăuga Franța și mama, pe care urma, după toate probabilitățile, să n-o mai văd niciodată. Trei camarazi, sergenți ca

mine, ședeau alături, cu o privire impasibilă, cu revolverul încărcat la centură — ne aflam la mare depărtare de front, dar eram tineri, loviți în bărbăția noastră prin înfrîngerea suferită, și revolverele scoase din tocul lor și amenințătoare erau doar un simplu mijloc vizual de-a exprima ceea ce simțeam. Ne ajuta întrucîtva să ne punem la unison cu drama care se desfășura în jurul nostru și, totodată, să ne camuflăm și să ne compensăm sentimentul de neputință, de derută și de inutilitate. Nici unul dintre noi nu luase încă parte la luptă, și de Gaches, cu un glas ironic, tradusese cît se poate de bine biata noastră voință de-a ne da aere, de-a ne refugia într-o atitudine și de-a lua distanța cuvenită față de înfrîngere :

— E nițeluș ca și cum Corneille și Racine ar fi fost împiedicați să scrie, pentru a se susține apoi că Franța n-are poeți tragici.

Cu toată strădania depusă de-a nu mă gândi decît la pierderea pijamalelor de mătase, chipul mamei îmi apărea uneori printre toate celelalte lumini ale aceluia iunie fără nori. În zadar strîngeam atunci din fălci, ridicam bărbia și puneam mîna pe revolver : ochii mi se umpleau pe loc de lacrimi și mă uitam iute la soare spre a-i induce în eroare pe camarazi. Camaradul meu Belle-Gueule avea și el o problemă de ordin moral, pe care ne-o înfățișase : era pește în viața civilă, și femeia lui preferată „lucra“ într-o casă de toleranță din Bordeaux. Avea impresia că nu e corect cu ea plecînd de unul singur. Încercam să-i ridic moralul, explicîndu-i că fi-

delitatea față de patrie trebuie să treacă înaintea oricărei alte considerații și că, la rîndul meu, lăsam în urmă tot ce aveam mai scump. I-l dădeam ca exemplu pe cel de-al treilea camarad al nostru, Jean-Pierre, care nu șovăia să-și lase nevasta și trei copii pentru a continua lupta. Belle-Gueule a avut atunci o replică colosală, care ne-a închis gura la toți și care mă umple de umilință ori de cîte ori mi-aduc aminte de ea :

— Da, a zis el, dar voi nu faceți parte din drojdia societății, așa că nu sînteți obligați.

De Gaches urma să piloteze avionul. Avea trei sute de ore de zbor : o avere. Cu mustăcioara lui, cu uniforma excelent croită, cu aspectul lui rasat, era tînărul de familie bună prin excelență, și dădea, într-o anumită privință, hotărîrii noastre de a dezerta pentru a continua lupta consacrarea burgheziei catolice franceze.

După cum se vede, în afară de voința care ne stăpînea de-a nu ne recunoaște învinși, nu exista nimic comun între noi.

Dar sorbeam din tot ce ne despărțea o anumită exaltare și o încredere cu-atît mai mare în singura legătură care ne unea. Și-un asasin de-am fi avut printre noi, am fi văzut în asta dovada caracterului sfînt, exemplar, deasupra oricărei alte considerații, al misiunii noastre, dovada însăși a esențialei noastre fraternități.

De Gaches urcă în avion pentru a primi de la mecanic ultimele instrucțiuni cu privire la manipularea unui aparat pe care-l ignora total. Urma să facem un tur de încercare pentru a ne familiariza cu aparatele de bord, să aterizăm, să-l

lăsăm pe mecanic pe aerodrom și să decolăm din nou, cu destinația Anglia. De Gaches ne făcu semn din avion și începurăm să ne legăm centurile parașutei. Belle-Gueule și Jean-Pierre urcară primii: eu aveam dificultăți cu centura. Pusesem un picior pe scară, când am văzut pe cineva venind spre mine cu bicicleta, pedalînd cu toată viteza și gesticulînd. Am așteptat.

— Sergent, ești chemat în turnul de observație. O comunicare telefonică pentru dumneata. E urgent.

Am rămas stană de piatră. Ca în toiul naufragiului, când drumurile, liniile telegrafice, toate căile de comunicație se aflau în cel mai deplin haos, când comandanții nu mai aveau știri de la trupele lor și când orice urmă de organizare pierise sub năvala tancurilor și avioanelor germane, ca glasul mamei să-și fi putut croi drum pînă la mine, mi se părea aproape supranatural. Căci n-aveam nici o îndoială: mama era cea care mă chema. În momentul străpunerii de la Sedan și, mai tîrziu, când primele motociclete germane vizitau castelele de pe Loara, încercasem, mulțumită prieteniei unui sergent telefonist din turnul de observație, să-i transmit, la rîndul meu, un mesaj liniștitor, să-i amintesc de Joffre, de Pétain, de Foch și de toate celelalte nume sfinte de care ea îmi pomenise de-atîtea ori în clipe grele, când situația noastră materială mă umplea de neliniște sau când avea una din crizele ei de hipoglicemie. Dar mai exista pe-atunci ceva în telecomunica-

ții care aducea a ordine, consemnele erau încă respectate, și totuși n-am izbutit să-i vorbesc.

Î-am strigat lui de Gaches să facă turul de încercare fără mine și să revină pentru a mă lua din fața hangarului ; am împrumutat apoi bicicleta de la caporal și-am început să pedalez.

Eram la câțiva metri de turnul de observație când Den-ul s-a lansat pe pista de decolare. Am coborât de pe bicicletă și, înainte de-a intra, am aruncat o privire distrată avionului. Den-ul era la vreo douăzeci de metri de pământ. S-a oprit parcă o clipă suspendat în aer, a șovăit, s-a cabrat vertical, s-a învîrtit pe-o aripă, a venit în picaj, și s-a prăbușit la pământ, explodînd. Am privit o fracțiune de secundă coloana de fum negru pe care aveam, ulterior, s-o văd de-atîtea ori deasupra avioanelor prăbușite. Am trăit atunci prima din arsurile acelei stranii și totale singurătăți cu care peste o sută de camarazi căzuți aveau mai tîrziu să mă stigmatizeze, lăsîndu-mă pînă la urmă în viață cu acel aer absent care mi-e, pare-se, propriu. Încet-încet, în decursul celor patru ani de pilotaj, vidul a devenit pentru mine tot ce cunosc azi mai populat. Toate noile prietenii pe care am încercat să le leg de la război încoace n-au izbutit decît să mă facă și mai sensibil la această absență care dăinuie în jurul meu. Uneori le-am uitat chipurile, rîsetele și glasurile li s-au îndepărtat, dar chiar ceea ce am uitat din ei face vidul să-mi pară și mai frățesc. Cerul, oceanul, plaja Big Sur pustie pînă la orizont : aleg întotdeauna pentru a colinda pe pământ meleagurile unde e destul loc pentru toți

cei care nu mai sînt. Caut la nesfîrșit să populez această absență cu animale, cu păsări, și ori de cîte ori vreo focă se aruncă din înaltul stîncii și înoată spre țarm, sau cînd cormoranii și rîndunicile mării strîng puțin cercul în jurul meu, nevoia mea de prietenie și companie se amăgește cu o speranță ridicolă și imposibilă, și nu mă pot opri să zîmbesc și să întind mîna.

Mi-am făcut loc printre cei douăzeci-treizeci de generali care se roteau, ca niște bîtlani, în jurul turnului de observație și-am intrat în Centrală.

Centrala telefonică din Mérignac era pe vremea aceea, împreună cu aceea a orașului Bordeaux propriu-zis, ultima suflare a țării. Din Bordeaux porneau mesajele lui Churchill, care venise într-un suflet să împiedice armistițiul, ale generalilor care încercau să se orienteze asupra amploarei înfrîngerii, ale ziariștilor și ambasadurilor din întreaga lume care urmaseră guvernul în retragere. În momentul de față, totul era mai mult sau mai puțin terminat, liniile telefonice devenind ciudat de tăcute, și pe tot teritoriul, în armata fărîmițată, responsabilitatea hotărîrilor în unitățile încercuite coborînd la nivelul companiei și uneori al grupei, nu mai erau ordine de dat, în timp ce ultimele zvîrcoliri ale agoniei se manifestau în eroismul tăcut și tragic al cîtorva, în ciocniri de cîteva ore sau minute, unu contra o sută, ce nu pot fi urmărite pe-o hartă și nu sînt consemnate în nici un raport.

L-am găsit pe prietenul meu, sergentul Dufour, instalat în Centrală, a cărei permanență o asigura de douăzeci și patru de ore, cu fața îmbrobonată de sudoare, acea sudoare de iunie care curgea și din porii patriei. Cu fruntea lui de om încăpățânat, cu un chiștoc stins în gură, cu o figură care părea ea însăși deosebit de furioasă și ciudată, trebuie să fi avut, sînt sigur, aceeași înfățișare obraznică și batjocoritoare în clipa cînd a căzut în maquis, trei ani mai tîrziu, străpuns de gloanțele dușmanului.

Cînd, cu zece zile înainte, încercasem să obțin de la el o comunicare telefonică cu mama, îmi răspunsese, cu o grimasă plină de cinism, „că n-am ajuns încă pînă acolo și că situația nu justifică o măsură atît de extremă“. Acum mă chemase el, și acest simplu fapt era mai grăitor în ce privește situația decît toate zvonurile despre armistițiul care circulau. Se uita la mine, cu tunica boțită, descheiat la pantalon, indignarea, disprețul și nesupunerea fiind evidente și după felul cum stătea căscată deschizătura pantalonului, cu acea frunte dreaptă brăzdată de trei linii horizontale — trăsături de neuitat, pe care mi le-am însușit cu cincisprezece ani mai tîrziu, cînd am căutat să-i dau un chip lui Morel din romanul meu *Rădăcinile cerului*, omul care nu știe ce e disperarea. Se uita la mine, cu o cască la ureche. Parcă asculta muzică, cu o anumită delectare. Am așteptat, în timp ce mă privea, și sub pleoapele-i umflate de insomnie mai era încă destul loc pentru o scînteie de voieșie. Mă întrebam care-o fi convorbirea pe care a sur-

prins-o. Poate a comandantului-șef cu elementele lui avansate? Dar am fost repede lămurit.

— Brossard pleacă să se bată în Anglia, mi-a spus el. I-am obținut o convorbire de adio cu soția lui. Nu ți-ai schimbat părerea?

Am dat din cap că nu. A avut un gest de aprobare și astfel am aflat că sergentul Dufour, de câteva ore, bloca toate liniile telefonice, pentru a îngădui unora, dintre cei care refuzau să se supună și plecau să continue lupta, să schimbe un ultim strigăt de tandrețe și curaj cu cei pe care-i părăseau neîndoielnic pentru totdeauna.

Nu le port pică oamenilor înfrîngerii și ai armistițiului din 1940. Îi înțeleg foarte bine pe cei care au refuzat să-l urmeze pe de Gaulle. Erau prea bine instalați în fotoliul lor, pe care-l numeau condiția umană. Învățaseră și predicau „cumințenia“, această licoare înveninată pe care obișnuința de-a trăi ne-o toarnă puțin câte puțin pe gât, cu gustul ei dulceag de umilință, renunțare și acceptare. Literați, gânditori, visători, subtili, cultivați, sceptici, născuți în belșug, bine educați, îndrăgostiți la nebunie de oameni, în fond de ei înșiși, știuseră întotdeauna că omul este o ispită imposibilă, întâmpinînd așadar victoria lui Hitler ca pe-un lucru de la sine înțeles. Învederatei noastre sclavii biologice și metafizice acceptaseră să-i dea o prelungire politică și socială. Am să merg chiar mai departe, fără a încerca să insult pe nimeni: aveau *dreptate*, și acest singur lucru ar fi fost de ajuns să-i pună în gardă. Aveau dreptate în sens de îndemînare, de prudență, de respingere a aventurii,

de scăpare cu fața curată dintr-o încurcătură — în sensul care l-ar fi scutit pe Iisus să moară pe cruce, pe Van Gogh să picteze, pe Morel al meu să-și apere elefanții, pe francezi să fie împușcați, și care ar fi unit în același neant, împiedicându-le să ia ființă, catedralele și muzeele, imperiile și civilizațiile.

Și nu mai e nevoie să spun că n-aveau despre Franța ideea naivă pe care și-o făurise mama mea. Nu le pot purta pică unor oameni care, nefiind născuți la marginea stepei rusești dintr-un amestec de sânge evreesc, căzăcesc și tătăresc, aveau despre Franța o imagine mult mai potolită și mult mai măsurată.

Cîteva clipe mai tîrziu, ascultam glasul mamei mele la telefon. Sînt incapabil să transcriu aici ce ne-am spus. A fost un șir de urlete, de cuvinte, de hohote de plîns, ceva ce nu ține de limbajul articulat. Am avut întotdeauna, de atunci, impresia că înțeleg animalele. Cînd, în noaptea africană, auzeam glasul animalelor, simțeam adesea o strîngere de inimă cînd recunoșteam în el glasul durerii, al groazei, al sfîșierii și, de la acea convorbire telefonică, în toate pădurile din lume am putut întotdeauna să recunosc glasul femeii care și-a pierdut puiul.

Primul cuvînt articulat, burlesc, împrumutat din cel mai umil vocabular cazon, a fost și cel de pe urmă. În timp ce se așternuse tăcerea, și dura, fără cea mai mică zbîrnîială a firelor, o tăcere care părea să fi cuprins țara întreagă, am auzit deodată un glas ridicol hohotind din depărtare :

— Le vine lor rîndul !

Acest ultim strigăt năîng al celui mai elementar, celui mai naiv curaj omenesc, a intrat în sufletul meu și a rămas acolo pentru totdeauna — el *e* sufletul meu. Știu că-mi va supraviețui și că într-o zi sau alta oamenii vor cunoaște o victorie mai cuprinzătoare decît toate cele la care au visat pînă acum.

Am mai rămas acolo o secundă, cu șapca trasă pe ochi, în vesta mea de piele, la fel de singur precum milioane și milioane de oameni au fost și vor fi întotdeauna în fața soartei lor comune. Sergentul Dufour mă privea pe deasupra chiștocului său cu acea scînteie de voioșie în ochi care a însemnat întotdeauna pentru mine, ori de cîte ori am întîlnit-o în privirea semenilor mei, un zălog al supraviețuirii.

M-am străduit apoi să găsesc un alt echipaj și un alt avion.

Am colindat ore întregi pe aerodrom de la un avion la altul, de la un echipaj la altul.

Fusesem foarte rău primit de mai mulți piloți pe care încercasem să-i ademenesc, cînd mi-am amintit de imensul avion Farman cu patru motoare, de culoare neagră, sosit în ajun pe aerodrom, și care mi se părea că ar fi în stare să mă ducă în Anglia. Era cu siguranță cel mai mare avion pe care-l văzusem pînă atunci. Monstrul părea gol. Dintr-un simplu reflex al curiozității, m-am cățarat pe scară și-am vîrît capul înăuntru să văd cam cum arată.

Un general cu două stele scria ceva, în timp ce trăgea din pipă, pe-o masă pliantă. Un re-

volver respectabil cu butoiaș era așezat la îndemînă pe-o foaie de hîrtie. Generalul era tînăr la față, avea un păr cenușiu aspru ca peria și, cînd mi-am făcut apariția în interiorul avionului, mi-a aruncat o privire absentă, pe care a coborît-o apoi din nou pe hîrtie și a scris mai departe. Primul meu reflex a fost să-l salut, fără ca el să-mi răspundă.

Am aruncat o privire nițeluș mirată asupra revolverului și, deodată, am înțeles ce se petrecea. Generalul învins își scria cuvîntul de adio, înainte de-a se sinucide. Mărturisesc că am fost emoționat și profund recunoscător. Cîtă vreme vor exista generali în stare de-un asemenea gest în fața înfrîngerii — socoteam eu — toate speranțele ne sînt îngăduite. Întîlneam aci o imagine a măreției, un simț al tragediei, la care eram pe-atunci, la vîsta aceea, extrem de sensibil.

Am mai salutat deci o dată, m-am retras discret și am făcut cîtiva pași pe pistă, în așteptarea focului de armă care avea să salveze onoarea. După un sfert de oră, am început să mă neliniștesc și, întorcîndu-mă spre Farman, am mai vîrît o dată nasul înăuntru.

Generalul scria mai departe. Mîna-i fină și elegantă alerga pe hîrtie. Am observat și două-trei plicuri lipite, lîngă revolver. Iar mi-a aruncat o privire, și iar am salutat și m-am retras respectuos. Simțeam nevoia să mă încred în cineva, și acest general, atît de tînăr și nobil la înfățișare, îmi inspira încredere: am așteptat deci cu răbdare în preajma avionului să-mi ri-

dice moralul. Cum nu se întâmpla nimic, m-am hotărât să dau o raită la secția de navigație, să văd în ce fază e proiectul escadrei de a ateriza în Portugalia, înainte de-a ajunge în Anglia. Am revenit după o jumătate de oră și m-am urcat pe scară : generalul scria mai departe. Fi-lele acoperite cu un scris regulat se adunaseră sub masivul revolver, așezat la îndemână. Brusc, am înțeles că, departe de-a avea vreo intenție sublimă și demnă de-un erou de tragedie greacă, vrednicul general își făcea pur și simplu corespondența, folosind revolverul drept tampon. Aparent, nu trăiam în același univers, eu și el. Am fost profund dezamăgit și descurajat, și m-am îndepărtat de avion cu capul plecat. L-am revăzut pe marele comandant puțin după aceea, îndreptându-se liniștit spre popotă, cu revolverul în tocul lui de piele, cu servieta în mână, cu, pe chipu-i senin, înfățișarea omului care și-a făcut pe deplin datoria.

Un soare fără sfârșit lumina ciudata faună aeriană de pe aerodrom. Niște senegalezi înarmați, plasați în jurul avioanelor pentru a le feri de ipotetice sabotaje, priveau formele bizare și uneori ușor neliniștitoare care coborau din înaltul cerului. Mi-amintesc în special de un Bréguet borșos, al cărui fuselaj se termina printr-o bîrnă, la fel de grosolană și grotescă ca unele fetișuri africane. La secția avioanelor Potez, bunicii din 1914—1918, neînvinși și răzbunători, continuau să efectueze raiduri deasupra pistei, antrenându-se în vederea minunii ; uruiău cu sîrgu-

ință pe bolta albastră, și, la aterizare, îmi exprimau ferma lor nădejde că vor fi gata la timp.

Mi-l amintesc pe unul dintre ei, ieșind din carlinga unui Potez — imagine perfectă a unui cavaler al aerului din epoca lui Reichthoffen și a lui Guynemer, în surtuc, cu un ciorap de mătase care-i ținea părul și cu pantaloni de călărie și spunându-mi, în zgomotul elicei, în timp ce gîfîia un pic după acrobația pe care-o reprezenta coborîrea din carlingă pentru un om cu greutatea lui :

— Nici o grijă, micule, noi sîntem aci !

Îi împinse cu putere pe cei doi camarazi care-l ajutaseră să coboare și se îndreptă spre sticlele de bere care adăstau în iarbă. Cei doi camarazi, unul îmbrăcat într-o bluză kaki, cu decorațiile pe piept, cu cască, cu cizme, iar celălalt cu o bască în cap, cu ochelarii pe frunte, cu o vestă de Saumur, cu moletiere, mă bătură amical pe umăr și mă asigurară :

— Le vine lor rîndul !

Trăiau evident cele mai frumoase clipe din viața lor. Erau emoționați și ridicoli în același timp, și totuși, cu moletierele lor, cu ciorapii de mătase pe cap și cu profilurile lor buhăite, dar hotărîte, ieșite din carlingă, evocau destul de bine niște momente ceva mai glorioase, și apoi, n-avusesem niciodată mai multă nevoie de un tată ca în clipa aceea. Era un sentiment pe care-l încerca întreaga Franță, și adeziunea cvasi-unanimă dată bătrînului mareșal n-avea altă explicație. Am încercat, prin urmare, să mă fac util, îi ajutam să urce în carlingă, învîrteam

elicea, dădeam fuga să caut noi sticle de bere la cantină. Ei îmi vorbeau despre minunea de la Marna, făcîndu-mi cu ochiul șmecherește, despre Guynemer, despre Joffre, despre Foch, despre Verdun, pe scurt, îmi vorbeau despre mama, și nu doream mai mult. Unul dintre ei, mai ales, cu jambiere de piele, cască, lunete, curea de piele și cu toate decorațiile pe piept — nu știu de ce, dar mi-amintea nemuritoarele versuri ale unui cîntec de licean binecunoscut: „Cînd un păduche motociclist, luînd gaura... drept pistă, avertiză statul-major că generalul a mierlit“ — sfîrși prin a exclama, cu un glas care domina ușor vîjîiala elicelor:

— Paștele și dumnezeii, o să vedeți voi ce-o să vedeți!

După care, împins de mine, s-a urcat în carlinga Potez-ului, și-a tras lunetele pe ochi, a apucat maneta și și-a luat zborul. Poate că sînt puțin nedrept, dar cred că acei dragi veterani își luau atunci revanșa asupra comandamentului francez care-i împiedicase să zboare, și că toate acele „o să le-arătăm noi!“ erau cel puțin în egală măsură îndreptate contra acelui comandament cît și a nemților.

La începutul după-amiezii, mai ducîndu-mă o dată la biroul escadrei pentru vești, un camarad veni să-mi spună că o tînără femeie mă cheamă la postul de gardă. Aveam o teamă superstițioasă să mă îndepărtez de aerodrom, convins că escadra ar decola cu destinația Anglia de cum aș întoarce spatele, dar o tînără femeie e o tînără femeie, și cum imaginația mi se aprinde, ca

întotdeauna, dintr-o dată, m-am dus la post, unde am dat, decepționat, de-o damă foarte oarecare, cu niște umeri sfrijiți, subțirică în talie, dar cu pulpe și șolduri solide, al cărei chip și ai cărei ochi înroșiți de lacrimi purtau urmele unei profunde dureri, dar mai trădau și-un fel de hotărâre îndărătnică, primară, care se manifesta pînă și în energia excesivă cu care strîngea mînerul valizei. Mi-a spus că o cheamă Annick și că e prietena sergentului Clément, zis Belle-Gueule, care-i vorbise adeseori de mine, ca de tovarășul lui „diplomat și scriitor“. O vedeam pentru prima oară, dar Belle-Gueule îmi vorbise și el de ea, și încă în termeni foarte elogioși. Avea două-trei „fete“ pe piață, dar preferata lui era totuși Annick, pe care-o plasase la Bordeaux cînd a fost repartizat la Mérignac. Belle-Gueule nu ascunsese niciodată că e un stricat, și, în momentul ofensivei germane, era sub o anchetă disciplinară pentru acest motiv și în primejdie de-a fi exclus din cadrele armatei. Eram în termeni destul de buni unul cu altul, poate tocmai pentru că n-aveam nimic comun, și pentru că tot ce ne despărțea stabilea între noi, prin contrast, un fel de legătură. Trebuie să recunosc, de asemenea, că repulsia pe care jalnică-i „meserie“ o trezea în mine era dublată de un fel de fascinație și chiar de invidie, căci mă făcea să presupun la cel care era în stare s-o practice un înalt grad de insensibilitate, de indiferență și de împietrire, calități indispensabile celui care vrea să adere bine la viață, și de care eram lipsit cu desăvîrșire. Îmi ridicase deseori în

slăvi seriozitatea și devotamentul Annickăi, de care-l bănuiam îndrăgostit pînă peste cap. Mă uitam așadar la fată cu multă curiozitate. Avea înfățișarea destul de banală a oricărei țărăncuțe obișnuite să nu-și cruțe osteneala, dar sub mica-i frunte îndărătnică i se citea ceva mai mult în privirea limpede, care plutea undeva dincolo de ceea ce făptura ei era și săvîrșea. Mi-a plăcut imediat, pur și simplu pentru că, în starea de tensiune nervoasă în care mă aflam, orice prezență feminină mă reconforta și mă liniștea. Da, m-a întrerupt ea, cînd am început să-i vorbesc de accident, da, știa de Clément că a murit azidiminează. Îi spusese în mai multe rînduri că o să plece în Anglia să se bată mai departe. Ea avea să-l ajungă din urmă mai tîrziu, trecînd prin Spania. Acum Clément nu mai există, dar ea voia să plece în Anglia oricum. Că doar n-o să lucreze pentru nemți. Voia să plece cu cei care continuă să se bată. Știa că poate fi de folos în Anglia, și așa, cel puțin, va avea conștiința curată, o să facă și ea cum o putea mai bine. Puteam să-i fiu de ajutor? Mă privea cu o mută implorare de cîine, strîngînd mînerul valijoarei cu hotărîre, cu fruntea aceea de om înverșunat sub buclele de culoarea alunei, atît de dornică să facă bine, și o simțeai într-adevăr hotărîtă să învingă toate piedicile. Era cu neputință să nu vezi în ea prezența unei esențiale purități și a unei nobleți ce nu putea fi întinată de nici o neînsemnată și vremelnică pîngărire a trupului. Nu era la ea, cred, atît vorba de fidelitate față de memoria camaradului meu, cît de

un soi de devotament instinctiv față de ceva mai presus de ceea ce sîntem, de ceea ce facem, și pe care nimic nu-l putea corupe sau pîngări. În deruta și descurajarea generală, întruchipa o constanță și o voință de-a face bine care m-au emoționat adînc. Mie, care n-am putut niciodată accepta să văd în comportarea sexuală a oamenilor criteriul binelui sau al răului, care am plasat demnitatea umană mult mai sus de centură, la nivelul inimii, al spiritului, al sufletului, unde s-au situat întotdeauna prostituările noastre cele mai infame, această micuță bretonă mi s-a părut că dă dovadă de mult mai multă înțelegere instinctivă a ceea ce are sau nu importanță decît toți apărătorii preceptelor morale tradiționale. Trebuie să fi citit în ochii mei vreun semn de simpatie, pentru că și-a dublat eforturile să mă convingă, ca și cum mai era nevoie să fiu convins. În Anglia militarii francezi aveau să se simtă tare singuri, trebuiau ajutați, și ea nu e din ălea care să se dea în lături de la munca asta, mi-a spus-o, poate, și Clément. A așteptat o clipă înspăimîntată, să afle dacă Belle-Gueule i-a adus acest omagiu, sau dacă nici prin cap nu i-a trecut s-o facă. Da, m-am grăbit eu s-o asigur, îmi spusese multe lucruri bune despre ea. S-a îmbujorat de plăcere. Așadar, știa ce e aia muncă, avea forță nu glumă, și puteam s-o iau în Anglia cu avionul meu, fiind un camarad de-al lui Clément o să lucreze pentru mine, un aviator are și el nevoie de cineva în urma lui, pe pămînt, e lucru știut. I-am mulțumit și i-am spus că am

pe cineva. I-am mai explicat că e aproape cu neputință să găsești un avion pentru Anglia, făcusem cu însumi experiența, iar pentru un civil, pentru o femeie, nici gând de așa ceva. Dar era o fată care nu se descuraja ușor. Încercînd să ies cu fața curată prin îndrugarea cîtorva baliverne, spunîndu-i că putea fi tot atît de folositoare în Franța ca și în Anglia, și că va fi nevoie și aici de niște fete ca ea, mi-a zîmbit prietenește, ca să-mi arate că nu-mi poartă pică, și, fără un cuvînt, a pornit-o în direcția aerodromului, cu valijoara în mîină. Am zărit-o, peste un sfert de oră, printre membrii echipelor Potez-63, discutînd hotărîtă, apoi am pierdut-o din vedere. Nu știu ce s-a mai întîmplat cu ea. Sper că mai trăiește, că a putut să ajungă în Anglia și că s-a făcut utilă, că s-a înapoiat în Franța, că are o droaie de copii. Avem nevoie de fete și flăcăi cu inimi la fel de călite ca a ei.

Se răspîndise zvonul la sfîrșitul după-amiezii că baza Mérignac nu va mai avea benzină și echipajele nu-și mai părăseau avioanele de teamă fie să nu-și piardă rîndul la aprovizionare, fie să nu le fie „suptă“ benzina din rezervor, sau pur și simplu să nu li se fure avionul de cine știe ce vagabond de teapa mea, în căutarea unui mijloc de evadare. Așteptau ordine, consemne, lămurirea situației, se sfătuiau, șovăiau, se întrebau ce hotărîre să ia, sau nu se întrebau nimic și așteptau nu se știe ce. Cei mai mulți erau convinși că războiul va continua în Africa de Nord. Unii erau atît de dezorien-

tați că, la cea mai mică întrebare despre ce intenții au, săreau ca arși. Propunerea mea de-a pleca în Anglia era tot foarte rău primită. Englezii erau impopulari. Ei ne tîrîseră în război. Acum își luau tălpășița, lăsîndu-ne cu buza umflată. Subofițerii de pe trei avioane Potez-63 pe care am încercat imprudent să-i ademenesc se grupară în jurul meu cu niște mutre pline de ură și-și dădură cu părerea să mă aresteze pentru tentativă de dezertare. Din fericire, cel mai înalt în grad, un adjutant-șef, s-a arătat mult mai îngăduitor și mai uman cu mine. În timp ce doi subofițeri mă țineau zdravăn, s-a mulțumit să-mi ardă niște pumni în figură, pînă ce nasul, buzele și obrazul mi s-au umplut de sînge. După care, mi-au turnat o sticlă de bere în cap și mi-au dat drumul. Mai purtam încă revolverul la brîu și tentația de-a mă servi de el a fost foarte mare, una din cele mai mari pe care le-am cunoscut în viață. Dar prea ar fi fost nepotrivit să încep războiul ucigînd niște francezi ; așa că m-am îndepărtat, ștergîndu-mi sîngele și berea de pe față, cu un atare sentiment al privațiunii pe care-l poate avea un om căre nu s-a putut răcori. Mi-a fost de altfel întotdeauna foarte greu să ucid francezi și, după cîte știu, n-am ucis niciodată pe nici unul ; mă tem că țara mea nu poate conta nicicum pe mine într-un război civil, și-am refuzat întotdeauna categoric să comand cel mai mic pluton de execuție, fapt datorat probabil vreunui obscur complex de naturalizat.

După accidentul suferit ca interpret de zbor, suport foarte greu loviturile în nas, și timp de câteva zile am suferit cumplit. Aș fi totuși un ingrat dacă m-aș abține să recunosc că această suferință pur fizică mi-a fost probabil de un ajutor considerabil, căci a îndulcit-o oarecum și m-a ajutat s-o uit pe cealaltă, adevărata și de departe cea mai greu de îndurat, îngăduindu-mi să resimt ceva mai puțin prăbușirea Franței și gândul că n-am s-o mai văd, probabil, pe mama ani în șir. Simțeam că-mi plesnește capul, nu încetam să-mi șterg sângele din nas și de pe buze, mi-era tot timpul greață și-mi venea să vărs. Pe scurt, eram într-un asemenea hal că, în ceea ce mă privește, Hitler a fost într-adevăr la doi pași de victorie, în clipa aceea. Continuam, cu toate acestea, să mă tîrăsc de la un avion la altul în căutarea unui echipaj.

Unul dintre piloții pe care am încercat astfel să-i conving mi-a lăsat o amintire de neșters. Era proprietarul unui Amyot-372 proaspăt sosit pe aeroport. Spun „proprietar” pentru că ședea pe iarbă, lângă avionul lui, cu mutra unui fermier bănuitor care-și păzește vaca. Un număr impresionant de sandvișuri stăteau orînduite în fața lui pe-un ziar, fiind expediate în gură unul după altul. La fizic aducea un pic cu Saint-Exupéry, printr-o anume rotunjime a trăsăturilor și a feței și prin masivitatea trupului — dar asemănarea se oprea aici. Părea neîncrezător, stătea de pază, cu tocul revolverului descheiat, convins, fără îndoială, că aeroportul de la Mérignac e plin de geambași ho-

tărîți să-i fure vaca, lucru în privința căruia nu se înșela. I-am spus pe șleau că sînt în căutarea unui echipaj și a unui avion, pentru a mă duce să continui războiul în Anglia, țară a cărei măreție și vitejie le-am lăudat la modul epic.

M-a lăsat să vorbesc și a continuat să se hrănească, uitîndu-se cu oarecare interes la fața mea tăbăcită și la batista înroșită de sînge pe care-o țineam la nas. I-am ținut un discurs destul de frumos — patriotic, emoționant, inspirat — deși aveam niște grețuri înfiorătoare — abia mă mai țineam pe picioare și capul mi-era plin de roci sfărîmate — am făcut totuși ce-am putut și, judecînd după figura satisfăcută a publicului spectator, contrastul între jalnica mea aparență fizică și cuvintele inspirate pe care le rosteam trebuie să fi fost îndeajuns de amuzant. Rotofeiul pilot mă lăsa în tot cazul cu multă bunăvoință să vorbesc. Mai întîi, trebuie să-l fi măgulit — era genul de om căruia îi plăcea desigur să-și simtă importanța — și apoi, tirada mea patriotică, cu mîna la inimă, nu putea să-i displacă, se vede că-i ușura digestia. Din cînd în cînd, mă opream, așteptînd să-i văd reacția — dar cum nu spunea nimic, mulțumindu-se doar să mai ia un sandviș, îmi reluam improvizația lirică, un adevărat imn pe care nici Déroulède nu l-ar fi dezaprobat. O dată, cînd am spus ceva cam de genul „a muri pentru patrie e soarta cea mai frumoasă, cea mai demnă de invidiat“, a făcut un imperceptibil gest de aprobare, apoi, oprindu-se din mes-

tecat, s-a apucat să-și scoată cu unghia o fă-
rîmă de șuncă rămasă între dinți. Cînd mă
opream o clipă să-mi trag respirația, mă pri-
vea cu, mi se părea mie, un pic de reproș, aș-
teptînd urmarea — era un om aparent hotărît
să mă ajute a da tot ce e mai bun în mine.
Cînd, în cele din urmă, am isprăvit de cîntat
— n-am alt cuvînt mai potrivit — și am tăcut,
văzînd că s-a sfîrșit și că nu mai poate scoate
nimic de la mine, și-a întors privirea, a mai
luat un sandviș și a căutat pe cer alt obiect
interesant. Nu scosese un singur cuvînt. N-am
să știu niciodată dacă era un normand peste
măsură de prudent, sau o brută înspăimîntă-
toare fără urmă de sensibilitate, un imbecil sa-
dea, sau un om foarte hotărît, care știa exact
ce are de făcut, dar nu înțelegea să împărtă-
șească hotărîrea sa nimănui, un tip complet
bui măcit de evenimente și incapabil de altă re-
acție decît aceea de a se ghiftui, sau o namilă
de țaran care nu mai are nimic altceva pe lume
decît o vacă și e hotărît, orice s-ar întîmpla, să
rămîină în preajma ei pînă la capăt. Ochii lui
mici mă priveau fără cea mai palidă urmă de
expresie, în timp ce eu, cu o mîină la inimă,
cîntam frumusețea patriei-mume, nestrămutata
noastră voință de-a continua lupta, onoarea, cu-
rajul și viitorul încununat de glorie. În genul
bovin, tipul dădea incontestabil dovadă de mă-
reție. De cîte ori citesc pe undeva că un bou
a obținut premiul întîi la o expoziție agricolă,
mă gîndesc la el. L-am lăsat în plata Domnu-
lui în timp ce-și înfuleca ultimul sandviș.

Eu nu mai băgasem nimic în gură din ajun. La cantina subofițerilor, după înfrîngere, mîncarea era deosebit de gustoasă. Ni se servea o masă pregătită după tipicul adevăratei bucătării franceze, demnă de cele mai bune tradiții, pentru a ne ridica moralul și a ne potoli îndoielile prin această evocare a valorilor noastre permanente. Dar nu îndrăzneam să părăsesc terenul de aterizaj, de teamă să nu pierd vreun prilej de plecare. Mi-era mai ales sete și am acceptat cu recunoștință paharul de vin roșu pe care mi l-a oferit echipajul unui Potez-63, care ședea pe ciment, la umbra unei aripi. Poate nițel din pricina vinului, am dat drumul unuia dintre discursurile mele inspirate. Am vorbit despre Anglia, port-avionul victoriei, i-am evocat pe Guynemer, Iana d'Arc și Bayard, am gesticulat, am dus o mîna la inimă, am întins pumnul amenințător, mi-am luat înfățișarea unui inspirat. Cred într-adevăr că era glasul mamei mele care pusese astfel stăpînire pe glasul meu, pentru că, pe măsură ce vorbeam, eram eu însumi năucit de uimitorul număr de șabloane care ieșeau din gura mea și de lucrurile pe care puteam să le rostesc fără să mă simt cîtuși de puțin stînjenit, dar în zadar mă indignam de-o atare lipsă de pudoare, printr-un straniu fenomen, asupra căruia nu puteam exercita nici cel mai mic control, și datorită fără îndoială în parte oboselii și amețelii de pe urma băuturii, dar mai ales faptului că personalitatea și voința mamei mele fuseseră întotdeauna mai puternice decît ale mele, i-am dat cu gura înainte, adău-

gînd pe deasupra gestul și sentimentul. Cred chiar că aveam și-un alt glas și că un pronunțat accent rusesc s-a făcut limpede remarcat cînd mama a evocat „Patria nemuritoare“ și a spus că trebuie să ne dăm viața pentru „Franța, Franța mereu întinerită“ în fața unui grup de subofițeri viu interesați. Din cînd în cînd, văzînd că am obosit, împingeau vinișorul spre mine și mă lansam într-o nouă tiradă, în așa fel încît mama, profitînd de starea în care mă aflam, a putut să dea cu-adevărat tot ce avea mai bun în ea, în scenele cele mai inspirate din repertoriul ei patriotic. Pîna la urmă, celor trei subofițeri li s-a făcut milă de mine și mi-au dat să mănînc ouă tari, pîine și cîrnați, care m-au mai dezmeticit un pic, mi-au îngăduit să-mi refac forțele și s-o fac să tacă, s-o pun la respect pe acea rusoaică dezlănțuită care-și permitea să ne dea lecții de patriotism. Cei trei subofițeri mi-au mai oferit și niște prune uscate, dar au refuzat să plece în Anglia ; după părerea lor, Africa de Nord, sub comanda generalului Noguès, avea să continue războiul, Marocul fiind locul unde înțelegeau să se ducă, de cum vor putea să-și umple rezervoarele avioanelor cu benzină, fapt pe care erau hotărîți să-l facă, de-ar fi să ia în stăpînire camionul-cisternă cu arma în mînă.

Se mai iscaseră cîteva răfuieli în jurul camionului și vehicolul nu se mai deplasa decît sub paza senegalezilor înarmați, urcați pe cisternă, cu baioneta la armă.

Nasul mi-era astupat cu cheaguri de sînge și abia mai respiram. Nu mai aveam decît o dorință : să mă culc în iarbă și să rămîn acolo, pe spate, nemișcat. Vitalitatea mamei mele, extraordinara ei voință, mă împingea însă înainte și, într-adevăr, nu eu eram cel care colindam astfel de la un avion la altul, ci o venerabilă doamnă hotărîtă, îmbrăcată în gri, cu bastonul în mîină și cu o „gauloise“ în gură, hotărîtă să treacă în Anglia pentru a continua lupta.

CAPITOLUL XXXI

Am acceptat totuși în cele din urmă părerea generală după care Africa de Nord avea să rămînă în stare de război și, cum escadra promise, în sfîrșit, ordinul să plece la Meknès, am părăsit Mérignac-ul la ora cinci după-amiază, și-am sosit la Salanque, pe malul Mediteranei, o dată cu căderea nopții, tocmai la timp pentru a afla de interdicția pentru orice avion prezent pe aeroport de-a mai decola. O nouă autoritate controla de cîteva ore mișcările avioanelor spre Africa, și toate ordinele anterioare erau considerate nule și neavenite. O cunoșteam îndeajuns pe mama ca să știu că n-ar fi șovăit o clipă să mă îndemne la traversarea Mediteranei înot ; drept care m-am înțeles imediat cu un adjutant de escadră și, fără să mai aștept noile ordine și contraordine ale preaiubiților

noștri comandanți, am pornit în zori cu destinația Algeria.

Avionul nostru Potez avea niște motoare Pérel, ceea ce nu-i dădea suficientă autonomie de zbor spre a se putea menține în aer pînă la Alger fără rezervoare suplimentare. Riscam să ni se oprească elicele la circa patruzeci de minute de coasta africană.

Ne-am luat totuși zborul. În ce mă privește, știam bine că nu mi se putea întîmpla nimic, de vreme ce o formidabilă putere de dragoste veghea asupra mea, și de asemenea pentru că toată aplecarea mea către capodoperă, felul meu instinctiv de-a aborda viața ca pe-o operă artistică în curs de elaborare, a cărei logică ascunsă, dar imuabilă n-ar putea fi, în definitiv, decît aceea a frumuseții, mă îndemna să ordonez în închipuire viitorul după o corespondență riguroasă între tonuri și proporții, între zonele de umbră și lumină, ca și cum întregul destin omenesc ar acționa sub impulsul unei magistrale inspirații clasice și mediteraneene, grijulie mai presus de orice să păstreze echilibrul și armonia. O asemenea viziune a lucrurilor, făcînd din dreptate un fel de imperativ estetic, mă făcea, în mintea mea, invulnerabil cîtă vreme mama era în viață — eu care eram *happy end*-ul ei — și-mi asigura o întoarcere triumfală acasă. În ce-l privește pe adjutantul Delavault, deși era fără îndoială departe de-a imagina viața înzestrată cu o asemenea tainică și fericită coerență proprie operei de artă, n-a șovăit nici el să se avînte deasupra valurilor

cu niște motoare prea slabe, printr-un flegmatic „om vedea“, fără cel mai mic sprijin din partea literaturii, doar cu două anvelope în carlingă, care să ne slujească la nevoie drept colacuri de salvare.

Din fericire, un vînt providențial a suflat în dimineța aceea, și mama mai suflînd desigur și ea un pic, pentru mai multă siguranță, am aterizat pe aeroportul Maison-Blanche din Alger, cu o confortabilă marjă de benzină în rezervoare pentru zece minute de zbor.

Ne-am continuat apoi drumul spre Meknès, unde Școala Aerului era provizoriu evacuată și unde am sosit la timp pentru a afla nu numai că armistițiul fusese acceptat de către autoritățile din Africa de Nord, dar și că, după primele furturi de avioane de către niște „dezertori“ care urmau să aterizeze la Gibraltar, se dăduse ordinul de a face inutilizabile toate aparatele.

Mama era indignată. Nu mă lăsa un minut liniștit. Se revolta, făcea gălăgie, protesta. Nu izbuteam s-o potolesc. Lua foc în fiecare globulă a sîngelui meu și se revolta în fiecare bătaie a inimii mele, mă ținea treaz cît era noaptea de mare, hărțuindu-mă, somîndu-mă să fac ceva. Întorceam ochii de la chipul ei pentru a încerca să nu mai văd acea expresie de incomprehensiune, scandalizată în fața unui fenomen cu desăvîrșire nou pentru ea, acceptarea înfrîngerii, ca și cum omul ar fi ceva ce poate fi învins. În zadar o rugam să se stăpînească, să mă lase să răsufli, să aibă răbdare, încre-

dere ; simțeam că nici nu mă aude. Nu din pricina distanței care ne despărțea, bineînțeles, căci nu mă părăsise o singură clipă în timpul acelor groaznice ore. Dar era scandalizată, profund rănită de faptul că Africa de Nord refuza să răspundă la chemarea ei.

Apelul generalului de Gaulle pentru continuarea luptei poartă data de 18 iunie 1940. Fără intenția de-a complica sarcina istoricilor, țin totuși să precizez că apelul mamei mele pentru continuarea luptei datează din 15 sau 16 iunie — cu cel puțin două zile înainte. Există numeroase mărturii în privința asta, ele putînd fi strînse și azi în Piața Buffa.

Douăzeci de persoane aveau să-mi relateze mai tîrziu o scenă înspăimîntătoare, de-al cărei spectacol mulțumescu-ți ție Doamne, am fost scutit, dar care mă face și-acum să roșesc de rușine cînd mă gîndesc la ea, în care mama, urcată pe-un scaun în fața tejghelei de legume a D-lui Pantaleoni, ridicînd amenințător bastonul, invita poporul să respingă armistițiul și să continue războiul în Anglia, alături de fiul ei, celebrul scriitor, care era pe cale să dea lovitură mortale dușmanului. Biata femeie ! Mă podidesc lacrimile cînd mă gîndesc că nefericita și-a încheiat tirada deschizînd poșeta și vîrînd sub ochii celor din jur o pagină a săptămînalului care conținea o nuvelă a mea. S-au găsit desigur și dintre cei care să rîdă. Nu mi-e necaz pe ei. Mi-e necaz numai pe lipsa mea de talent, de eroism, că n-am știut să fiu decît eu. Nu asta aș fi vrut să-i ofer.

Blocarea avioanelor pe aeroporturile Africii de Nord ne umplu de consternare. Mama făcea gălăgie, protesta, se lega de mine, de moliciunea mea, se arăta indignată de modul acela al meu de a sta acolo, turtit în patul de campanie, în loc să acționez energic, să-l caut, de pildă, pe generalul Noguès, și să-i spun, în câteva fraze bine simțite, ce gîndesc. Încercam să-i explic că generalul nici măcar nu m-ar primi, dar o și vedeam, înarmată cu bastonul, pe treptele Rezidenței, și știam bine că ar fi găsit ea mijlocul să se facă ascultată. Mă simțeam nedemn.

Niciodată prezența ei n-a fost mai reală pentru mine, mai fizică, decît în timpul nesfîrșitelor ore cînd colindam fără nici un țel prin Médina Meknès-ului, prin acea mulțime arabă care mă buimăcea complet prin culorile, zgomotele și mirosurile ei, și încercam să uit măcar o clipă, sub acel cumplit val de exotism care se revărsa asupra mea, vocea sîngelui care nu înceta să mă cheme la luptă cu o grandilocvență insuportabilă, împopoțonîndu-se cu cele mai uzate șabloane ale repertoriului patriotard. Mama profita de extrema mea oboseală nervoasă și de amărăciunea mea pentru a ocupa tot terenul; profunda mea buimăceală, nevoia mea de afecțiune și protecție, izvorîta dintr-o prea îndelungată obișnuință cu aripa maternă, și care mă lăsase cu acea confuză aspirație de-a simți că o anumită providențială gingășie feminină veghează asupra mea, mă preda în întregime imaginii ei, care nu mă părăsea o clipă; cred că în decursul acelor îndelungi ore de

hoinăreală, petrecute în singurătatea unei mulțimi străine și pestrițe, ceea ce era mai puternic în firea mamei mele a precumpănit definitiv asupra a ceea ce era încă slab și nehotărît în mine, duhul ei s-a cuibărit în mine, și s-a substituit duhului meu, și ea a devenit cu-adevărat eu, cu toată violența, agresivitatea, lipsa ei de măsură, capriciile, atitudinile, cu gustul ei pentru dramă — cu toate aceste trăsături proprii unui căarakter excesiv, care mi-au creat pînă la urmă, în perioada care a urmat, printre camarazii și șefii mei, renumele unui exaltat.

Încercam, mărturisesc, să mă sustrag prezenței ei atotstăpînitoare, să dispar în universul bălțat, în furnicarul Médiei; îmi tîram picioarele prin piețele arabilor; mă adînceam în contemplarea pieilor și metalelor lucrate cu o artă nouă pentru mine, mă aplecam asupra a mii de obiecte, sub privirea fixă și îndepărtată a negustorilor așezați turcește pe tejghelele lor, cu umărul și capul rezemate de zid, cu un ciubuc în gură, în miros de tămîie și mentă; străbăteam cartierul rezervat, unde mă aștepta, fără s-o bănuiesc pe-atunci, aventura cea mai mîrșavă din viața mea; mă instalam pe cîte-o terasă a cafenelelor arabe, unde beam un ceai verde și fumam o țigară, pentru a încerca să lupt, după un vechi obicei, printr-un sentiment de bunăstare fizică, împotriva amărăciunii sufletului; mama mă urmărea totuși peste tot, oriunde m-aș fi dus, și glasul ei răsuna în mine cu o biciuitoare ironie. Sigur, puțin turism nu strică! Ca să-mi primenesc ideile, nu? În timp

ce Franța străbunilor mei zace sfîșiată între un dușman nemilos și un guvern de slugi ! Ei bine, dacă ăsta eram, fiul ei, la vîrsta pe care-o aveam, puteam să rămîn foarte bine și la Vilno, nu merita osteneala să vin în Franța ; ce mai încolo-înceace, n-aveam stofă pentru a deveni francez.

Mă ridicam și porneam cu pași mari pe-o uliță, printre femeile cu feregea, printre cerșetori, vînzători ambulănți, măgari, militari, și, pe cîntea mea, în permanenta reînnoire a impresiilor, formelor și culorilor, mărturisesc cu modestie că o dată sau de două ori am izbutit să scap de ea.

Atunci mi-a fost dat să trăiesc, fără îndoială, cea mai scurtă poveste de dragoste din toate timpurile.

Într-un bar din cartierul european, unde intrasem să beau ceva, blonda de serviciu căreia, după două minute, îi făceam, firește, confidențe, s-a arătat deosebit de mișcată de înflăcărata mea serenadă. Privirea ei s-a pornit să-mi rătăcească pe figură, adăstînd la fiecare trăsătură cu o expresie de gingășie și cu o stăruință care-mi da impresia că ies deodată din stadiul de schiță spre a deveni, în sfîrșit, un om întreg. În timp ce ochii ei treceau de la ureche la buze, pentru a se înălța din nou visători spre rădăcina părului, mi-am simțit pieptul dublîndu-și dimensiunile și inima vitejia, mușchii mi s-au umflat, acumulînd o forță pe care nici zece ani de antrenament nu le-ar fi putut-o da, și pămîntul întreg a devenit un pedestal. Împărtă-

șindu-i intenția de-a pleca în Anglia, și-a scos de la gât un lanț cu o cruciuliță de aur și mi le-a întins. M-am simțit brusc și irezistibil ispășit s-o părăsesc pe mama, să dau dracului Franța, Anglia și tot bagajul spiritual pe care-l târam ca pe-o povară și să rămân alături de acea ființă unică care mă înțelegea atât de bine. Fata de la bar era o poloneză venită din Rusia prin Pamir și Iran; mi-am atârnat lanțul la gât și i-am cerut iubitei mele să-mi fie soție. Ne cunoșteam de peste zece minute. A acceptat. Mi-a spus că soțul și fratele ei fuseseră uciși în timpul campaniei din Polonia și că de-atunci e singură, în afară de unele inevitabile aventuri amoroase pentru a supraviețui economicește și a obține actele necesare. Avea ceva dureros și patetic pe figură, fapt care-mi întărea impresia că trebuie să-i acord ajutor și protecție, în timp ce, dimpotrivă, eu eram cel ce căutam să mă agăț de primul colac de salvare feminin care mi se ivea în cale. Pentru a ține piept vieții, mi-a trebuit întotdeauna mângâierea unei feminități vulnerabile și devotate deopotrivă, nițeluş supuse și recunoscătoare, care-mi dă sentimentul că ofer în timp ce, de fapt, iau, că sprijin în timp ce, de fapt, mă sprijin. Mă întreb de unde-mi vine această ciudată nevoie. Blindat în vesta-mi de piele, în pofida zădufului, cu șapca trasă pe-o sprinceană, cu aspectul unui om sigur pe el și bărbătește protector, m-am agățat de mîna ei. Lumea care se năruia în jurul nostru ne arunca pe unul în

brațele celuilalt cu o viteză amețitoare, însăși viteza cu care se năruia.

Era ora două după-amiază, ora de odihnă, sfântă în Africa, și barul era gol. Am urcat în camera ei și am rămas o jumătate de oră agățați unul de altul ; nicicînd două făpturi pe cale să se înece n-au depus mai multe eforturi pentru a se sprijini reciproc. Am hotărît să ne căsătorim imediat și să plecăm după aceea în Anglia împreună. Aveam întîlnire la trei și jumătate cu un camarad care se dusesse la Consulul englez din Casa să-i ceară să ne ajute. Am părăsit barul la ora trei să mă întîlnesc cu camaradul meu și să-i spun că vom fi trei și nu doi, cum prevăzusem la început. Cînd m-am înapoiat la bar la patru și jumătate, localul se umpluse și logodnica mea era foarte ocupată. Nu știu ce anume s-a putut întîmpla în lipsa mea — probabil că întîlnise pe cineva — dar îmi dădeam perfect de bine seama că între noi totul s-a sfîrșit. Fără îndoială că n-a putut suporta despărțirea. Stătea tocmai de vorbă cu un chipeș locotenent de spahii : bănuiesc că intrase în viața ei în timp ce mă aștepta. Vina mea : n-ai voie niciodată să părăsești o femeie pe care-o iubești ; singurătatea face s-o cuprindă îndoiala, descurajarea, și gata. Și-a pierdut probabil încrederea în mine, închipuindu-și, poate, că nu mă mai întorc, și a hotărît să-și refacă viața. Eram foarte nenorocit, dar nu-i puteam reproșa nimic. Am mai zăbovit un pic în fața paharului meu de bere, teribil de dezamăgit totuși, căci văzusem rezolvate toate pro-

blemele. Poloneza era într-adevăr frumoasă, cu acea dăruire și lipsă de apărare întipărite pe figură care-mi plăcea la nebunie, și avea un gest cu care-și dădea deoparte părul blond de pe obraz care mă mai emoționează și acum când mi-l amintesc. Mă atașez foarte ușor. M-am uitat o clipă la amândoi, să văd dacă mai e vreo speranță. Nu mai era nici una. I-am spus câteva cuvinte în limba polonă, încercând să-i ating coarda patriotică, dar mi-a tăiat vorba ca să mă înștiințeze că se căsătorește cu locotenentul, care e colonist, că se stabilește în Africa de Nord, că s-a săturat de război și că, de altfel, războiul s-a sfârșit, că mareșalul Pétain a salvat Franța și că totul o să se aranjeze. A mai adăugat că englezii ne-au trădat. Am aruncat o privire plină de tristețe locotenentului de spahii, care era peste tot locul, cu mantaua lui roșie, și m-am resemnat. Încerca, biata de ea, să se agațe de oricine oferea o aparență de soliditate în acel naufragiu și n-aveam de ce să fiu supărat pe ea. Mi-am plătit berea și am lăsat în farfurioară bacșișul și lănțișorul cu crucea de aur. Ori sîntem gentlemani, ori ba.

Părinții camaradului meu locuiau la Fez și ne-am dus la ei cu autocarul. Ne-a deschis ușa sora lui, și-am văzut acolo, în fața mea, un colac de salvare care m-a făcut să-l uit imediat pe cel pe care, dintr-atît de puțin, îl scăpasem la Meknès. Simone era una dintre acele franțuzoaice din Africa de Nord a căror piele mată, încheieturi fine și ochi languroși constituie minunate și prea binecunoscute caracte-

ristici. Era veselă, cultivată, își încuraja fratele și pe mine să luptăm mai departe și mă privea uneori cu o gravitate care mă tulbura. Sub acea privire m-am simțit din nou întreg, drept, cu picioarele bine înfipte în pământ, și m-am hotărât pe loc să-i cer mîna. Am fost bine primit, ne-am sărutat sub privirile emoționate ale părinților și ne-am înțeles să vină după mine în Anglia cu prima ocazie. Șase săptămîni mai tîrziu, la Londra, fratele ei mi-a înmînat o scrisoare în care Simone mă înștiința că s-a căsătorit cu un tînar arhitect din Casa, ceea ce a constituit o lovitură teribilă pentru mine, căci nu numai că-mi închipuisem că am găsit în ea femeia vieții mele, dar o și uitasem cu desăvîrșire, așa că scrisoarea ei a reprezentat pentru mine o dublă și penibilă revelație.

Strădaniile depuse de noi pentru a-l convinge pe Consulul Angliei să ne procure acte false n-au dat nici un rezultat și m-am hotărât să pun mîna pe un Morane-315 de pe aerodromul din Meknès, cu care să aterizez la Gibraltar. Mai trebuia să găsesc unul cu motorul neblocat, sau să descopăr un mecanic binevoitor; am început așadar să colind tot aeroportul uitîndu-mă fix la fiecare mecanic pentru a încerca să-i citesc în suflet. Tocmai intrasem în vorbă cu unul a cărui înfățișare blîndă și al cărui nas în vînt îmi inspira încredere, cînd am văzut un Simoun aterizînd pe pistă și oprindu-se la douăzeci de pași de locul unde mă aflam. Un locotenent-pilot a ieșit din avion și s-a îndreptat spre hangar. Era un complice și

amical semn din ochi al cerului în sprijinul meu și nu se putea să las să-mi scape un asemenea noroc. Eram lac de sudoare și-am simțit cum îmi îngheață inima de spaimă : nici pe departe n-aveam siguranța că pot să decolez și să pilotez un Simoun. În orele mele de antrenament clandestin nu mersesem niciodată mai departe de pilotarea avioanelor Morane și Potez-540. Dar nu putea fi vorba să mă eschivez : eram dator. Simțeam privirea admirativă și mândră a mamei ațintită asupra mea. Mi-am pus deodată întrebarea dacă, o dată cu înfrângerea și cu ocupația, n-avea cumva să dispară insulina în Franța. Mama n-ar fi putut să reziste nici trei zile fără injecții. Poate că aranjez cu Crucea Roșie din Londra să i-o trimit prin Elveția.

M-am îndreptat spre Simoun, m-am urcat în el și m-am instalat la comanda aparatului. Aveam impresia că nu m-a văzut nimeni.

Mă înșelam. Aproape peste tot, în fiecare hangar, comandamentul plasase jandarmi ai poliției aerului pentru a împiedica „dezertările“ aeriene, dintre care multe avuseseră loc cu complicitatea anumitor mecanici. Chiar în dimineața aceea, un Morane-230 și un Goéland se evaporaseră ca să aterizeze pe aeroportul din Gibraltar. Nici n-am apucat să mă instalez bine în fotoliu, că am și zărit doi jandarmi țîșnind din hangar și alergînd în direcția mea — unul dintre ei își scotea tocmai revolverul din tocul de piele. Se aflau la treizeci de metri de mine și elicea nu voia să pornească în rупtul capului. Am făcut o ultimă încercare dis-

perată, după care am sărit afară din avion. Vreo zece soldați ieșiseră din hangar și mă priveau curioși. N-au făcut nici cel mai mic efort să pună mîna pe mine, în timp ce alergam ca un iepure în fața acestui front, dar au avut timp berechet să-mi studieze mutra. Culmea tîmpeniei a fost că, acționînd mai ales sub efectul atmosferei de-a „îvinge sau a muri” în care mă scăldam de cîteva zile, am scos revolverul în momentul săriturii din avion și-l țineam mai departe în mîna în timp ce alergam cît mă țineau picioarele, ceea ce, inutil s-o mai spun, n-avea de fel darul să-mi ușureze situația în fața Curții marțiale. Dar hotărîsem că nu va fi nici un fel de Curte marțială. În starea de spirit în care mă aflam atunci, nu cred, sincer, că ar fi putut să pună mîna viu pe mine. Și cum eram foarte bun trăgător, tremur și acum cînd mă gîndesc ce s-ar fi putut întîmpla dacă nu izbuteam să scap. Am reușit totuși fără prea mare greutate. Pînă la urmă am ascuns revolverul și, cu toate fluierăturile din urma mea, am încetinit pasul și am ieșit calm din cantonament, trecînd prin fața postului de gardă. Am ieșit pe șosea și abia am făcut cincizeci de metri, cînd un autobuz și-a făcut apariția. I-am făcut semn, postîndu-mă hotărît în fața lui, și s-a oprit. Am urcat și m-am așezat lîngă două femei cu feregea și un văcsuitor de ghete în halat alb. Am scos din rărunchi un oftat de ușurare. Mă vîrîsem într-o mare belea, dar nu eram îngrijorat. Dim-

potrivă, mă simțeam cuprins de-o adevărată euforie.

Săvîrșisem, în sfîrșit, ruptura cu armistițiul, eram, în sfîrșit, un nesupus, un om dur, un om adevărat și un tatuat, războiul reîncepea, nu mai puteam da înapoi. Simțeam pe față privirea plină de admirație a mamei mele și nu m-am putut opri să zîmbesc, cu un dram de superioritate, ba chiar să rîd de-a binelea. Cred chiar, Dumnezeu să mă ierte, că i-am spus ceva destul de pretențios, ceva cam de genul ăsta : „Așteaptă, nu e decît începutul, să vezi ce urmează“. Așezat în autobuzul acela împutit printre muierile cu feregea și bărbații în mantalele lor albe cu glugă, mi-am încrucișat brațele pe piept și m-am simțit, în sfîrșit, la înălțimea celor așteptate din partea mea. Mi-am aprins o țigară, pentru a duce lipsa de suferinere pînă la capăt — era interzis fumatul în autobuz — și am stat așa o clipă împreună, eu și mama, fumînd și fericitîndu-ne pe tăcute. N-aveam nici cea mai slabă idee de ce urma să fac, dar îmi luasem o înfățișare atît de crîncenă încît, văzîndu-mă brusc în oglinda retrovizoare, m-am înspăimîntat în așa hal că mi-a căzut țigara din gură.

Un singur regret mă chinuia : îmi lăsasem vesta de piele în cantonament și, fără ea, mă simțeam destul de singur. Suport greu singurătatea și mă legasem tare mult de vesta mea de piele. Cum am mai spus, mă atașez ușor. Era singura umbră de pe tablou. M-am agățat de țigară, dar țigările nu durează decît un timp,

și a mea părea că se consumă deosebit de repede în uscăciunea aerului african, urmînd să mă lase singur dintr-o clipă în alta.

În timp ce-mi fumam astfel țigara, mi-am făcut socotelile. Patrurile militare vor străbate cu siguranță orașul în lung și-n lat în căutarea mea, așa că trebuia să ocolesc cu orice preț locurile unde uniforma mea s-ar fi detașat prea mult pe fundalul indigen. Mi se părea că cea mai bună soluție era să stau ascuns cîteva zile, iar după aceea, să plec la Casa și să încerc a mă îmbarca pe-un vapor gata de plecare. Se spunea că trupele poloneze sînt evacuate în Anglia cu consimțămîntul guvernului și că vapoarele engleze vin să-i ia din porturi. Înainte de orice, trebuia să mă fac nițeluș uitat. Am hotărît să-mi petrec primele patruzeci și opt de ore la *bousbir*, cartierul rău famat, unde, în droaia neîntreruptă a militarilor din toate armele care veneau să se ușureze, aveam toate șansele să trec neobservat. Mama s-a arătat puțin îngrijorată de alegerea acestui refugiu, dar i-am dat de îndată toate asigurările de rigoare. Am coborît deci din autobuz în orașul arab și m-am îndreptat spre cartierul rezervat.

CAPITOLUL XXXII

Bousbir-ul din Meknès, un adevărat oraș înconjurat de-o centură fortificată, număra pe atunci nu știu cîte mii de prostituate, reparti-

zate între câteva sute de „case“. Santinele înarmate erau postate la intrare și patrulele poliției străbăteau ulițele „orașului“, dar erau prea ocupate să împiedice încăierările dintre soldații diferitelor arme ca să se mai poată ocupa de niște „răzleți“ ca mine.

Bousbir-ul, a doua zi după armistițiu, clo-cotea literalmente de treabă: activitate pe-atât de febrilă pe cât de puțin variată. Necesitățile fiziologice ale soldaților, considerabile și în timp normal, sporesc și mai mult în timp de război, iar înfrîngerea le adusese la un fel de paroxism exasperat. Ulițele dintre case erau invadate de ostași — două zile pe săptămână erau rezervate populației civile, dar avusesem norocul să nimeresc o zi fastă și chipiile albe ale celor din Legiunea străină, turbanele kaki ale *goum*¹-iștilor, pelerinele roșii ale spahiilor, panglicile marinarilor, bonetele stacojii ale senegalezilor, vălurile mehariștilor, vulturii aviatorilor, turbanele cafenii ale anamiților, chipurile galbene, negre și albe, întreg Imperiul era prezent acolo, în larma asurzitoare pe care gramofioanele o revărsau prin deschizăturile ferestrelor și din care am reținut în special vocea Rinei Ketty, făgăduind că „te voi aștepta, te voi aștepta mereu, zi și noapte, dragul meu“, în vreme ce armata, văduvită de izbînzile și luptele sale, își revărsa vigoarea virilă nefolo-

¹ *Goum* — formațiune militară în Africa de Nord și Africa neagră formată din băștinași și însărcinată cu paza teritoriului.

sită asupra tinerelor berbere, negrese, evreice, armence, grecoaice, poloneze, femei cu pielea albă, neagră și galbenă, ale căror zvîrcoliri năbădăioase le determinaseră pe prevăzătoarele patroane să interzică folosirea patului și să întindă saltele de-a dreptul pe pămînt, spre a limita pagubele și cheltuielile cășunate de diferitele distrugeri. Din centrele profilactice însemnate cu o cruce roșie te trăsneau adevăratele efluvii de permanganat, de săpun negru și de pomadă deosebit de grețoasă făcută pe bază de calomel, în timp ce infirmierii senegalezi în cămăși albe luptau cu ajutorul unor doze generoase contra amenințării venite din partea treponemelor și a gonococilor, care, fără acea linie Maginot sanitară, risca să pună la pămînt armata, de două ori, în acest caz, învinsă. Izbucneau neconținut încăierări între trupele diferitelor arme, mai ales între legionari, spahii și *goum*-iști, pe chestia întîietății, dar, în general, oricine venea după oricine, pentru o sumă care mergea de la cinci franci, plus cincizeci de centime pentru prosop, pînă la douăsprezece și chiar douăzeci de franci în stabilimentele de lux, unde „fetele“ erau îmbrăcate în loc să aștepte în pielea goală pe scări. Uneori, cîte-o prostituată, devenită pe jumătate isterică din pricina surmenajului sau a hașîșului, se repezea urlînd pe uliță și se deda unor scâlîmbăieli, pe care patrulele poliției militare le opreau neîntîrziat din grijă pentru decență. În acel loc pitoresc și convenabil mi-am căutat eu refugiul, în stabilimentul tatei Zoubida, făcîn-

du-mi, cu mult bun-simț, socoteala că acel apocalips îmi oferea mai multă securitate față de investigațiile poliției militare decît oricare alt loc de refugiu, de cînd bisericile își pierduseră caracterul ce le era odinioară rezervat. Acolo m-am perpelit, plin de nerăbdare, timp de o zi și două nopți în împrejurări deosebit de grele.

Mă aflu cu-adevărat într-o situație cît se poate de odioasă pentru un om însufletit de sentimente înălțătoare și de intenții eroice, și sub privirea uluită a unei mame ale cărei sentimente și intenții erau și mai înălțătoare. În mod normal *bousbir*-ul își închidea porțile la două noaptea, gratiile caselor erau zăvorîte, „fetele“ trimise la culcare, în afară de unele „combinații“ clandestine, îngăduite dar neautorizate de regulamentul militar: cu condiția ca militarii să posede permise de noapte în regulă, poliția, de conivență cu țatele, consimțea, după o retribuție echitabilă, să închidă ochii. Explicația mi-a dat-o țata Zoubida pe la douăsprezece și jumătate noaptea, cu o oră înainte de închiderea stabilimentului ei. Nu e greu de închipuit dilema în care m-am aflat. Pînă atunci mă ferisem cu scrupulozitate să „consum“. Țineam să ajung în Anglia în stare bună și nu eram dispus să-mi risc sănătatea în această hazna. Am fost soldat șapte ani din viața mea, am văzut multe, am făcut multe, și, dispuși pentru orice aventură și grăbiți cum eram, oameni cărora viața le putea fi în orice clipă luată, și le era chiar luată în nouă cazuri din zece, nu

ne mărgineam doar, pentru a da uitării ceea ce ne pîndea, la tovărășia fetelor de pension. Cu toate acestea, lăsînd deoparte orice alte considerente, slaba atracție pe care-o exercitau asupra gustului meu întreprinzătoarele „pensionare“ nefigurînd printre ultimele considerente, cea mai elementară prudență mă oprea să mă avînt în ape atît de frecventate. Nu țineam de loc să mă prezint în fața șefului Franței luptătoare într-o stare care să-l facă să ridice din sprîncene. Numai că, la orice refuz de a „consuma“, nu exista decît o alternativă: ușa și controlul actelor de identitate de către patru-lele militare care vegheau pe ulițele aproape pustii la ora aceea. În cazul meu, treaba asta însemna arestarea și Curtea marțială. Trebuia așadar nu numai să „consum“, dar să și „merg la odaie“ pentru a intra în cadrul aranjamentelor țatei Zoubida cu poliția. Și nu numai atît, căci dacă voiam să rămîn ascuns în stabiliment așteptînd ca vîlva ce-o stîrnise fuga mea precipitată, cu revolverul în mîină, să se potolească, trebuia să dau dovadă de-o rîvnă și de-o sîrguință exemplare, pentru a nu trezi bănuieli și a justifica prezența mea neînteruptă la fața locului vreme de o zi și două nopți. Dar era greu să te simți mai puțin inspirat decît eram eu în acea împrejurare. Mi-era într-adevăr capul în altă parte. Teama, enervarea, exasperarea, exaltata mea nerăbdare de-a mă ridica la înălțimea tragediei pe care-o trăia Franța, miile de întrebări tulburătoare pe care mi le puneam, toate acestea se potriveau ca nuca-n pe-

rete cu rolul de crai în formă pe care trebuia să-l joc. Minimul ce-aș putea spune e că nu-mi ardea de așa ceva. Nu e greu de presupus cu câtă consternare ne priveam, mama și cu mine. Am avut un gest de resemnare care să-i arate că n-am de ales și că, o dată mai mult, dar într-un mod cu-adevărat neașteptat, întîmple-se orice, sînt hotărît să arăt ce sînt capabil. După care, luîndu-mi inima în dinți, m-am azvîrlit în valurile dezlănțuite. Zeii din anii copilăriei mele trebuie să se fi prăpădit de rîs privindu-mă. Îi și vedeam pe-acești cunoscători strîmbîndu-se de rîs, cu burta înainte, cu ochii închiși de-atîta rîs, cu biciul de îmblînzitori în mîină, cu zalele și căștile lor ascuțite lucind în lumina spălăcită a cerului lor josnic, desemnîndu-l uneori cu un deget batjocoritor pe ucenicul idealist pornit la cucerirea culmilor immaculate și care lua în prezent lumea în posesie înconjurînd cu brațele ceva ce n-avea nici o legătură, oricît de îndepărtată, cu nobilele trofee la care năzuia. Niciodată voința mea de-a mă ține de cuvînt și de-a mă întoarce acasă cu fruntea încununată de lauri, pentru a oferi mamei mele concluzia fericită a vieții ei, n-a primit un răspuns mai batjocoritor ca în decursul interminabilelor ore pierdute în acea mocirlă.

S-au scurs douăzeci de ani și omul ce sînt în prezent, căruia tinerețea i-a întors de multă vreme spatele, își amintește cu mult mai puțină gravitate și cu ceva mai multă ironie de cel care am fost atunci cu atîta seriozitate, cu atîta convingere. Ne-am spus tot ce aveam să ne

spunem și totuși mi se pare că abia ne cunoaștem. Eram într-adevăr eu, băiatul acela numai freamăt și îndârjire, rămas cu atîta naivitate credincios unui basm de adormit copiii și năzuind cu întreaga-i ființă către o deplină stăpînire a soartei sale? Mama îmi povestise prea multe basme frumoase, cu prea mult talent și în acele bolborosite ore ale zorilor cînd fiecare fibră a unui copil se resimte toată viața de amprenta primită, prea multe promisiuni ne făcusem și mă simțeam îndatorat. Cu o asemenea sete de înălțare spirituală în suflet, totul devenea prăpastie și cădere. Azi, cînd căderea a devenit într-adevăr realitate, știu că talentul mamei mele m-a determinat multă vreme să abordez viața ca pe-un fenomen artistic și că mi-am rupt dinții încercînd s-o ordonez în jurul unei ființe iubite după o oarecare regulă de aur.

Gustul pentru capodoperă, pentru măestrie, pentru frumos, m-a îndemnat să-mi vîr mîinile nerăbdătoare într-o pastă informă pe care nici o voință omenească n-o poate modela, dar care posedă, dimpotrivă, puterea înșelătoare să te plămădească după bunul ei plac, pe nesimțite; la fiecare încercare pe care-o faci să-i impui pecetea ta, ea îți conferă un pic mai mult o formă tragică, grotescă, insignifiantă sau absurdă, pînă te trezești, de pildă, întins, cu brațele răstignite, la marginea oceanului, într-o pustietate sfîșiată uneori de lătratul focilor și de chirăitul pescărușilor, printre miile de păsări ale mării încremenite care se reflectă în oglinda nisipului muiat

de valuri. În loc să jonglez, după mijloacele de care dispun, cu cinci, șase, șapte mingi, ca orice artist care se respectă, mă zbăteam să trăiesc ceea ce, la rigoare, nu putea fi decît cel mult cîntat. Cursa în care pornisem era o goană rătăcitoare după ceva pe care arta mă făcuse să-l doresc cu însetare, dar pe care viața nu-mi putea oferi prilejul s-o potolesc. E mult de cînd nu mă mai las înșelat de propria-mi inspirație și dacă visez mai departe să transform lumea într-o grădină fericită, știu acum că imboldul îmi vine nu atît din dragoste pentru oameni, cît din dragoste pentru grădini. Evident că gustul pentru arta vie și trăită îl am tot timpul pe buze, dar e mai curînd un fel de zîmbet : va fi, fără îndoială, ultima mea creație literară, dacă îmi va mai rămîne în acea clipă vreun strop de talent.

Îmi aprindeam uneori cîte-o țigară și fixam tavanul fără să înțeleg, întrebîndu-mă cum de ajunseseam acolo, în loc să descriu cu avionul meu arabescuri eroice pe întinsul cer al gloriei. Arabescurile pe care eram silit să le descriu n-aveau nimic eroic, și soiul de glorie pe care l-am dobîndit în stabiliment la capătul maratonului parcurs nu era dintre acelea care-ți asigură locul de veci în Pantheon. Da, zeii trebuie să fi jubilat. Latura lor moralizatoare și didactică trebuie să fi ieșit desigur în cîștig. Cu un picior pe grumajii mei, trebuie să se fi aplecat cu mare satisfacție asupra acelei mîini de om întinsă spre puternica flacăra cu intenția de-a

le-o smulge, dar pe care ei o siliseră să se strîngă asupra celui mai umil bulgăre de lut pămîntesc. Un rîs vulgar îmi ajungea uneori la urechi și nu știam dacă al lor era hohotul de rîs pornit din inimă, sau al soldaților aflați în sala comună. Dar mi-era egal. Încă nu eram învins.

CAPITOLUL XXXIII

Am scăpat în mod providențial de munca silnică pe care-o prestam mulțumită întîlnirii cu un camarad care-și aștepta rîndul în permanența sanitară din vecinătatea stabilimentului. Mi-a adus la cunoștință că nu mai am a mă teme de nici un pericol serios, că locotenent-colonelul Hamel, comandantul escadrei, refuzase nu numai să-mi semnaleze dispariția, dar susținuse pe deasupra cu îndărătnicie, și în pofida oricărei evidențe, că nu-mi putea fi imputată nici un fel de tentativă de furt a avionului, pentru bunul motiv că nu venisem în Africa de Nord pe bordul vreunuia din avioanele escadrilei lui. Mulțumită acestei mărturii, pentru care exprim aci întreaga-mi recunoștință acestui francez, n-am mai fost pentru moment socotit dezertor, mama n-a fost anchetată și poliția a încetat să mă mai caute. Cu toate acestea, noua situație, deși favorabilă în sine, mă oprea totuși să reapar la suprafață și mă condamna la clandestinitate. Cum nu mai aveam un ban în buzunar, deoa-

rece lăsasem totul în mâinile țatei Zoubida, am împrumutat de la tovarășul meu banii necesari pentru un bilet de autocar pînă la Casa, unde aveam de gînd să mă strecor pe bordul unui vas gata de plecare.

Nu m-am putut totuși resemna să părăsesc Meknès-ul fără o vizită pe furiș la baza aeriană. Ați băgat probabil pînă acum de seamă că nu mă despart ușor de ceea ce mi-e drag, și gîndul de a-mi lăsa vesta de piele în Africa mi-era tare neplăcut. Niciodată n-avusesem atîta nevoie de ea ca acum. Constituia un înveliș familiar și protector, o carapace care-mi dădea un sentiment de siguranță și de duritate și, ajutîndu-mă să afixez o siluetă ușor amenințătoare, hotărîită, nițeluș chiar primejdioasă pentru oricine ar fi cutezat să se lege de ea, îmi permitea, de fapt, să trec neobservat. Dar n-aveam s-o mai văd niciodată. Ajuns în cantonament, în camera pe care-o ocupasem, n-am văzut decît un cuier gol : vesta dispăruse.

M-am așezat pe pat și am început să plîng. Nu știu cîtă vreme am plîns așa, uitîndu-mă la cuierul gol. Acum mi se luase totul.

În cele din urmă am adormit, într-asa un hal de sfîrșeală fizică și nervoasă, că am dormit șaisprezece ore în șir, trezindu-mă în aceeași poziție în care căzusem, ca un bolovan, de-a lătul patului, cu chipiul pe-o sprînceană. Am făcut un duș rece ca gheața și am ieșit din tabără în căutarea autocarului pentru Casa. O strașnică surpriză mă aștepta pe drum : am dat de-un vînzător ambulant care oferea în borcanele lui,

printre alte bunătăți, castraveți murați. Era, în sfârșit, dovada că forța iubitoare care veghea asupra mea nu mă părăsise. M-am așezat pe marginea șanțului și-am dat gata o jumătate duzină de castraveți în chip de mic dejun. M-am simțit mai bine. Am rămas o clipă în soare, împărțit între pofta de-a relua mâncatul și gândul că, în împrejurările tragice prin care trecea Franța, trebuia să dau dovadă de stoicism și de sobrietate. Încercam oarecare greutate să mă despart de negustor și de borcanele lui, și mă întrebam chiar, într-o stare de vagă visare, dacă n-are cumva o fată cu care să mă căsătoresc. Mă vedeam foarte bine în postura unui vânzător de castraveți murați alături de-o tovarășă iubitoare și credincioasă și de-un tată socru muncitor și recunoscător. Eram într-o asemenea stare de nehotărîre și singurătate că aș fi fost în stare să las autocarul pentru Casa să treacă. L-am oprit totuși, într-o bruscă tresărire de energie, și, luînd cu mine o provizie serioasă de castraveți într-o hîrtie de ziar, m-am urcat în autocar, strîngîndu-mi la piept credincioșii prieteni. Curios cum poate copilul supraviețui în omul adult.

Am coborît la Casablanca, în Piața Franței, unde am întîlnit aproape imediat doi elevi de la Școala Aerului, aspiranții Forsans și Daligot, în căutarea, ca și mine, a unui mijloc de evadare în Anglia. Am hotărît să ne unim forțele și ne-am petrecut ziua hoinărind prin oraș. Intrarea în port era păzită de jandarmi și nu întîlneai nici urmă de uniformă poloneză pe străzi: ultimul transport de trupe engleze trebuie să fi

plecat de mult. Pe la unsprezece seara ne-am regăsit sub un felinar, destul de descurajați. Începeam să șovăi. Îmi spuneam că făcusem într-adevăr tot ce fusese omenește posibil și că nimănui nu i se poate cere imposibilul. Mai simțeam că pe undeva își vîrîse și ghinionul coada. Fatalismul stepei asiatică se trezea în mine, șoptindu-mi vorbe înveninate la ureche. Sau există un destin, și-atunci el are cuvîntul, sau nu există, și-atunci cel mai bun lucru e să stai cuminte în banca ta. Dacă o forță senină și dreaptă veghează cu-adevărat asupra mea, mă rog ! n-are decît să se manifeste. Mama nu încetase niciodată să-mi vorbească despre victoriile și despre laurii de care voi avea parte ; îmi făcuse, de fapt, anumite promisiuni : n-avea decît să se descurce acum.

Nu știu cum a făcut, cum n-a făcut, fapt e că am văzut deodată venind spre mine, ivit parcă de nicăieri, un brav caporal polonez. I-am sărit de gît : era primul caporal pe care-l sărutam. Ne-a spus că vasul britanic *Oakrest*, transportînd un contingent de trupe poloneze din Africa de Nord, urma să ridice ancora la miezul nopții. Ne-a mai spus că a coborît de pe vas să-și facă unele provizii pentru completarea meselor obișnuite. Cel puțin așa credea el : eu, însă, știam bine care era forța care-l împinsese să părăsească vaporul și-i călăuzise pașii pînă în dreptul felinarului care ne lumina melancolia. Se vede treaba că temperamentul artistic al mamei mele, care-o îmboldise constant și uneori atît de tragic să compună neîncetat viitorul nostru după

canoanele literaturii înălțătoare, continua să se manifeste în mine în același fel și, nefiind încă în stadiul de supunere lipsită de iluzii față de artă, mă încăpățînam să dibuiesc în jurul meu, în viața însăși, o anumită inspirație creatoare, grijulie să ne orînduiască destinul în mod fericit.

Caporalul apărea deci la țanc. Forsans îi împrumută tunică, Deligot cascheta ; în ce mă privește, a fost de-ajuns să-mi scot vesta și să le dau camarazilor mei, cu un glas de trîmbiță, cîteva ordine în limba polonă, ca să putem străpunge fără nici o dificultate cordonul de jandarmi care păzeau intrarea în port și pasarela, și să urcăm pe puntea vasului, ajutați, trebuie să recunosc, de cei doi ofițeri polonezi de serviciu cărora le-am explicat situația noastră în cîteva cuvinte dramatice, rostite în frumoasa limbă a lui Mickiewicz :

— Misiune specială de legătură. Winston Churchill. Căpitanul de la Maison Rouge, Bi-roul Doi.

Am petrecut o noapte liniștită pe mare în magazia de cărbuni, legănați de niște vise de glorie nemaiauzită. Din păcate, am fost trezit de goarnă chiar în clipa cînd îmi făceam intrarea în Berlin călare pe-un cal alb.

Moralul era mai curînd ridicat, luînd chiar bucuros o formă declamatorie: credincioșii noștri aliați englezi ne așteptau cu brațele deschise ; ridicîndu-ne laolaltă săbiile și pumnii împotriva zeilor dușmani care își închipuiau că-l pot aduce pe om în starea de învins, pornisem — aidoma celor mai vechi apărători ai omului — să cre-

stăm pentru totdeauna pe chipurile lor de sa-
trapi cicatricea demnității noastre.

Șosirăm la Gibraltar exact la timp pentru a
asista la întoarcerea flotei britanice care tocmai
scufundase cavaleriește cele mai frumoase uni-
tăți navale ale noastre la Mers-el-Kébir. Nu-i
greu de închipuit ce-a însemnat această veste
pentru noi : ultima noastră speranță ne răspun-
dea printr-o lovitură mîrșavă.

În aerul acela sclipitor și pur în care Spania
primește Africa mi-a fost de-ajuns să ridic
ochii pentru a vedea deasupra mea gigantica
făptură a lui Totoche, zeul prostiei : în rada
portului, cu picioarele crăcănate, în apa care
abia îi ajungea pînă la glezne, cu capul dat pe
spate, ținîndu-se de burtă și umplînd văzduhul
cu hohotele lui de rîs — purta, în această îm-
prejurare, chipiul de amiral englez.

Gîndul m-a dus apoi la mama. Mi-o închi-
puiam coborînd în stradă și ducîndu-se să spargă
geamurile Consulatului britanic din Nisa, de pe
bulevardul Victor Hugo. Cu pălăria pusă strîmb
pe capul ei albit de vreme, cu țigara în gură,
cu bastonul în mîină, îi invita pe trecători să i
se alătore spre a-și manifesta indignarea.

Neputînd accepta, în asemenea condiții, să
mai rămîn pe bordul unui vapor englez și ob-
servînd în rada portului un mic vas de război
pe care flutura tricolorul francez, m-am dez-
brăcat și m-am aruncat în apă.

Descurajarea mea era totală și, neștiind ce
hotărîre să iau, cărui sfînt să mă închin, m-am
azvîrlit instinctiv spre pavilionul național. În

timp ce înotam, ideea sinuciderii mi-a trecut pentru prima oară prin minte. Dar nu sînt o fire supusă și obrazul stîng nu-l țin la dispoziția nimănui. M-am hotărît așadar să-l iau cu mine pe lumea cealaltă și pe amiralul englez care dusese la bun sfîrșit măcelul de la Mers-el-Kébir. Cel mai simplu ar fi să-i cer o audiență la Gibraltar și să-i descarc revolverul în decorațiile de pe piept, după ce-i voi fi făcut complimentele de rigoare. Mă voi lăsa după aceea împușcat cu multă plăcere : plutonul de execuție nu era ceva care să-mi displacă. Găseam că se potrivește cît se poate de bine cu genul meu de frumusețe.

Erau doi kilometri de parcurs și apa rece m-a mai calmat un pic. În definitiv, nu pentru Anglia aveam eu să mă bat. Lovitura mîrșavă pe care ne-o dăduse n-avea nici o scuză, dar dovedea cel puțin voința ei nestrămutată de-a continua războiul. Am hotărît că nu e cazul să-mi schimb planurile și că trebuie să mă duc în Anglia, în pofida englezilor. Ajunsesem însă la vreo două sute de metri de vaporul francez și simțeam nevoia să mă odihnesc un pic înainte de-a străbate alți doi kilometri în sens invers.

Am tras un scuipat în aer — înot întotdeauna pe spate — și descotorosindu-mă astfel de amiralul britanic, Lordul de Mers-el-Kébir, mi-am continuat cursa spre micul vas de război. Am înotat pînă la scară și am urcat pe covertă. Un sergent aviator se afla pe punte și curăța niște cartofi. M-a privit ieșind gol-goluț din apă fără să manifeste nici cea mai slabă mirare. Cînd ai văzut Franța pierzînd războiul și Marea Britanie

scufundînd flota aliatului ei, nu te mai miri de nimic.

— Cum e ? m-a întrebat el politico.

I-am explicat situația în care mă găsesc și am aflat la rîndu-mi că vasul mergea în Anglia, cu doisprezece sergenți aviatori pe bord, pentru a-l urma pe generalul de Gaulle. Am condamnat de comun acord atitudinea flotei britanice și am fost de acord, de asemeni, să tragem concluzia că englezii vor continua războiul, refuzînd să semneze armistițiul cu nemții, ceea ce, la urma urmelor, era singurul lucru care conta.

Sergentul Canepa — locotenent-colonelul Canepa, Ostaș al Eliberării, Comandor al Legiunii de Onoare, de douăsprezece ori citat pe ordin de zi, avea să cadă în luptă optsprezece ani mai tîrziu, în Algeria, după ce se bătuse fără întrerupere pe toate fronturile în care Franța și-a vărsat sîngele — sergentul Canepa mi-a propus așadar să rămîn pe bordul vasului, pentru a evita să navighez sub pavilion britanic, declarîndu-se cu-atît mai încîntat de prezența mea cu cît asta însemna un recrutar în plus la corvoada cartofilor. Am meditat cu gravitate asupra acestui nou și neprevăzut factor și-am hotărît că, oricît de revoltat aș fi împotriva englezilor, încă mai preferam să efectuez traversarea sub pavilionul lor decît să mă supun unor treburi gospodărești atît de potrivnice firii mele inspirate. I-am adresat deci un mic gest prietenesc și m-am aruncat înapoi în valuri.

Călătoria de la Gibraltar la Glasgow a durat șaptesprezece zile și am descoperit că vaporul

transporta și alți „dezertori“ francezi. Am făcut cunoștință. Era acolo Chatoux, doborât mai târziu deasupra Mării Nordice ; Gentil, care avea să cadă cu Hurricane-ul său într-o luptă de unu contra zece ; Loustreau, căzut în Creta ; cei doi frați Langer, dintre care fratele cel mic a fost pilotul meu, înainte de-a fi ucis de trăsnet în plin zbor, pe cerul african, iar cel mare trăiește și azi ; Myski-Latour, care avea să-și schimbe numele în Latour-Prendsgarde, și care a căzut mai târziu cu Beaufighter-ul său, cred, în largul apelor norvegiene ; era marseiezul Rabinovici, zis Olive, mort cu prilejul unui antrenament ; Charnac, care s-a aruncat cu întreaga încărcătură de bombe asupra Ruhr-ului ; Stone, imper-turbabilul, care continuă să zboare ; și alții, cu nume mai mult sau mai puțin fictive, născocite pentru a-și ocroti familiile rămase în Franța, sau pentru a întoarce pur și simplu pagina și a rupe cu trecutul, dar, dintre toți nesupușii prezenți pe bordul vasului *Oakrest*, era unul, mai ales, al cărui nume nu va înceta niciodată să răspundă în sufletul meu tuturor întrebărilor, tuturor îndoielilor și tuturor descurajărilor.

Se numea Bouquillard și, la treizeci și cinci de ani, era de departe cel mai în vârstă dintre noi toți. Mai curînd mic de statură, puțin adus de spate, cu nelipsitu-i basc pe cap, cu niște ochi căprui care te priveau dintr-o față prelungă, prietenoasă, calmul și blîndețea lui ascundeau una din acele văpăi care fac uneori din Franța locul cel mai luminos din lume.

A devenit primul „as“ francez în bătălia Angliei, înainte de-a cădea după cea de-a șasea victorie a sa, și douăzeci de piloți aflați în picioare în sala de operații, cu ochii ațintiți asupra botului negru al difuzorului, l-au auzit cîntînd pînă la explozia finală marele refren francez, și în timp ce scriu în grabă aceste rînduri, cu fața la Ocean, al cărui vuiet a acoperit atîtea alte chemări, atîtea alte sfidări, iată că refrenul îmi vine singur pe buze, încercînd astfel să reînviu un trecut, un glas, un prieten, și iată-l că se ridică din nou plin de viață și surîzător alături de mine, trebuindu-mi întreaga singurătate a Big Sur-ului pentru a-i face loc.

N-are nici o stradă la Paris, dar pentru mine toate străzile Franței îi poartă numele.

CAPITOLUL XXXIV

La Glasgow am fost întîmpinați de sunetele de cimpoi ale unui regiment scoțian, care a defilat prin fața noastră în ținută roșie-aprinsă de gală. Mamei îi plăceau mult marșurile militare, dar oroarea Mers-el-Kébir-ului încă nu ne părăsise și, întorcînd spatele celor cărora le ardea de parăzi pe aleile parcului care ne servea de cantonament, toți aviatorii francezi au reîntrat tăcuți în corturile lor, în timp ce bravii scoțieni, răniți pînă-n adîncul sufletului și mai

roșii la față ca niciodată, au continuat cu o îndărătnicie tipic britanică să umple aleile goale cu sunetele lor antrenante. Din cincizeci de aviatori câți eram acolo, numai trei au rămas în viață la sfârșitul războiului. În decursul lunilor aspre care au urmat, risipiți pe cerul englez, pe cerul francez, pe cerul rus, pe cerul african, au doborât peste o sută cincizeci de avioane inamice, înainte de-a se prăbuși la rîndul lor. Mouchotte, cinci victorii, Castelain, nouă victorii, Marquis, douăsprezece victorii, Léon, zece victorii, Poznanski, cinci victorii, Daligot... La ce bun să rostești în șoapte aceste nume care nu mai spun nimănui nimic? La ce bun și pentru că nu m-au părăsit de fapt niciodată. Tot ce rămîne în mine viu le aparține. Mi se pare uneori că nu continui eu însumi să trăiesc decît din politețe, și că, dacă-mi mai bate inima, e numai pentru că mi-au fost întotdeauna dragi animalele.

Puțin după sosirea mea la Glasgow, mama m-a împiedicat să fac o prostie ireparabilă și ale cărei stigmate și remușcări m-ar fi putut urmări toată viața. Am arătat în ce condiții fusesem privat de tresa de sublocotenent la terminarea Școlii de aviație din Avord. Rana pricinuită de acea nedreptate era încă proaspătă și dureroasă în sufletul meu. Și nimic nu era mai ușor acum decît s-o repar cu mîna mea. Nu trebuia decît să-mi cos o tresă de sublocotenent pe mînecă și gata. În definitiv, aveam tot dreptul s-o fac ținînd seama că n-am fost spoliat de ceea ce mi se cuvenea decît din pricina relei cre-

dințe a câtorva netrebnici. De ce să nu-mi fac singur dreptate ?

Dar nu mai e nevoie să spun că mama și-a vîrît imediat coada. Și nu pentru că aș fi consultat-o, ferit-a sfîntul ! Ba am făcut chiar tot ce-am putut ca să-i ascund planul care-mi încolțise în minte, s-o țin cît mai departe de cugetul meu. În zadar : dintr-o ochire a fost colea, lîngă mine, cu bastonul în mîină, ținîndu-mi un logos extrem de jignitor. Nu așa mă crescuse ea, nu asta aștepta ea de la mine. Niciodată, în ruptul capului, n-o să admită să-mi mai calce piciorul acasă dacă fac una ca asta. Ar intra în pămînt de rușine și de durere. În zadar am încercat să-mi fac urma pierdută prin străzile Glasgow-ului, cu coada între picioare ; mă urmărea pretutindeni, amenințîndu-mă cu bastonul, și-i vedeam limpede chipul cînd rugător și indignat, cînd purtînd pecetea acelei incomprehensiuni pe care-o cunoșteam atît de bine. Purta același mantou gri, aceeași pălărie gri cu violet și același șirag de perle la gît. Gîtul e cel care îmbătrînește cel mai repede la femei.

Am rămas sergent.

La Olympia Hall, la Londra, unde se adunau primii voluntari francezi, domnișoarele și doamnele din societatea aleasă engleză veneau să stea la taifas cu noi. Una din ele, o blondă încîntătoare în uniformă militară, a jucat cu mine nenumărate partide de șah. Părea ferm hotărîtă să ridice moralul bieților voluntărași francezi și ne-am petrecut tot timpul în jurul tablei de șah. Era o jucătoare excelentă și mă bătea măr de

fiecare dată, propunându-mi imediat o nouă partidă. După șaptesprezece zile pe mare, a-ți petrece timpul jucînd șah cu o foarte frumoasă fată, în timp ce crăpi de nerăbdare să intri în luptă, este una din cele mai enervante îndeletniciri ce mi-a fost dat să cunosc. Pîină la urmă am preferat s-o ocolesc, și-o urmăream de departe cum se măsoară la joc cu un sergent de artilerie, care a sfîrșit prin a deveni la fel de trist și de mahmur ca mine. Ședea frumușel acolo, blondă și încîntătoare și, cu o ușoară nuanță de sadism, împingea piesele pe eșichier. O vicioasă. N-am văzut în viața mea o fată de familie bună făcînd mai mult pentru zdruncinarea moralului armatei.

Nu cunoșteam pe-atunci boabă englezește și contactele mele cu băștinașii fură anevoioase; din fericire, izbuteam uneori să mă fac înțeles prin gesturi. Englezii gesticulează puțin, dar reușești totuși să-i faci să înțeleagă destul de bine ce vrei de la ei. Necunoașterea unei limbi poate chiar simplifica în privința asta raporturile, reducîndu-le la esențial și scutindu-te de introduceri inutile și de complicații.

M-am împrietenit, la Olympia Hall, cu un tînăr pe care-l voi numi aci Lucien, care, după cîteva zile și nopți de dragoste deosebit de agitate, și-a tras brusc un glonte în inimă. În trei zile și patru nopți avusese răgazul să se îndrăgostească nebunește de-o animatoare de la Wellington, un local de noapte pe care aviatorii englezi îl frecventau cu asiduitate, să se trezească înșelat de ea cu un alt client și să se simtă

atît de nefericit încît moartea să-i pară unica soluție. În realitate, cei mai mulți dintre noi părăsiseră Franța și familiile lor în împrejurări atît de extraordinare și într-o atît de mare grabă, că reacția nervoasă nu intervenea adeseori decît după cîteva săptămîni și într-un mod uneori complet neașteptat. Unii căutau atunci să se agațe de primul colac de salvare care le ieșea în cale și, în cazul camaradului meu, scăpîndu-i din mîini colacul, sau, mai exact, trecînd la următorul, Lucien s-a înecat sub povara disperărilor acumulate. Eram, în ce mă privește, legat de-un colac încercat, la distanță e drept, dar cu un sentiment de deplină securitate, o mamă fiind oricum ceva care nu te scapă decît rareori din brațe. Mi se întîmpla totuși pe vremea aceea să beau o sticlă de *whisky* pe noapte, într-unul din acele locuri în care ne tîram nerăbdarea și frustrarea. Eram exasperați de tărăgăneala manifestată de cei care trebuiau să ne dea avioane și să ne trimită la luptă. Mă aflam mai ales în compania lui Lignon, de Mézillis, Béguin, Perrier, Barberon, Roquère, Melville-Lynch. Lignon și-a pierdut un picior în Africa, a continuat să zboare cu un picior de lemn și a fost doborît pe-un aparat Mosquito în Anglia. Béguin și-a pierdut viața în Anglia după opt victorii repurtate pe frontul sovieto-german. De Mézillis și-a pierdut antebrațul stîng la Tibesti, R.A.F.-ul i-a făcut un braț artificial și a fost doborît pe un aparat Spitfire în Anglia. Pigeaud a fost

doborât în Libia ; cu arsuri grave, a străbătut cincizeci de kilometri prin deșert și a căzut mort în clipa când a ajuns în fața liniilor noastre. Roquère a fost torpilat în largul portului Freetown și sfîșiat de rechini sub ochii soției sale. Astier de Villatte, Saint-Péreuse, Barberon, Perrier, Langer, Ezanoo magnificul, de-o exemplară temeritate, Melville-Lynch — au rămas cu toții în viață. Ne mai vedem uneori. Rar : tot ce am avea să ne spunem a fost ucis.

Am fost detașat la R.A.F. pentru cîteva misiuni de noapte pe niște avioane Wellington și Blenheim, ceea ce a îngăduit B.B.C.¹-ului să anunțe cu voce gravă, încă din iulie 1940, că „aviația franceză, plecată de la baze aeriene britanice, a bombardat Germania“. „Aviația franceză“ era un camarad numit Morel și cu mine. Comunicatul B.B.C.-ului o entuziasmase pe mama ceva nemaipomenit. Căci, în mintea ei, nu exista nici cea mai mică îndoială asupra a ceea ce însemna „aviația franceză plecată de la baze aeriene britanice“. Era vorba de mine. Am aflat mai tîrziu că, timp de cîteva zile, s-a învîrtit prin aleile Pieței Buffa cu o figură radioasă, răspîndind știrea : luasem, în sfîrșit, lucrurile în mînă.

Am fost trimis după aceea la Saint-Athan și cu prilejul unei învoiri la Londra, în compania

¹ Denumirea postului britanic de radio : *British Broadcasting Corporation*.

lui Lucien, acesta, după ce mi-a telefonat brusc la hotel că totul e-n regulă și are moralul ridicat, a pus receptorul în furcă și s-a sinucis. Mi-a fost tare ciudă pe el pe moment, dar mînia mea nu durează niciodată, și cînd, împreună cu doi caporali, am primit sarcina să escortez lada mortuară pînă la cimitirul militar din P., mi-a trecut.

La Reading un bombardament pricinuisse stricăciuni liniei ferate și aveam de așteptat cîteva ore. Am lăsat lada la magazie și, cu recipisa în buzunar, am plecat să dăm o raită prin oraș. Reading-ul era un oraș trist și, pentru a lupta contra acelei atmosfere apăsătoare, am băut probabil ceva mai mult decît era cazul, astfel că, la înapoierea în gară, n-am mai fost în stare să cărăm lada. Am făcut apel la doi hamali, le-am încredințat recipisa și i-am rugat să ducă lada în vagonul de bagaje. Ajunși la destinație într-un camuflaj desăvîrșit și neavînd la dispoziție decît trei minute pentru a ne recupera camaradul, ne-am repezit la vagonul de bagaje și abia am avut timp să apucăm lada, că trenul s-a și pus în mișcare. După încă o oră parcursă într-un camion, am reușit în cele din urmă să depunem lada la postul de gardă al cimitirului, lăsînd-o acolo în timpul nopții, o dată cu drapelul care avea să slujească la ceremonie. A doua zi de dimineață, sosind la postul de gardă al cimitirului, am dat de-un subofițer englez buimăcit, care ne privea cu niște ochi cît cepele. În timp ce întindea drapelul tricolor deasupra

lăzii, observase că aceasta purta pe ea, cu litere negre, reclama unei foarte cunoscute mărci de bere: *Guinness is good for you*. Nu știu dacă era vina hamalilor, enervați de bombardament, sau vina noastră, din pricina camuflajului, dar un lucru cel puțin era limpede: cineva, undeva, greșise lada. Eram, firește, tare amărâți, cu-atât mai mult cu cât preotul aștepta să înceapă slujba, iar șase soldați stăteau aliniați la marginea gropii pentru a trage salva de onoare. Până la urmă, grijulii înainte de toate să nu fim acuzați de ușurință, acuzație pe care aliații noștri britanici erau oricând dispuși s-o formuleze la adresa francezilor liberi, am ajuns la concluzia că e prea târziu să dăm înapoi și că e în joc prestigiul uniformei. M-am uitat fix în ochii sergentului englez, acesta a făcut un semn scurt cu capul că înțelege perfect și, acoperind degrabă lada cu drapelul, am dus-o pe umeri în cimitir și am așezat-o în groapă. Preotul a mormăit câteva cuvinte, noi am luat poziția de drepti cu mâna la chipiu, salva a fost trasă în cerul albastru și m-a cuprins o atare furie contra aceluia om care-și părăsise tovarășii, care cedase în fața dușmanului, care uitase de fraternitate și se sustrăsese asprei noastre întovărășiri, încât am strâns pumnii și o înjurătură mi-a venit pe buze, în timp ce simțeam că mi se pune un nod în gât.

N-am aflat niciodată ce s-a întâmplat cu cealaltă ladă, cea veritabilă. Tot soiul de ipoteze interesante îmi trec uneori prin minte.

În sfârșit, am fost trimis la antrenament, la Andover, cu escadrila de bombardament care se pregătea să plece în Africa sub comanda lui Astier de Villatte. Pe deasupra capetelor noastre se desfășurau atunci luptele istorice în care tineretul englez opunea unui dușman încrâncenat o vitejie surîzătoare și schimba soarta lumii. Erau cineva. Se numărau și francezi printre ei : Bouquillard, Mouchotte, Blaise... Eu, nu. Rătăceam pe câmpul însorit, cu ochii zgâiți la cer. Uneori un tânăr englez ateriza cu Hurricane-ul său ciuruit de gloanțe, își umplea rezervorul de benzină, se aproviziona cu muniții și pornea din nou la luptă. Purtau cu toții eșarfe multicolore în jurul gâtului ; m-am apucat și eu să port o eșarfă în jurul gâtului. A fost singura mea contribuție la bătălia Angliei. Încercam să nu mă gândesc la mama și la tot ce-i făgăduisem. Am simțit de asemenea, pentru Anglia, o prietenie și o stimă pe care nici unul dintre cei care au avut cinstea să-i calce pragul în iulie 1940 nu le va renega vreodată.

După terminarea antrenamentului, am avut dreptul la o permisie de patru zile la Londra înainte de-a ne îmbarca pentru Africa. Aci se situează un episod de-o stupiditate fără seamăn, chiar în viața mea de campion.

În cea de-a doua zi a permisiei mele, în timpul unui bombardament deosebit de violent, mă găseam în compania unei tinere poete din Chelsea

la „Wellington“, unde toți aviatorii aliați își dădeau întâlnire. Poeta mea s-a dovedit o mare deziluzie, deoarece nu-i tăcea gura o clipă, vorbind pe deasupra despre T. S. Eliot, despre Ezra Pound și despre Auden și aruncându-mi câte-o privire albastră de-o scăpărătoare imbecilitate. Simțeam că nu mai pot și o uram de moarte. Din când în când, o sărutam tandru pe buze, ca s-o fac să tacă, dar cum nasul meu deteriorat era tot astupat, mă vedeam silit, după un minut, să-i eliberez buzele, ca să respir — din clipa aceea, însă, se pornea din nou să turuie despre E. Cummings și Walt Whitman. Mă întrebam dacă n-ar trebui să simulez o criză de epilepsie, așa cum fac regulat în astfel de împrejurări, dar eram în uniformă și ar fi fost întrucîtva supărător; n-am mulțumit așadar să-i mîngîi duios buzele cu vîrfurile degetelor, pentru a încerca să stăvilesc valul cuvintelor, în vreme ce, printr-o privire expresivă, o invitam la o tăcere tandră și languroasă, la unicul limbaj al inimii. Dar nu era nimic de făcut. Îmi imobiliza degetele apucîndu-le cu mîna și pornea mai departe într-o dizertație asupra simbolismului lui Joyce. Am înțeles brusc că ultimul meu sfert de oră va fi un sfert de oră literar. Plictisul care ia înfățișarea conversației și tîmpenia care o ia pe aceea a intelectului sînt ceva ce n-am putut niciodată suporta și începeam să simt cum îmi curg picăturile de sudoare de pe frunte, în timp ce privirea-mi halucinantă se fixa asupra aceluia sfincter bucal care nu contenea să se deschidă și să se închidă, să se deschidă și să

se închidă, și mă mai repezeam o dată asupra aceluia organ cu energia disperării, încercînd zadarnic să-l imobilizez prin sărutările mele. Am primit așadar cu o imensă ușurare apropierea de masa noastră a unui chipeș ofițer de aviație polonez din armata lui Anders, care, înclinîndu-se în fața tinerei persoane, a invitat-o la dans. Deși codul în vigoare interzicea invitarea în acest fel a unei femei însoțite, i-am zîmbit cu recunoștință și m-am prăbușit pe banchetă golind două pahare unul după altul, apoi am făcut niște gesturi disperate chelneriței, hotărît să fac plata și să mă furișez discret în noapte. Tocmai gesticulam ca un înecat ca să atrag atenția chelneriței, cînd micuța Ezra Pound se înapoie la masa mea, începînd de îndată să-mi vorbească despre E. Cummings și despre revista *Horizon*, al cărei redactor-șef îi stîrnise o nemărginită admirație. Politicos ca întotdeauna, m-am prăbușit de data aceasta pe masă, cu capul în mîini, astupîndu-mi urechile și hotărît să nu mai ascult un cuvînt din tot ce spune. Dar iată că un al doilea ofițer polonez se prezentă. Îi zîmbii îndatoritor : cu puțin noroc, micuța Ezra Pound putea găsi cu el alte puncte de contact decît literatura, și scăpam. Da de unde ! Nici n-a plecat bine, că s-a și întors. Sculîndu-mă în picioare s-o întîmpin, cu vechea-mi politețe franceză, un al treilea ofițer polonez își făcu apariția. Mi-am dat imediat seama că toată lumea era cu ochii pe mine. Mi-am mai dat seama și că era vorba de-o acțiune în întregime premeditată și că intenția și toată atitudinea celor trei

ofițeri polonezi erau net batjocoritoare și jignitoare la adresa mea. Nu-i dădeau partenerei mele nici măcar răgazul să se așeze, că o luau unul după altul de braț, aruncându-mi priviri ironice și disprețuitoare. Așa cum am mai spus, „Wellington“ era ticsit de ofițeri aliați, englezi, canadieni, norvegieni, olandezi, cehi, polonezi, australieni, și începuse să se rîdă pe socoteala mea, cu-atît mai mult cu cît duioasele mele sărutări nu trecuseră neobservate : mi se lua fata, și eu nu mă apăram. Mi-a sărit muștarul : era în joc prestigiul uniformei. Mă aflam astfel în situația absurdă de-a fi nevoit să mă bat pentru a păstra o fată de care, de ore întregi, ardeam de nerăbdare să scap. Dar n-aveam de ales. Oricît de completă ar fi fost stupiditatea unei asemenea situații, n-aveam dreptul să mă eschivez. M-am ridicat, deci, cu zîmbetul pe buze și după ce am rostit, cu glas tare și pe englezește, cele cîteva cuvinte bine simțite care erau așteptate din partea mea, am început prin a-mi expedia paharul de *whisky* în figura primului locotenent, a-i trage un dos de labă celui de-al doilea, după care m-am așezat — onoarea fiind salvată, iar mama privindu-mă cu satisfacție și mîndrie. Cu asta credeam că s-a isprăvit. Eroare ! Al treilea polonez, cel căruia nu-i făcusem nimic nemaiavînd nici o mîină disponibilă, s-a considerat insultat. În timp ce încercau să ne despartă, a proferat mii de insulte la adresa aviației franceze, denunțînd cu glas tare modul în care Franța tratase eroica aviație poloneză. Am avut pentru el un scurt elan de simpatie. La urma ur-

melor, eram și eu un pic polonez, dacă nu prin sînge, cel puțin prin anii trăiți în țara lui — fusesem chiar, un timp oarecare, posesorul unui pașaport polonez. Ar fi trebuit să-i strîng mîna, dar în loc de asta, așa cum mă obliga codul de onoare, și neputînd să-mi eliberez brațele imobilizate, unul de un australian și celălalt de un norvegian, i-am aplicat o foarte izbutită lovitură de cap în figură. Căci, la urma urmei, cine eram eu, să calc tradițiile codului de onoare polonez? S-a arătat satisfăcut și s-a prăbușit. Credeam că s-a isprăvit. Eroare! Cei doi camarazi ai lui mă poftiră să-i urmez afară. Am acceptat cu bucurie — mă credeam scăpat de micuța Ezra Pound. Încă o eroare! Micuța, simțind cu un instinct care nu dă greș că se afla în plină „experiență trăită“, se agăță cu hotărîre de brațul meu. Ne-am regăsit afară, toți cinci, în plin camuflaj. Bombele cădeau ca grindina. Ambulanțele treceau cu claxonul lor dulceag-dezgustător.

— Bun, am întrebat eu, și-acum?

— Duel! a spus unul din cei trei locotenenți.

— Cu neputință, le-am spus. Nici țipenie de om. Camuflaj peste tot. Galerie, ioc. De pomană orice gest. Ați înțeles, nățăraților?

— Toți francezii sînt niște fricoși, a spus un alt locotenent polonez.

— Bun, am zis eu, duel.

Le-am propus să rezolvăm problema la Hyde Park. Cu zgomotul acela al tunurilor antiaeriene care umplea tot parcul, slabele noastre focuri de armă ar trece neobservate și am putea lăsa acolo

un cadavru în beznă fără nici o grijă. Nu țineam absolut de loc să mă expun unor sancțiuni disciplinare pentru o poveste cu niște polonezi cherceliți. Pe de altă parte, în beznă, riscam să ochesc greșit și, cu toate că neglijasem puțin în ultimii ani trasul cu pistolul, lecțiile locotenentului Sverdlovski nu fuseseră complet uitate, și eram sigur că, într-un loc civilizată, pot face față cu cinste țintei mele.

— În ce loc duelul ? am întrebat.

Mă feream să le vorbesc în limba polonă. Exista riscul ca situația să devină confuză. Năzuiau să se răzbune pe Franța în persoana mea, și n-avea rost să le creez condiții psihologice dificile.

— În ce loc duelul ? am întrebat.

S-au sfătuit între ei.

— La Regent's Park Hotel, au hotărât în cele din urmă.

— Pe acoperiș ?

— Nu. Într-o cameră. Duel cu pistolul la cinci metri.

Mi-am zis că în marile hoteluri din Londra fetele nu sînt în general lăsate să urce în cameră cu patru bărbați, și-am văzut în asta un prilej neașteptat să scap de micuța Ezra Pound. Stătea agățată de brațul meu : un duel cu pistolul la cinci metri — asta literatură ! Mieuna de excitare ca o pisică. Ne-am urcat într-un taxi, după o lungă discuție curtenitoare spre a stabili cine să urce primul, și-am trecut pe la Clubul R.A.F., unde polonezii au coborât să-și ia revolverele de serviciu. Eu n-aveam decît pis-

tolul meu de 6,35, pe care-l purtam întotdeauna în buzunarul de la piept. Ne-am dus apoi la Regent. Deoarece micuța Ezra Pound insista să-urce cu noi, a trebuit să punem mână de la mână și să luăm un apartament cu salon. Înainte de-a urca, unul dintre locotenenții polonezi a ridicat un deget.

— Martor ! a zis el.

M-am uitat în jurul meu, în căutarea unei uniforme franceze. Nu era nici una. Holul hotelului era ticsit de civili, cei mai mulți în pijamale, care n-aveau curajul să rămână în camerele lor în timpul bombardamentului și stăteau în foaier, înfofoliți în fularele și hainele lor de casă, în timp ce bombele făceau să se cutremure pereții. Un căpitan englez, cu monoclu, completa tocmai o fișă la biroul de recepție. M-am dus la el.

— Domnule, i-am spus. Am un duel pe cap, în camera 520, la etajul cinci. Vreți să-mi fiți martor ?

A avut un zîmbet obosit.

— Francezii ăștia ! a zis el. Mulțumesc, dar nu sînt de loc ceea ce credeți.

— Domnule, i-am spus. Vă înșelați. E un duel adevărat. La cinci metri, cu pistolul, cu trei patrioți polonezi. Și eu sînt un pic patriot polonez și, cum e în joc onoarea Franței, n-am dreptul să mă eschivez. Înțelegeți ?

— Perfect, a zis el. Lumea e plină de patrioți polonezi. Din păcate, mai sînt și unii germani, francezi, sau englezi. Așa se iscă războaiele. Tot

din păcate, nu pot, domnule, să vă asist. Vedeți persoana aceea tânără de-acolo ?

Ședea pe-o banchetă, blondă, și, mă rog, exact ce trebuia pentru un militar în permisie. Căpitanul își potrivea monoculul și oftă :

— Mi-au trebuit cinci ore s-o conving. A trebuit să dansez trei ore, să cheltăiesc o groază de bani, să strălucesc, s-o implor, să-i șoptesc tandru în taxi, și pînă la urmă a spus da. Nu mă pot apuca acum să-i explic că trebuie să servesc drept martor într-un duel înainte de a urca în cameră. De altfel, nu mai am douăzeci de ani, e ora două noaptea, a trebuit să lupt cinci ore s-o conving, și acum sînt complet epuizat. Nu mai am nici un chef, dar sînt și eu un pic patriot polonez, și n-am dreptul să mă eschivez. Mă cutremur cînd mă gîndesc ce-o să urmeze. Pe scurt, domnule, căutați-vă alt martor : am și eu un duel pe cap. Întrebați-l pe portar.

Mi-am aruncat din nou privirile în jurul meu. Printre persoanele așezate pe banca circulară, în centru, era un domn în pijama, cu pardesiul pe umeri, în papuci, cu pălărie, fular și un nas trist, care-și împreuna mîinile și ridica ochii spre cer la fiecare bombă care, fiind nițeluș prea aproape, dădea impresia că-i cade în cap. Aveam parte, în noaptea aceea, de-un bombardament de toată frumusețea. Zidurile se clătinau. Geamurile se spărgeau. Cădeau tot felul de obiecte. M-am uitat la domnul acela cu atenție. Știu din instinct să recunosc oamenii cărora vederea unei uniforme le inspiră o spaimă intensă, plină de

respect. Sînt incapabili să refuze ceva autorității. M-am dus drept la el și i-am explicat că rațiuni imperioase cereau prezența lui ca martor într-un duel cu pistolul care urma să aibă loc la etajul cinci al hotelului. Mi-a aruncat o privire înfricoșată și rugătoare, dar, la înfățișarea mea dură și galonată, s-a ridicat oftînd. A găsit chiar o frază de circumstanță :

— Sînt fericit să contribui la efortul de război al aliaților, a zis el.

Am urcat pe jos : ascensoarele nu funcționau în timpul alarmei. Plantele anemice din ghivece tremurau la fiecare palier. Micuța Ezra Pound, agățată de brațul meu, era în prada unei surescității literare respingătoare și șoptea, ridicînd spre mine niște ochi apoși :

— Ai să ucizi un om ! Simt că ai să ucizi un om !

Martorul meu se sprijinea de perete la fiecare șuierat de bombă. Cei trei polonezi erau antisemiți și considerau alegerea martorului meu drept o insultă suplimentară. Falnicul bărbat continua totuși să urce scările așa cum se coboară în Infern, cu ochii închiși și murmurînd rugăciuni. Etajele superioare erau complet goale, părăsite de locatarii lor, și le-am spus patrioților polonezi că găsesc coridorul un teren ideal pentru întîlnire. Am mai cerut să fie mărită distanța la zece pași. S-au declarat de acord și au început să măsoare terenul. Nu țineam să primesc nici cea mai mică zgîrietură din toată povestea asta, dar nici nu voiam să risc să-l ucid pe adversar, sau să-l rănesc prea serios, ca să

nu-mi atrag neplăceri. Un cadavru într-un hotel sfârșește întotdeauna prin a se face remarcat, și un rănit grav nu poate coborî scările prin propriile-i mijloace. Pe de altă parte, cunoscînd onoarea poloneză — *honor polski* — am cerut asigurarea că n-am să fiu nevoit să mă bat, rînd pe rînd, cu fiecare dintre patrioți, dacă primul e scos din luptă. Trebuie să mai adaug un cuvînt: în tot timpul acestui incident, mama n-a manifestat nici cea mai slabă opoziție. Trebuie să fi fost fericită simțind că fac, în sfîrșit, ceva pentru Franța. Și duelul cu pistolul la zece pași era ceva într-adevăr pe măsura ei. Știa prea bine că Pușkin și Lermontov fuseseră amîndoi uciși într-un duel cu pistolul, și nu de florile mărilor mă tîrîse, de la vîrsta de opt ani, la locotenentul Sverdlovski.

Mă pregăteam. Trebuie să mărturisesc că nu dădeam dovadă de prea mult sînge rece, pe de-o parte pentru că micuța Ezra Pound mă scotea din fire, și apoi pentru că mă temeam ca o bombă, căzînd prea aproape în clipa în care voi trage, să nu facă să-mi tremure mîna, cu urmări neplăcute pentru ținta mea.

În cele din urmă, ne-am ocupat locurile pe coridor, am ochit cît am putut mai bine, dar condițiile nu erau ideale, exploziile și șuierăturile se succedau în jurul nostru, și cînd directorul luptei, unul dintre polonezi, profitînd de-o acalmie, a dat semnalul, mi-am atins adversarul puțin mai serios decît era înțelept pentru mine. L-am instalat confortabil în apartamentul

pe care-l reținusem, și micuța Ezra Pound s-a improvizat pe loc în infirmieră și soră de caritate, așteptându-se la mai mult, locotenentul nefiind atins, la urma urmei, decît la umăr. După care, am cunoscut o clipă de triumf. Mi-am salutat adversarii, care au răspuns salutului meu pocnindu-și călcîiele la modul prusac și apoi, în cea mai neaoșă poloneză de care eram capabil, cu cel mai pur accent varșovian, le-am spus pe șleau ce gîndesc despre ei. Expresia idioată care li s-a așternut pe figură cînd valul insultelor, în bogata lor limbă natală, a început să se reverse asupra-le, a constituit unul dintre cele mai frumoase momente din cariera mea de patriot polonez și a compensat pe larg enervarea intensă pe care mi-o pricinuiseră. Dar nu sfîrșisem cu surprizele serii. Martorul meu, care dispăruse, în timpul schimbului de focuri, într-una din camerele goale, a venit după mine pe scări cu un aer radios. Făcea impresia că a uitat de spaimă și de bombele de-afară. Cu un zîmbet care i se lăța pe figură în măsură să mă îngrijoreze pentru urechile lui, a scos din portofel patru frumoase bilete de cinci livre și a încercat să mi le vîre în palmă. Deoarece am respins această ofrandă cu demnitate, a schițat un gest spre apartamentul în care-i lăsasem pe cei trei polonezi și a spus într-o franceză stricată :

— Toți sînt niște antisemiți ! Și eu sînt polonez, îi cunosc ! Ia-i, ia-i !

— Domnule, i-am spus, în limba polonă, în timp ce încerca să-mi vîre bancnotele în buzu-

nar, domnule, onoarea mea poloneză, *moj honor polski*, nu-mi îngăduie să primesc acești bani. Trăiască Polonia, domnule, care este o veche aliată a țării mele !

Am văzut deschizându-i-se gura cât o șură, privirea lui a exprimat acea incomprehensiune monumentală care-mi place atît de mult s-o văd în ochii oamenilor, și l-am lăsat acolo baltă, cu bancnotele în mîină, coborînd degrabă scările cîte patru trepte odată, fluierînd și pierzîndu-mă în noapte.

A doua zi, cu noaptea-n cap, o mașină a poliției m-a cules de la Odiham și, după cîteva momente destul de neplăcute petrecute la Scotland Yard, am fost încredințat autorităților franceze, statului-major condus de amiralul Muselier, unde am fost interogat prietenește de către locotenentul de marină d Angassac. Ne înțelesesem între noi ca locotenentul polonez să părăsească hotelul sprijinit de camarazii săi și făcînd pe bețivul, dar micuța Ezra Pound nu rezistase ispitei de-a chema ambulanța, și m-am trezit vîrît într-o mare dandana. Am fost ajutat de faptul că personalul de zbor bine antrenat era pe-atunci puțin la număr în Franța Liberă, că au avut deci nevoie de mine, și totodată, de iminența plecării escadrilei mele pe alte meleaguri, dar îmi închipui că și mama trebuie să se fi agitat puțin, în culise, căci m-am ales doar cu un vot de blam, ceea ce n-a frînt niciodată vreun picior cuiva, și m-am îmbarcat, plin de voioșie, cîteva zile mai tîrziu, pentru Africa.

Pe bordul vasului *Arundel Castle* erau vreo sută de tinere englezoaice de familie bună, angajate toate pe bază de voluntariat în corpul feminin de timoniere, și cele cincisprezece zile cât a durat traversarea, într-un camuflaj riguros respectat pe bord, ne-au făcut cea mai bună impresie. Mă întreb și azi cum de n-a luat vasul foc.

Într-o seară, ieșisem pe punte și, sprijinit de balustradă, priveam dîra fosforescentă a vasului, cînd auzii că cineva se apropie de mine tiptil și o mîină o apucă pe-a mea. Ochii mei obișnuiți cu întunericul abia au avut timp să recunoască silueta adjutantului-șef al disciplinei din formația noastră, că mi-a și luat mîina, ducînd-o la buze și acoperind-o de sărutări. Se pare că avea întîlnire pe locul în care mă aflam cu o fermecătoare timonieră, dar, ieșind din salonul puternic luminat și intrînd dintr-o dată în întuneric, a fost victima unei erori perfect scuzabile. L-am lăsat o clipă să-și vadă de treabă, cu indulgență — era foarte interesant să vezi un adjutant-șef al disciplinei în acțiune — dar cînd buzele lui au ajuns aproape de subsuoară, am socotit totuși de cuviință că e cazul să-l pun la curent și, cu cel mai desăvîrșit timbru de bas, i-am spus :

— Nu sînt de loc cea pe care-o credeți.

A scos un urlet de fiară rănită și a început să scuipe, ceea ce am găsit că nu e prea grațios.

Timp de cîteva zile se făcea roșu ca para focului ori de cîte ori mă întîlnea pe punte, în timp ce eu îi aruncam cele mai dulci zîmbete. Viața era tînără atunci și, cu toate că astăzi sîntem mai toți morți — Roque căzut în Egipt, La Maisonneuve dispărut în mare, Castelain mort în Rusia, Crouzet mort la Gabon, Goumenc în Creta, Canepa căzut în Algeria, Maltschanski mort în Libia, Delaroche căzut la El Facher cu Flury-Hérard și Coguen, Saint-Péreuse în viață și azi, dar cu un picior lipsă, Sandré căzut în Africa, Grasset căzut la Tobruk, Perbort mort în Libia, Clariond dispărut în deșert — cu toate că astăzi sîntem morți aproape cu toții, voioșia noastră rămîne și ne regăsim adesea vii în privirea oamenilor tineri din jurul nostru. Viața e tînără. Îmbătrînind, devine durată, devine timp, devine adio. Ți-a luat totul, și nu mai are nimic să-ți dea. Mă duc adeseori în locurile frecventate de tineri spre a încerca să regăsesc ce-am pierdut. Uneori, recunosc chipul unui camarad ucis la douăzeci de ani. Adeseori, are aceleași gesturi, același rîs, aceiași ochi. Ceva, întotdeauna, rămîne. Mi se întîmplă atunci să cred aproape — aproape — că a rămas și în mine ceva din cel ce am fost acum douăzeci de ani, că n-am dispărut în întregime. Îmi îndrept puțin spinarea, pun mîna pe floretă, pornesc cu pași energici în grădină, mă uit la cer și încrucșez spada. Uneori, de asemenea, mă urc pe deal și jonglez cu trei-patru mingi, pentru a le arăta că n-am pierdut încă îndemînarea și că mai trebuie să țină seama de mine. Ele? Ei?

Știu că nimeni nu se uită la mine, dar simt nevoia să-mi dovedesc că mai sînt capabil de naivitate. Adevărul e că am fost înfrînt, și nu numai că am fost înfrînt, dar n-am învățat nimic. Nici cumiștenia, nici resemnarea. Mă lungesc la soare pe plaja de la Big Sur și simt în tot trupul tinerețea și curajul tuturor celor care vor veni după mine, și-i aștept cu încredere, privind focile și balenele care trec cu sutele, în acest anotimp, cu țîșniturile lor, și ascult Oceanul ; închid ochii, zîmbesc și știu că sîntem cu toții acolo, gata s-o luăm de la capăt.

Mama venea să-mi ție companie pe punte aproape în fiecare seară și stăteam împreună rezemați de balustradă, privind dîra aceea albă din care țîșneau noaptea și stelele. Noaptea avea un fel al ei de-a țîșni din dîra fosforescentă spre a se urca pe cer și a izbucni acolo în puzderie de stele, care ne ținea aplecați asupra valurilor pînă la primele licăriri ale zorilor ; la apropierea de țarmurile Africii, zorile măturau Oceanul dintr-o dată de la un capăt la celălalt și cerul se iveau brusc în toată luminozitatea lui, în timp ce inima nu înceta să-mi bată în ritmul nopții și ochii să creadă încă în beznele ei. Dar sînt un vechi mîncător de stele și mă încredințez nopții cu cea mai mare plăcere. Mama fuma la fel de mult și, de cîteva ori, în timp ce stăteam rezemați la marginea nopții, am fost gata să-i reproșez că ne aflăm în plin camuflaj și că fumatul pe punte e interzis, din pricina submarinelor. Apoi zîmbeam ușor, gîndindu-mă cît sînt de naiv, căci ar fi trebuit să știu că atîta

vreme cât se află alături de mine, indiferent de submarine, nu mi se poate întâmpla nimic.

— N-ai mai scris nimic de luni de zile, îmi spunea ea cu reproș.

— E război, nu ?

— Nu e un motiv. Trebuie să scrii.

Și ofta.

— Am vrut întotdeauna să fiu o mare artistă. Simțeam că mi se strânge inima.

— Nici o grijă, mamă, îi spuneam eu. Vei fi o mare artistă, vei fi celebră. Iau eu măsuri.

Tăcea un pic. Aproape că-i vedeam profilul, firele părului ei alb, vârful roșu al țigării. O născoceam în jurul meu cu toată dragostea și fidelitatea de care eram în stare.

— Știi, trebuie să-ți mărturisesc ceva. Nu ți-am spus adevărul.

— Adevărul cu privire la ce ?

— N-am fost cu-adevărat o mare actriță, o tragediană. N-a fost chiar așa. Am făcut teatru, e-adevărat. Dar n-am ajuns cine știe ce.

— Știu, îi spuneam eu cu blîndețe. Vei fi o mare artistă, îți făgăduiesc. Operele tale vor fi traduse în toate limbile lumii.

— Dar nu lucrezi, îmi spunea ea tristă. Cum vrei să se întâmple asta, dacă nu faci nimic ?

M-am pus pe treabă. Era greu, pe puntea unui vas aflat în plin război, sau într-o cabină minusculă pe care-o împarți cu doi camarazi, să te înhami la o operă de largă respirație, așa că am hotărît să scriu patru sau cinci nuvele, fiecare din ele slăvind curajul oamenilor în lupta lor contra nedreptății și împilării. Odată ter-

minate, aveam să le integrez în cuprinsul unui vast roman, un fel de frescă a Rezistenței și a refuzului nostru de-a ne supune, făcînd ca aceste povestiri să fie istorisite de unul din personajele romanului, după vechea metodă a povestirilor picarești. În felul acesta, dacă aș fi fost ucis înainte de-a fi terminat cartea, aș fi lăsat măcar în urma mea cîteva nuvele, ancorate toate în tema vieții mele însăși, și mama ar fi văzut că, la fel ca ea, m-am străduit cît am putut. Așa se face că prima povestire a romanului meu *Educație europeană* a fost scrisă pe bordul vasului care ne ducea spre luptele desfășurate pe cerul african. I-am citit-o de îndată mamei, pe punte, în primele șoapte ale zorilor. S-a arătat mulțumită.

— Tolstoi ! mi-a spus ea, cu toată simplitatea. Gorki !

Și apoi, din curtoazie față de țara mea, a adăugat :

— Prosper Mérimée !

Îmi vorbea, în cursul acestor nopți, cu mai multă încredere decît în nopțile trecute. Poate pentru că-și închipuia că nu mai sînt copil. Poate, pur și simplu, pentru că marea și cerul îndemneau la confidențe și pentru că nimic nu părea să lase vreo urmă în jurul nostru, în afară de dîra albă, ea însăși efemeră în liniștea din jur. Poate și pentru că plecam să mă bat pentru ea și voia să dea o forță nouă brațului de care n-avusese încă timp să se sprijine. Aplecat peste valuri, apucam cu ambele mîini frînturi de trecut : frînturi de fraze schimbate cîndva între noi,

cuvinte de mii de ori auzite, atitudini și gesturi care mi-au rămas întipărite în minte, temele esențiale care-i străbăteau întreaga viață ca niște fire de lumină țesute de mâna ei și de care n-a încetat niciodată să se agațe.

— Franța e tot ce poate fi mai frumos pe lume, spunea ea cu vechiul ei surâs naiv. De aceea vreau să fii francez.

— Ei bine, acum sînt, nu ?

Tăcea. Apoi ofta încet.

— Va trebui să te bați mult, zise ea.

— Am fost rănit la picior, i-am amintit eu. Uite, poți să pui mâna.

Întindeam piciorul cu fărîma de schijă în pulpă. Am refuzat întotdeauna să mi se scoată această schijă. Ținea mult la ea.

— Să fii atent, totuși, îmi cerea ea.

— Am să fiu atent.

Adeseori, în cursul misiunilor care au precedat debarcarea, cînd bubuiturile și suflul exploziilor produceau în carcasa avionului un zgomot infernal, mă gîndeam la cuvintele mamei mele „Să fii atent !“ și nu mă puteam opri să schițez un zîmbet.

— Ce-ai făcut cu licența ta în drept ?

— Vrei să spui cu diploma ?

— Da. N-ai pierdut-o ?

— Nu. E undeva prin valiză.

Știam prea bine ce e în mintea ei. Marea dormea în jurul nostru și vaporul îi însoțea suspinele. Se auzea surd țacănitul mașinilor. Măr-

turisesc sincer că mă temeam un pic de intrarea mamei mele în lumea diplomatică, ale cărei porți urmau să-mi fie într-o bună zi întredeschise, după părerea ei, de acea faimoasă licență în drept. Se împlineau acum zece ani de când lustruia cu grijă, în fiecare lună, vechiul nostru serviciu imperial de argint, în vederea zilei când va trebui „să primesc”. Nu cunoșteam de loc ambasadori și cu-atît mai puțin ambasadoare, și mi-i închipuiam atunci pe toți drept întruchiparea însăși a tactului, a politeții, a discreției și a ținutei. În lumina unei experiențe de cincisprezece ani, am revenit de-atunci, și în privința asta, la o concepție mai omenească a lucrurilor. Dar îmi făceam pe vremea aceea, despre diplomatie, o idee deosebit de exaltată. Nu eram așadar lipsit de teamă, întrebîndu-mă dacă mama n-avea să mă jeneze puțin în exercitarea funcțiunilor mele. Ferească Dumnezeu, nu i-am împărtășit niciodată temerile mele cu glas tare, dar învățase să-mi descifreze tăcerile.

— Nu-ți face griji, mă asigură ea. Știu să primesc.

— Ascultă, mamă, nu-i vorba de asta...

— Dacă ți-e rușine de maică-ta, n-ai decît s-o spui.

— Mamă, te rog...

— Dar vor trebui mulți bani. Trebuie ca tatăl Ilonei să-i dea o zestre grasă... Nu ești un fitecine. Am să mă duc să-l văd. O să-i vorbesc. Știu bine că o iubești pe Ilona, dar nu trebuie să-ți pierzi capul. Am să-i spun : „Iată

ce avem, iată ce dăm. Și dumneata, dumneata ce ne dai ?“

Mă luam cu mâinile de cap. Zîmbeam, dar lacrimile îmi curgeau pe obraji.

— Bine, mamă, bine. Așa să fie. Așa să fie. Am să fac cum ai să vrei tu. Am să fiu ambasador. Am să fiu un mare poet. Am să fiu Guy-nemer. Dar dă-mi răgazul. Ai grijă de sănătate. Du-te regulat la doctor.

— Sînt gloabă bătrînă. Dacă-am ajuns pînă aici, o să merg și mai departe.

— Am aranjat să primești insulină, prin Elveția. Cea mai bună insulină. O fată mi-a făgăduit, pe bordul vasului, că se ocupă ea de asta.

Mary Bord îmi făgăduise să se ocupe de asta și, cu toate că n-am mai dat ochii cu ea de-atunci, ani de-a rîndul, pînă la un an după război, insulina a continuat să sosească din Elveția la Hotelul-Pensiune Mermonts. N-am putut-o regăsi pe Mary Bord, ca să-i mulțumesc. Nădăjduiesc că mai e în viață. Nădăjduiesc că va citi aceste rînduri.

Îmi ștergeam lacrimile de pe față și oftam adînc. Nimic nu era mai gol ca puntea vasului alături de mine. Se iviseră zorile, cu peștii săi zburători. Și deodată, cu o limpezime, cu o claritate de necrezut, am auzit tăcerea șoptindu-mi la ureche :

— Grăbește-te. Grăbește-te.

Am mai rămas o clipă pe punte, încercînd să mă liniștesc, sau căutînd, poate, adversarul. Dar adversarul nu se arăta. Nu erau decît nemții.

Am simțit golul în pumni și, deasupra capului, tot ce era infinit, veșnic, inaccesibil, înconjura arena cu un miliard de zîmbete indiferente la cea mai veche luptă a noastră.

CAPITOLUL XXXVII

Primele ei scrisori mi-au parvenit puțină vreme după sosirea mea în Anglia. Erau îndrumate clandestin prin Elveția, de unde o prietenă a mamei mi le reexpedia cu regularitate. Nici una nu era datată. Pînă la întoarcerea mea la Nisa, trei ani și șase luni mai tîrziu, pînă în ajunul întoarcerii mele acasă, aceste scrisori fără dată, în afara timpului, aveau să mă urmeze cu fidelitate peste tot. Timp de trei ani și jumătate, am fost susținut în felul acesta de un suflu și de o voință mai puternice decît ale mele și acest cordon ombilical comunica sîngelui meu vitejia unei inimi mai oțelitate decît cea care mă ținea pe mine în viață. Exista un fel de *crescendo* liric în acele scrisorele, și mama părea că socotește drept un lucru realizat săvîrșirea unor minuni de dibăcie în demonstrația mea de invincibilitate a omului, mai tare ca Rastelli, jonglerul, mai superb ca Tilden, campionul de tenis și mai valoros ca Guynemer. E drept că faptele mele vitejești nu se materializaseră încă, dar făceam tot ce se poate ca să mă mențin în formă. Făceam în fiecare zi o jumătate de oră de cultură

fizică, o jumătate de oră de mers pe jos și un sfert de oră de ridicare a greutății și haltere. Continuum să jonglez cu șase mingi și nu pierdeam nădejdea s-o prind pe-a șaptea. Continuum să lucrez la romanul meu *Educație europeană*¹, iar cele patru povestiri care urmau să fie încorporate în cuprinsul romanului erau și terminate. Eram ferm convins că e posibil, în literatură ca și în viață, să supui lumea inspirației tale și s-o restitui adevăratei ei vocații, aceea a unei opere bine făcute și bine gândite. Credeam în frumusețe și, deci, în dreptate. Talentul mamei mele îmi dădea imboldul să doresc a-i oferi capodopera de artă și de viață pe care-o visase atîta pentru mine, în care crezuse și la care lucrase cu atîta pasiune. Ca această dreaptă împlinire să-i fie refuzată, mi se părea cu neputință, pentru că mi se părea exclus ca viața să fie pînă într-atîta lipsită de artă. Naivitatea și imaginația ei, acea încredere în miraculos care-o făcea să vadă în copilul pierdut într-o provincie din Polonia orientală un viitor mare scriitor francez și un ambasador al Franței, continuau să trăiască în mine cu toată forța minunatelor basme iscusit povestite. Încă mai luam viața drept un gen literar.

Mama descria în scrisorile ei isprăvile mele, pe care le citeam, mărturisesc, cu oarecare plăcere: „Fiul meu glorios și iubit, îmi scria ea.

¹ Apărut și în versiune românească cu titlul *Groapa bunei speranțe* (ed. Forum, 1946).

Citim cu admirație și recunoștință relatarea faptelor tale eroice în ziare. Pe cerul Köln-ului, al Bremen-ului, al Hamburgului, aripile tale desfășurate seamănă teroarea în inima dușmanului.“ O cunoșteam bine și înțelegeam perfect ce voia să spună. Pentru ea, de fiecare dată când un avion al R.A.F.-ului bombarda un obiectiv, mă aflam pe bord. În fiecare bombă îmi recunoștea glasul. Eram prezent pe toate fronturile și făceam adversarul să dîrdîie. Eram și în avioanele de vînătoare, și în cele de bombardament și, ori de cîte ori un avion german era doborît de aviația engleză, îmi atribuia în modul cel mai firesc acea victorie. Aleile Pieței Buffa trebuiau să răsune de ecoul isprăvilor mele. Mă cunoștea, la urma urmei. Știa prea bine că eu fusesem cel care cîștigase campionatul Nisei la ping-pong, în 1932.

„Fiul meu adorat, toată Nisa e mîndră de tine. M-am dus la profesorii tăi de liceu și i-am pus la curent. Radio Londra ne vorbește de focul și prăpădul pe care le arunci asupra Germaniei, dar bine fac că nu-ți pomenesc numele. Ar putea să-mi pricinuiască neplăceri.“ În mintea băbuței de la Hotelul-Pensiune Mermonts numele meu era în fiecare comunicat de pe front, în fiecare urlet de mînie al lui Hitler. În odăița ei, asculta postul B.B.C., care nu-i vorbea decît de mine, și parcă o vedeam zîbind cu încîntare. Nu era de fel mirată. Era exact ceea ce aștepta de la mine. O știuse din totdeauna. O spusese întotdeauna. Știuse întotdeauna ce-mi poate pielea.

Un singur necaz aveam, că în tot acest timp nu izbuteam să încrucișez spada cu dușmanul. De la primele mele zboruri în Africa refuzul de-a fi lăsat să-mi țin făgăduiala mi-a fost limpede adus la cunoștință, și cerul din jurul meu a redevenit terenul de tenis din Parcul Imperial, în care un tânăr clown înnebunit dansa o gigă ridicolă în urmărirea unor mingi de nea-tins, sub privirile unui public amuzat.

La Kano, în Nigeria, avionul nostru a fost luat de-o furtună de nisip, a atins un copac și a venit în bot, făcînd o gaură de-un metru în pămînt ; am ieșit de-acolo buimăciți, dar nevătămați, spre marea indignare a personalului R.A.F., căci materialul de zbor era atunci rar și prețios, mult mai prețios decît viața unor francezi neîndemînatici.

A doua zi, luînd loc pe bordul unui alt avion și cu un alt pilot, am făcut o nouă tumbă cînd Blenheim-ul nostru, la decolare, s-a răsturnat și a luat foc, în timp ce noi abia am izbutit să ieșim din el pîrliți de flăcări.

Aveam în prezent prea multe echipaje și prea puține avioane. Pierzîndu-mi vremea la Maidaguri într-o lîncezeală totală, întreruptă doar de lungi galopuri călare de-a lungul deșertului de mărăcini, am cerut și am obținut să fac cîteva escorte cu avionul pe marea rută aeriană Coasta de Aur-Nigeria-Tchad-Sudan-Egipt. Avioanele soseau în lăzi la Takoradi, unde se proceda la montare și erau apoi pilotate de-a lungul întregii Africi spre fronturile de luptă din Libia.

N-am avut prilejul să fac decît o singură escortare, și Blenheim-ul meu nici măcar n-a mai apucat să ajungă la Cairo. S-a prăbușit la nord de Lagos în mărăciniș. Eram la bord ca pasager, spre a mă familiariza cu ruta. Pilotul neozelandez și navigatorul au fost omorîți. Eu n-am avut nici o zgîrietură, dar nici bine nu mi-a fost. Aspectul unui cap zdrobit, al unui obraz înfipt în pămînt și găurit și extraordinara înmulțire a muștelor cu care jungla știe deodată să te înconjoare, e ceva groaznic. Și oamenii îți par ciudat de mari cînd trebuie să le sapi un lăcaș cu mîinile. Și rapiditatea cu care muștele se îngrămădesc și lucesc în soare cu toate combinațiile pe care albastrul și verdele le pot face cu roșu e ceva destul de îngrozitor.

La capătul a cîtorva ore de asemenea intimitate bîzîitoare, nervii începură să mă lase. Cînd avioanele care ne căutau începură să se învîrtească în jurul meu, gesticulam să le gonesc, confundînd bîzîitul lor cu acela al insectelor care încercau să mi se așeze pe buze și pe frunte.

O vedeam pe mama. Ținea capul aplecat, cu ochii pe jumătate închiși. Avea o mîină apăsată pe inimă. O văzusem în aceeași atitudine cu atîția ani în urmă, cînd a avut prima ei criză de comă insulinică. Chipul îi era cenușiu. A trebuit să facă un efort extraordinar, dar n-avea puterea necesară ca să-i salveze pe toți fiii din lume. N-a putut să-l salveze decît pe-al ei.

— Mamă, i-am spus, ridicînd ochii. Mamă. Ea se uita la mine.

— Îmi făgăduiseși să fii atent, zise ea.

— Nu eu pilotam.

Am avut totuși o bruscă tresărire de combativitate. Există un sac de portocale verzi africane printre proviziile noastre de bord. M-am dus să le caut în carlingă. Mă revăd și acum în picioare alături de avionul sfărîmat, jonglînd cu cinci portocale, în ciuda lacrimilor care-mi împăienjneau uncori vederea. Ori de cîte ori mă cuprindea panica, apucam portocalele și începeam să jonglez. Nu numai pentru a recăpăta stăpînirea de sine. Era o chestiune de stil și o sfidare. Era tot ce puteam să fac pentru a-mi proclama demnitatea, superioritatea omului asupra a tot ce i se întîmplă.

Am stat acolo treizeci și opt de ore. M-au găsit în interiorul carlingii, cu acoperișul închis, într-o căldură infernală, inconștient și pe jumătate secătuit, dar fără o muscă pe mine.

Așa s-au petrecut lucrurile tot timpul cît am stat în Africa. Ori de cîte ori îmi luam zborul, cerul mă arunca îndărăt cu tam-tam și mi se părea că, în zarva căderii, aud hohotele unui rîs prostesc și batjocoritor. Eram trimis la podea cu o regularitate uimitoare: așezat pe jos, alături de calul meu răsturnat, în buzunar cu ultima scrisoare în care mama îmi vorbea de isprăvile mele cu o încredere absolută, lăsam nasul în jos, oftam, apoi mă ridicam și mai încercam o dată să arăt ce-mi poate pielea.

Nu cred ca în cinci ani de război, din care jumătate efectiv în escadrilă, cu întreruperi doar cît am stat în spital, să fi îndeplinit mai mult de

patru sau cinci misiuni de luptă de care să-mi amintesc azi cu un vag sentiment de-a fi fost un fiu bun. Lunile se scurgeau în monotonia zbururilor rutiniere sau care aduceau mai mult a transport în comun decît a legendă de aur. Detașat cu cîțiva camarazi la Bangui, în A.E.F., pentru a asigura apărarea aeriană a unui teritoriu amenințat doar de țîțari, exasperarea noastră a atins repede asemenea culmi că am bombardat cu bombe de ghips palatul Guvernatorului, în speranța că vom face astfel autoritățile să simtă discret nerăbdarea noastră. Nici măcar n-am fost pedepsiți. Am încercat atunci să ne facem indezirabili organizînd pe străzile orășelului o demonstrație a cetățenilor de culoare purtînd pancarte care proclamau : „Civili din Bangui cer : «Aviatorii pe front !»“ Tensiunea noastră nervoasă încerca să se elibereze prin jocuri care avură adeseori urmări tragice. Acrobații demente pe bordul unui material obosit și căutarea deliberată a primejdiei a costat viața cîtorva dintre noi. Năpustindu-ne asupra unei turme de elefanți, în Congo belgian, avionul nostru a intrat într-un animal, omorînd dintr-o dată atît elefantul cît și pilotul. Ieșind dintre sfărîmăturile Luciole-i, am fost primit cu lovituri de ciomag și pe jumătate snopit în bătaie de un pădurar civil ale cărui cuvinte : „N-ai dreptul să-ți bați joc de viață în halul ăsta“ mi-au rămas îndelung întipărite în memorie. Am fost onorat cu cincisprezece zile de arest, pe care le-am folosit defrișînd grădinița din jurul *bungalow*-ului

meu, în care iarba creștea în fiecare dimineață mai dihai decît barba, apoi m-am întors la Bangui, unde am lîncezit pînă ce gestul prietenesc al lui Astier de Villatte m-a ajutat să-mi ocup, în sfîrșit, locul în escadrila care opera atunci pe frontul abisinian.

Țin așadar s-o spun răsPICat : n-am făcut nimic. Nimic, mai ales, dacă ținem seama de speranța și încrederea bătrînei care mă aștepta. M-am zbatut. Nu m-am bătut cu-adevărat.

Anumite momente trăite pare-se atunci mi-au ieșit complet din minte. Un camarad, Perrier, al cărui cuvînt nu-l voi pune niciodată la îndoială, mi-a relatat, mult după război, că, intrînd noaptea tîrziu în *bungalow*-ul pe care-l împărțea cu mine la Fort-Lamy, m-a găsit sub plasa care ne apăra de țînțari cu țeava unui revolver la tîmplă, și că abia a avut timp să se azvîrle asupra mea pentru a schimba traiectoria glontelui. I-am explicat, se pare, gestul prin disperarea de care m-am simțit cuprins la gîndul că am părăsit în Franța o mamă bătrînă, bolnavă și lipsită de mijloace, numai și numai ca să lîncezesc, inutil, departe de front, în pustiul african. Nu mi-amintesc de acest episod rușinos și care nu mi se potrivește de fel, căci, în disperările mele, pe cît de turbate pe-atît de trecătoare, mă răfuiesc cu exteriorul, nu cu mine însumi, și mărturisesc că, departe de a-mi tăia urechea, ca Van Gogh, gîndul meu se îndreaptă, în clipele cu pricina, mai curînd asupra urechilor altora. Trebuie totuși să adaug că lunile dinaintea lui septem-

brie 1941 au rămas destul de vagi în conștiința mea, ca urmare a unei foarte păcătoase febre tifoide de care am suferit pe vremea aceea și de pe urma căreia am avut parte de maslu, mi s-au șters unele episoade din memorie și i-a făcut pe medici să spună că, și dacă scap cu viață, n-am să-mi mai recapăt niciodată facultățile mintale.

Am plecat așadar să-mi ocup locul în escadrila din Sudan, dar campania din Etiopia era terminată ; plecînd de pe aerodromul din Gordon's Tree, la Khartoum, nu mai întîlneai nici un avion de vînătoare italian și cele cîteva rotocoale de fum ale tunurilor antiaeriene zărite la orizont aduceau cu ultimele suspine ale unui învins. Ne întorceam la asfințit, ca să pierdem noaptea în cele două taverna unde englezii „internaseră“ două trupe de dansatoare ungueroaice surprinse în Egipt la intrarea în război a țării lor contra aliaților, și, în zori, plecam într-o nouă plimbare, fără a da nasul cu nici un dușman. N-am putut să fac nimic. Nu-i greu de închipuit cît de rușinat citeam scrisorile în care mama îmi cînta încrederea și admirația ei. De parte de-a mă ridica la nivelul a tot ce aștepta ea din partea mea, eram redus la tovărășia unor nefericite ale căror chipuri se subțiau văzînd cu ochii sub efectul mușcăturii nemiloase a soarelui sudanez de mai. Resimțeam neîncetat o înspăimîntătoare senzație de neputință și făceam tot posibilul ca să-mi fur căciula și să-mi dovedesc că nu sînt cu desăvîrșire devirilizat.

La marasmul meu se adăuga dorul și mușcă-tura unei clipe de fericire pe care am avut pri-lejul s-o trăiesc. Din lipsă de talent n-am po-menit încă de ea. De câte ori ridic capul și pun mîna pe caiet, slăbiciunea glasului meu și puți-nătatea mijloacelor de care dispun îmi par o in-sultă adusă celor ce încerc să spun, celor ce-am iubit. Poate că într-o zi un mare scriitor va găsi în cele ce am trăit o inspirație pe măsura lui și atunci poate că rîndurile de față nu vor fi fost așternute în zadar.

La Bangui locuiam într-un *bungalow* pierdut printre banani, la poalele unui deal pe care luna se cocoța în fiecare noapte ca o cucuvea lumi-noasă. În fiecare seară, mă duceam pe terasa cercului nostru la marginea fluviului, cu fața la Congo, care începea pe malul celălalt, ascultînd unicul disc existent : *Remember our forgotten men.*

Am văzut-o într-o zi trecînd pe stradă, cu sînii goi, purtînd pe cap un coș cu fructe.

Întreaga splendoare a unui corp de femeie în frageda lui adolescență, întreaga frumusețe a vieții, a speranței, a surîsului, și-un mers de parcă nimic nu i se întîmpla. Louison avea șais-prezece ani și, cînd sînul ei mă făcea să simt că-mi bat două inimi în piept, aveam uneori sen-timentul că am stăpînit totul, că am săvîrșit totul. M-am dus la părinții ei și am sărbătorit unirea noastră așa cum se obișnuia în tribul ei ; prin-

țul austriac Stahremberg, din care vicisitudinile unei vieți agitate făcuseră un locotenent de aviație în escadrila mea, mi-a fost martor. Louison a venit să locuiască cu mine. N-am avut în viața mea o mai mare plăcere să privesc și să ascult. Nu știa boabă franțuzește și nu înțelegeam nimic din ce-mi spunea, în afară de faptul că viața e frumoasă, fericită, imaculată. Avea un glas care te făcea pentru totdeauna indiferent la orice altă muzică. N-o pierdeam o clipă din ochi. Finețea trăsăturilor și fragilitatea nemai-pomenită a încheieturilor, voioșia din privire, gingășia părului — dar ce-aș putea spune aci care să nu împieteze asupra amintirii ce păstrez și a acelei perfecțiuni ce mi-a fost dat să cunosc? Și-apoi, am băgat de seamă că tușește un pic și, extrem de neliniștit, bănuind o tuberculoză în corpul acela prea frumos ca să fie la adăpost, am trimis-o la medicul militar Vignes s-o examineze. Tusea nu era nimic, dar Louison avea o pată ciudată pe braț, care atrase atenția medicului. A venit la mine chiar în seara aceea, în *bungalow*. Părea abătut. Se știa că sînt fericit. Sărea în ochii oricui. Mi-a spus că micuța are lepră și că trebuie să mă despart de ea. A spus-o fără convingere. Am negat vreme îndelungată. Negam pur și simplu. Nu puteam să cred într-o asemenea crimă. Am petrecut cu Louison o noapte îngrozitoare, privind-o cum doarme în brațele mele, cu chipul acela luminat pînă și în somn de zîmbet. Nu știu nici pînă în ziua de azi dacă o iubeam sau dacă, pur și simplu, nu-mi puteam lua ochii de la ea. Am

ținut-o pe Louison în brațe cît am putut mai mult. Vignes nu mi-a spus nimic, nu mi-a reproșat nimic. Ridica pur și simplu din umeri cînd înjuram, blestemam, amenințam. Louison a început să urmeze un tratament, dar venea în fiecare seară să doarmă alături de mine. N-am strîns nimic la piept cu mai multă tandrețe și durere. N-am acceptat despărțirea decît cînd mi s-a explicat, cu ziarul în mîină — eram neîncrezător — că un nou remediu a fost tocmai experimentat la Léopoldville contra bacilului lui Hansen și că s-au obținut anumite rezultate în stabilizarea și poate chiar în vindecarea bolii. Am urcat-o pe Louison pe bordul faimoasei „aripi zburătoare“ pe care adjutantul Soubabère o pilota între Brazzaville și Bangui. M-a părăsit și-am rămas pe cîmp, buimac, cu pumnii strînși, cu impresia că nu numai Franța, dar întregul glob pămîntesc fusese ocupat de inamic.

La fiecare cincisprezece zile, un Blenheim pilotat de Hirlemann efectua legătura militară cu Brazza și ne-am înțeles că plec și eu rîndul viitor. Mă simțeam complet golit pe dinăuntru: resimțeam lipsa Louisei în fiecare por al pieții. Brațele îmi păreau niște lucruri inutile.

Avionul lui Hirlemann, pe care-l așteptam la Bangui, a pierdut o elice deasupra Congo-ului și s-a prăbușit într-o pădure inundată. Hirlemann, Béquart, Crouzet și-au găsit moartea pe loc. Mecanicul, Courtiaud, avea un picior zdrobit; numai radiofonistul, Grasset, a scăpat teafăr. Pentru a-și semnala prezența, a avut ideea să tragă cu mitraliera la fiecare jumătate de oră.

De fiecare dată, locuitorii unui trib din vecinătate, care văzuseră avionul căzînd și care se îndreptau spre ei să le vină în ajutor, fugeau înspăimîntați. Au fost nevoiți să stea acolo trei zile, și Courtiaud, nemișcat din pricina rănii, și-a pierdut mințile luptînd zi și noapte contra furnicilor roșii care încercau să i se așeze pe rană. Am făcut de multe ori parte din același echipaj cu Hirlemann și cu Béquart ; din ferire, o providențială criză de paludism mi-a îngăduit să uit totul vreme de-o săptămînă.

Plecarea mea la Brazzaville a trebuit așadar să fie amînată pentru luna următoare, în așteptarea întoarcerii lui Soubabère. Dar Soubabère a dispărut și el în pădurea Congo-ului cu strania „aripă zburătoare“, pe care numai el și americanul Jim Mollison știau s-o piloteze. Am primit ordinul să plec cu escadrila mea pe frontul abisinian. Nu știam atunci că luptele cu italienii erau, ca să zic așa, terminate și că n-o să slujesc la nimic. M-am supus. N-am mai văzut-o niciodată pe Louison. Am avut știri despre ea de la niște camarazi, de vreo două-trei ori. Era bine îngrijită. Nutream speranțe. Întreba cînd mă întorc. Era veselă. Apoi s-a lăsat cortina. Am scris scrisori, am înaintat cereri pe cale ierarhică, am trimis cîteva telegrame. Nimic. Autoritățile militare păstrau o tăcere de gheață. Făceam gălăgie, protestam : cel mai dulce glas din lume mă striga din cine știe ce trist spital african. Am fost trimis în Libia și poftit să mă supun unui examen pentru a se vedea dacă n-am lepră. N-aveam. Dar nici bine

nu-mi era. Nu mi-aş fi putut niciodată închipui că te poţi perpeli atît din pricina unui glas, a unui gît, a unor umeri, a unor mîini. Vreau să spun că avea nişte ochi în care îţi era atît de bine să trăieşti, că n-am mai ştiut niciodată de atunci încotro s-o apuc.

CAPITOLUL XXXIX

Scrisorile mamei mele deveneau tot mai scurte ; scrise în grabă, cu creionul, îmi soseau cîte patru-cinci o dată. Se simţea bine. Nu ducea lipsă de insulină : „Fiul meu glorios, sînt mîndră de tine... Trăiască Franţa !“ Mă aşezam la o masă pe terasa hotelului Royal, de unde se vedeau apele Nilului şi mirajele care făceau oraşul să plutească pe mii de lacuri fierbinţi ca focul, şi stăteam acolo, cu pachetul de scrisori în mîină, printre unguroaicele animatoare, aviatorii canadieni, sud-africani, australieni, care se înghesuiau pe parchetul de dans şi în jurul barului, încercînd s-o convingă pe una din nostimele fetişcane să le acorde favorurile în noaptea aceea — plăteau cu toţii, numai francezii nu plăteau, ceea ce dovedeşte că, şi după înfrîngere, Franţa îşi păstrase întregul prestigiu. Citeam şi reciteam cuvintele tandre şi pline de încredere, în timp ce micuţa Ariana, prietena de inimă a unuia dintre cei mai valoroşi adjutanţi-şefi pe care-i aveam, venea din cînd în cînd să

se așeze la masa mea, între două dansuri, și mă privea cu interes.

— Te iubește? mă întreba ea.

Răspundeam afirmativ fără ezitare și fără falsă modestie.

— Și tu?

Ca de obicei, făceam pe durul și pe tatuatul.

— Oh! știi, eu, femeile... îi răspundeam.

Pierzi una, găsești zece în loc.

— Nu ți-e teamă că te înșală cât ești plecat?

— Ei bine! vezi, nu, îi răspundeam.

— Chiar dacă durează ani de zile?

— Chiar dacă durează ani de zile.

— Dar, în sfârșit, n-oi fi crezând totuși că o femeie normală poate să stea ani de zile singură, fără bărbat, numai pentru ochii tăi frumoși?

— Ba cred, închipuie-ți, îi spuneam. Am văzut-o cu ochii mei. Am cunoscut o femeie care a rămas ani și ani de zile fără bărbat pentru ochii frumoși ai cuiva.

Am pornit-o așadar în Libia pentru a doua campanie împotriva lui Rommel și, din primele zile, șase camarazi francezi și nouă englezi au pierit în cel mai tragic accident al nostru. *Khamsin*-ul sufla puternic în dimineața aceea și, decolând contra vântului, sub comanda lui Saint-Péreuse, piloții de pe cele trei Blenheim-e ale noastre văzură deodată ivindu-se din vârtejurile de nisip trei Blenheim-e engleze care greșiseră sensul și veneau drept spre ele, cu vântul în spate. Se aflau trei mii de kilograme de bombe pe bordul avioanelor și cele două formații atin-

seseră viteza de decolare, acea clipă între pământ și aer în care e cu neputință să manevrezi. Numai Saint-Péreuse, cu Bimont pe postul de observator, a izbutit să evite ciocnirea. Toate celelalte s-au pulverizat. Au fost văzuți câini timp de ore întregi alergând cu hălci de carne în bot.

Din fericire, eu nu mă aflam pe bord în ziua aceea. În clipa când se producea explozia, primeam tocmai maslul la spitalul militar din Damasc.

Contractasem o febră tifoidă cu hemoragii intestinale și medicii care mă îngrijeau, căpitanul Guyon și maiorul Vignes, apreciau că n-am nici unu la mie șanse să scap cu viață. Suportasem cinci transfuzii, dar hemoragiile continuau și camarazii se perindau la căpătîiul meu să-mi dea din sîngele lor. Am fost îngrijit cu un devotament într-adevăr creștinesc de o tînără călugăriță armeană, sora Félicienne, din Ordinul Sfîntul Iosif al Miciei Apariții, care trăiește azi într-o chilie a unei mănăstiri de lîngă Bethleem. Am aiurat cincisprezece zile, dar mi-au trebuit șase săptămîni ca să-mi vin complet în fire : am păstrat vreme îndelungată o cerere adresată pe cale ierarhică generalului de Gaulle prin care protestam contra greșelii administrative în urma căreia, spuneam eu, nu mai figuram pe listele celor în viață, ceea ce avea drept urmare, subliniam eu, faptul că soldații din trupă și subofițerii nu mă mai salutau, făcînd de parcă nu mai existam. Trebuie să spun că mă făcuseră sublocotenent și, după aventura de la Avord,

țineam mult la tresa mea și la semnele exterioare de respect ce mi se datorau.

Medicii apreciară, în sfârșit, că mai am doar câteva ore de trăit și camarazii mei de la baza aeriană din Damasc fură invitați să vină pentru a face de gardă în fața rămășițelor mele pămîntești expuse în capela spitalului, în timp ce sicriul era așezat în camera mea de către infirmierul senegalez. Redobîndindu-mi pentru o clipă luciditatea, ceea ce se întîmpla de obicei după o hemoragie care făcea să-mi scadă temperatura drenîndu-mi sîngele, am observat sicriul la picioarele patului și, bănuind că mi se întinde o nouă cursă, am luat-o imediat la goană; am avut puterea să mă ridic și să-mi tîrăsc picioarele subțiri ca niște lumînări pînă în grădină, unde un tînăr în convalescență după tifos se încălzea la soare; cînd văzu venind spre el un spectru care se clatină, în pielea goală și cu un chipiu de ofițer pe cap, nefericitul a scos un urlet și s-a repezit la postul de gardă: în aceeași seară a făcut o recidivă. În perioada cînd aiuram îmi pusesem chipiul de sublocotenent cu tresa proaspăt obținută, refuzînd cu îndărătnicie să mă despart de el, ceea ce pare o dovadă că șocul pe care-l avusesem cu trei ani înainte, în momentul umilirii mele la Avord, fusese mai puternic decît bănuisem. Horcăielile mele de om în agonie semănau, pare-se, cum nu se poate mai bine cu fișîitul unui sifon gol. Și scumpul meu Bimont, venit în grabă din Libia să mă vadă, mi-a spus mai tîrziu că găsise ușor șocant și chiar indecent modul în care mă cramponam.

Insistam nițeluș prea mult. Eram totalmente lipsit de eleganță și de înțelegere. Dădeam, cum s-ar zice, din mâini și din picioare. Eram nițeluș dezgustător. Cam ca un avar care se cramponează de banii lui. Și cu acel zîmbet ușor batjocoritor, care-l prindea atît de bine și pe care, în pofida anilor care s-au scurs, în acea Africă Ecuatorială în care trăiește, nădăjduiesc că și l-a păstrat, mi-a spus :

— Aveai aerul că ții la viață.

Trecuse o săptămînă de cînd primisem maslul și recunosc că n-ar fi trebuit să fac atîtea dificultăți. Dar eram un jucător care nu știe să piardă. Refuzam să mă recunosc învins. Nu-mi aparțineam. Trebuia să-mi țin făgăduiala, să mă întorc acasă încununat de glorie după o sută de bătălii victorioase, să scriu *Război și Pace*, să devin ambasador al Franței, pe scurt, să îngădui telentului mamei mele să se manifeste. Mai presus de orice, refuzam să cedez informului. Un artist adevărat nu se lasă învins de materialul său, caută să impună materiei brute inspirația sa, încearcă să dea magmei o formă, un sens, o expresie. Refuzam să las ca viața mamei mele să se încheie prostește în pavilionul contagioșilor într-un spital al Damascului. Toată nevoia mea de artă și gustul meu pentru frumos, adică pentru dreptate, mă oprea să-mi abandonez opera trăită mai înainte de-a o vedea căpătînd formă, înainte de-a lumina lumea în jurul meu, măcar pentru o secundă, cu o frățească și emoționantă semnificație. Nu-mi puteam pune numele în josul actului pe care zeii mi-l întin-

deau, o recunoaștere a lipsei mele de însemnătate, a inexistenței și a absurdității. Nu puteam fi în așa hal lipsit de talent.

Ispita de a ceda era totuși teribilă. Trupul mi-era tot acoperit cu plăgi purulente, acele care-mi administrau serul picătură cu picătură îmi stăteau ore întregi înfipte în vene, dându-mi senzația că sînt înfășurat în sîrmă ghimpată, limba mi-era crăpată de un ulcer, maxilarul stîng, fisurat în urma accidentului de la Méribnac, se infectase și o bucată de os se desprinsese și perforase gingia, fără a te putea atinge de el de teamă să nu se pornească o hemoragie, continuam să am scaune cu sînge și eram atît de încins de febră încît, cînd mă înfășurau în cearșafuri ude, trupul își recăpăta temperatura în cîteva minute — și, colac peste pupază, medicii descoperiră cu interes că găzduisem în mine în toată această perioadă o tenie nesfîrșit de lungă, care începea să-mi iasă acum, metru cu metru, din măruntaie. Ani de zile după această boală, cînd îl întîlneam pe unul sau altul din *toubib*¹-ii care mă îngrijiseră, se uita la mine nevenindu-i să-și creadă ochilor și spunea :

— N-ai să știi niciodată din ce-ai scăpat.

Se poate, numai că zeii uitaseră să taie cordonul ombilical. Geloși pe orice mîină de om care caută să dea soartei o formă și un sens, se năpustiseră cu înverșunare asupra mea în așa fel încît tot corpul nu mi-era decît o rană sînge-

¹ Medic (lb. arabă).

rîndă, dar nu pricepuseră nimic din dragostea mea. Uitaseră să taie acel cordon ombilical, și-am supraviețuit. Voința, vitalitatea și curajul mamei mele continuau să treacă în mine și să mă hrănească.

Scînteia de viață care mai pîlpîia în mine se aprinse deodată devenind foc sacru al mîniei cînd îl văzui pe preot intrînd în cameră pentru maslu.

Cînd l-am văzut pe-acel bărbos, înveșmîntat în alb și violet, îndreptîndu-se spre mine cu pași hotărîți, cu crucifixul întins, și cînd mi-am dat seama ce-mi propune, mi s-a părut că-l am în față pe Necurat în carne și oase. Spre surprinderea călugăriței care mă ajuta să stau în capul oaselor, am fost auzit rostind, eu care nu eram decît un horcăit, cu glas tare și inteligibil :

— Nimic de făcut — în chestia asta, nota zero.

Apoi am dispărut pentru cîteva minute și, cînd am revenit la suprafață, binele se și săvîrșise. Dar nu eram convins. Eram ferm hotărît să mă întorc la Nisa, în Piața Buffa, în uniformă mea de ofițer, cu pieptul încărcat de decorații, cu mama la braț. După care, om mai da o raită și pe Promenade des Anglais, în aplauzele mulțimii. „Salutați-o pe această respectabilă franțuzoaică de la Hotel-Pensiune Mermonts, s-a întors din război, de cincisprezece ori citată pe ordin de zi, s-a acoperit de glorie în aviație, fiul ei poate fi mîndru de ea !” Domnii în vîrstă își vor scoate pălăria cu respect, se va cînta *Marseieza*, unul dintre ei va șopti : „Mai

sînt legați prin cordonul ombilical“, și vedeam, într-adevăr, lungul tub de cauciuc ieșindu-mi din măruntaie, și zîbeam triumfător. Asta artă! Asta făgăduială ținută! Și dumnealor ar fi vrut să renunț la misiunea mea, pe motiv că medicii mă condamnaseră, că promisem împărțășania cea de pe urmă și că niște camarazi în mănuși albe se pregăteau să facă de gardă la căpățiul meu în capela mortuară? Pentru nimic în lume! Mai curînd viața — după cum se vede; nici o soluție extremă nu mă făcea să dau înapoi.

N-am murit. M-am vindecat. Nu așa repede. Febra a scăzut, apoi a dispărut, dar continuam să aiurez. Era un delir care nu se exprima de altfel decît printr-o gîngăveală: limba mi-era pe jumătate secționată de-un ulcer. După care s-a ivit o flebită, care mi-a pus piciorul sub semnul întrebării. O paralizie facială s-a instalat definitiv în partea inferioară stîngă a feței, în locul unde se infectase maxilarul, ceea ce-mi dă și azi o interesantă înfățișare asimetrică. Aveam o leziune la vezică, miocardita stăruia, nu recunoșteam pe nimeni, nu puteam vorbi, dar cordonul ombilical continua să funcționeze. Și în esență nu eram cu-adevărat atins: cînd cunoștința mi-a revenit pe deplin și cînd am putut articula cîteva cuvinte, sîșiînd înfiorător, am căutat să aflu în cît timp mă voi putea întoarce pe front.

Medicii făceau haz. Războiul luase sfîrșit pentru mine. Nu erau de loc siguri că am să pot merge normal, inima va rămîne probabil cu o leziune, cît depsre gîndul de-a mă mai urca în-

tr-un avion de luptă — ridicau din umeri și zîmbeau amical.

Trei luni mai tîrziu, mă aflu pe bordul unui Blenheim, hăituind submarinele deasupra Mediteranei orientale, cu de Thuisy, ucis cîteva luni mai tîrziu în Anglia pe un Mosquito.

Trebuie să-mi exprim aci recunoștința față de Ahmed, șoferul obscur al unui taxi egiptean, care, contra modestei sume de cinci livre, a acceptat să-și pună uniforma mea și să se prezinte la vizita medicală a spitalului R.A.F. din Cairo. Nu era frumos, nu mirosea a nisip încins, dar s-a prezentat la vizită în mod triumfal și ne-am felicitat reciproc, mîncînd înghețată pe terasa Gropi.

Mai rămînea să-i înfrunt pe medicii bazei aeriene din Damasc, maiorul Fitucci și căpitanul Bercault. Acolo nu mai aveam cum să trișez. Mă cunoșteau. Mă văzuseră la lucru, ca să zic așa, pe patul meu din spital. Știau și că mi se mai întîmpla uneori să văd negru înaintea ochilor și să leșin fără nici un motiv. Pe scurt, mi s-a cerut să fac bine și să accept o lună de concediu în Valea Regilor, la Luksor, înainte de-a mă gîndi să-mi reiau locul în echipaj. Am vizitat așadar mormintele faraonilor și m-am îndrăgostit la nebunie de Nil, pe care l-am parcurs în sus și în jos de două ori, pe întreaga-i porțiune navigabilă. E un peisaj pe care-l consider pînă în ziua de azi cel mai frumos din lume. E locul unde sufletul cunoaște odihna. Și-al meu avea mare nevoie de așa ceva. Stăteam ore întregi pe balconul camerei mele de la hotelul

Winter Palace, privind cum trec vapoarele. M-am apucat să lucrez la cartea mea. I-am scris câteva scrisori mamei mele, pentru a compensa cele trei luni de tăcere. În scrisorelele care-mi veneau de la ea nu găseam totuși nici urmă de neliniște. Nu era mirată de tăcerea mea prelungită. Mi se părea chiar puțin ciudat. Ultima scrisorică părăsise Nisa la data cînd, de trei luni cel puțin, trebuie să nu mai fi primit nici o știre de la mine. Dar părea că nici n-a băgat de seamă. Fără îndoială că puna totul pe socoteala căilor ocolite pe care corespondența noastră era nevoită să le urmeze. Și apoi, ce, știa bine că voi ieși învingător din toate greutățile. Cu toate acestea, o oarecare tristețe se strecura acum în scrisorile ei. Descopeream pentru prima oară în ele o notă diferită, ceva parcă neformulat, emoționant și ciudat de tulburător. „Micuțul meu drag. Te rog să nu te gîndești la mine, să nu-ți fie teamă pentru mine, să fii un om curajos. Amintește-ți că nu mai ai nevoie de mine, că ești un bărbat acum, nu un copil, că poți să stai pe picioarele tale. Micuțul meu, însoară-te degrabă, căci vei avea întotdeauna nevoie de-o femeie alături de tine. Iată, poate, răul pe care ți l-am făcut. Dar încearcă, mai ales, să scrii repede o carte frumoasă, căci te vei consola mult mai ușor după aceea. Ai fost întotdeauna un artist. Nu te gîndi prea mult la mine. Cu sănătatea o duc bine. Bătrînul doctor Rosanoff e foarte mulțumit de mine. Îți trimite salutări. Mititelul meu drag, trebuie să ai curaj. Mama ta.” Citeam și reciteam această scrisoare de sute de

ori, pe balconul meu, deasupra Nilului care curgea domol. Era în ea un accent aproape disperat, o gravitate și o reținere nemaiîntâlnite și, pentru prima oară, mama nu vorbea de Franța. Mi s-a făcut inima cât un purice. Ceva nu era în regulă, ceva, în scrisoarea asta, rămânea nerostit. Și mai era și acel îndemn puțin ciudat la curaj, care revenea acum cu tot mai multă insistență în scrisorelele ei. Era chiar un pic enervant : ar fi putut totuși să știe că nu mi-era niciodată frică de nimc. În sfârșit, esențialul era că trăiește și speranța mea de-a sosi la timp sporea cu fiecare zi.

CAPITOLUL XL

Mi-am reluat locul în escadrilă și am pornit la o pașnică vânătoare de submarine italiene în largul Palestinei. Era o meserie lipsită de primejdii și îmi luam întotdeauna o mică gustare la mine. Am atacat în largul Ciprului un submarin servit cald la suprafață, dar ne-a scăpat. Bombele noastre de adâncime au căzut prea departe.

Pot să afirm că din ziua aceea știu ce înseamnă remușcarea.

Numeroase filme și foarte numeroase romane au fost consacrate acestei teme, a războinicului chinuit de amintirea a ceea ce a făcut. Eu unul nu fac excepție. Și azi mi se mai întâmplă să

mă trezesc din somn urlînd, lac de sudoare : visez că-mi scapă încă o dată submarinul. Am întotdeauna același coșmar : nu nimeresc ținta, nu trimit în fundul mării un echipaj de douăzeci de oameni, echipaj italian pe deasupra — și totuși iubesc mult Italia și pe italieni. Faptul simplu și brutal e că remușcarea și spaima mea nocturne se datoresc împrejurării că *n-am ucis*, lucru extrem de supărător pentru un om de treabă, și cer cu umilință iertare tuturor celor pe care-i jignesc făcînd o atare mărturisire. Mă consolez un pic încercînd să-mi spun că eu sînt omul rău, și că ceilalți, cei buni, adevărații, nu sînt așa, ceea ce-mi ridică puțin moralul, căci, mai presus de orice, am nevoie să cred în omenire.

Jumătate din *Educație europeană* era terminată și-mi dedicam tot timpul liber scrisului. Cînd escadrila mea a fost transferată în Anglia, în august 1943, am grăbit pasul : mirosea a debarcare și nu mă puteam întoarce acasă cu mâinile goale. Simțeam de pe-acum bucuria și mîndria mamei mele cînd își va vedea numele tipărit pe coperta cărții. Trebuia să se mulțumească cu gloria literară, în lipsa gloriei lui Guynemer. Oricum, ambițiile ei artistice aveau să-și găsească, în sfîrșit, realizarea.

Condițiile muncii literare la baza aeriană din Hartford Bridge nu erau de invidiat. Era foarte frig. Scriam noaptea, în cabana de tablă ondulată pe care-o împărțeam cu trei camarazi ; puneam pe mine vesta de zbor și în picioare bocancii îmblăniți, mă instalam pe pat și scriam

pîna în zori ; degetele îmi amorțeau ; răsuflarea mea își lăsa urma aburindă în aerul înghețat ; mi-a fost ușor să reconstitui atmosfera cîmpurilor înzăpezite ale Poloniei, unde era situată acțiunea romanului meu. Pe la trei-patru dimineața, puneam jos stiloul, mă urcam pe bicicletă și mă duceam să beau o ceașcă de ceai la popotă ; mă urcam apoi în avion și plecam în misiune în primele ore ale dimineții cenușii, împotriva unor obiective puternic apărute. Aproape întotdeauna, la întoarcere, cîte un camarad era dat lipsă ; o dată, mergînd spre Charleroi, am pierdut șapte avioane dintr-o lovitură, cînd am trecut coasta. Era greu, în aceste condiții, să faci literatură. Adevărul e că nici nu făceam așa ceva : pentru mine totul făcea parte din aceeași luptă, din aceeași operă. Mă apucam să scriu noaptea, cînd camarazii mei dormeau. N-am fost singur în cabană decît o singură dată, cînd echipajul lui de Petit a fost doborât.

În jurul meu cerul devenea din ce în ce mai pustiu.

Schlözing, Béguin, Mouchotte, Maridor, Gouby și Max Guedj, legendarul, dispăreau unii după alții, și apoi ultimii — ultimii au plecat la rîndul lor, de Thuisy, Martell, Colcanap, de Maismont, Mahé, și a sosit, în sfîrșit, și ziua cînd din toți cei pe care-i cunoscusem cînd am sosit în Anglia n-a mai rămas decît Barberon, cei doi frați Langer, Stone și Perrier. Ne priveam adeseori în tăcere.

Am terminat *Educație europeană*, i-am trimis manuscrisul Mourei Boudberg, prietena lui Gorki

și lui H. G. Wells, și mi-am luat de-o grijă. Într-o dimineață, la întoarcerea dintr-o misiune deosebit de primejdioasă — făceam atunci ieșiri în zbor razant, la zece metri de sol, și trei camarazi fuseseră în ziua aceea trimiși la podea — am găsit telegrama unui editor englez anunțându-mi intenția lui de a-mi traduce romanul și de a-l publica în cel mai scurt timp cu putință. Mi-am scos casca și mănușile și am rămas îndelung acolo, în ținută de zbor, privind telegrama. Mă născusem.

M-am grăbit să-i telegrafiez știrea mamei mele, prin Elveția. Așteptam reacția ei cu nerăbdare. Aveam sentimentul de-a fi făcut, în sfârșit, ceva pentru ea și știam cu câtă bucurie va întoarce paginile cărții a cărei autoare era. Vechile ei aspirații artistice începeau, în sfârșit, să fie realizate și, cine știe, cu puțin noroc, avea, poate, să devină celebră. Debuta târziu: avea acum șaiszeci și unu de ani. Nu devenisem un erou, nici ambasador al Franței, nici măcar secretar de ambasadă, dar începusem totuși să-mi țin făgăduiala, să dau un sens luptelor și jertfei sale, și cartea mea, așa ușoară și subțire cum era, aruncată pe talerul balanței, îmi părea că atârna greu. Apoi am așteptat. Îi citeam și-i reciteam scrisorelele, căutând vreo aluzie la prima mea victorie. Dar făcea impresia că o ignorează. Mi s-a părut, în sfârșit, că înțeleg sensul acelei tăcute imputări — semnificația refuzului vădit de a pomeni de cartea mea. Ceea ce aștepta ea de la mine, câtă vreme Franța se afla sub ocupație, erau fapte de arme, nu literatură.

Totuși n-aveam nici o vină dacă războiul meu nu era strălucit. Făceam tot ce puteam. În fiecare zi eram la întâlnire în văzduh și avionul meu se întorcea adeseori ciuruit de gloanțe. Nu eram în aviația de vânătoare, ci în cea de bombardament, și meseria noastră nu era prea spectaculoasă. Aruncam bombe asupra unui obiectiv și ne întorceam, sau nu ne întorceam. Ajungeam chiar să mă întreb dacă mama n-o fi aflat povestea cu submarinul care mi-a scăpat în largul Palestinei și dacă nu e un pic supărată pe mine.

Publicarea *Educației europene* în Anglia m-a făcut aproape celebru. Ori de câte ori mă întorceam din misiune, găseam noi tăieturi de presă și tot felul de agenții își trimiteau reporterii să mă fotografieze la coborârea din avion. Luam o atitudine care mă avantaja, eram foarte atent să ridic ochii în sus, cu casca sub braț, în salopeta de zbor — îmi părea nițeluș rău că nu sînt îmbrăcat în fosta mea uniformă de cerchez, care-mi ședea atît de bine. Dar eram convins că mamei o să-i placă aceste fotografii, atît de asemănătoare, și le colecționeam cu grijă pentru ea. Am fost invitat la un ceai la doamna Eden, soția ministrului britanic, și m-am ferit să îndepărtez degetul mic în timp ce țineam ceașca în mîină.

Stăteam ore întregi întins pe jos, cu capul sprijinit de parașută, încercînd să lupt împotriva eternei mele frustrări, împotriva valului de indignare din sîngele meu, împotriva nevoii de a reînvia, de a birui, de a depăși, de a ieși de acolo. Nici azi nu știu ce înțeleg, de fapt, prin

„acolo“. Presupun, situația umană. În tot cazul, nu mai vreau să aud de oameni părăsiți.

...Uneori, ridic capul și mă uit cu prietenie la fratele meu, Oceanul : pare infinit, dar știu că și el se lovește peste tot de niște limite, și iată de ce, fără îndoială, toată această agitație, tot acest vuiet.

Am mai luat parte la vreo cincisprezece misiuni, dar nu s-a întâmplat nimic.

Într-o zi, totuși, am avut o ieșire puțin mai însuflețită ca de obicei. La câteva minute de obiectiv, în timp ce dănuiam între norii obuzelor, am auzit în cască o exclamație a pilotului Arnaud Langer. A urmat o clipă de tăcere, după care glasul lui a anunțat cu răceală :

— Sînt atins la ochi. Sînt orb.

Pe avioanele Boston pilotul e despărțit de navigator și de mitralior prin niște plăci de blindaj și, în văzduh, nu puteam face nimic unii pentru alții. Iar, în clipa cînd Arnaud m-a înștiințat de rana lui la ochi, am simțit o violentă plesnitură de bici în burtă. Într-o clipită, sîngele a trecut prin pantalon și mi-a umplut mîinile. Din fericire, ni se distribuieră căști de oțel care să ne ocrotească capul. Echipajele engleze și americane își puneau, evident, căștile pe cap, dar francezii, în unanimitate, se serveau de ele pentru a-și acoperi acea parte a corpului pe care-o socoteau mult mai prețioasă. Am ridicat repede casca, să mă asigur că esențialul a scăpat neatins. M-am simțit atît de ușurat încît gravitatea situației noastre nu m-a impresionat în mod special. Am avut întotdeauna, în viață, un anumit

fler pentru ce este și ce nu este important. Scoțînd un oftat de ușurare, m-am apucat să determin longitudinea și latitudinea. Mitraliorul, Bauden, nu era rănit, dar pilotul era orb ; ne aflam încă în formație și eram navigatorul din frunte, cu alte cuvinte, mie îmi revenea răspunderea bambardamentului colectiv. Ne aflam numai la cîteva minute de obiectiv și mi s-a părut că cel mai simplu era de a continua în linie dreaptă, de-a ne arunca bombele asupra țintei și de-a examina apoi situația, dacă mai exista o situație. Ceea ce am și făcut, nu fără a mai fi atinși în două rînduri. De data aceasta, dosul meu a avut de suferit și, cînd spun dosul, sînt cuviincios. Am izbutit totuși să-mi lansez bombele asupra obiectivului cu satisfacția unuia care face o faptă bună.

Am continuat o clipă să mergem drept înainte, apoi am început să-l dirijăm pe Arnaud verbal, îndepărtîndu-ne de restul formației, a cărei conducere a fost preluată de echipajul lui Allegret. Pierdusem destul sînge și cînd îmi vedeam pantalonul înroșit mă apuca greața. Unul din cele două motoare nu mai funcționa. Pilotul încerca să-și scoată schijele, una cîte una, din ochi. Trăgîndu-și pleoapele cu degetele, reușea să-și vadă conturul mîinii, ceea ce părea să indice că nervul optic nu e atins. Luasem hotărîrea să sărim cu parașuta de cum trecem coasta engleză, dar Arnaud constată că acoperișul culisant se defectase din pricina obuzelor și nu se

mai deschide. Nu puteam lăsa un pilot orb singur la bord : trebuia așadar să rămînem cu el și să încercăm aterizarea, dirijîndu-l verbal. Strădaniile noastre n-au prea dat rezultat și am ratat în două rînduri pista de aterizaj. Mi-aduc aminte că a treia oară, cînd pămîntul dăntuia în jurul nostru și cînd stăteam în cușca mea de sticlă, în botul avionului, cu senzația omletei care va ieși din ou, am auzit glasul lui Arnaud, devenit dintr-o dată glas de copil, urlîndu-mi în cască : „Sfîntă Fecioară, apără-mă !“, și am fost mîhnit și destul de jignit că se roagă astfel numai pentru el, uitîndu-și tovarășii. Îmi mai aduc aminte și că, în clipa cînd avionul a fost pe punctul să percuteze pămîntul, am zîmbit — și-acel zîmbet a fost fără îndoială una din creațiile mele literare cele mai îndelung pmeditate. Îl menționez aci cu speranța că va figura în operele mele complete.

Cred că era prima oară în istoria R.A.F.-ului cînd un pilot pe trei sferturi orb reușea să-și aducă aparatul pe sol. Darea de seamă a R.A.F.-ului semnala doar că „în timpul aterizării pilotul a izbutit să-și desfacă cu o mînă pleoapele, în ciuda faptului că erau ciuruite de schije“. Această ispravă i-a adus neîntîrziat lui Arnaud Lanġer decorația britanică Distinguished Flying Cross. Avea să-și redobîndească vederea pe deplin ; schijele de plexiglas îi pironiseră pleoapele de globurile oculare, dar nervul optic rămăsese intact. După război a devenit pilot în serviciul

de Transport aerian. În iunie 1955, în momentul cînd se pregătea să aterizeze la Fort-Lamy, precedînd cu cîteva secunde un ciclon tropical care se îndrepta asupra oraşului, martorii au văzut fulgerul ţîşnind ca un pumn din înaltul norilor şi lovind avionul drept în cabina pilotului. Arnaud Langer a murit pe loc. A fost necesară această lovitură mîrşavă a soartei ca să lase din mîină comenzile avionului.

Am fost internat în spital, unde buletinul medical a definit rana pe care-o aveam „plagă perforantă a abdomenului“. Dar nimic esenţial nu era atins şi rana se cicatriza văzînd cu ochii. Mult mai neplăcut a fost însă faptul că, în decursul diferitelor examene, a ieşit la iveală starea nu prea fericită a organelor mele, şi medicul-şef a întocmit un raport în care cerea ştergerea mea din rîndul personalului de zbor. Între timp, am ieşit din spital şi, mulţumită prieteniei generale, am mai putut lua parte în grabă la cîteva misiuni.

Aci se situează evenimentul cel mai miraculos din viaţa mea, în care nici pînă în ziua de azi nu reuşesc să cred pe deplin.

Cu cîteva zile înainte, fusesem convocat la B.B.C. cu Arnaud Langer, pentru a ni se lua un lung interviu asupra misiunii noastre. Cunoşteam nevoile propagandei, setea publicului francez, avid de ştiri despre aviatorii lui, dar n-am dat prea mare atenţie. Am fost deci destul de

mirat cînd am citit în *Evening Standard* de a doua zi un articol despre „isprava“ săvîrșită.

M-am înapoiat după aceea la baza aeriană Hartford Bridge. Mă aflu la popotă cînd un planton mi-a întins o telegramă. Mi-am aruncat ochii pe semnătură : Charles de Gaulle.

Primisem Crucea Eliberării.

Nu știu dacă mai există azi cineva care să-și dea seama ce însemna atunci acea panglică verde cu negru pentru noi. Cei mai buni camarazi ai noștri morți în luptă erau aproape singurii care-o primiseră. Azi, nu știu dacă numărul titularilor vii sau morți se urcă la mai mult de șase sute. Observ adeseori, fără mirare, după întrebările care mi se pun, cît de puțini la număr sînt cei care știu ce este Crucea Eliberării și ce semnificație are acea panglică. Foarte bine că e așa. În vreme ce totul, aproape, a fost uitat sau terfelit, e bine ca ignoranța să păzească și să pună la adăpost amintirea, fidelitatea și prietenia.

Un fel de năuceală a pus stăpînire pe mine. Mergeam de colo-colo, strîngeam mîinile care mi se întindeau, încercînd aproape să mă justific, să mă apăr, căci ei, camarazii mei, știau prea bine că nu meritam o asemenea cinste.

Dar n-am întîlnit decît mîini frățești și fețe radioase.

Vreau, țin încă și azi, să dau unele explicații în această privință. Cu toată sinceritatea, nu văd nimic, în slabele mele strădanii, care să fi putut justifica o atare distincție. Ceea ce am putut să

fac, să întreprind, să schițez vag, e ridicol, inexistent, nul, în comparație cu ceea ce mama aștepta de la mine, cu ceea ce mă învățase și-mi povestise despre țara mea.

Crucea Eliberării urma să-mi fie prinsă pe piept câteva luni mai târziu, sub Arcul de Triumf, de către generalul de Gaulle în persoană.

M-am grăbit, se înțelege, să telegrafiez în Elveția, pentru ca mama să poată afla știrea, măcar printr-o discretă aluzie. Pentru mai multă siguranță, am scris în Portugalia unui funcționar de la Ambasada britanică, rugându-l să expedieze o scrisoare prudentă la Nisa, cu prima ocazie. Puteam, în sfârșit, să mă întorc acasă cu capul sus : cartea mea îi dăduse mamei ceva din acea glorie artistică la care visa și îi puteam înmîna cele mai înalte distincții militare franceze, pe care le merita cu prisosință.

Debarcarea avusese loc, războiul era pe sfârșite și simțeam, în scrisorelele care-mi soseau din Nisa, un fel de bucurie și de seninătate, ca și cum mama ar fi știut că și-a atins, în sfârșit, ținta. Conțineau chiar un soi de umor plin de duioșie, pe care nu-l înțelegeam prea bine. „Fiul meu drag, sînt ani și ani de cînd trăim departe unul de altul, și sper că te-ai deprins acum să nu mă vezi, căci, la urma urmei, n-am să trăiesc o veșnicie. Amintește-ți că n-am avut niciodată nici cea mai mică îndoială asupra ta. Cînd ai să te întorci acasă și cînd ai să înțelegi totul, sper că o să mă ierți. Nu puteam să fac altfel.“ Ce-ar

fi putut să facă? Ce trebuia să-i iert? Mi-a trecut deodată prin minte gândul idiot că s-a remăritat, dar la șaizeci și unu de ani era puțin probabil. Am simțit îndărățul tuturor acestora un soi de gingașă ironie și aproape că-i vedeam figura puțin vinovată, ca de fiecare dată când săvârșea vreo trăsnaie. Îmi făcuse doar pînă atunci atîtea figuri! În aproape toate scrisorelele ei se putea observa acum acea nuanță de stinghereală și simțeam prea bine că trebuie să fie autoarea a încă vreunei enormități. Dar care anume? „Tot ce-am făcut, am făcut pentru că aveai nevoie de mine. Nu trebuie să fii supărat. Mă simt bine. Te aștept.“ În zadar îmi storceam creierii.

CAPITOLUL XLI

Mă aflu acum foarte aproape de cuvîntul de încheiere și, pe măsură ce mă apropii de dezno-dămînt, sînt tot mai ispitit să arunc caietul și să-mi las capul pe nisip. Cuvintele de încheiere sînt totdeauna aceleași și ai vrea măcar să ai dreptul să-ți smulgi glasul din corul învinșilor. Dar nu mai am decît cîteva cuvinte de spus, și meseria trebuie făcută pînă la capăt.

Parisul urma să fie eliberat, și am convenit cu B.C.R.A. ¹ să fiu parașutat în Alpii Maritimi, în vederea stabilirii unei legături cu mișcarea de rezistență.

Mi-era o teamă grozavă că nu ajung la timp. Cu atât mai mult cu cât un eveniment neobișnuit intervenise deodată în viața mea, completând într-adevăr în mod cu totul neașteptat ciudatul parcurs pe care-l înfăptuisem de când plecasem de acasă. Am primit de la Ministerul Afacerilor Externe o adresă oficială sugerându-mi să-mi pun candidatura pentru postul de secretar de ambasadă. Nu cunoșteam totuși pe nimeni la Ministerul de Externe, nici la vreun alt for al administrației civile: nu cunoșteam literalmente un singur civil. Nu împărtășisem niciodată nimănui ambițiile pe care mama le nutrise odinioară în privința mea. Cartea mea *Educație europeană* produsese oarecare vîlvă în Anglia și în cercurile Franței Libere, dar nu era de ajuns pentru a explica acea subită ofertă de-a intra în diplomatie fără nici un examen, „pentru servicii excepționale aduse cauzei Eliberării“. Am privit îndelung scrisoarea cu neîncredere, sucind-o și răsucind-o pe toate fețele. Era redactată în niște termeni lipsiți de acel ton impersonal propriu corespondenței administrative; dimpotrivă, se desprindea din ea o simpatie, o

¹ *British Command Resupply Air* — formație engleză de desant.

prietenie chiar, care mă tulburară profund : era o senzație nouă pentru mine faptul de-a fi cunoscut sau, mai exact, de-a fi imaginat. Trăiam atunci una din acele clipe cînd e greu să nu te simți atins în treacăt de-o voință providențială, grijulie față de rațiune și claritate, ca și cum vreo senină Mediterană ar fi vegheat pe vechiul nostru tărîm omenesc asupra talerelor balanței, asupra unei drepte împărțiri dintre umbre și lumini, dintre jertfe și bucurii. Destinul mamei mele lua o întorsătură favorabilă. Cu toate acestea, celor mai azurii porniri de bucurie pe care le resimt li se adaugă întotdeauna pînă la urmă un strop de sare terestră, gustul nițeluș amar al experienței și al circumspecției, care mă îndeamnă să privesc minunile cu un ochi pătrunzător, și, îndărătul măștii providențiale, nu mi-era de loc greu să deslușesc un zîmbet ușor vinovat pe care-l cunoșteam atît de bine. Mama își mai făcuse o dată de cap. Se agitase ca de obicei prin culise, bătuse la tot felul de uși, trăsese sfori, mă ridicase în slăvi acolo unde trebuia, pe scurt, intervenise. Iată, fără îndoială, și pricina acelei nuanțe de oarecare stinghereală, de oarecare vinovăție care se făcea simțită în ultimele ei scrisorele și care îmi dădea aproape impresia că-și cere iertare : mă împinsese înainte, o dată mai mult, și știa prea bine că n-ar fi trebuit s-o facă, că nu trebuie să ceri niciodată nimic.

Debarcarea în Sud făcu ca proiectul meu de parașutare să cadă baltă. Am obținut imediat un

ordin de misiune bubuitoare și imperativ din partea generalului Corniglion-Molinier și cu ajutorul americanilor — documentul meu purta, după formula dibace găsită de însuși generalul, mențiunea : „Misiune urgentă de recuperare“ — am fost transportat din jeep în jeep pînă la Toulon : de-aci înainte a fost ceva mai complicat. Ordinul meu de misiune hotărîtoare îmi deschidea totuși toate drumurile, și mi-amintesc remarca lui Corniglion-Molinier, cînd, cu politețea-i un pic sardonică, mi-a semnat documentul și cînd i-am mulțumit :

— Dar e foarte importantă pentru noi misiunea dumitale. Foarte importantă, o victorie...

Pînă și aerul din jurul meu cunoștea o beție triumfală. Cerul părea mai aproape, mai împăciuitor, fiecare măslin era un semn de prietenie și Mediterana îmi ieșea în întîmpinare pe deasupra chiparoșilor și pinilor, pe deasupra rețelilor de sîrmă ghimpată, a tunurilor și carelor blindate răsturnate, ca o doică regăsită. O înștiințasem pe mama de întoarcerea mea prin zece mesaje diferite, care urmau să se îndrepte spre ea din toate părțile doar la cîteva ore după intrarea trupelor aliate în Nisa. B.C.R.A. transmisese chiar un mesaj cifrat pentru maquis, cu opt zile înainte. Căpitanul Vanurien, care fusese parașutat în regiune cu două săptămîni înainte de debarcare, urma să intre neîntîrziat în legătură cu ea și s-o anunțe că sosesc. Camarazii englezi din rețeaua Buckmaster îmi făgăduiseră

să vegheze asupra ei în timpul luptelor. Aveam mulți prieteni și înțelegeau. Știau prea bine că nu era vorba nici de ea, nici de mine, ci de vechea noastră întovărire umană, de solidaritatea noastră frățească în urmărirea unei opere comune de dreptate și rațiune. Sufletul meu cunoștea o tinerețe, o încredere, o recunoștință, pe care străvechea mare, martorul nostru cel mai credincios, trebuia să le cunoască atât de bine, de la prima întoarcere acasă a unuia din feciorii ei victorioși. Cu panglica verde cu negru a Eliberării așezată vizibil pe piept, deasupra Legiunii de Onoare, a Crucii de război și a altor cinci-șase medalii din care nu uitasem nici una, cu tresa de căpitan pe umerii uniformei negre, cu chipiul pe-o sprânceană, cu o înfățișare mai dură ca niciodată, din pricina paraliziei faciale, cu romanul meu în versiune franceză și engleză în porthartul ticsit de tăieturi de presă și, în buzunar, cu scrisoarea care-mi deschidea calea spre cariera diplomatică, cu exact atîta plumb în corp pentru a atîrna cît trebuie, beat de speranță, de tinerețe, de certitudine și de Mediterană, în picioare, în sfîrșit, în picioare în lumină, pe un tărîm blagoslovit, în care nici o durere, nici o jertfă, nici o dragoste nu fuseseră irosite în vînt, în care totul era drămuț, calculat, însemnat, gîndit și săvîrșit după regulile unei arte fericite, mă întorceam acasă după ce demonstrasem onorabilitatea lumii, după ce dădusem o formă și un sens destinului unei ființe iubite.

Luptătorii din G.I. ¹, în negru, așezați pe pietre, cu zîmbete atît de strălucitoare pe buze încît păreau luminate din interior, ca și cum lumina le-ar fi venit din suflet, ridicau automatele în aer la trecerea noastră, și rîsul lor prietenesc avea în el toată bucuria și fericirea făgăduielilor ținute :

— *Victory, man, victory!*

Victorie, omule, victorie! Luam din nou lumea în stăpînire și fiecare tanc răsturnat semăna cu scheletul unui zeu doborât. Niște soldați africani ciuciți, cu fețele alungite și palide de sub turbane, frigeau un bou întreg la un foc de vreascuri ; în viile răvășite stătea înfiptă o coadă de avion ca o sabie sfărîmată, și, printre măslini, sub chiparoși, cazemate de ciment chioare, cîte-un tun mort care atîrna uneori cu ochiul tîmp și rotund al învinsului.

În picioare, în jeep, în peisajul în care măslinii, viile, portocalii păreau că aleargă din toate părțile să mă întîmpine, și unde trenurile răsturnate, podurile prăbușite, sîrmele ghimpate răsucite și încurcate ca niște uri moarte erau la fiecare cotitură măturate de lumină, abia pe pontoanele Var-ului am încetat să mai văd mîinile și fețele oamenilor, să mai încerc a recunoaște miile de unghere familiare, să mai răspund la semnele voioase ale femeilor și copiilor, rămî-nînd acolo, în picioare, cramponat de parbriz,

¹ *gouvernement issue* — soldat în armata S.U.A.

încordat cu întreaga-mi făptură spre oraşul care se apropia, spre cartierul, casa, silueta cu braţele deschise care probabil că mă aştepta sub drăpelele victorioase.

Ar trebui să întrerup aci povestirea. Nu scriu ca să umbresc şi mai mult pământul. Mi-e foarte greu să continui, şi-o voi face cât mai repede cu putinţă, adăugînd la iuţea cele cîteva cuvinte, pentru ca totul să fie isprăvit şi pentru a putea să-mi las din nou capul pe nisip, la marginea Oceanului, în pustietatea Big Sur-ului, unde am încercat zadarnic să mă sustrag făgăduielii de a termina această povestire.

La Hotelul-Pensiune Mermonts, unde am oprit jeepul, nu mă aştepta nimeni. Auziseră vag vorbindu-se de mama, dar n-o cunoşteau. Prietenii mei erau împrăştiaţi care încotro. Mi-au trebuit cîteva ore ca să aflu adevărul. Mama murise cu trei ani şi jumătate în urmă, cîteva luni după plecarea mea în Anglia.

Dar ştia bine că nu mă puteam ţine pe picioare fără ca ea să mă sprijine şi-şi luase măsurile de prevedere.

Timp de cîteva zile înainte de moarte a scris aproape două sute cincizeci de scrisori, pe care le-a trimis prietenei ei din Elveţia. Trebuia să nu aflu — scrisorile urmau să-mi fie expediate cu regularitate — asta, fără îndoială, pune la cale, cu dragoste, cînd i-am surprins acea expresie de şiretenie în privire, la clinica Saint-An-

toine, unde m-am dus s-o văd pentru ultima oară.

Continuam așadar să primesc de la mama forța și curajul de care aveam nevoie pentru a stăruii, în timp ce ea era moartă de peste trei ani.

Cordonul ombilical continuase să funcționeze.

S-a sfârșit. Plaja de la Big Sur e goală pe sute de kilometri, dar când ridic uneori capul, văd foci pe una sau două stînci din fața mea, și pe alta, mii de cormorani, de pescăruși și de pelicani, și uneori chiar țîșnitura de apă a balenelor care trec în larg, și când rămîn astfel o oră sau două nemișcat pe nisip, un vultur pornește să se rotească încet deasupra mea.

S-au adunat anii, acum, de când căderea mea s-a săvîrșit, și-mi pare că aici, pe stîncile plajii de la Big Sur, am căzut, și că e o veșnicie de când ascult și încerc să înțeleg murmurul Oceanului.

N-am fost învins în mod loial.

Am acum părul cărunt, dar e un prost camuflaj, și n-am îmbătrînit cu-adevărat, deși mă apropii acum de cei opt anișori. N-aș vrea mai ales să se creadă că atribui acestui lucru prea multă importanță, refuz să dau căderii mele o semnificație universală, și dacă făclia mi-a fost smulsă din mîini, zîmbesc plin de speranță și de anticipare, gîndindu-mă la toate mîinile care sînt gata s-o apuce și la toate forțele noastre ascunse, latente, în dezvoltare, viitoare, care încă

nu s-au manifestat. Nu trag din sfârșitul meu nici o învățătură, nu e cazul de nici o resemnare, n-am renunțat decît la mine însumi, și asta nu-i cine știe ce pacoste.

Ar însemna, fără îndoială, să renunț la fraternitate. Fără îndoială că nu e îngăduit să iubești atît de mult o singură ființă, fie ea chiar mama ta.

Greșeala mea a fost că am crezut în victorii individuale. Azi, cînd nu mai exist, totul mi-a fost redat. Oamenii, popoarele, toate legiunile mi-au devenit aliate, nu izbutesc să mă amestec în certurile lor lăuntrice și rămîn întors spre exterior, la picioarele cerului, ca o santinelă uitată. Continui să mă văd în toate făpturile vii și maltratate și-am devenit pe deplin inapt pentru luptele fratricide.

În rest, rog să se privească bine bolta cerească, după moartea mea : se va vedea, alături de Orion, de Pleiade sau de Ursa Mare, o nouă constelație : cea a unei potăi umane agățate cu ghearele și cu dinții de cine știe ce nas ceresc.

Mi se mai întîmplă chiar să fiu fericit, ca de pildă aci, astă-seară, întins pe plaja de la Big Sur, în asfințitul cenușiu și vaporos, cînd strigătul îndepărtat al focilor mi-ajunge la urechi de pe stînci și cînd e de-ajuns să ridic puțin capul ca să văd Oceanul. Îl ascult cu foarte mare atenție și am întotdeauna impresia că sînt pe punctul de-a înțelege ceea ce caută să-mi împărtășească, că voi descifra, în sfârșit, codul și că

murmurul insistent, neîncetat al valurilor izbite de stînci, încearcă, aproape cu vehemență, să-mi spună ceva, să-mi dea o explicație.

Uneori, însă, încetez să ascult și rămîn pur și simplu lungit pe nisip, mărgininu-mă să trag aer în piept. Este o odihnă binemeritată. Am făcut într-adevăr tot ce-am putut.

În mîna stîngă țin strîns medalia de argint a campionatului de ping-pong al Nisei, din 1932.

Mai pot fi văzut adeseori scoțîndu-mi haina și aruncîndu-mă deodată pe covor, îndoindu-mă, dezdoindu-mă, răsucindu-mă și rostogolindu-mă, dar corpul rezistă și nu izbutesc să scap de el, să-mi dobor zidurile. Oamenii cred în general despre mine că fac numai puțină gimnastică și un mare săptămînal american mi-a publicat pe două pagini poza în plină activitate, ca un exemplu demn de urmat.

Nu m-am arătat nevrednic, mi-am ținut făgăduiala și continui să mi-o țin. Am slujit Franța din toată inima, pentru că e tot ce mi-a rămas de la mama, în afară de-o mică fotografie pentru buletinul de identitate. Scriu și cărți, am făcut carieră și îmi cos hainele la Londra, cum am făgăduit, deși am oroare de croiala englezescă. Am adus chiar mari servicii umanității. O dată, de pildă, la Los Angeles, unde eram pe-atunci Consul general al Franței, ceea ce impune evident anumite obligații, intrînd într-o dimineață în salon, am dat de-o păsărică care venise acolo cu toată încrederea, știind că e casa mea, dar pe care un curent de aer, închizînd ușa,

o imobilizase între cei patru pereți toată noaptea. Stătea pe-o pernă, minusculă și grozav de uimită, poate deznădăjduită și lipsită de curaj, și s-a pornit să plîngă cu unul din glasurile cele mai sfîșietoare ce mi-a fost dat să aud, căci glasul propriu nu ți-l auzi niciodată. Am deschis fereastra și și-a luat zborul ; rareori am fost mai fericit ca în clipa aceea și am avut convingerea că n-am trăit în zadar. Altă dată, în Africa, am putut să-i dau la timp un picior unui vîntor care se pregătea să ochească o gazelă nemișcată în mijlocul drumului. Au mai fost și alte cazuri similare, dar n-aș vrea să dau impresia că mă laud prea mult cu ceea ce am putut săvîrși pe acest pămînt. Povestesc toate acestea doar pentru a dovedi că am făcut într-adevăr tot ce-am putut, așa cum am spus: N-am devenit niciodată cinic, sau chiar pesimist, dimpotrivă, cunosc adeseori adevărate clipe de speranță și de anticipare. În 1951, în deșertul Noului Mexic, în timp ce ședeam pe-o rocă de lavă, două mici șopîrle albe s-au urcat pe mine. M-au examinat cu de-amănuntul cu o siguranță deplină și fără nici o teamă, iar una din ele, după ce și-a pus lăbuțele din față pe obrazul meu, și-a apropiat botul de urechea mea și a rămas așa o bună bucată de timp. Nu e greu de imaginat cu cîtă tulburătoare speranță, cu cîtă ferventă anticipare am rămas nemișcat, în așteptare. Dar n-a spus nimic, sau, în tot cazul, n-am auzit nimic. E totuși ciudat cînd te gîndești că omul, în ceea ce-l privește, e pe deplin vizibil, pe deplin destăinuit

prietenilor săi. Nici n-aș vrea să se creadă că mai aștept vreun mesaj, sau vreo explicație : nu e cazul. De altfel, nu cred în reîncarnare, nici în vreo altă naivitate de-acest fel. Dar mărturisesc că nu m-am putut opri să sper ceva, timp de-o clipă. Am fost destul de bolnav, după război, pentru că nu puteam să calc o furnică sau să văd un cărăbuș în apă, și în cele din urmă, am scris o carte groasă pentru a cere ca omul să ia protecția naturii în propriile sale mâini¹. Nu știu exact ce văd în ochii animalelor, dar privirea lor conține un fel de interpelare mută, de incomprehensiune, de întrebare, care mi-amințește ceva și mă tulbură complet. Nu țin de altfel nici un animal în preajma mea, pentru că mă atașez foarte ușor și, la urma urmelor, prefer să mă atașez de Ocean, care nu moare iute. Prietenii mei pretind că am uneori ciudatul obicei să mă opresc în mijlocul străzii, să ridic ochii înspre lumină și să rămân așa o bună bucată de vreme, luînd o înfățișare falnică, de parcă aș mai căuta să plac cuiva.

Iată. Va trebui în curînd să părăsesc țărmul pe care stau lungit de-atîta timp, ascultînd marea. Se va lăsa puțină ceață astă-seară asupra Big Sur-ului, va fi răcoare și n-am învățat niciodată să aprind focul și să mă încălzesc singur. Am să încerc să mai rămîn aci o clipă, să ascult, pentru că am întotdeauna impresia că sînt pe

¹ Romanul *Rădăcinile cerului*.

punctul de-a înțelege ce-mi spune Oceanul. Închid ochii, zîmbesc și ascult... Mai am încă anumite ciudățenii. Cu cît țărmlul e mai pustiu, cu-atît mi se pare mai populat. Focile au amuțit, pe stînci, și rămîn locului, cu ochii închiși, zîmbind, și-mi imaginez că una din ele se va apropia încetișor de mine și că voi simți deodată pe obraz sau în scobitura umărului un bot drăgăstos... Am trăit.

Redactor responsabil : ANGELA CISMAȘ
Tehnoredactor : AURICA IONESCU

---

*Dat la cules 20.01.1968. Bun de tipar 27.04.1968.
Apărut 1968. Tiraj 30 170 ex. broșate. Hârtie tipar
înalt tip B mat de 63 g/m². Format 700×900/32. Coli
ed. 15, 97. Coli tipar 13,25 A. nr. 20. 823. C.Z.
pentru bibliotecile mari și mici 84—31=59.*

Întreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918”,
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97, București,
Republica Socialistă România.
Comanda nr. 1233.

Romain Gary se situează printre marii martori ai epocii noastre, atît de bogată în prefaceri. În romanele sale, încearcă nu atît să disece împrejurările și să investigheze diferite psihologii, cît se arată preocupat de problemele arzătoare care se pun civilizației contemporane. De la *Groapa Bunei Speranțe* la *Prima dragoste*, *ultima dragoste*, același strigăt de durere, aceeași chemare la speranță se fac auzite.

GEORGES MARKOW-TOTEVY